

સનમની શોધમાં

[હાસ્યરસીક નવલકા સંગ્રહ]

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય
બુક સેલર્સ અને પબ્લીશર્સ
ટાવર રોડ, સુરત.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૩૦૭ કિંમત ૨૦૦૦

ગ્રંથનામ સ્વચ્છતા સીદ્ધિ

વર્ગિક ૬-૩

મી. ડી. ડી. મુન્શી 'સુફી' સાહેબ. (જે. ગુર્જ, સા. આદિકા.)

આપ એક મુન્શીના ગારા કવિ, લેખક અને વિવેચક હોઈ, આગ વક્તા પણ હો, અને કૌંમી કેળવણીમાં પણ સારો ભાગ લઈ રહ્યા હો, તથા મુસ્લિમ સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ એક આપનું ક્ષેત્ર હોઈ, તેના કેન્દ્રન અર્થે આપ હોંચત પ્રયત્નો કરી રહ્યા હો; તે તરફ આકર્ષાઈ આ ભારી અદના ફતિ આપને અર્પણ કરતાં સગર્વ આનંદ લઉ છું.

ડી. આપને
“એકાદ”

સનમની શોધમાં

[હાસ્યરસીક નવલિકા સંગ્રહ]

લેખક :
' બેકાર . '

શ્રી હરિ હર પુસ્તકાલય
બુક સેલર્સ અને પબ્લીશર્સ
લાવર રોડ , સુરત .

જાન્યુઆરી ૧૯૪૨

પ્રથમ આવૃત્તિ

ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીરાઈટ્સ સંમત
૨૩૩૦૭

કિંમત અઢી રૂપિયા.

પ્રકાશક :

જયન્તિલાલ વિક્રમલાલ મહેતા
શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય,
રાવર રોડ-સુરત.

મુદ્રક :

મણિભાઈ ટાલપાભાઈ દેસાઈ
શ્રી અનાવિસ બાંધુ પ્રી. પ્રેસ,
બરાનપુરી બાગળ-સુરત.

પ્રસ્તાવના

ગામ હોય ત્યાં ઢેડવાડો હોયજ; તેમ પુસ્તક હોય ત્યાં પ્રસ્તાવના હોયજ! આથી હું પુસ્તકને ગામ અને પ્રસ્તાવનાને ઢેડવાડા સાથે સરખાવી રહ્યો છું; એથી તમને કંઈક ઘૂણા ઉપજશે! પણ ગાંધીજીએ હરિજન ચળવળ ઉપાડ્યા પછી લોકો ઢેડવાડાને ખૂબ ખૂબ અપનાવી રહ્યા છે; તો પછી હું પણ શાનો બાકી રહી જઈ? આ ગામમાં ૧૪ ફળીયાં છે. વળી શહેરની જેમ દરેક ફળીયાનું નામ પાટીયાં પર લખેલું છે. પણ તે પર ધૂળ ચોટેલી હોવાથી લોકો ગુંચવાઈ ન જાય તે પુરતીજ આમાં થોડી ઘણી લકડાસી કરવી પડી છે. બાકી ગામડામાં એવી કંઈ અંધારી ગલીકુંચીઓ હોતી નથી કે અબ્બાડયો વટેમાગુ અટવાઈ જાય! ટુંકાણમાં એટલુંજ કે પ્રસ્તાવના એટલે માલની જાહેર ખબર. બાકી હાસ્ય પુસ્તકો તો એવાં સરળ હોવાં જોઈ એ કે તેના માટે અંગુલિ નિર્દેષની આવશ્યકતાજ ન હોય. અસ્તુ.

આ પુસ્તકનું નામ છેલ્લા લેખ ઉપરથી પાડવામાં આવ્યું છે. પ્રથમ લેખ ‘સ્વર્ગમાં સુધારો’ તો એજ સૂચવે છે કે જ્યાં મૃત્યુલોક સુધારાનાં મિષ્ટ ફળો આરોગી રહ્યા છે, તો પછી સ્વર્ગલોક શા માટે એનાથી વંચિત રહે? જો એ લેખમાં તમને સુધારા ઉપર કંઈક માર્મિક કટાક્ષ જેવું લાગે તો તેના માટે માફ જુના વિચારનું બેજુજ જવાબદાર છે એમ સમજી લેવું. એ પછી બીજા નંબરે આવે છે ‘ડીપોટી’. એ નાનકડા સ્કેચમાં કેટલી વાસ્તવિકતા છે તે તો અનુભવીઓજ જાણી શકે છે. જો કે એ પ્રાણી કોઈને હરાવ કરે એવું હોતું નથી; છતાંય વગર સત્તાએય તે કેવો સત્તાનો પરચો બતાવી શકે છે; તે તો કોઈ પુરાણ પંતુજને પૂછી જુઓ તોજ સમજાય? બાકી જમાલમિયાં જે. પી. જેવા ‘હાતમ તાઈકા બેટા’ આ તો તમને ગામો ગામ મળીજ રહેવાના. અને સાચું પૂછાવો તો એવા પરોપકારી પ્રાણીઓથીજ આ સંસાર સકટ ચાલી રહ્યું છે! હવે આવ્યું “સુખી કેણું?” એમાં તો દરેક પત્નિઓ પોતાનાજ દુઃખનાં રોદડાં રડે છે. પણ “પશુમાં પડી એક તકરાર” જેવી ઘણીઘણીયાણીની એવી લડાઈઓ તો જગતના અંત સુધી ચાલતીજ રહેવાની! અરે! ભગવાનના ઘરમાં પણ એવાં

ચુક્રો કયાં નહોતાં થતાં? પછી આવ્યો ‘સંતતિનો સંતાપ’. એ માટે આ ભૂખડી ખારસ દેશમાં તો એટલુંજ કહેવું રહ્યું કે “એ તો લકડેકા લડુ” જેવી વાત છે. ખાય તેય પસ્તાય, ને ન ખાય તેય પસ્તાય! કોઈ એને પ્રભુના પૈગંબરો કહે છે તો કોઈ શૈતાનના શાગરીદો કહે છે. પણ હું તો ટુંકાણુમાં એટલુંજ કહું છું કે “આપા બનવું રહેલ છે નલાવવું મુશ્કેલ!”

પછી આવે છે ‘તમાચો’ એતો દરેકે ખાધો હોય છે! પણ ખાવાની બધી વસ્તુઓમાં એક તમાચોજ એવી વસ્તુ છે કે જેને ખાવા કરતાં ખવરાવવામાં વધુ મઝા પડે છે! અને ‘મહાત્મા મનોહરદાસ!’ અસ ન પૂછો વાત. પણ એવા મહાત્માઓનોય શું દોષ? લોભીયા વસે ત્યાં એવા ધુતારા ભૂખે મરતા નથી. ખાકી એમનો ધંધોય અનુકરણીય તો છે જ! વળી આજકાલ તો સંસારમાં પણ એવા સાધુ-શૈતાનોની જ મંજેરીટી છે. સીધાસાદા મનુષ્યોનો તો આજે કોઈ ભાવજ પૂછતું નથી! જ્યાં સમાજનાં ત્રાજવાંજ બદલાઈ ગયાં છે; ત્યાં એવાં ધડાનાં કાટલાંજ ધ્રાવી જાયને? ખાકી ઈદનાં એકસીડન્ટમાં’ તો ગરીબ બિચારા ભોળા મિયાંભાઈને ઇદને દિવસે દેવી કેવી મુસીબત પડી તેનું ખાનગી દાસ્તાન છે. ખાકી બુધ્ધમિયાંએ જેવી ઈદ ઉજવી, તેવી ઈદ ખુદા કોઈને ન દેખાડે! અને કુવડનારના સ્વામી બનવા કરતાં અખંડ બ્રહ્મચારી જ રહેવું શું ખોટું છે? એ વાંચકોના મગજમાં ઉતરી જાય એમ છે. ઈદના છેલ્લા સીનમાં મમદુમવાલી જેવા સેકસપટ’ ખિસ્સાં કાતડને પણ કેટકેટલાં ફાંશાં ઈદની આગલી રાતે મારવાં પડે છે, એ તો ચોરીના વિકાસ કરતાં લોકોની કડકાઈ કેટલી કારમી બનતી જાય છે એજ વધુ સાબિત કરે છે. ‘એડીટર આખ્યાન’ માં તો એડીટર નામનું એક એવું બે પયું પ્રાણી છે કે જેના પર ગમે તેટલો બોજ લાદો, ચાહે તો ભૂખ્યું રાખો, ચાહે તો ડીફણું મારીને લાંકો; છતાં તે પોતાની સમાધીમાંથી નહિજ ચળવાનું! જગતનાં બધાંય પ્રાણીઓના શંભુ મેળામાંથી ભગવાને એ પ્રાણીને સરખ્યું છે, એમ આપને એ વાંચતાં સમજશે!

‘આણુભાલ રેખાચિત્રો’માં તો ‘ભગવ્નો હજમ’, ‘લલ્લુભાઈ લીડર’, ‘પીરમીયાં પટાવાળો’, ‘મુન્શી કાઝિદખાં’, ‘કલ્લુ કલાઈગર,’

‘કરસનદાસ કાપડીઆ,’ ‘મરોડચંદ મારવાડી,’ ‘મોદવી ડાંડેખા,’ ‘રાવસાહેબ રંગીલદાસ,’ ‘બુદ્ધુ ભિસ્તી,’ ‘પીરસાબ છોટેમીયા,’ ‘સાક્ષર શ્રી. અડવાશંકર,’ ‘પટેલ સદ્લુ,’ ‘ગવૈયોદલુ,’ ‘ભીખાભુ ભેસાનીયા,’ ‘વીમાવાળો’ અને ‘વકીલ’ એ એવાં ચિત્રો છે કે જે અહરનિશ તમારી આંખો આગળ અટવાતાં જ રહે છે. જેને સ્હેજ પાણુ બુદ્ધિ હોય અને આંખો રતાંધળી ન હોય તે એવાં પાત્રોને પહેલી નજરે જ ઓળખી શકે છે. એમાં શબ્દોની ભલક નથી, રંગની સુંદર મેળવણી નથી; છતાં સરળ અને સાદું રેખા દર્શન તો તમને જરૂર દેખાશે. સડેલાં ખોરના આખા ટોપલામાંથી પાકાં છતાં સખા વગરનાં ખોર ચૂંટવાં જેટલાં અઘરાં પડે, તેટલી જ આવાં શબ્દ ચિત્રોની ચુંટણી કરવી અઘરી છે. એ કુરુછ ખિસાતમાં નહિ જેવાં લાગે છે, છતાં કામ પડે ત્યારે ખખર પડે કે એવાં છે !

‘પ્રવાસવર્ણન’ એમાં તો લાંબી જાળવાળો જીવ મુસાફરીએ નીકળે; ત્યારે છોકરાં ને પોટલાં કેવો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. અને ગાડીના થર્ડ ક્લાસમાં કેવાં કેવાં પરોપકારી પ્રાણીઓનો ભેટો થાય છે; તેની સાદી રૂપ રેખા છે. મજબૂત મન ન હોય તેણે થર્ડ ક્લાસની મુસાફરી જ ન કરવી એટલીય ગાંઠ બે એ લેખ વાંચીને વાળો તોય ખસ છે. ‘અટોળદાસે ઉદ્ધાર કર્યો’ એમાં તો કાણુ કે કદરૂપા માણુસોને ઐરં મેળવવું કેટલું અઘરું પડે છે તેનું શબ્દ ચિત્ર છે. અને સંસ્કૃતમાં જેને અર્ધાંગના કહી છે, એ અર્ધું અંગ સાનુકૂળ મળવું એ તો આ જમાનામાં લોટરી લાગવા જેવી વાત છે ! વળી પહેલાં ગમે તેમ આગળ ચાલો પણુ અખખ મારીને ઠામ થવુ પડે અને પડયું પાનું સુધારી લેવું પડે, એ સત્યનું દર્શન કરાવ્યા છતાં ય આ સંસાર હવે સરળ માણુસોને રહેવા લાયક રહ્યો નથી એનું પણુ ડગતે પગલે ભાન કરાવ્યું છે. “દિવાળી કે હોળી ?” એનું તો હેડીંગ જ કહી આપે છે કે એ દાખડામાં કેવાં રત્નો ભર્યા હશે ? હવે છેલ્લે આવી ‘સનમની શોધ’ એ માટે તો સહશિક્ષણ આપતી આપણી કાલેબેના કંપાઉન્ડમાં દષ્ટિપાત કરવો પડશે. જ્ઞાનદેવના ઓઠા નીચે કામદેવની આરાધના કરતા આપણુ કોઈ પાગલ પ્રેમી વિદ્યાર્થી તરફ વેધક દષ્ટિ નાખશે તો તે તમને સનમ વેત્તો જ દેખાશે !

એ ગાંડપણનો કોઈ ઈલાજ જ નથી; ત્યાં મારા જેવો નીમહકીમ શું નુસ્ખો ખતાવે ? છતાં ય એટલી આશા તો હું ગુણીજન ગુજરાતીઓથી રાખી જ શકું કે જેમ મારાં આગલાં પુસ્તકો ‘પ્રેમ પીંજણ’, ‘રસનાં ચટકાં’, ‘હાસ્યકુંજ’, ‘જીની આંખે નવા નમાશા’, ‘કલમ ચાલુક’, ‘અક્કલના ઈજારદાર’, ‘હું રાજા હોઉં તો ?’, ‘રમતા રામ’, વગેરેની ભેત ભેતામાં ચટણી કરી નાખી; તેમ આ આ ‘સનમની શોધમાં’ ની પણ ચટણી કરી નાખશો જ ! બેકે આજકાલ તો હીટલરે સળગાવેલી જગત હોળીમાં હિંદ પણ બળી રહ્યું હોઈ આપણી બધાયની ચટણી વટાઈ રહી છે ! આર્થિક ચક્ષીમાં પીસાઈ પીસાઈને આપણો આટો નીકળી રહ્યો છે; તેવા વખતમાં આવું ટોળ ટપ્પાનું પુસ્તક આપની સમક્ષ રજુ કરવું એ નયું ઉડાપણ તો નથી એમ આપને લાગતું હશે !

ખેર ! ઉડાપણ નહિ તો દોઢ ઉડાપણ સમજીનેય એને અપનાવશો તો ચાલશે ! દશેય દિશાએથી જ્યાં કરુણતાનો આતંનાદ સંભળાઈ રહ્યો છે; એવા ‘ખાઉં કરકું’ વાતાવરણમાંય થોડીક ક્ષણો આ પુસ્તક વાંચી, હસી ખુશીથી ગુજરો તોય બસ છે ! જરા ખેલ દિલીથી આ પુસ્તકને અવલોકશો તો તમારો તન, મનનો થાક જરૂર ઉતરી જશે. ખાકી ધનનો થાક તો ભગવાનથી પણ હાલના સંજોગોમાં મટાડી શકાય એમ નથી તો મુજ જેવા પામર માનવીનું શું ગળું ?

છેવટમાં પેલા નાટકવાળાઓની જેમ ક્ષીર-નીર ન્યાયે સમાલોચના કરવાનું વાંચકોને સોંપી આ પુસ્તકના પ્રકાશક તે હરિહર પુસ્તકાલયના સંચાલક ભાઈ શ્રી. જયંતિલાલની હિંમતનાં પણ વખાણ કર્યો વગર રહી શકતો નથી; કે એક ચાંદીના પતરાં જેટલી કીંમત, એક કાગળની આપવી પડે છે; તેવા કટોકટીના સમયમાંય આવું પુસ્તક પ્રગટ કરવાનું સાહસ કરી રહ્યા છે. પ્રભુ એમનું સાહસ અને મારી મહેનતને સફળ કરી વાંચનારના મૂખથી એટલા જ શબ્દો બોલાવી દે, કે “પૈસા વસુલ થયા છે.” તો એથી વધુ શું જોઈએ ?

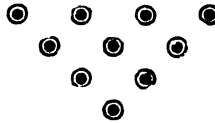
બેકાર ઑફિસ
રાંદેર તા. ૧૦-૧-૪૨

લી૦
હાસ્ય મર્મજ્ઞોનો નમ્ર સેવક
‘બેકાર’

સનમની શોધમાં

* અ નુ ક મ ણિ કા *

લેખનું નામ				પૃષ્ઠ સંખ્યા
પ્રસ્તાવના	...	...	...	૩
૧ સ્વર્ગમાં સુધારો	...	...	...	૯
૨ ડીપોટી	...	...	...	૩૩
૩ હાતમ તાઈકા બેટા	...	...	...	૪૩
૪ સુખી કોણુ?	...	...	...	૫૨
૫ સંતતિનો સંતાપ	...	...	...	૬૩
૬ તમાચો	...	...	...	૭૯
૭ મહાત્મા મનોહરદાસ	...	...	...	૮૬
૮ ઇદનાં એકસીડંટ	...	...	...	૧૧૯
૯ એડીટર આખ્યાન	...	...	...	૧૪૪
૧૦ અણુમોલ રેખાંચિત્રો	...	...	...	૧૫૭
૧૧ પ્રવાસ વર્ણન	...	...	...	૧૮૮
૧૨ અંટોળદાસે ઉદ્ધાર કર્યો	...	...	...	૨૦૩
૧૩ દિવાળી કે હોળી?	...	...	...	૨૧૬
૧૪ સનમની શોધમાં	...	...	...	૨૩૨

સ્વર્ગમાં સુધારો !!!

ત્રીસમી સદીના સુધારકો અને પેપરોના એડીટરો જેમ જેમ સ્વર્ગમાં સિધાવતા ગયા; તેમ તેમ તેના પ્રાચીન પુરાણા વાતાવરણમાં સુધારાનો પવન ફુંકતા ગયા. આજે સ્વર્ગમાં સુધારાએ ખડલડાટ મચાવી દીધો છે. જગતના આદિકાળથી અત્યાર સુધીના કરોડો મનુષ્યો સુધારો કરવા ઉંચાંતીચાં થઈ રહ્યાં હોય એમ નરી આંખે નહિ પણ દુરખીનથી દેખી શકાય છે. સોળમા લુધના વખતમાં ફ્રાન્સમાં વિપ્લવ જાગ્યો હતો, અને ૧૮૫૭માં હિંદમાં બળવો જાગ્યો હતો; તેવું કંઈ સ્વર્ગમાં થવાની મને ધાસ્તી રહે છે !

છેલ્લા મહાભારત યુદ્ધ પછી યુરોપી રશીઆમાં આરશાહીનો અંત આણી સોવીએટ સત્તા જામી અને નવીન સુધારા થયા. જરી પુરાણા ટર્કીમાંથી કમાલપાશાએ નવીન ટર્કી રચ્યું. ચીનાઓ ચંદુલ તજીને “ ક્યાહિ ક્યાહિ, મ્યાહિ ચ્યાહિ ” કરતા સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા, ઈરાન પણ પ્રગતિને પંથે પડ્યું એ બધા સમાચારો કોઈ ધારાસલાના હિમેદવારે ‘ ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીયા ’ના પેજનો કનકવો વગર મોસમે ચગાવેલો તે કોઈ રાવબહાદુર સાથે પેચ લડાવતાં ભરદરીએ કપાઈ સ્વર્ગમાં જઈ ચઢેલો તે વાંચીને સ્વર્ગવાસીઓએ બધા સમાચાર જાણ્યા જેથી તેઓ અજાયબીથી માથાં ખંજવાળવા લાગ્યા (કદાચ જુઓ પડવાથી પણ માથું ખંજવાળતા હોય કારણ કે સ્વર્ગમાં તો જટાધારી ભેગી, જતી, ઋષિમુનિઓની જ બહુમતી હોય)

“શું એ મૃત્યુલોકના સાધારણ મનુષ્યો આટલા બધા આગળ ધપી રહ્યા છે? તો આપણે આવા પ્રાચીન પુરાણા પ્રખ્યાત માનવોએ કેમ ન સુધરવું?” ઇત્યાદિ ચર્ચા સ્વર્ગમાં જોશભેર ચાલવા લાગી. ભેતભેતામાં સ્વર્ગના દરેક આડની ડાળીએ “અહીં કોઈએ કાગળ લટકાવવા કે ચોંટાડવા નહિ.” એવું લખ્યું હતું છતાં સુધારકોએ હેંડખીલો ટાંગી દીધાં હતાં અને આડના થડો પર પોસ્ટરો પણ ચોંટાડી દીધાં હતાં, જેમાં જાણુવ્યા પ્રમાણે એક સનડે (રવિવાર)ની શુભ પ્રભાતે સ્વર્ગમાં એક ગંજવર જાહેર સભા મળી.

સભામાં કોટિધા મનુષ્યોની મેદની જામી હતી, તે બધાએ બરાબર વિના સંકોચે જોઈ શકે જેથી ખાસ પ્રમુખસ્થાનને માટે હિંચામાં હિંચા તાડના આડ પર માળો બાંધ્યો હતો, કે જેથી કપાળે કરચલીઓ પાજ્યા વગર કે આંખ ઉપર આડો હાથ કર્યો વગર દરેક મનુષ્ય પ્રમુખને જોઈ શકે.

વળી બીજી ખાસ પ્રસંગને પાત્ર મેનેજર્મેન્ટ એ હતી કે સભાના પ્રવેશ દ્વાર પર ફુટપટ્ટી લઈને એ મુનિકુમારો વૉલંટિયર તરીકે ઉભા હતા જે અંદર પ્રવેશ કરનાર દરેક વ્યક્તિને માપતા અને અનાજના વેપારીઓ જેમ કાંટા પર ગુણુ ચઢાવી મોટેથી વજનની બૂમો મારે છે તેમ બૂમો પાડતા ૪ ફુટ ૪ ઇંચ, ૬ ફુટ ૬ ઇંચ. એમ હિંચાઈની બૂમ સાંભળી બીજા વૉલંટિયરો આવનાર પ્રેક્ષકોનું કાંડું પકડી યોગ્ય જગ્યાએ બેસાડી દેતા (આપણી સભાઓમાં તો કોઈ ઋદ્ધ આવતાં યુવાનોને આગત્રી બેઠક પરથી પદબ્રષ્ટ કરવામાં આવે છે!) કે ઠીંગણા હોય તે આગળ અને હિંચા હોય તે પાછળ. મતદાન કે સ્વર્ગમાં માનમરતબા પ્રમાણે નહિ પણ હિંચાઈ નીચાઈ પ્રમાણે જ બેઠકોની ગોઠવણ થતી. (આપણે ત્યાં રાવબહાદુરો, ખાનસાહેબો ઇત્યાદિ પહેલી હારમાં ગોઠવાય છે અને તેલી, તંબોલી, ઘાચી, મોચી, ભઠીઆરા તો પાછળની લાઈનમાં હોય. હા, કદાચ તેઓ લાખખોપતિ હોય તો આગળની લાઈનમાં આવી શકે એ અપવાદ ખરો!)

આટલી આખાદી છતાંએ સંપૂર્ણ શાંતિ હતી, અને એ શાંતિમાં સ્વંય કરતા પ્રજાજીના પુત્ર નારદમુનિ, તે આજની સભાની સ્વાગત કમિટિના પ્રમુખ-ઉભી શીખાનાં દર્શન કરાવતા ઉભા થયા ને લાંબો ઘાંટો-કાઠી વદયા—

“ સદ્ગૃહસ્થો અને સત્તારીઓ ! આજનું પ્રમુખસ્થાન આપણે એવી પ્રૌઢ અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિને આપવું જોઈએ; કે જેના પ્રભાવથી આવી અગત્યની સભાનું કાર્ય રીતસર ચાલી શકે. ” એવામાં એક ભૂદેવ ચડલડી ઉઠયા કે,

“ જો સભામાં શાંતિનીજ જરૂર હોય તો ભીમસેનને પ્રમુખસ્થાન આપવું કારણ કે તે પ્રમુખ હોયને કોઈ જરા પણ ગરબડ કરે તો તેને એ એકજ તમાચો મારીને ઠેકાણે લાવે ! કાં તો એના બંધુ વાયુપુત્ર હનુમાનને પ્રમુખસ્થાન આપવું કારણ કે—આટલા ઉંચા પ્રમુખસ્થાને તેના સિવાય કોઈ એક કૂદકો મારીને ચઢી પણ ન શકે—બીજા પ્રમુખને માટે તો નિસરણીઓ લાવવી પડશે ! માટે મારા શબ્દોને મુનિરાજ ધ્યાનમાં લેશે. એટલીજ વિનંતિ. ”

“ પહેલાં મારે જાણવું જોઈએ કે આપ કોણ છો ? ” નારદ મુનિએ પ્રત્યુત્તર વાળતાં નામ જાણવાની આકાંક્ષા ખતાવી. ” હું અકબરના દરબારનો જુનો ને જાણીતો હાજર જવાબી બીરબલ છું. ” ભૂદેવે ખુલાસો કર્યો.

“ અરુમા, બીરબલ ! તું હસીહસાવી જાણે ! તને રાજદ્રારી પોલીસીઓની શી ખબર ? અહીં કંઈ લાડુ જમાડવાની મેચ નથી; કે ભીમ, હનુમાન જેવાને પ્રમુખસ્થાન અપાય ? વળી તને એટલુંએ જ્ઞાન નથી કે હનુમાન મનુષ્ય નહિ પણ લંગૂર છે ! ” નારદ મુનિએ બીરબલને ખખેરવા માંડ્યો.

“ મહારાજ ! આપ સતયુગ, ત્રાપરયુગ અને ત્રેતાયુગનું જ્ઞાન ધરાવો છો, પણ આ કળિયુગમાં યુરોપના ડારવીન નામના ભૂરા માથાના માનવીએ શોધી કાઢ્યું છે કે “વાંદરા મનુષ્યોના દાદા છે.”

એ ખાખત આપની જાણખહાર છે. હું પણ જાણતો ન હતો પણ અમારી પાડોશમાં બેઠેલ “ગુજરાતી”ના મુંબઈવાળા ખીરખલે મારા કાનમાં એ વાત હમણાં જ કહી. ” ખીરખલે વધુ ખુલાસો કર્યો.

આ વાદવિવાદ કરવાનો સમય નથી, અહીં તો સભાનું કાર્ય આગળ ધપાવવાનું છે. માટે બેસી જાઓ, નહિ તો દુર્વાસા જેવા કોઈ ઋષિ ગુસ્સે થઈને શાપ આપશે તો ભારે થઈ પડશે !” નારદજીએ દમ ભરાવ્યો. “ હું મારા શબ્દો પાછા ખેંચી લઉં છું.” એમ કહીને ખીરખલ બેસી ગયો. અને હાથમાં કિડતાલ સહિત નરસિંહ મહેતા ઉભા થયા ને બોલ્યા:—

“ માન્યવર મુનીજી ! મારી અરજ આપ સ્વીકારો તો કહેવાનું એજ કે આજની સભાનું પ્રમુખસ્થાન વિદુરજી કે સુદામાજી જેવા કોઈ ભગવાનના ભક્તને આપવું જોઈએ. ”

“ ભક્તરાજ ! વિદુરજી ભાજી ખાઈ જાણે. એમને રાજદ્વારી ખાખતનું જ્ઞાન નહિ ! સુદામાજીને તો એક ખૂણામાં બેસી માળા ફેરવવી ઉત્તમ છે ! એ કાર્ય ભક્તજનોનું નથી સમજ્યાને નરસિંહ મહેતા ! ” નારદજીએ નરસિંહ મહેતાને ટકોર કરી, જેથી નરસિંહ મહેતા બોચી ખંજવાળતા બેસી ગયા.

“ મારો વિચાર દુર્વાસામુનિને પ્રમુખસ્થાન અર્પવાનો છે, માટે આ દરખાસ્તથી વિરૂદ્ધ હોય તેણે હાથ ઉંચા કરવા.” નારદજીએ દરખાસ્ત રજુ કરી, પણ દુર્વાસામુનિનો ક્રોધ જગજહેર હોવાથી કોઈ એમનું નામ પ્રમુખ તરીકે સૂચવતાં વિરૂદ્ધ મત દર્શાવવા હાથ ઉંચો કરી શક્યું નહિ. પછી વધિષ્ઠ ઋષિએ નારદમુનિની દરખાસ્તને અનુમોદન આપ્યું, જેથી તાળીઓના ગડગડાટને બદલે શંખના નાદ અને રણશીંગડાના સાદ વચ્ચે કચ્છ ભીડીને દુર્વાસામુનિ તાડ પર ચઢીને પ્રમુખસ્થાને પહોંચ્યા, અને ખોખારો કરી ઉચર્યા.

“ ઋષિમુનિઓ, સાધુસંન્યાસીઓ, ભક્તઅતિતો, રાજરજવાડાઓ, ઐષિજતીઓ, ભુવા જગારીઓ, ભૂદેવો ભિખારીઓ, અમીરો

ગરીબો, સાક્ષરો એડીટરો, લીડરો કવિઓ, લેખકો ટીકાકારો, ચર્ચાપત્રીઓ નાટકકારો, તરખાળાઓ રામલીલાવાળાઓ, મદારીઓ, ગાયકો વાદ્યકો, ઠગ ને ફાંસીખરાઓ, મવાલીઓ અને ખીસ્સા કાતરોઓ અરે ! ભૂલ્યો, એ મહાશયો તો સ્વર્ગને બદલે નર્કમાં મહાલી રહ્યા હશે ! ઇત્યાદિ રજીબર થએલા સદ્ગૃહસ્થો અને તેમની સન્નારીઓ તથા બીજા કેટલાક પ્રભચારી અને પ્રભચારીણીઓ ! ”

“ જત લખવાનું કે વાંચવાનું નહિ પણ કાનનો મેલ કાઢીને સાંભળવાનું કે આજની ગંજવર સલાનું પ્રમુખસ્થાન મારા જેવા એક લાયક મનુષ્યને અપ્યું એ ખરેખર આપ સર્વ સ્વર્ગવાસી ગૃહસ્થોની લાયકાતનું લિવિંગ સર્ટિફિકેટ આપ્યા બરાબર છે ! એ મને સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ ગઈ છે કે સ્વર્ગમાં લાંચરૂશ્વતથી એક પણ શરીર બદમાશ અને જેન્ટલમેન લોકર ઘુસવા પામ્યો નથી. ખરે ! એ સ્વર્ગના દ્વારપાળોનું કાર્ય પ્રસંશાને પાત્ર છે. માટે તેમને પ્રથમ તો મુબારકબાદીના તાર કે ટપાલ તો હજી સ્વર્ગમાં આવ્યા નથી જેથી મોઢામોઢ એ ચાર બોલ સંભળાવીને જેને કંઈ “ સ્વર્ગમાં સુધારો ” એ વિષય પર બોલવું હોય તેને બોલવાની રજા આપું છું.

સ્વાગત કમિટિના પ્રમુખ નારદમુની ઉભા થયા અને પ્રથમ ઠરાવ રજુ કરવા લાગ્યા.

ઠરાવ ૧ લો—“ પ્રમુખ મહાશય અને અન્ય સદ્ગૃહસ્થો તથા સન્નારીઓ ! પૃથ્વી પરથી તાજ આવેલા સાક્ષર સર રમણભાઈએ મારા કાનમાં કેટલીક સૂચનાઓ, વિનંતિઓ ને ભલામણો કરેલી તે આધારે હું જણાવું છું કે પ્રથમ તો ઇન્દ્રરાજને એક અરજ લખી સ્વર્ગના જીનાપુરાણ કોન્ડાકટર કાર્પેન્ટર વિશ્વકર્માને નવીન સુધરેલા સ્વર્ગનું બાંધકામ કરવા માટે પેરિસ, ન્યુયૉર્ક કે બર્લિન મોકલાવી અપ-ટુ-ડેટ સ્ટાઈલની બીલ્ડીંગો અને બંજલા બાંધવાની તાલીમ લેવા ફર્સ્ટકલાસ રેલ્વેફૅર તથા હાઈકલાસ બોર્ડીંગ હોલંગનો ચાર્જ આપી એક વીકમાં (અઠવાડીયા)માં સઘળું શીખી વાપરલેસ

મારકે તે પાછા વળવાની સૂચના કરવી. સાથે સાથે વિશ્વકર્માને એટલું પણ લખી જણાવવું કે તમારે મુસાફરીનું બીજા બનાવી સ્વર્ગના પ્રાચીન પુરાણા કુબેર લંડારી તે અર્વાચીન સમયના “ નેશનલ ઍન્ક આર્ક સ્વર્ગ ”ના ઍન્કર લૉર્ડ કુબેરદાસ પાસેથી નાણાં વસુલ કરવાં “ પણ મુનિરાજ ! આપને એટલી ખબર નથી કે પુરાણાં સ્વર્ગનાં મુપડાં તોડી પાડવાની દરખાસ્ત રજૂ કર્યો વગર નવું સ્વર્ગ બનાવવાને ઠરાવ શી રીતે રજુ થાય ? ” કાયદાની પોથીમાંથી મોઢું કાઢીને મીં સી. આર. દાસ બોલ્યા “ હું મીં સી. આર. દાસના મુધારાને મળતો થાઉં છું. અને ફરીથી ઠરાવ રજુ કરું છું કે જુના સ્વર્ગને તોડી પાડી ‘નવું’ સ્વર્ગ બંધાવવું. વળી આમ અસ્તવ્યસ્ત ઝાડો અને છોડવાઓ ઉગેલા છે તેને નાબુદ કરી ખાસ લંડન, પેરિસ, ઑમ્બે, ઈત્યાદિ સ્થળોએથી ચમરાજને નવિન માળીઓ સંપ્લાઈ કરવાનું લખવું. કદાચ ચમરાજની ડાયરીમાં તેવું કાર્ય કરવાનું ન લખ્યું હોય તો અહીંના પુરાણા માળીઓને નવીન ગાર્ડનોની તાલીમ લેવા દોરડે બાંધી રાજબાઈ ટાવર પર લટકાવી દેવા; ત્યાંથી તેઓ જમીન પર પહોંચી બનતી તાકીદે તૈયાર થઈને આવે ! ” નારદમુનિના ઠરાવને અનુમોદન આપવા દાદાબાઈ નવરોજી ઉભા થયા અને બોલવા લાગ્યા.

“લેદીઝ એન્ડ એનતલમેન ! મીં નારદજીના બોલવાને હું મલતો થાઉંચ તે ઉપરાંત હું તો એમ કેહુંચ કે સ્વરગમાં વલી રાજસત્તાની પંચાત સા સાફ બેઈએ ? આપને ઇંદરરાજને અરજ કરીએ, વલી તેવન મંજુર કરે કે ન કરે ! કારન કે એવનના દેમાગની મરજી પર આધાર રાખેચ. ન કંઈ હાઉસ આર્ક લૉર્ડ મલ્લે કે ન કંઈ હાઉસ આર્ક કૉમન મલ્લે; પછી એવન બિચારા કોની સલાહ લીચે ? માતે એ સર્વ કરાફતમાં પરતા પહેલાં હું સવરગમાંથી સંપૂર્ન સ્વરાજ્ય બહાર કરવાની તરફેનમાં હેઉંજી. જુઓને તરફીમાં ખલીફાને પદભરસ્ત કરીને કમાલપાસાને પરેસીદંત ચુંતી કા’રીયા તો તેમને તરફીને કેટલું બધું મુધારી દીધું ? દોરસો વરસનું કામ દસ

વરસમાં પતાવી દીધું. વલ્લી રસીયાના આરની સત્તા નાણુદ કરી સોવીએતોએ કેટલા સુધારા કર્યા? આ બધી વાતો પેલા કનકવાના કાગલ પર વાંચીને હું તો અબયબ થઈ ગયો? માટે સ્વરગમાં રાજ-પરબસત્તાક રાજ્ય બનાવવું કાંતો પરબસત્તાક રાજ્ય બનાવવું કાંતો પરબસત્તાક રાજ બનાવી કમાલપાસાને કાંતો ઇંદરરાજને સ્વરગના પેરસીદ-ત ચૂંતી કારવા! ” એક તરફથી લોડ સિંહા ઉભા થયા અને બોલવા લાગ્યા. “ મી. દાદાભાઈ નવરોજી ! તમે સ્વરાજનો ઝેરી પવન પૃથ્વી પરથી અહીં સ્વર્ગમાં પણ લાવ્યા? આણું બાણુતો હોત તો હું ચીડટ પણ સાથે લેતો આવત. કારણ કે-રંગુની ચીડટ પીધા વગર મારાથી આજું બોલી શકાતું નથી. છતાં ટુંકમાં બોલી દઉં છું કે-કાયદેસરના સુધારા માગવા એ પણ આપણી ફરજ છે. અહીંના રાજદ્રારી તંત્રમાં માથું મારવું એ ઘણું અઘટિત પગલું ભરવા સમાન છે. ”

“ તમારા જેવા શાણા ને સમજી ઇન્સાનો જ હિંદમાં શહેનશાહના સ્તંભ બનીને સ્વરાજ અટકાવી રહ્યા હતા. ખાફી સ્વરાજ એ આપણો જન્મસિદ્ધ હક છે; તે માંગવામાં અઘટિત નહિ પણ ઘટિત પગલું જ ભરાય છે. ” પરસેવો થવાથી એક હાથે પાઘડી ઉંચી કરી ચોટલીને વળ દેતા લોકમાન્ય તિલક તથા લાલા લજપતરયા એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“ તમારી પૃથ્વી પરની વરાળ અહીં ઠાલવવાની નથી સર્વે ચુંચા કર્યા વગર બેસી બન્યો! ” પ્રમુખસ્થાનેથી દુર્વાષા મુનિએ આજ્ઞા કરી; જેથી બધા બેસી ગયા. એટલામાં ચાણુક્ય મુની ઉભા થયા અને “ નાદરજીના ઠરાવને હું વધારે ટેકો આપું છું. ” કહી કંઈ યાદ આવ્યાથી બેસી ગયા. થોડાક વિરૂદ્ધ મતે ઠરાવ પાસ થયો હવે વિશ્વામિત્ર બીજે ઠરાવ રજુ કરવા “ પોઝીશન ઑફ ધ સોલ્જર ” પ્રમાણે ઉભા થયા.

ઠરાવ બીજો:—“અધ્યક્ષ સાહેબ અને અન્ય જનો! આજકાલ ભેગી જતી સાધુ સંન્યાસીઓને પૃથ્વીવાસીઓ નીંદી રહ્યા છે. અને

અરે પૂછો તો “આ જીની જટાઓમાં જીઓ પણ પડી ગઈ છે”
લાંબા દાઢાથી ખૂબસુરતી પણ ઢંકાઈ જાય છે; માટે હવે તો હું બીજા
ઋષિમુનિ અને સાધુ બાવાઓના સહકારથી જટાઓ અને દાઢી કપાવ-
વાના મતપર આવી ગયો છું. બાળકો તો ઠીક પણ બૈરાંઓય હવે મહાઈ
આવું બહાઉક જેવું સ્વરૂપ નિહાળીને લય પામી નાસી જાય છે. જેથી
ઇંદ્રની અરજના બીજા પેરેઝાફમાં જાણાવવું કે સ્વર્ગમાં “ધમ્પીરીયલ
હૈર કટીંગ સલુન, રૉયલ હૈર કટીંગ સલુન” ઇત્યાદિ સલુનો કાઢવા
તાકીદે પૃથ્વી પરથી અપ-ડુ-ડેટ બાઈરોને બોલાવવાની યમરાજને
લલામણુ કરવી. કાંતો અહીંના પુરાણા લગલાઓને વિમાન મારફતે
વિલાયત રવાના કરવા, ને ત્રણ દિવસમાં પરત થવાની ખાસ સૂચના
કરવી. સાથે સાથે સ્વર્ગવાસીઓને આજથી ચેતાવી દઉં છું કે (ધાભેરે !
ધાભેરે ! આગ લાગી ઇં બૂમો મારતા કેટલાકે બીકણુ પ્રેક્ષકો
દોડવા લાગ્યા, તેને પ્રમુખે રોક્યા) “હે કાયર મનુષ્યો ! વિશ્વામિત્રે
ચેતાવી દેવાનું એટલે સળગાવી દેવાનું નહિ પણ ખખરદાર કરી દેવાનું
કહ્યું છે ! વળી અહીં સ્વર્ગમાં આગ પેટી પણ ક્યાં છે; કે તમને
ચેતાવી દે !” ધીમે ધીમે શાંતિ થઈ “બધાએ હવે જટાઓ કપાવી
ફેન્સી અંગ્રેજી વાળ રખાવવા. દાઢીઓ મુંડાવવી કાંતો ફેન્ચકટ
કપાવવી. વળી સાથે સાથે અરજમાં ઇંદ્રરાજને એટલું પણ જણાવી
દેવું કે આ પિતાંબરો અને મેલાં ધોતીઆં તથા વલ્કલ પહેરીને પણ
કટાળી ગયા છીએ. અને પરસેવાને લીધે એને ચઢેલા મેલથી પણ
કાયર થઈ ગયા છીએ, માટે ખાસ મુળજ જેઠા મારઠીટની અત્રે
પ્રાંચ કાઢવી અને થોડાક અપ-ડુ-ડેટ ટેલર એન્ડ આઉટ ફીટરોને
પણ અહિં ઘસડી આણવા !

“બહાઈટવે લેડલોવાળાને લખી જાણાવવું કે તે પણ અહીં
એકાદ પ્રાંચ કાઢે કે જેથી નવીન સ્વર્ગના જેન્ટલમેનોને સેંટ લવંડર,
સોપ, હૈએલાઈન, વેસેલાઈન, લુકીંગ ગ્લાસ, હૈરબ્રશ, સેફ્ટીરેઅર,
હૈડકરચીફ, મોબાં, કૉલર, નેકટાઈ, ઇત્યાદિ તાત્કાલિક મળી શકે.
જીટશુઝ મરચંટ મી. ખાટા જેવાને પણ અહીં આવવાનું આમંત્રણ કરવું.

ડાયમંડ જ્યુબીલી વૉશીંગ ડુઆ એ સુરતમાં છઠ્ઠી ખાંચ કાઢી છે તો અમારા વતી જરા વધારે તકલીફ લઈ સ્વર્ગમાં સાતમી ખાંચ કાઢવી ! ”

પ્રેસીડન્ટ દુર્વાષામુનિએ તાડ પર હિલા થઈને ઉપરના ઠરાવમાં વધારો કરતાં જણાવ્યું, કે “ તમારે જેટલા ઠરાવો રજુ કરવા હોય એટલા ભલે રજુ કરો પણ છેવટે નોટમાં ઇંદરાજને એટલી સૂચના કરી દેવી કે કોઈ ઋષિ તપ કરવા મંડી પડે છે એટલે ઇંદ્રાસનના પાયા ડોલી બચ છે; માટે ખાસ આરસપહાણના પથ્થરનું ઇંદ્રાસન, મયુરાસન, ખાંધનાર મિસ્તરીઓને પૈસા આપીને કે વેઠે પકડી લાવીને જણાવવું ! ”

પછી કાશ્યપ ઋષિ હિલા થયા અને બીજા ઠરાવને અનુમોદન અર્પતા બોલ્યા;—

“હવે બિરાજેલા મહાશય, બીજા ભાઈઓ, અને બાઈઓ ! હું બીજા ઠરાવને સંપૂર્ણ મળતો છું. તે ઉપરાંત મારી શકુંતલાએ કહ્યું હતું કે સ્વર્ગમાં વલ્કલ અને આવા જડા કામળા ને ધાખળા જેવાં જીરવાડણીનાં વસ્ત્ર પહેરવાનાં હોવાથી કેટલીક સ્વર્ગમાં નવીન આવેલી વીસમી સદીની સુંદરીઓ ઘણી અકળાય છે, અને પોતે સ્વર્ગમાં પધારવા બદલ પશ્ચાતાપ કરે છે. તો હવે વાયલ કે જરી જ્યોર્જેટની સાડીઓ. (દોઢસો વાર છેટેથી શરીર નત્ર દેખાય એવી) સપ્તઘ કરવા માટે ખાસ મીઠા માલેકોને લખાણ કરવું. એ ઉપરાંત ફેન્સી પોલકાં, ફૉક, પક્ષ, પાવડરની ભેગવાઈ પણ થવી જોઈએ. ”

“લેડીઝ બ્રુટ તો જાણી બ્રુટશુઝના વેપારીઓ આણુશે જ પણ થોડાક માણસોને બ્રુટ પોલિસનું કામ શીખવા માટે ખાસ મુંબઈના માખણદાસો પાસે મોકલવા જોઈએ. કોખરા, બ્રુટ પોલિસની એજન્સી રાખવા આપણા શકુની મામા તૈયાર છે ! વળી સ્વર્ગમાં તાજ આવેલી સુંદરીઓ આવા મૌગરો, ચંબેલી, આકડો, ધતુરો ઇ. ના ફુલના અલંકારો પસંદ કરતી નથી તો ખાસ “કાનજી માલજી ઝવેરી, નરોતમદાસ ભાઉ, સુરજમલ લલ્લુભાઈ, વગેરેને

અહીં પ્રાંચો કાઢવાનું લખી જણાવવું એકાદ મિનરવા ગોલ્ડ કે અમેરિકન ગોલ્ડના દાગીનાવાળા મેમ્બર બિરાદરને પણ બોલાવવો.”

“એ બધું તો ખરું પણ એ ઠરાવ સ્ત્રીઓ તરફથી રજુ થવો જોઈએ.” પ્રમુખનો ઓર્ડર થયો એટલે લજવાતી સંકોચાતી શકુંતલા ઉભી થઈને બોલવા લાગી.

“માન્યવર વડીલો, બંધુઓ, અને લગિનીઓ! મારા પિતાએ જે કહ્યું છે તે યોગ્ય જ કહ્યું છે. બાકી ગરમીની બીમારીથી કેટલીક બહેનોના માથાના વાળ ખરી પડે છે! જેથી ખાસ જર્મનીથી ઈમીટેશન વાળ મંગાવવાની ગોઠવણ કરવી. અને નવિન સ્વર્ગમાં ટૅનીસકોર્ટ તથા સ્વીમીંગ બાથ, બનાવરાવવાનું તો ચૂકવું નહિ કારણ કે આકાશ ગંગામાં ન્હાતાં, ન્હાતાં, ઘણી સુંદરીઓ પૃથ્વી તરફ ખેંચાઈ જાય છે! સ્ત્રીઓ બેઠાં બેઠાં બેડોળ ન થઈ જાય માટે ખાસ ટૅનીસની જરૂર છે; તેમ પુરુષો માટે ક્રિકેટ હાંકી કે ફૂટબોલ રમવાનાં ગ્રાઉન્ડો બનાવવાં પડશે.”

“બીજું કંઈ વાંચવાનું મળતું નથી જેથી લણેલી લામિનિઓનો સમય એળે જાય છે. તો અત્રે આવેલા એડીટરોને છાપખાનાં, ટાઇપ, ટ્રેડલો ઇત્યાદિ ખાસ અમેરિકાથી મંગાવી આપવાં કે અટપટ પેપરો પ્રગટ થાય ને પુરસ્કૃત બાઈનું સત્યાનાશ જાય! કંપોઝીટરો, લેખકો, પ્રેસમેનો ઇ.તો અહીં ઘણાં પૃથ્વીથી પધારેલા છે. કદાચ જે ખોટ પડશે તો ચમરાજને સમજવી દઈશું. કે જેટલા જોઈએ તેટલા નંગો જી. આઈ. પી.ને રસ્તે ખાસ સ્પેશીયલ ગુડસ ટ્રેનમાં-બોરી-બંદરથી ખેંચી આણશે!”

“હવે બાકી રહ્યા સ્પેક્ટેકલ તો તેની એજન્સી કઠાબધા વગર વાંચવાનું વસમું થઈ પડે છે? વળી પુરૂષોને બહાર તડકામાં રખડવાનું રહ્યું એથી એમને માટે સનગોલ્ડસ વસાવવાની પણ ઉદાર દિલે લલામણ કરે છું. હજી મારા કહેવામાં કંઈ અપૂર્ણતા રહી હશે તે ત્રીમતિ મીરાંબાઈ પૂર્ણ કરશે.” શકુંતલા બેસી જાય છે ને મીરાંબાઈ સર્વને નમસ્કાર કરી બોલવાનો આરંભ કરે છે.

“હવે તાડ પર બેઠેલા મુનિરાજ, નીચે બેઠેલા બીજા ગુરુ અને ચેલાઓ, ભક્તજનો તથા સંસારી બંધુઓ અને ભગિનિઓ! તમે બધાં સુધારો કરવા જ તૈયાર થયાં છો તો મારી ના નથી. બાકી તંબુરાને બદલે ફીડલ કે દિલરૂખા હોય તો આજકાલ ભગવાન વધુ પ્રસન્ન થાય છે. અર્ધ સપ્તાવાર સાંભળ્યું છે કે ખુદ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ વાંસળીને બદલે પીયાનો વગાડવાનું પસંદ કરે છે. હરિ કથાઓમાં તંબુરાની જગ્યાએ હારમોનિયમ વાગે છે. એવું તો મારી પાડોશમાં બેઠેલાં ધનકોરબાઈ પણ કહે છે.”

“વળી કળિકાળને વિષે પૃથ્વી જેવી જગ્યામાં એક પૈસામાં ત્રણ ત્રણ પ્રભુ એટલે કે એક એક પાઈમાં એકેક પ્રભુ વેચાતા મળે છે; તો પછી આપણે આટલી બધી ભક્તિ કરી મર્યાં એ ફોકટ! મારું ન માનો તો કોઈ આવતા જતા માણસ સાથે લક્ષ્મીઆર્ટ કે એવી બીજી કોઈ દુકાનમાંથી થોડાંક કાર્ડો સેપલ તરીકે મંગાવી બુઓ. સ્વર્ગમાં એ કાર્ડોની એજન્સી કાઢવી કે ન કાઢવી એ તો આપ મુરબ્બીઓ બાહ્યો પણ “ટાઈમ ઈઝ મની” એવું તો મહાકવિ કાળીદાસ પણ કહી ગયા છે! જો આપ એ સૂત્રને ખરું માનતા હોય તો પછી એજન્સી કાઢવામાં શું વાંધો છે? સેંકડો વર્ષ સુધી ભક્તિ કરવાની પીડા મટે!”

“વળી જરૂર પડે તેવા દેવ-દેવીઓના ઝડપી ફોટો મગટ કરવા માટે વેનગાર્ડ સ્ટુડીઓને સ્વર્ગમાં પ્રાંચ કાઢવાનું લખવું. છતાં એ બાબતમાં સુદામાજી, નરસિંહજી, કબીરજી, સગાળશા, ધ્રુવ, મલ્હાદ, તુલસીદાસ, અખો, ભોબે ઇ. શું કહે છે તે બાણવું બેઠેલે. મીરાંબાઈ બેસી જાય છે, ને નરસિંહ ઉભા થાય છે, ને કિડતાલ લઈ પ્રભાતીયાં લલકારે છે.

“સાંભળો સ્વર્ગનાં નર ને નારી તમે, હાથ જોડી કહું છું હું આજે”

“અહીં પ્રભાતીયાં લલકારવાનાં નથી! ભાષણ કરવું હોય તો સીધા સીધા ભાષણ કરીને બેસી જાઓ! “પ્રમુખ તરફથી ઑર્ડર”

થયો અટલો કિડતાણને બગલમાં મારી ઓચી ખંજવાળતાં નરસિંહ મહેતા બોલ્યા:—

“હરિજનો! (એય મોં હંભાળીને બોલ તું ઢેડ હશે! એક અવાજ) ભાઈઓ, હરિજનનો અર્થ ઢેડ નહિ પણ પ્રભુના સરજેલાં માણસો એવો કર્યો છે. મૃત્યુલોકમાં પણ મારી હાંસી થતી હતી અને અહીં સ્વર્ગલોકમાં પણ મારી હાંસી થાય છે; એ અબજબીની વાત કહેવાય! પણ હું પુછું છું કે તમારામાંથી કોઈની પણ હુંડી ભગવાને સ્વિકારી છે? ના, નહિ જ! મારા શબ્દોની કિંમત ભગવાન જાણે છે તમે શું જાણો?”

“જ્યારથી મનીઆર્ડર અને પોસ્ટલઆર્ડર નીકળ્યા છે; ત્યારથી હુંડીઓનું લગલગ પડી લાગ્યું છે. માટે એ વાસી વાતોને હવે તાજ કરવામાં માલ નથી! તમે માગેલા છતાંએ પાંજરાપોળમાં જવા લાયક બળદો જેડી મામેરૂ કરવા ગયા હતા. તેવું હવે કોઈને ન થાય માટે ખાસ એ ઠરાવ તમારે રજુ કરવો જોઈએ. કે મામેરૂ કરવા જનાર મનુષ્યોએ ખાસ ટેક્ષી કે મોટરબસમાંજ જવું જોઈએ અને તેટલા માટે સ્વર્ગમાં મી. ફોર્ડને એજન્સી કરવા આમંત્રણ કરવું” એક યુવાન બોલ્યો.

“વચ્ચે બોલવાનો તમને શો અધિકાર?” નરસિંહ યુવક પર તપ્યા.

“તમે કહેવાનું નથી કહેતા અને ન કહેવાનું કહો છો તેથી આપ તો—

“ઝાઝા ચાંચડ, ઝાઝા જીવા, ત્યાં મહેતાના ઉતારા હુવા.”

જેવી ફર્સ્ટક્લાસ જગ્યામાં રહેવાને ટેવાઈ ગએલા તેથી સુધારો કરવો તમને ન ગમે?” યુવકે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“છોકરા બેસી જા! મોટા માણસોની વાતમાં વચ્ચે કેમ ડાકું મારે છે? આટલો વખત તને સુધરવાની તક આપુ છું. જો હવેથી આવું કંઈ કર્યું તો શાપ દઈ માણસમાંથી બેંસ બનાવી

દઢશ!" પ્રમુખસ્થાનેથી ઑર્ડર થયો. એટલેયુવાન ડરનો માથેદે બેસી ગયો

“મારે હવે કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી.” કહી નરસિંહ પણ બેસી જાય છે. બીજા ઠરાવ થોડાક વિરૂદ્ધ મતે પસાર થાય છે.

ઠરાવ ૩ જો:—“હવે બેઠેલા મુનિરાજ અને નીચે બેઠેલા બીજાં મનુષ્યો? અત્યાર સુધીમાં ચર્ચેલા વિષયો સાવ નિર્બળ ઉપલકીયાને નિરસ હતા. જેથી હું ખાસ ભારપૂર્વક ઠરાવ રજુ કરું છું, કે હવે તો સ્વર્ગનાં કાચાં પાકાં કંદમૂળ ને ફળફળાદિ આરોગીને આંતરડાં પણ થાકી ગયાં! જેથી આપ મી. બીલીમોરીયાના કહેવા પ્રમાણે બેકરીવાળાને અર્જન્ટ તાર કરી, ભૂલ્યો! હજી સ્વર્ગમાં તાર આવ્યા નથી તો તાકીદ વાયરલેસની ગોઠવણ કરાવી તે મારફતે પ્રથમ બેકરીવાળાઓને બોલાવી મંગાવો. પછી પાઉરોટી, બિસ્કીટ, નાનખટાઈ, કેક, સેંડવીચ, સમોસા ઇત્યાદિ ખાવાનું મળે તો હજારો વર્ષોની ભૂખ ટળે! મને તો ઝાઝી ખાવા પીવાની દરકાર નથી, હું તો આડનાં પાંદડાં ખાધને પણ પેટ ભરું કે વરસ દહાડના ઉપવાસ પણ કરી નાખું! પણ અમારા કેટલાક મોદકની (લાડુની) મેચોમાં ચેમ્પી-અનશીપ મેળવનાર ભૂદેવ મિત્રોની ફરમાશથી આટલું કહેવું પડ્યું છે. વળી આ મી. શર્મા કહેતાં કહેતાં શરમાય છે કે સ્વર્ગમાં અમૃત પીવાનું મળે છે; પણ ચાહ પીવાની મળતી નથી તેથી સ્વર્ગ અમને તુચ્છ લાગે છે. માટે તાજમહાલ, ગ્રીનરેસ્ટોરાં, ઇટાલીનરેસ્ટોરાં, મેજેસ્ટીક, ગોખલે, કોરોનેશન દરબાર ઇત્યાદિ હાટલો અને રેસ્ટોરન્ટવાળાને સ્વર્ગમાં પ્રાંચો કાઢવાનું લખો. કાંતો, ચાહ, કૌંફી, સોડા, લેમન વગેરેનાં તળાવો ભરાવી તેમાંથી નળ મૂકાવી ઠેરઠેર ચાહ, સોડા વગેરે પુરાં પાડવાં.”

“બીજું સ્વર્ગનાં આત્માઓને શાંતિ પમાડવા માટે તેમના વંશજો બિચારાં અનેક તરેહનાં પુન્યદાન જેવાં કે અન્નદાન (બે દહાડાનું વાસી વધેલું કુતરાંને ખવરાવા લાયકનું) વસ્ત્રદાન (ફાટીને નક્કામાં

અર્થ ગયેલાં કપડાં વૉશિંગ કંપનીનો એક હુમલો પાણુ ન વેઠી શકે તેનાં) સુવર્ણદાન કે રૂપાદાન (હાલ અમુક મુદત થયાં મુલતવી રહ્યાં છે, અને ક્યાં સુધી રહેશે તે નક્કી નથી! કારણ કે પીચગોલ્ડ, રોલ્ડગોલ્ડ, અને જર્મન સીલ્વરનું વધુ ચલણ થવા માંડ્યું છે) નીકલદાન (ઘસાઈ ગએલી આનીઓ) ત્રાંબાદાન (ઘસાઈ ગએલા ચૈસા કે પાઈ) નું દાન કરે છે; છતાં ખોતાના વડિલોના આત્માને શાંતિ મળી કે નહિ તે જાણતા નથી! ને વળી હવે તો મરનારના આત્માને પેપરોદ્રારા, ટપાલદ્રારા, તાર કે વાયરલેસદ્રારા શાંતિ અર્પવાના પ્રયત્નો થાય છે. તો સર્વથી સહેલો ઉપાય એજ છે કે સ્વર્ગમાં બે ચાર આઈસ ક્રેકટરીઓ કઢાવવી કે જેથી આઈસ શરબત, આઈસક્રીમ, કુલફ્રીમલાઈ, ઇત્યાદિ આરોગીને સ્વર્ગવાસીઓના હોજરાં તથા આત્માને શાંતિ થાય! આજકાલની આવી ઉપયોગી બાબતોથી હું તો અજાણ હતો પણ આઈ મી. અટોલદાસ અંડર ગ્રેન્યુએટે એ વિગતો મને કહી, તે મેં સલા સમક્ષ જાહેર કરી. ખસ હવે મારે બોલવાનું ઘણું ખર્ચ બોલાઈ ગયું છે. માટે હું એસી જતાં પહેલાં એટલું કહું છું કે મારો ઠરાવ કંઈ લુલો લંગડો કે અપંગ તો નથી કે તેને બીજાના ટેકાની જરૂર હોય! છતાં કોઈ વગર વિચારે ટેકો આપવા ઉભું થશે તો તેને એક લપડાક મારી ગબડાવી દઈશ!” ભીમનું ભાષણ પૂર્ણ થતાં ભીષ્મ ઉભા થાય છે.

“અધ્યક્ષ મહાશય અને અન્ય વીરો તથા વીરાંગનાઓ! અમારો પૌત્ર ભીમ જે કંઈ બોલી ગયો તે મોટી હંમરના મનુષ્યોને માટે હતું પણ બિચારા નાના બાળકોએ શી ગુનેગારી કરી? તો તેઓને માટે મી. પેસ્તનજી પીપરમીટ વાલાની ફરમાસથી સ્વર્ગમાં ડાંગરેનું ખાલામૃત, મેલી-સફુડ ચૉકલેટ પીપરમીટ ઇ. ની એજન્સીઓ કાઢવી જોઈએ.”

“આપ મારા વડિલ છો. જો કોઈ બીજો હોત તો ખતાવી દેત કે મારા ભાષણને કેમ ટેકો અપાય છે?” ભીમ બોલી ઉઠ્યો.

“ગાંડા તુંતો હજી પણ તેવોને તેવોજ રહ્યો!” લિખે ભીમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ઓ! પાણીપતના ચોક્કાઓ તમે કંઈ પણ વધુ બોલ્યા વગર એસી જાઓ; નહિતર બહાદુરી અવળી નીકળી જશે!” ભીમ તથા લિખે એસી જાય છે. ને ત્રીજે ઠરાવ એક વિરૂદ્ધ મતે પાસ થાય છે. પછી અગસ્ત્ય મુનિ હિમા થઈને પ્રેસીડન્ટ સાહેબને અરજ કરે છે:-

“હું કંઈ ઠરાવ રજુ કરવા કે તેને ટેકો દેવા હિલો થયો નથી પણ પગે ખાલી ચઢવાથી હિલો થયો છું; તો તે સાથે સાથે એટલું કહી દઉં છું કે ભીમ ખાવાની વાત જાણે માટે ખોરાકનો ઠરાવ એ રજુ કરી શકે, પણ પીણાઓનો ઠરાવ રજુ કરવાની એની શી મગદુર? બહુ બહુ તો એ ચાર ગાગર મીઠું પાણી પી શકે પણ હું તો આખો ખારાપાણીનો દરીઓ પી ગયો હતો; જેથી પીણાઓનો ઠરાવ રજુ કરવાની ખાસ મારી લાયકાત હતી! ખેર! હવે એ ગંધગુજરીને હું ઉદાર દિલથી જતી કરું છું.”

“વાર, ઠીક છે. પછીથી તમારો સવાલ વિચારાશે.” એમ કહી તેમને બેસાડી દીધા.

“ભીમ લડવા ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પણ કર્ણ, લિખે, ડ્રોણાચાર્ય વગેરે તેને રોકી રાખે છે. ખેંચાખેંચીમાં ભીમનો ખભો એક નાળીએરીના થડને વાગે છે; તેથી વીંઝાઈને નાળીએરનો એક લુમખો તુટી પડે છે જે એ ચાર માથાં મુંડાવેલા ચતીઓના મસ્તકને ભેટી પડે છે! સભામાં ખડબડાટ થાય છે જેથી પ્રમુખસ્થાનેથી ગર્જના સંભળાય છે:-

“કોણ છે? કોણ છે? આ સભામાં ધાંધલ કરનાર! એ અભાગી આત્માને જ્ઞાન નથી કે શાપ દઈને ખાળી નાખીશ!” પ્રમુખના ગુસ્સાથી બધા ઠંડા થઈ જાય છે. એટલે ધર્મરાજ હિમા ચાંઈને ચોથો ઠરાવ રજુ કરે છે.

ઠરાવ ૪ થા:—“ ઉચ્ચ સ્થાને ઝિરાજેલ માન્યવર મુનિરાજ, વડિલો, ખંધુઓ અને ભગીનીઓ! તમારી આગળ જાણાવેલા સુધારામાં ધર્મ સચવાય એમ લાગતું નથી. જે સોડા વોટરની બાટલીને ભૂદેવ ને ભંગીયાઓ પણ મોઢું વળગાડીને પીએ તેવી વસ્તુ સ્વર્ગમાં આવે પછી ધર્મ કેમ સચવાય? સેંડવીચ ને સમોસા? હરિ! હરિ!” એટલામાં વચ્ચે ઉભા થઇને શ્રી. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી લલકારે છે કે “સૂઝેલાં શ્રી પ્રભુજીનાં મનુષ્યો સર્વ સરખાં છે.” એટલે ધર્મરાજ તેમને ટકોર કરતાં કહે છે કે—

“એ તમારા જેવા આજકાલના નાટકકારો જેટલું ન કરે એટલું ઓછું.

“તમે ચાલુ વિષયમાં ફાયર ન મારો! મુદ્દાના વિષયથી આડા ફાટવું હોય તો બેસી જાઓ” પ્રમુખ તરફથી ધમકી અપાય છે. એટલે ધર્મરાજ પોતાનું ભાષણ ટટાર ઉભા રહી આગળ લાંબાવે છે.

“જે કે એ બાબતનો ઠરાવ પસાર થયા પછી મને ઉપર્યુક્ત વિચારો સૂઝ્યા માટે નિર્થક હોય તો સરફીરોજશા મહેતાની સૂચના એમના જ શબ્દોમાં ૪ થા ઠરાવ તરીકે રજુ કરું છું—તેઓની તખીયત જરા નાદુરસ્ત હોવાથી મારે તકલીફ ઉઠાવવી પડે છે. “સ્વર્ગમાં આઈબધાં જીનાં પુરાનાં કધંગાં તખલ્લુસો, ઉપનામોને દીગરીયો હજજરો વરસ થીયાં વપરાયચ તેમાં સુધારો થવાની પરથમ જરૂર જનાયચ. ઋષિ, મુનિ, ભગત, અતિત, યોગી, યતિ, મહાશય, શ્રીયુત, રા. રા. ઈત્યાદિને બદલે સર, બેરોનેટ, નાઇટ, લોર્ડ, રાવસાહેબ, ખાનસાહેબ, ખાનબહાદુર, કેપ્ટન, કમાન્ડર, કર્નલ, જનરલ, જે. પી. માસ્ટર, બેરીસ્ટર વગેરે નવીન દીગરીયો ને બેતાબો વાપરવા!”

“વળી મીસ્ટર તેમુરસ તારીવાલાને પેસ્તનજી પાપરવાલાના શબ્દે શબ્દમાં તેમના દિલની વરાળ રજુ કરૂંચ કે:—

“આય સવરગની અપસરાઓ બિલકુલ જીની પુરાની ઢાંચરીઓ થઈ ગેઈચ તો તેને પાંજરાપોજમાં રવાના કરી ઈંગ્લીશ દેન્સ કરી

શકે એવી તદ્દન અપ-તુ-દેત ફેશનની દેન્સરો હોલીવુડથી આંચ લાવીને વસાવવી. વલી તેઓને ખેંચી આનવા માટે બીજા હોરી જીવરાઓને સ્વરગની સહેલગાહે આવવા જવા માટે ખાસ એરોપ્લેનની એજન્સી મુકરર કરવી બેઠાં છે. એ એરોપ્લેનો જમીન પર વપરાતાં સાધારણ એરોપ્લેન જેવાં નહિ, પણ ખાસ પાંચ સદી પેસેન્જરો જરાબી મુંઝવન વગર મુસાફરી કરી સકે, એવાં ઐત યાને વિસાલ હોવાં બેઠાં છે. વલી તેમાં સંડાસ બંડાસ બીતો હોવુંજ બેઠાં છે. બીજું કંઈ નહિ તો “ગરમા ગરમ ભેમણીઆ ચાયને સોલાપુરી ચેવરો” તો તેમાં મલ્લવો જ બેઠાં છે! અને જે આપના હિન્દુ ઍરાદરોને કંઈ વાંધો ન હોય તો બરાન્ડીને વીસ્કીની ખાતલીઓ પરબારી વિલાયતથી વીં પીં થઈને અહીં આવે એવી મેનેજમેન્ટ થવી બેઠાં છે. “(શેઈમ! શેઈમ! ના અવાબે થયા) જેથી ધર્મરાજ બોલ્યા “એ કંઈ મારા પોતાના શબ્દો નથી પણ તેમુરસ તાડીવાળા અને પેસ્તનજી પાપરવાળાના એકેમતે ને ઉચરાએલા શબ્દો છે.

“તો તેવણુને જ બંતે બોલવા દ્યો ને?” (એક અવાજ) મીં તેમુરસ તાડીવાળા ઉલા થઈને ધૂજતી ફીલમ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા :-

“સાહેબો અને મદમો! આપનામાં એવી તાકાત નહિ મલે કે આવી મોત્તી યાને ઐત મજલીસમાં ગોફતેગો કે લેકચર ફેકચર એગ્યુ મીકચર કરી સફીએ! બાકી મારસદનની હિસ્તરીમાંથી લખીયું કે આરયો સોમ નામના છોરવાનો રસ પીતા હતા, એ સોમ નામના છોરવાનો રસ તે દેસી દાડ, ને બરાન્ડી એ વિલાયતી દાડ કહેવાય! છતાં આય સેવક દેસી બેવરા ને સવદેસી તારીના પીઠાનું સવરગમાં પન કનતરાકત રાખવા તૈયાર થઈ કમર કસીને આવીયોય!”

“અય પારસી! જરા તાડ મોહું આરસીમાં બેઈને પછી બોલ! આયો સોમ નામના છોડવાનો રસ પીતા એ તારો માર્સડન ક્યાં બેવા ગયો હતો? છતાંજે ખરુંજ હોય અને યાદવો પણ મજબાન

કરી યાદવાસ્થળીમાં લડી મુઆ એ પણ ઈતિહાસમાં લખ્યું હોય; પણ એ મોટા માણસોની વાતમાં તારે દખલગીરી કરવાની શી જરૂર ? માટે બસ હવે મારે ફીલ માસ્તર પ્રમાણે આજ્ઞા કરવી પડે છે કે “સીટ ડાઉન” પ્રમુખ સ્થાનેથી ઓર્ડર થયો એટલે “હયો બાવાજી ત્યારે મારા વહે વહે” યાને મારા સખદે સખદ હું દિલગીર થયા વગર પાછા ખેંચી લેજીય !” એમ કહીને બેસી બય છે એટલે પ્રમુખસ્થાનેથી પાછી વીર ગર્જના સંભળાય છે.

જુઓ આ મી. તેમુરસ તાડીવાળા પોતાના બોલેલા શબ્દો પાછા ખેંચી ગયા એ સુધારો અહીં સ્વર્ગમાં ન પરવડે ! કોઈ ને લાકડી મારીને પછી માફી માગવી એ માથું વાઢીને પાઘડી બાંધવા સમાન છે !

જેમ થુકેલું ગળાય નહિ તેમ બોલેલા બોલ પાછા ખેંચાય નહિ ! ને ખેંચવા હોય તો એ સુધારાની હું સખત વિરુદ્ધ છું ! પણ હવે થોથા ઠરાવ સંબંધી કોઈ ને કંઈ બોલવું છે ?”

વિદુરજી હસા થયા અને બોલવા લાગ્યા:—

“અધ્યક્ષ મહાશય અને અન્ય હરિજનો ! આપ સ્વર્ગમાં સુધારો કરો ને સુધારાની વિરુદ્ધ હોય એવો કયોક કપુત હશે ? હું ધર્મરાજના શબ્દોને સંપૂર્ણ મળતો છું; પણ મને ધાસ્તી રહે છે કે વિધર્મિઓના સહવાસમાં ધર્મ સાચવી શકાય નહિ. જુઓને એવડા પ્રાન્ડીનું આગમન થાય એટલે બાકીજ શું રહ્યું ? હું જીવન પર્યંત ભાજપાત્રો ખાતો હતો અને ભગવાન પણ મારી ભાજ ભાવથી ખાતા હતા; તો તમારે દરેકે દરેકે ભાજ ખાવી અને તેટલા માટે સ્વર્ગનાં એત્રીકલચર ડીપાર્ટમેન્ટના મીનીસ્ટર સાહેબને ખાસ સૂચના કરવી કે હવે સ્વર્ગનાં બધાં ખેતરોમાં ભાજ રોપાવવી !

“ભાજખાઉને દાળખાઉનું કલંક આપણા મસ્તકેથી હજી તો ભુસાયું પણ નથી !” એક યુવાને કહ્યું.

“લલે, લાજખાઉ ઉપનામથી આપણે શરમાવાનું નથી. જે આપણે જરા પણ દીલ મૂકીશું તો ખ્રાન્ડીના ઉપાસકો સ્વર્ગમાં માંસાહાર પણ દાખલ કરી દેશે !” વિદુરજી બોલ્યા.

“ખ્રાન્ડીના ઠરાવ સામે અણુગમો ખતાવ્યો છે; છતાં તમે વચ્ચે તેનેજ ઝાંસા કરો છો ! વળી માંસાહારથી લલે બધા વિરુદ્ધ હોય પણ મૃત્યા રમવાને માટે તો ક્ષત્રિઓ જન્મે છે ને !” મૂંછ આમળતા મહારાજ સિદ્ધરાજ બોલ્યા:--

“તમે લલે ક્ષત્રિય છો; પણ પતિત છો, સતી રાણકદેવી ! સતી જન્મસા ઈ. માં મોહાંધ થઈ તમે ક્ષત્રિયધર્મ વગોળ્યો છે !” વિદુરજીએ સામો પડકાર કર્યો.

“શું સમજે ખાખર ખિસ્કોલી સાકરના રસને વેલી ?” પ્રેમની વાતો તમે ભગતડાં શું સમજે ? અરે ! આપણા સ્વર્ગના રાજ ઈર્ષ પણ અહલ્યા પર મોહિત થઈ ગૌતમ ઋષિની ગુપડીમાં ઘુસ્યા હતા; તો તેમને કેમ કશું બોલતા નથી ને મને દમદાટી કરો છો ?” સિદ્ધરાજે જવાબ વાળ્યો.

“તમે બંને અંગત ટીકામાં ઉતરી ગયા છો; માટે બેસી જાઓ. અહીં કોઈનાં છિદ્ર નિરખવાનાં નથી. બેના વાદવિવાદમાં શા માટે ત્રીજાની નિંદા કરો છો ?” બંને બેસી જાય છે. બહુમતીથી ચોથો ઠરાવ પસાર થાય છે. પાંચમો ઠરાવ રજુ કરવા પ્રાચીન નાટ્યકાર ભરતમુનિ ઉભા થાય છે.

ઠરાવ પાંચમો—“મી. પ્રેસીડેન્ટ અને અન્ય લેડીઝ એન્ડ જેન્ટલમેન ! (ઋષિરાજ ! સાઠી બુદ્ધિ નાઠી છે કે શું ? આ કેવો બકવાટ કરી ગયા ? એક અવાજ) બોલનારની બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ હોય એમ લાસ થાય છે. બાકી હું તો આગળ થયેલા ચોથા ઠરાવને અત્યારથીજ અમલમાં મૂકું છું. હું તમારા જેવા મતનો નથી કે ઠરાવો કરી તેને કાગળ પરજ ઉધારી ખાના રહેવા દેવા ! સ્વર્ગવાંસીઓએ તો શાંત

સ્વભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. તેને બદલે જરા જરા વાતમાં ફાચરો! મારો એ શું શોભાસ્પદ છે? હવે તમારો વધુ વખત ન લેતાં મુદ્દાના વિષય પર આવતાં જણાવીશ કે આજકાલ હરિકથા કે ઉપદેષથી જે અસર થતી નથી; તે અસર, નાટક, સીનેમાથી થઈ શકે છે. માટે મારો તો ખાસ એવો આગ્રહ છે કે નાટક, સીનેમા દ્વારા ધાર્મિક શિક્ષણનો સાહિત્ય પ્રચાર કરવો. શાળાઓમાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, કવિતા ઇ. વિષયો સીનેમાદ્વારા ઠીક શીખવી શકાય. દેશસેવા, પુનર્જનની જરૂરી તાલીમ પણ એ દ્વારા સારી આપી શકાય. પણ ચોરી શીખવાની કળા, પ્રેમલા પ્રેમલીનાં ધીંગાણાં, કે ચુંબનનો એપી રોગ દાખલ ન થાય તે માટે ખાસ અનુભવી નાટ્યકારોની એક સેન્સોર બોર્ડ સ્થાપી એવી બાબતો પર મીરકની કાતર ચલાવવી! કોમ્પલીમેન્ટરી પાસવાળાઓને એકસ્ટ્રાને બદલે ખાસ પીટ કલાસમાં જગ્યા આપવી. આજે દેશને દોરવાનું કાર્ય નાટ્યકારોના હાથમાં છે. ખરે! એજ નાટ્યકારનો એક સાધારણ હાથ આખા દેશને ઉન્નતિના પંથે દોરવી શકે છે! વળી મૃત્યુલોકના “ઓપેરાહાઉસોમાં” બીડી પીવાની સખ્ત મનાઈ હોય છે; તેથી ત્યાં બીડી પીવા અનેક પ્રેક્ષકો ધાંધલ મચાવે છે; તેમ અહીં ન થાય તે માટે ખાસ પાટીઆં લટકાવી દેવાં કે “સીગારેટ પીવાની મનાઈ નથી.”

“ચલમ પીવી એ અમારો જન્મસિદ્ધ હક છે. માટે સ્વર્ગના નાટકોમાં સીગારેટ નહિ પણ ચલમ દાખલ કરવી! એક ગોસાઈ બાવાએ વિરોધ જાહેર કર્યો.

“નહિ આજકાલ સીગારેટના ઉપાસકોની બહુમતી થતી જાય છે માટે સીગારેટ જ જોઈએ!” ભરતમુનિ પોતાના શબ્દોને વળગી રહ્યા.

“ચલમે પ્રાચીન સમયમાં પણ મહા પુરુષોનો ચાહ મેળવ્યો છે. અને આજે પણ સાધુ, સંતો, સાંઈ ફકીરો, એના વડેજ ટકી રહ્યા છે. માટે સ્વર્ગમાં તો ચલમજ હોવી જોઈએ! ગોસાઈએ પુનઃ શ્રોતાના શબ્દો પર ભાર મૂક્યો.

“ચલમને લીધે ગાંબના લાઈસન્સદારોની પણ જરૂર પડે!
એ બધી કડાફ્ટ કરતાં સીગારેટજ સારી!”

“નહિ ખસ ચલમજ સારી!”

“નહિ સીગારેટ સારી! સામસામા પક્ષો ઉભા થઈ ગયા.
એટલામાં પ્રમુખસ્થાનેથી પ્રચંડ ધ્વનિ સંભળાયો.” બધા શાંત થઈ
ચુપચાપ બેસી બન્યો નહિતર સર્વને બાળીને લખ્મ કરી દઈશ!
બધા લયથી બેસી બન્યે છે એટલે વળી પાછા ભરતમુનિ ઉભા થાય છે.
અને—“સ્વર્ગમાં તો ખાસ પાર્શ્વોગ શાંતી એજન્સી હોવીજ બેઈએ”
એવું બહેર કરે છે.

“નહિ સીલ્વર કલાઉડ સસ્તી પડે માટે તેની એજન્સી
હોવી બેઈએ” એક મીસ્ટર બોલ્યા:—

“જે સસ્તીજ સીગરેટ પીવી હોય તો લાલટીન કે
ચહારમીનાર છાપની ક્યાં નથી મળતી?” બીજા સાહેબ બોલ્યા.

“એ બધામાં હલકી તંબાકુ વપરાય છે, માટે ખાસ પીલા
હાથીની એજન્સી હોવી બેઈએ,” એક વકીલ સાહેબ બોલ્યા.

“ત્યારે ગોલ્ડફેલેક શું ખોટી?” મી૦ બટલર બોલ્યા.

“ચાલો એ બધી તકરારને બદલે સીગાર ચાને ચિફ્ટની
એજન્સી સ્વર્ગમાં સ્થાપવી કારણ કે પ્રીટનના વડા પ્રધાન ચર્ચીલ
પણ ચિફ્ટ જ પીએ છે ને!” ભરતમુનિ છેલ્લો નિવેડો લાવી બેસી
ગયા. એમના ઠરાવને ટેકો આપવા મી. વાઘજી આશારામ ઉભા થયા.

“માન્યવર પ્રેસીડન્ટ સાહેબ, અને અન્ય સભાજનો! હું
પાંચમા ઠરાવને ટેકો આપવા ઉભો થયો છું. તે સાથે સાથે
[એ ચાર મચ્છર ગણુગણુતા કાન આગળ ઉડે છે] સ્વર્ગમાં
મચ્છરો અને ચાંચડો આમ કાન કરડી ખાય અને હેરાન કરે;
અને ભરસલામાં તોફાન કરી આમ અપમાન કરે એ અમારા
સ્વર્ગમાં રહેતા સદગૃહસ્થોને માટે ઓછી શરમની વાત

છે? માટે સર્વથી પહેલાં સ્વર્ગમાંથી ચાંચડ, માંકડને નાબુદ કરવા ખાસ મ્યુનિસિપાલિટીની સ્થાપના કરવી, અને એક ખાસ હેલ્થ ઑફીસર ચાંચડ એન્ડ માંકડ યાને પીસ્ટુ ઓર ખટમલ વિનાશક ડ્યુટી બજાવવા નીમવો! વળી બીજું એ કે પૃથ્વી પરની કંપનીઓ “ફક્ત એક જ નાઈટ સાર” લખીને એકાવન નાઈટ લખવે! તથા ખસો ખસો વાર લખવાએલા નાટકને તદ્દન નવો ખેલ લખે છે! એવું અસત્ય સ્વર્ગમાં લખવા કે બોલવા માટે ખાસ પ્રતિબંધ રાખવો. ખસ એટલું જ કહીને ગળું સુકાતાં પહેલાં કે પગ કુખતાં પહેલાં હું બેસી જઈશ તે પહેલાં એટલું જ કહેવાનું કે આજની સભા થોડાક વિવેચન પછી સમાપ્ત થશે આપ સાહેબો અને મડમોએ પધારી આ સભાને જે માન આપ્યું છે તે માટે આ સભા તમારો આભાર માને છે!” મી. વાઘજીભાઈ બેસી જાય છે, અને વધુ ટેકો આપવા મી. ઑગરા ઉભા થાય છે.

“મેરે શરીફ સોસાયટીકે ઓનરેબલ મેમ્બરો! મેરે જસ્ટીસ ઑફ ધ પીસો! જખ આપ જમીનપે થે તો પીસ્ટુ ઓર ખટમલકો મારનેસે ખાઝ આતેથે ઓર આજ ઉસકો નાબુદ કરનેકે લીયે તૈયાર હો ગયે? અફસોસ! આજ આપકી અહિંસા કહાં છુપ ગઈ? મહઝ ગેરઈન્સાફ હોતા હે! લેકીન—

“પરવા નહિ બે આજ ઝામાના ખિલાફ હે;

રસ્તા વોહી ચલુંગા બે ઠીક ઓર સાફ હય!”

“આબે ખારાંકી કસરતસે ફિલહાલ સ્વર્ગમે મચ્છરોંકી વિલાદત હદસે ઝીયાદહ હુઈ હય ઉસ્કો દફા કરનેકા ખિયાલે ખામ તો મે નહિ ઇઝહાર કરતા; લેકિન ઉન્કે હમલોંસે બચનેકે લીયે મચ્છરદાનીકા કિલ્લા બનાનેકી ખાસમુરત હય! ખસ અખ સદ્ર સાહેબકે લેચરકે બાદ આજકા તમાશા ખત્મ કિયા જાયગા ઓર કલ સ્ટા. ટા. ડા. અને ઇસ્કા રીપોર્ટ રાખ ઇંદરકો દિયા જાયગા!

“ ખસ મેં ભુક કે સખખસે અખ બહિંગા ઐર દો પેસેકે થને મુમરે લે કે ખાહિંગા ! ” એસીબધ છે. એકેમતે પાંચમો ઠરાવ પાસ થાય છે. હવે કોઈને કંઈ ઠરાવ રજુ કરવાનો ન હોવાથી તાડ ઉપર હિલા થઈને પ્રમુખ મહાશય પોતાનું વિવેચન આરંભે છે.

“ સભા જનો ! આજે ઘણું જ યુદ્ધિ પૂર્વક સભાનું કાર્ય થયું છે. જુઓ હાથ પગને આંગળી પણ પાંચ હોય છે. આપણું શરીર પણ પાંચ ભૂતોનું જ બનેલું હોય છે. ઈંદ્રીયો પણ પાંચ જ છે તેમ આજની સભામાં ઠરાવો પણ પાંચ જ રજુ થયા છે ! ઠરાવો થયા પણ તેમાં કંઈક ખામી રહી ગઈ હોય એમ મને જણાય છે. જેથી પુસ્તકમાં શુદ્ધિપત્ર રજુ થાય છે તેમ આપણે ઠરાવોમાં સુધારા કરવા પડશે. સીગારની ગોઠવણ થઈ ગઈ પણ તેને સળગાવવા મેચબોક્ષ (આગપેટી) ને કેમ ભૂલી ગયા ? ફેશનમાં ચક્રમક ન ચાલે ! માટે ખાસ મેચીસની મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપની કાઢવાની રહી અને જો તેમાં કદાચ દાવાનળ પ્રગટે તો જોખમ આપણે શીર ન પડે માટે ખાસ એસ્યુરન્સ (વીમા) કંપનીઓ સ્થાપવી અને મ્યુનિસિપાલિટીના ખર્ચાઓ પણ વસાવવા. વળી વૉર્કિંગ માટે આવેલા સ્કેલાણીઓએ ચમરાજ પાસેથી ફ્રી કોમ્પ્લીમેન્ટરી પાસ લઈ આવવું પણ કોઈની મુલાકાતની ઈચ્છા હોય તો પ્રથમ વીઝીટીંગ કાર્ડ મોકલાવવો. (જુગાર રમવા માટે નહિ પણ એકાદશી કે હોલીડે હોય ત્યારે નવરાસને ગાળે બીઝીક કે સાત હાથ રમવા માટે પ્લેઇંગ કાર્ડ પાનાંની કેટ વસાવવી જોઈએ એક અવાજ.) નહિ એ પણ એક પ્રકારનો જુગાર છે. નળ અને ધર્મરાજ જેવા જેન્ટલમેન માણસો જેનાથી દુઃખી થાય તે ગેઇમ સ્વર્ગમાં ન જ હોઈ શકે. એ વાતને અહીંથી જ અટકાવી અસલ વાત પર આવું છું ! જો કે સ્વર્ગનાં દ્વાર સદા સર્વદા ખુલાં જ રહે છે ને તેના પ્રવેશદ્વાર પર “ નો એડમીશન ” નું બૉર્ડ ન લટકાવેલું હોવાથી એમાં આવનાર ટાઈમટેબલ પ્રમાણે ન વર્તતાં ગમે ત્યારે ઘુસી જતા હોવાથી સ્વર્ગવાસીઓની નીદ્રા અને શાંતિમાં ભંગ ન થાય

માટે રખરના સોલવાળા બ્રુટ પહેરી આવવું. પણ જે પોલિશનમાં પંચર પડવાની ખાસ્તી ન લાગતી હોય તો અમદાવાદીઓ પ્રમાણે હિઘાડા પર્ગે આવવું એ જ વધુ ઠીક છે !”

“ઘણી વખત પ્લેગ, કોલેરા કે ક્ષયના દર્દીઓ અહીં વધુ પ્રમાણમાં આવી ચઢે છે; તો તેવા ચેપીરોગના દર્દીઓ માટે ખાસ એક સ્પેશીયલ હોસ્પિટલ ખાંધાયેલી. ડૉક્ટરો, કંપાઉન્ડરો નર્સ તો અહીં ઘણાંએ છે; છતાં જે વધુની જરૂર પડશે તો જે-જે હોસ્પિટલ વાળા સોનાપુરમાં તાર કરતાં ક્યાં વાર લાગે એમ છે ?”

“જેટલું કહેવાનું હતું એટલું કહેવાઈ ગયું ઇંદ્રસલામાં અપ્સરાઓની મેચ અને કનકવાના પેચથી ઇંદ્રરાજ પરવારશે કે કાલે સાંજ સુધીમાં જ આ ઠરાવોની ચરણ તેમને રૂબરૂમાં જ આપવામાં આવશે. અને એની બીજી નકલ પૃથ્વીની પબ્લીકની બાણ માટે “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” પર રવાના કરવામાં આવશે. એ જ ભૂલચૂક લેવીદેવી. થોડું બોલ્યું ઘણું કરીને સાંભળજો. ખસ હવે સભા બરખાસ્ત કરે છું. અને નજીકના ભવિષ્યમાં ફરીથી આપણે ક્યારે એકઠા થઈશું તેના વિચારોમાં ગુંથાઈ જઈ છું !”

ડીપોટી ! ! !

આજે નાઝી સીપાહીનું નામ સાંભળતાં જ યુરોપની જનતા ભડકી ઉઠે છે, ઇન્કમટેક્ષવાળાનું નામ સાંભળતાં આપણા ડામલ ચોપડા બનાવનારા વહેપારીઓ ભડકી ઉઠે છે, ખાકસરોનું નામ સાંભળતાં પોલિસ ભડકી ઉઠે છે, ઝીણાનું નામ સાંભળતાં શ્રી. સાવરકર ભડકી ઉઠે છે. જવાબદાર રાજતંત્રનું નામ સાંભળતાં શ્રી. એમેરી ભડકી ઉઠે છે, હુલ્લડનું નામ સાંભળતાં ગાંધીજી ભડકી ઉઠે છે, કોંગ્રેસનું નામ સાંભળતાં રા. જમનાદાસ કે ડો. આંબેડકર ભડકી ઉઠે છે ! અથવા ઊંટનાં દર્શન થતાં ભેંસ ભડકી ઉઠે છે; તેમ ફક્ત થોડાંક જ વરસો પહેલાં ડીપોટીનું નામ સાંભળતાં જ માસ્તરો અને વિદ્યાર્થીઓ ભડકી ઉઠતા હતા !

‘એ હાઉ આવ્યો !’ ‘એ બાવો આવ્યો !’ ‘એ સિપાઈ આવ્યો !’ એમ બાળકોને બહીવરાવવા માતાઓ કહેતી હતી; તેમ પંતુજીઓને બહીવરાવવા ‘ડીપોટી’નું નામ લેવામાં આવતું ‘ડીપોટી’ એ કોઈ વાઘ, વરુ, કે અજગર જેવું ભયંકર પ્રાણી નથી; છતાં ય બકરાં કે ઘેટાંની જેમ પંતુજીઓ તેના દર્શનથી ધ્રુજી ઉઠતા ! આજે સદ્‌ભાગ્યે ધોળી ટોપીના પ્રતાપે તે જમાનો રચી નથી છતાં ય તે યુગનું થોડુંક ચિત્ર દર્શન અસ્થાને નહિ ગણાય.

જેમ કલેક્ટર કે કમીશ્નરની ગામમાં પધરામણી થાય છે ત્યારે ગામના રસ્તાઓ વાળી ઝાડીને સાફ કરવામાં આવે છે, ને ઉકરડાઓને વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે, ખાડા ટેકરાઓ સરખા કરવામાં આવે છે; તેમ 'ડીપોટી'ની પધરામણી થતાં બીજું બધું તો જેમનું તેમ રહેતું પણ નિશાળ તો નળીઆથી તળીઆ સુધી સાફસુક થતી ! વરસના ૩૬૪ દિવસ સુધી વળગી રહેલાં બળાં પણ 'ડીપોટી'ના માનમાં અદૃશ્ય થતાં; તો પછી દિવાલોની ધૂળ ઝટકાઈ જાય એમાં તો શંકાને સ્થાનજ ક્યાં રહ્યું ? હરહમેશ ગંદા રહેતા ગામડીયાં છોકરાં પણ તે દિવસે ધોએલાં કપડાં પહેરીને આવતાં ! અઠવાડિયાનાં અઠવાડિયાં સુધી વઘેલી હજમતો અને નખ તે દિવસે કપાએલા જોવામાં આવતાં ! અને વડા મહેતાજી તો પોતાનો વરસોથી પેટીમાં મૂકી રાખેલો અને ફક્ત પરીક્ષાના દિવસે જ બહાર કાઢવામાં આવતો કાળા પરમાટાનો કોટ, અને રાતી ચણોડી જેવી લાલ પાઘડી તથા ધોળો ખેસ નાખીને સાજનીયામાં મહાલતા જાતી પટેલ જેવા દેખાતા ! અને આસિસ્ટન્ટ શિક્ષકો પણ રોજની દોઢ ઇંચ મેલ ઠરેલી ટોપીઓને બદલે નવી ટોપીઓ અને ધોએલા ડગલા પહેરીને રજુ થતાં સફાઈનું વાતાવરણ ત્યાં સુધી જમતું કે નિશાળના સાડાત્રણ પાયાના ટેબલ ઉપર પણ કોઈ ગૃહસ્થને ત્યાંથી લાવીને કોઈ ફક્કડ શાલ પાથરવામાં આવતી ! પેલો તૂટેલો પાયો ગબડી ન પડે માટે તે તરફ પથરો ગોઠવવામાં આવતો, સારો ખડીઓ પણ ગામના મુખી કે કોઈ દુકાનદારને ત્યાંથી લાવીને ગોઠવવામાં આવતો ! યાદ રહે કે આ ફાઉન્ટન પેનના જમાનાની નહિ પણ કિત્તા કે કલમના જમાનાની વાત છે અને તે પણ ફક્ત બે દાયકા પહેલાંની જ વાત છે, ૧૮૫૭ ના બળવાના સમયની પણ નથી !

ડીપોટી આવે તે દિવસે રોજ કરતાં દોઢ કલાક વહેલી નિશાળ ઉઘડતી, અને મેડકો જેમ મોરીઓ કે ખાળ ખાળોચીયાંમાંથી બહાર ડોકું કાઢીને આપાડના મેઘની રાહ જુવે તેમ વડા મહેતાજી

ને તેમના હાથ નીચેના માસ્તરો ડીપોટીની ગાડીની-ગાડી શાની ગાડાની રાહ ભેતા! કેટલાક નિશાળીઆ તો ઝાડ પર ચઢીને ભેતા અને ‘ડીપોટી’ નું ગાડું પણ બનતાં સુધી નરસિંહ મહેતાના મામેરાની ઠેલને ઘણે અંશે મળતું આવતું હતું! પૂછડાં આમળી આમળીને ચલાવવા પડતા ગળીયા બળદીયા, ખાડાટેકરાવાળી ગામડાની ગડેરો, તથા ધૂળ અને તાપથી હેરાન થએલા ડીપોટી સાહેબ ગામ પર પધારતા ને થાક તથા ધૂળથી આવેલો કંટાળો શિક્ષકો સમક્ષ રજુ કરી વાતવાતમાં પોલાડપર હિટલર તૂટી પડે. તેમ માસ્તરો પર તૂટી પડતા! “આ ભૂગોળમાં શું તમે પથરા લાણાવ્યા છે? પેલા ઊંટ જેવા પહેલા નંબરને પૂછ્યું કે હાનોવર ક્યાં આવ્યું? ત્યારે કહે છે કે પોરબંદર પાસે! પેલા જડીયાને પૂછ્યું કે મેસોપોટોમીયા શું છે? ત્યારે કહે છે કે બેંસ જેવું એક જનવર છે! છેલ્લાને પૂછ્યું કે કોચીન ક્યાં આવ્યું? ત્યારે જવાબ મળે છે કે ચીનમાં! તેની ઉપરના નંબરને પૂછ્યું કે લીવરપુલ ક્યાં આવ્યું? તો ઘડશુંને વગર વિચારે જવાબ આપે છે કે નર્મદાની ઉપર! એ અક્કલનો ખારદાન નર્મદાના પુલને લીવરપુલ સમજી બેઠો છે! બીજા નંબરને પૂછ્યું કે બોર્ડોમાં શું થાય છે? ત્યારે એણે કહ્યું કે માસ્તરોની બદલી થાય છે કે દંડ થાય છે! એ અક્કલનો અોથમીર ફાન્સના બોર્ડો શહેરને લોકલબોર્ડો સમજી બેઠો છે! શું આ તમારા ઉરાંગઉટાંગ જેવા વિદ્યાર્થીઓ પાસ થવાને લાયક છે? તમે તે આખું વરસ લાણાવ્યું છે કે ઘાસ કાપ્યું છે?” એટલે બોચી ખંજવાળતા મોટા માસ્તર કહેતા કે :

“સાહેબ, આપ જરા તડકામાંથી આવ્યા છો ને ગુસ્સામાં છો તેથી છોકરાં ગભરાઈ ગયાં છે. જરા ટાઢા પાણીએ સ્નાન કરી જમી પરવારીને પરીક્ષા લેવાનું રાખોને! છોકરાંની જાત છે ગભરાઈ પણ જાય અને વળી ગામડીયાં છોકરાં એટલે પૂછવું જ શું?”

“ઠીક છે; ચાલો ત્યારે.” ડીપોટી સાહેબ મોટા માસ્તરને ઘેર ગયા, ને સ્નાનાદિથી પરવારી જમવા બેઠા.

“વાહ, મહેતાજી લાડુ તો ફક્કડ બનાવ્યા છે ને! મોઢામાં સ્વાદ રહી જાય એવા છે! માઈ હાળું ગામડાનું તળપદું ઘી ફરથી જ એની સોડમ કહીં આપે ને! શહેરમાં તો વેણટેબલ ઘી જમી જમીને અમારાં તો ભેજાંજ ભમી ગયાં છે! તમે ગામડામાં રહેનાર લોકો નસીબદાર છો! પણ મારું હાળું આવું ફાંકડું ઘી-ફૂધ ખાવાનું છતાં છોકરાં કેમ ઢંગધડા વગરના જવાબો આપે છે?”

“સાહેબ, એ તો મેં કહ્યું ને તેમ ગભરાટને લીધે એમ બોલતા હશે; બાકી છોકરાઓને તો એવા તૈયાર કર્યા છે કે પોપટની જેમ તડાતડ જવાબ આપે! વારુ, સાહેબ! પણ આપના ઘરનું સરનામું લખી આપોને આજે જ વરતણીયા સાથે ઘીની બરણી આપને ઘેર મોકલાવું. ખાસ ખાતરીનું છે.” મહેતાજી બોલ્યા.

“પણ મહેતાજી સાહેબ! એ તો સાઈ ન કહેવાય! કંઈ ઘી માટે મેં લાડુની તારીફ કરી નથી? હું ઉપરી અમલદાર થઈને તમારું ઘી શી રીતે લઈ શકું? એ તો એક જાતની...!”

“અરે! સાહેબ, એ તો બધું એમજ ચાલે. મોટાઓ કયાં નજરાણું લેતા નથી? આપની પહેલાં પેલા મારફતીયા સાહેબ હતા ને તેતો બાલબચ્ચાં સાથે જ આઠ આઠ દિવસ સુધી માસ્તરોને ઘેર ધામા નાખતા હતા! પોક-પાપડી, ઘી-ફૂધ, શાક-ભાજી બધાની તેમને તો લીલા લહેર હતી! અને ખરૂં પુછાવો તો ઉપરી અમલદારને ખુશ ન રાખે એવા માણસે તો નોકરીમાં પણ ન રહેવું જોઈ એ! એ તો જેમ સારો રિમાર્ક કરવો એ આપની ફરજ છે તેમ સાહેબોની આવી આવી નજીવી સેવા કરવી એ અમારી ફરજ છે! અરે! મારફતીયા સાહેબ તો ગામડાના શિક્ષકો પાસેથી વડી, સેવ, પાપડ, અથાણું વગેરે પણ ખુશીથી ઉઘરાવી જતા, અને તેમનાં ઘરવાળાં પણ ભારે ઉદાર દિલનાં હતાં. કોઈ પણ અદના આસિસ્ટન્ટ માસ્તરને પણ તેમને ઘેર ગયો હોય તો ચાહ-પાણી વગર પાછો ન જવાદે પછી માસ્તરો પણ તેમની કદર કેમ ન કરે?”

ભલ ભલા, ડીઝેલ થએલા માસ્તરોને પણ મારફતીયા સાહેબે પરમોશન અપાવ્યું છે! અને વળી એમની પહેલાં ઉપાધ્યા સાહેબ હતા તે તો ભારે શોખીન હતા. કન્યાશાળાની મહેતીઓની જ્યાં હોય ત્યાં ભારે પ્રસંશા કરતા! તેમને શિઆળામાં મેથીપાક અને ઉનાળામાં શીખંડ-પુરી કે રસ-રોટલીનો ભારે શોખ હતો! તેમના વખતમાં જ મેં અહીં બદલી કરાવેલી. કેવા ભલા માણસ કે બશેર પાંચશેર બાસુદીમાં જ કામ બનાવી દીધું! સાહેબ એવું તો વેદનાવારાથી ચાલતું આવે છે, માટે આપે કંઈ સંકોચવાની જરૂર નથી!” માસ્તર સાહેબે વકીલની ઢબે પોતાનું કામ કાઢવા માંડ્યું.

“ ઠીક છે. એનું જ નામ શુદ્ધસ્થાઈ કહેવાય! અને માણસ માણસને કામ ન લાગે તો કોણ બનવર કામ આવવાનાં હતાં? મહેતાજી, તમારાં ઘરવાળાં પણ ભારે રસીક જણાય છે! આવાં ટેસ્ટદાર ભણ્યાં તો બીજે ક્યાંય મેં ખાધાં નથી? અને ધોળા ખાસ્તા જેવો ભાતતો એવો ફર્સ્ટકલાસ બનાવ્યો છે કે દેવો પણ ખાવા ઉતરે! અને વળી દાળતો ભાતથી પણ વનનંબર બનાવી છે! ને આ બટાકાનું શાક બસ ના પૂછો વાત.....!”

“ અરે! સાહેબ એમાં તે તમે શું જોયું? સાંજે અમારા મગનીયાની બાના હાથનો દૂધપાક ને માલપુડા જમશો ત્યારે ખબર પડશે! હા...આ, પણ સાહેબ આ વેળા ફાઈનલનું ગણિતનું પેપર કોની પાસે છે? મારા મગનીયાએ જરા ગણિતમાં ઉતાવળ કરી છે, બીજું બધું તો જાણે ઠીક ઠીક લખ્યું છે!”

“ કંઈ નહિ તમે ત્યારે મને જતી વખતે નંબર આપજોને તમારા જેવા કર્તવ્યપરાપણ શિક્ષકોનાં કામ અમે નહિ કરીએ તો બીજાં કોનાં કરીશું? કંઈ પણ કામ હોય તો બેઘડકે આવવું. પણ હા...આ, પેલું ઘી દસ શેરથી વધુ મોકલાવશો નહિ! તમે પણ બચળવાલ માણસ છો.”

“ હા...હા...આ, પણ સાહેબ હાથ કાં ધોઈ નાખો છો? હજી તો કેસરીયા દૂધ પીવાનું છે!”

“ તમારો વિચાર તે શું આજને આજ આખા વરસનું ખવરાવી દેવાનો છે! કંઈ હજમ થવાનો વિચાર પણ ખરો કે નહિ! ”

“ અરે! સાહેબ, જાયફળ ને કેસર જેવા પદાર્થો દૂધમાં પડ્યા હોય પછી હજમ થવામાં તકલીફ શાની પડે? ”

“ વાહ દૂધતો અમૃતતુલ્ય બનાવ્યું છે ને! ” અને પછી જરા વામકુક્ષિ કરી સાંજને ગાળે પરીક્ષા લેવા મહેતાજી સાથે ડીપોટી ગયા. યાદ રહે કે બધા માસ્તરોમાં ઉઘરાણું કરીને વડા મહેતાજીએ સાહેબને આ જમણુવાર કરાવ્યો તો હવે તો પરીક્ષામાં પણ ખૂબ સરળતાનાં દર્શન થવા લાગ્યાં.

સાતમા ધોરણના પ્રથમ નંબરને ઇતિહાસનો સવાલ પૂછ્યો. “ બોલ, અયોધ્યાની ભેગમો વિષે શું જાણે છે? ”

“ તે અયોધ્યાના નવાબની જ ભેગમો હશે એમાં વળી બીજું શું જાણવાનું છે! રાબની બેરી હોય તે રાણી કહેવાય તેમ નવાબની બેરી હોય તે ભેગમ કહેવાય! ” છોકરાએ ખુલાસાવાર જવાબ આપ્યો.

“ એ તારૂં ડહાપણુ જાણ્યું! હેસ્ટીંગ્સે અયોધ્યાની ભેગમો સાથે કેવું વર્તન ચલાવ્યું હતું એ સાહેબને કહેવાનું છે ” વચ્ચે મોટા માસ્તર બોલી ઉઠ્યા. એટલે પાછો છોકરો બોલ્યો,

“ પણ સાહેબ, સાત જાતના ઇતિહાસ, અને તે દરેકમાં જુદી જ જાતનું લખેલું હોય પછી ખરૂં કયું ને ખોટું કયું તે જ સમજતું નથી ને! ”

“ વારૂ, બીજે નંબર બોલે દ્વિરાજ પદ્ધતિ કોને કહે છે? અને તે ક્યાં ચાલતી હતી? ” સાહેબે સવાલ પૂછ્યો.

“ દ્વિરાજ પદ્ધતિ અમારા નારણુકાકાના ઘરમાં હમુ ય ચાલે છે! અમારા નારણુકાકા નાત પટેલ છે અને જ્ઞાતિ જમણુ વખતે કે એવા બીજા કોઈ જ્ઞાતિના કામ પ્રસંગે બહાર તો ખૂબ રોક માંડે છે; પણ ઘરમાં અમારાં કંકુકાકી પાસે એમનું જરાય ચાલતું નથી! ”

બહાર મારકણા સાંઠ જેવા દેખાતા કાકા ઘરમાં ગરીબડી પાંજરપોળની ગાય જેવા બની જાય એનું જ નામ દ્વિરાજ પદ્ધતિ !” બીજા નંબરે જવાબ આપ્યો.

“ ચાલો ત્રીજો નંબર બોલે, ઔરંગઝેબ પછી મુઘલાઈ રાજ્યની કેમ પડતી આવી ?” સાહેબે ચવાત પૂછ્યો.

“ ઔરંગઝેબે સંગીત વિદ્યાને હુડી કરીને દટાવી હતી; તેથી સારંગીને તખ્તવાળા ઉસ્તાદોની હાથ લાગવાથી મોગલાઈની પડતી આવી !” ત્રીજા નંબરે ઉસ્તાદી બતાવી.

“ માળા છોકરાતો એકથી એક ચઢીયાતા જવાબ આપે છેને ! આ ઢોરોને તો સાધારણ જ્ઞાન પણ નથી ! આવુંતે છેક ચાલે કે ? અમારો પણ કોઈ જવાબ લેનાર હશે ને !” સાહેબે વડા મહેતાજી તરફ જોઈને કહ્યું.

“ સાહેબ, એતો ગામડાનાં છોકરાં રહ્યાં એટલે ગભરાઈ જાય !” વડા મહેતાજી બોલ્યા.

“ પણ માળાં બધાં જ ગભરાઈ જાય ! જરા તમારે પણ જવાબદારી વિચારવી જોઈ એને !”

“ શું કરીએ સાહેબ, ઘરવાળાંની બીમારીમાં જ આણું વરસ અગડ્યું છે. મારા હકરા, વૈદ, દાક્ટર, ને હકીમોના ઘેર ધક્કાબાઈ આઈને પુરો થઈ ગયો; પછી લણાવવાનો ટાઇમ ક્યાંથી મળે ? વળી અધુરામાં પુરું ગામના મુખી અલણ છે એટલે એમનો જે કંઈ તુમાર આવે કે કોઈના પર નનામી અરજી કરવાની હોઈ તે પણ મારે જ લખી દેવી પડેને ? શું કરીએ દરિયામાં રહીએ એટલે મગરથી બહીવું જ પડેને ! આવતા વરસે બધુંય ઠીક ઠીક થઈ જશે !”

“ વારુ, ચાલો છેલ્લો નંબર બોલે, મહંમદ તખલ્કને ગાંડો શા માટે કહેવામાં આવતો હતો ?” સાહેબે પૂછ્યું.

“ સાહેબ, તેણે ચામડાના શિક્કા ચલાવ્યા હતા તેથી.” એટલે તેની ઉપરનો નંબર બોલી ઉઠ્યો.

“ સાહેબ, ચામડાના શિક્ષા ચલાવનાર ગાંડો ગણાય તો આપણી સરકાર તો કાગળના શિક્ષા ચલાવે છે તે કેવી ગણાય ? ”

‘ ડાહી, ગાડી નહિ ! કારણ કે ચામડું તો પરસેવો લાગતાં ગંધાઈ ઉઠે કાગળ નહિ ! ’ સાહેબે જરાક હસીને ખુલાસો કર્યો, અને પછી ત્રીજું ધોરણ તપાસવા માંડ્યું.

‘ ચાલો પહેલો નંબર બોલે, બેટ કોને કહે છે ? ’

‘ સાહેબ, જેની ચારે બાજુ પાણી હોય તેને બેટ કહે છે. ’ છોકરાએ જવાબ આપ્યો.

‘ તળાવમાં ભેંસ પડી હોય તો તે બેટ ગણાય કે નહિ ? ’ ફરીથી તેને જ પૂછ્યું.

“ ગણાય ! ” જવાબથી સાહેબ ખડખડાટ હસી પડ્યા.

છેલ્લો નંબર બોલે, નર્મદા વિષે શું જાણો છો ? ”

“ નર્મદા મારી મામી થાય છે ! મારા મામા જીવતા હતા ત્યારે ખૂબ ઠાઠમાઠથી રહેતી હતી; પણ હવે તો વિધવા બની છે તેથી ઘરની બહાર આઝી નીકળતી નથી. ”

“ અલ્યા, હું તો નર્મદા નદી વિષે પછું છું ? ”

“ તો હું શું જાણું કે આપ નદી વિષે પૂછો છો ? ”

“ ચાલો ઠીક કવિતા કાઢો. ચાલ ચોથો નંબર બોલે. ‘ ઉદયમથી એકલો હજારને હટાવી દીએ. ’ એની સમજૂતી કર. ”

અમારા મોહોલ્લામાં એક દાદો છે તે આખો દિવસ લોકોને ગાળો ભાંડવાનો જ ધંધો કરે છે; જેથી ગામના બધા માણસો તેનાથી ડરે છે, તો એ એકલા માણસે હજારોને હટાવી દીધેલા ગણાય ને ! ”

“ વાર, બહુ થયું બીજું ધોરણ લાવો. ” બીજું ધોરણ આવતાં ત્રીજા નંબરને પૂછ્યું.

“ ઉઠ, વીરા મગન થઈ પ્રભુ કેરું નામ દઈ, ” એનો અર્થ સમજાવ.

“હે ભાઈ, તું પ્રભુનું નામ લઈ કેળું ખાઈ ને ઉઠ!”
 છોકરાનો આવો સુફીયાણો જવાબ સાંભળીને સાહેબથી હસવું ન
 ખમાયું. આવી રીતે એક એકથી ચઢીઆતા સવાલના જવાબોમાં
 પરીક્ષા પૂણું થઈ. રિઝલ્ટ આપતાં પહેલાં સાંજની ચાહ આવી
 ગઈ સાથે પેંડા અને પતરવેલીયાં પણ હતાં. સાહેબે બધા શિક્ષકોને
 ઠંડો મીઠો કપકો દેતાં ચાહ-નાશ્તાને ઇન્સાફ આપ્યો. પછી શિક્ષકો
 ખુશીપણુ ન થઈ જાય અને નારાજ પણ ન થાય એવું ૫૦ ટકા
 રિઝલ્ટ આપ્યું. વિઝીટ બુકમાં શિક્ષકોના વિનય તથા વિવેક અને
 સહકારની ભાવનાની ખૂબ તારીફ કરી અને કામ સાધારણુ ઠીક છે
 એમ જણાવ્યું! થોડાંક વરસો પહેલાં આવી રીતે કસોટી થતી હતી;
 પણ આજે તો માસ્તરોય ‘ડીપોટી’ ની ચાહ પી જાય એવા મારવાડી
 બન્યા છે! અને વિવેકને તો જાણે ગીરો જ મૂકીને બેઠા છે. જરાક
 કશું થતાં ધડાધડ ઉપરી અમલદારોને અરજીઓ કરતા થયા છે!
 આજેય શિક્ષણુનું કામ તો એવું ને એવું સ્વસીયા ગાડા જેવું જ
 ચાલે છે. ફક્ત શિક્ષકોની અરજીઓ કરવાની લાયકાત વધી છે!
 નિશાળોની બહારની ટપાટપી વધી છે. ખોળીયું સુધર્યું છે, પણ
 આત્માતો તેજ જરી પુરાણો છે!

હસ્ત ઉઘોગને નામે છોકરાઓ પાસે ચકરડીઓ બનવાય છે!
 પર્યટનને નામે છોકરાઓને ખૂબ રખડુ બનાવવાની ટેવ પડાય છે!
 સંગીતના નામે સીનેમાનાં ગીતો શીખવાય છે! માંટેસોરીના નામે
 ભમરડા ફેરવતાં શીખવાય છે! શારીરિક કેળવણીને નામે દાંડીયારસ
 કેળવાય છે! છોકરાઓની બોલવાની હિંમત વધે એ માટે ગેધરીંગમાં
 છોકરા-છોકરીઓ પાસે નાટક ભજવાય છે! આવું આવું બધું
 ઉપલક્ષીયા રંગરોગાન ખૂબ વધી ગયું છે. બાકી બે ‘ડા. ડા. વાર
 કપડું’ મળે તો ડા. વારની કીમત શું? એવો સાધારણુ મોદાનો
 દાખલો પૂછીએ તો વિદ્યાર્થીઓ તો ઠીક પણ શિક્ષકોનેય કાગળને
 પેન્સીલ કાઢવાં પડે છે! ડૉલ્ટન પદ્ધતિ, કિન્ડરગાર્ડન પદ્ધતિ, મોન્ટેસોરી

પદ્ધતિ એવી અનેક પદ્ધતિઓનાં નામ દેવાઈ રહ્યાં છે પણ કામ ને માટે તો મોટું સાધકલના ટાયર જેવું મીડું જ સમજ લેવાનું !

આ પ્રમાણે પ્રાથમિક કેળવણીનું રઘસીયું ગાડું સુધરીને મોટર જેવું બન્યું છે. પણ ડ્રાયવરો, કલીનરો તથા પેસેન્જરોની હાલત તો જરાય સુધરી નથી. ધીમે ધીમે આમને આમ આગળ હાલ્યું તો આ કેળવણી પણ સીગરેટ જેવી કોઈ શોખની વસ્તુ ન બની જાય તે પહેલાં કરતા કારવતાઓએ ચેતવું જોઈએ ! પણ એ લોકડું કોના માથે ભાંગે ? પણ હું ક્યાં આડો ફાટ્યો ? ‘ડીપોટી’ ની વાત કરતાં કરતાં છોકરાંઓની પાંજરાપોળોના વિષય પર ઉતરી પડ્યો ! જેમ ખોડાં ઢોરોને પાંજરાપોળોમાં મૂકવામાં આવે છે, તેમ ખરેખર ! બાળકોનેય કક્ત સાચવવા માટે, માબાપને ઘરમાં હેરાન ન કરે માટે નિશાળોમાં ગોંધવામાં આવે છે ! ગીજુભાઈ જેવા બીજા સૌ ખસો ગીજુભાઈ પાકે તો જ આપણા બાળકો બનવર મટી માણસ ગણાય, ને શિક્ષકો ભરવાડ મટી માનવતાના સાચા સર્જક ગણાય તથા ‘ડીપોટી’ માનવતાના માર્ગદર્શક કે રેલવે ગણાય ! “ મગર વાંક દિન કહાં કે..... ?

હાતમતાઈ કા બેટા

અમલ હાતમતાઈને બેટો ન હતો પણ ફક્ત એક પુરી બેટી જ હતી અને તેની ફીલ્મ તો શ્રી. નાનુભાઈએ ઉતારી દીધી છે. ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે આ બેટો ક્યાંથી પુનઃ કુટી નીકળ્યો? વાત ખરી છે. પણ આ તેના સીધા વારસદારની વાત નથી આ તો હાતમ જેવા સખી દિવના, જમાલભાઈની વાત છે. હાતમની જેમ દરેકના સવાલ પુરા કરવામાં એ જમાલભાઈ એકા હોવાથી જ એમને હાતમકા બેટાનું બિરદાવ આપ્યું છે !

વર્ગી આ જમાલભાઈને ઓલ્યા સરસ્વતિચંદ્રવાળા જમાલ સાથે પણ કંઈ સંબંધ નથી. કારણ કે તેતો નરો ઈસ્કીટદુ હતો ત્યારે આ તો પરોપકાર કરવા જ પૃથ્વી પર પધારેલ માનવી છે. જમાલભાઈએ કોઈ કૉલેજની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી નથી, વાંચવા લખવાનું સારી પેઠે જાણુતા નથી, છતાંય જગતમાં એવી કોઈ લાઈન નથી કે જેમાં એમણે પરોપકાર ખાતર માથું ન માર્યું હોય !

એમના મરહૂમ પિતાશ્રી કમાલમિયાં હવાસદારીના હોદ્દામાં પણ મીઠી જીભની લાયકાતથી એટલું બધું કમાયા હતા કે આજનો પી. એચ. ડી. થએલો પ્રોફેસર કૉલેજમાં લેકચરો કરી કરીનેય એટલું નહિ કમાતો હોય ! કમાલમિયાંમાં વાણીનો વિનય ખૂબ હતો ત્યારે જમાલમિયાંએ વર્તનમાંય વિનયનો વિકાસ સાધ્યો હતો ! કમાલમિયાંના હુકા ભરીભરીને જમાલમિયાં ખૂબ સેવાભાવી બન્યો.

હતા ! પિતાજી ગુજરી જતાં જમાલમિયાં થોડું ઘણું ભણીને ઉઠી ગયા. નાનપણમાં જ મહોલ્લાના દરેકે દરેક ઘરનું બજાર હાટ લાવી દેવાની જમાલમિયાંએ પ્રેક્ટીસ કરી હતી. એક પાઈની પણ રવાદારગી કરતા નહિ. એટલે મહોલ્લાવાળાઓને એમના તરફ ખૂબ ભાવ હતો. એમને ગમે ત્યાં જમવાનું પણ મળી જતું. ધીમે ધીમે ઉંમર વધતાં જમાલમિયાંની કાર્યસાધકતા પણ વધી. મીઠી વાણીને લીધે ઘાસની દલાલીમાંય ફાવતા ગયા પછી તો ધીમે ધીમે દોરોની દલાલીમાંથી માણસોની દલાલી કરવા લાગી ગયા ! બીજા દલાલોની જેમ ફાડી ખાવાની વૃત્તિ એમનામાં જરાય ન હતી. વખત જતાં ઐરીછોકરાંવાળા થયા. જંબળી થતાં તેમની પરોપકાર વૃત્તિ સંકોચાવાને બદલે વધુ વિસ્તરવા લાગી !

કોઈને અજમેરની ટીકીટની જરૂર હોય તો એ ઉઘરાણું કરાવી આપતા. કોઈની શાદીમાં નાચનો જલ્સો ગોઠવવો હોય ને નાણાંની તંગી હોય તો તેને ગમે ત્યાંથી ઉધાર - બુધાર અપાવતા. કોઈના કફન-દફનનું ઠેકાણું ન હોય તો તે ચંદો કરીને જાતે કફન લાવી મુડદાને ઠેક કબ્રસ્તાનમાં પહોંચાડી આવતા ! આમ લગ્ન કે મરણના ગમે તેવા પ્રસંગે જમાલમિયાં તો આગળ હોય ને હોય જ. ધીમે ધીમે એમની પરોપકાર વૃત્તિ એટલી બધી ફુલી - ફાલી હતી કે એક જુગારીના કેસમાં તેમણે કાલાવાલા કરવાથી તેના સો રૂપિયાનાં જમીન પણ થયા હતા. અને અંતે તે રૂપિયા માથે પડ્યા તોયે એવાં કામોથી ડરતા નહિ ! કોઈ કાલાવાલા કરે તો જુદી સાક્ષી પુરવા સુદ્ધાં તૈયાર થતા ! ટુંકાણમાં એટલું જ કે દરેકનું કામ કરી આપતું ! પછી તે ભલે સાઈ કે નઠાઈ કામ હોય ! એક નાતરાના સાટામાં એ જમીન રચ્યા હતા; તેમાં વરના થતાએ સાચા ઓરીજનલ સોનાને બદલે મિનરવા ગોઠડનાં ઘરેણાં નાતરાની ઐરીને ઓળવી દીધાં. વચ્ચે જમાલમિયાં જમીન હતા જેથી ઘણા દિવસ સુધી તે ઐરી જમાલમિયાંને જોતાં જ ગાળો દેતી રહી ! આમ પરોપકાર કરવા જતાં ગાળો પડતી તોયે એ હિમ્મત ન હારતા !

કોઈ વિઘ્નરૂપીને સ્કૅલરશીપની જરૂર હોય તો તે અપાવવા પણુ કમર કસતા, અને કોઈ સરંગીયા ઉસ્તાદની સારંગી તૂટી ગઈ હોય તો તેને સારંગી અપાવવા પણુ ન અચકાતા ! મોલુદ કે વાઈઝની મજલિસોમાં ગુલાબદાની લઈ ગુલાબ છાંટવામાં પણુ એ આગળ રહેતા અને નાચગાણુની મેહફિલોમાં રંડીયોને “વાહ ! વાહ !” કહી દાદ દેવામાં પણુ આગળ પડતો ભાગ લેતા. મસ્જિદમાં નમાઝ પઢવા પણુ જય અને વખત આવે કંવાલી તો ઠીક પણુ સ્વાઈક કે રામલીલા જોવાનું પણુ ન ચૂકે ! ઘણી વેળા તો ઘરનું કામ રચનું મૂકીને પારકું કામ કરતા. જેથી ધીમે ધીમે એમની ઘરની હાલત બગડતી ચાલી અને બહારની હાલત સુધરતી ચાલી ! એક વેળા કોઈ પીરની દરગાહના મુજવરની ફરમાસથી ચંદો કરીને કંવાલી ગોઠવી; પણુ એમણે ખીંટીએ ટાંગેલી શેરવાની જ કોઈ તફડાવી ગયું કે જેમાં પેલા કંવાલોને આપવાના ચંદાના પૈસા હતા. કંવાલી તો મઝાથી આખી રાત સાંભળી પણુ સવારમાં પૈસા ચૂકવતી વખતે શેરવાની ગેબ થયાની ખબર પડી ! ઈઝત ખાતર ઘેર જઈને ઝેરીની જાણવાણીયાને ત્યાં ગીરો મૂકીને કંવાલોના પૈસા ચૂકવ્યા ! આમ ઘણીવાર તમાચો મારીને ગાલ રાતા રાખવા છતાંએ એમની પરોપકાર વૃત્તિમાં ન્યુનતા ન આવતી !

આપણા જમાલમિયાને જ્યાં હોય ત્યાં કઠીમાં ડોયાની જેમ અફળાવાની ટેવ હતી. જેથી ઘણી વેળા તો એકસીડંટ કે લડાઈ-ટંટામાં પૈથ તરિકે પોલિસો એમને કેસમાં જુખાની આપવા ઘસડી જતા અને એવા પ્રસંગે ઘણી વખત એમનો ‘આવ બહા પકડ ગલા’ જેવો ઘાટ થતો. ઘણી વેળા તો કચેરીના કંપાઉન્ડમાં જ લીમડાના ઝાડ નીચે એસીને બગાસાં ખાતાં ખાતાં થાકી જવાય ને ભૂખ લાગે ત્યારે ચણામમરા ફાકતાં આખો દહાડો વિતાવવો પડતો; પણુ તોય એ પોતાની પરમાર્થ વૃત્તિની ખો ભૂલતા નહિ ! ઉંદું જેમ ઝુટ્ટા હથિયારને સરાણુ પર વધુ ચઢાવો તેમ વધુ તેજ થાય; તેમ

ચાલી આવી તકલીફોથી જમાલમિયાની પરોપકાર વૃત્તિ વધુ ને વધુ સ્તેજ થતી ચાલી:

એક વેળા તો એ ઘાંચણોની લડાઈમાં રસ્તે જતાં એ સમાધાન કરવા પડ્યા તો એકે એમનાંય છાણ્યાં લઈ નાખ્યાં! એકવાર મચ્છી મારફીટમાં માછણોની લડાઈમાં વચ્ચે પડતાં બંને બાજુની ધક્કાધક્કી અને ખેંચાખેંચીમાં એમની શેરવાનીની બંને બાજુની ચાળ ફાટી ગઈ હતી! લીડરોની જેમ દુબળા કાજ બનીને આખા ગામની ફિકર રાખવા જતાં ઘરમાં કડકાઈ આવવા લાગી, પણ જેમ સંકટોનો વરસાદ વરસ્યો તોય હરિશ્ચંદ્રે સત્ય ના છોડ્યું; તેમ કડકાઈની કસોટીમાંય જમાલમિયાની પરમાર્થ વૃત્તિ નાશ ન પામી! ગમે તેવા જરૂરી કામે એ ભાઈસાહેબ જતા હોય ને કોઈ ડોસી રસ્તામાં કાગળ લખાવવા આવે તો ગમે તેના ઓટલા પર બેસીને કાગળ લખી દેતા! ઘરમાં સીધુંસામાન ન હોય તેની ચિંતા ન કરે ને પાડોશીને અરજી લખાવવી હોય તો તેના ઘેર પહેલા દોડી બધા એ મવાલીઓ દાડ પીને પીઠામાં લડતા હોય તો પોતાના પોઝીશનનો વિચાર કર્યો વિના પીઠામાં પણ ટંટો પતાવવા ઘુસી બધા! આમ દિનપ્રતિદિન આખ્યા કસબામાં જમાલમિયાનું નામ ગાજતું વાજતું થયું. છેવટે એક કોમી હુલ્લડમાં તો ઘાયલ થઈને હોસ્પિટલમાં પણ પડ્યા. સરકારને ચોપડે પણ એમની સેવા નોંધાઈ. એકવાર રેલમાં તણાઈ જતી કોઈની બેંસને ઉગારવા જતાં પોતે માંડમાંડ બચ્યા હતા! એક હુલ્લડમાંથી એક સરકારી અમલદારને પણ એમણે વચ્ચે પડીને બચાવ્યા હતા; જેથી અંતે એમને જે પી.નો ખિતાબ મળ્યો. પછી તો ગાંઠના ગોપીચંદ કરવામાં છેક જ તળીયા ઝાટક થયા. અંતે બૈરીછોકરાંને મોસાળ પધરાવી પરદેશ કબાવા જવાનો નિરધાર કર્યો, એવામાં લડાઈ બગી ને કોથળાને લાવ વધતાં બારદાનના વહેપારમાં એમણે અંપલાવ્યું! બેતબેતામાં કોથળાના વહેપારમાં જમાલમિયાં જમતા ચાલ્યા. કોથળાના વહેપારની પ્રતિતિની ધમાલમાંય જ્યારે વખત મળતો ત્યારે હાતમતાઈની

જેમ લોકોના સવાલો પુરા કરવા નીકળી પડતા, કોઈ પણ કામમાં એમને નાનમ ન હતી. ખિતાબધારી હોવા છતાંય કોઈ ઢેડ-ભંગીનું કામ કરવામાં પણ ખચકાતા નહિ. દયા ડાકણને ખાય એવું ઘણીવાર થતું તોય એ અલ્લાનું માણુસ જરાએ ડગતું નહિ !

જે. પી. થયા તે પહેલાં થોડા વરસ અગાઉનો આ બનાવ છે, જમાલમિયાં બીજા દોસ્તો સાથે “સયદેહવસ” નો ખેલ ભેવા ગયા હતા. ખેલમાં કજલની આંખો ફોડવાનો કણ્ણનક સીન ચાલતો હતો. જમાલમિયાંના દિલપર એવી અસર થઈ આવી કે તે સ્ટેજપર દોડી ગયા ને આંખો ફોડનારના હાથ પકડીને બોલ્યા;

“ભલા આદમી તુતે કયા કરને બેઠા હે ? માસુમ ખચેકી આંખાં ફોડને તૈયાર હુવા હે ! કુછ ખુદાકા ખોફ બી હે કે નંઈ ? આજ ઇસ્કી આંખાં ફોડકે કલ કયામતમેં ખુદાકો કયા મુંહ બતાયગા ? કયા તેરા દિલ પત્થરકા હો ગયા હે ? ને ચેહ ઇતને સગલે બેઠ બેઠ દેખા કરતે હે ઉન્કોબી કુછ નહિ લગતા હે ? કયા દુનિયામાંસે તરસ ઔર રહમ ઉડ ગયા !” લોકો એમના આ લેકચરથી હસવા લાગ્યા નાટકના મેનેજરે એમને મહામુસીબતે અંદર લઈ જઈને સમજાવ્યા કે; “ભલા માણુસ આતો નાટક છે આ કંઈ ખરો બનાવ નથી. આવી રીતે આંખો ફોડીએ તો સરકારમાં અમારી શી ફજેતી થાય ને રોજનો બીજો નવો એકટર કયાંથી લાવીએ ?” ત્યારે એમને અસલ વસ્તુ સ્થિતિનું જ્ઞાન આવ્યું.

જમાલમિયાં પરોપકારી સાથે વાતોડીયા પણ જબરા હતા. એકવેળા કંઈ કામસર મુંબઈ જતા હતા. ડાખામાં બેઠેલા એકે એક માણુસ સાથે વાતો કરવાનો લ્હાવો એમણે વારા ફરતી લેવા માંડ્યો. પાસે એક હિંદુ ગૃહસ્થ બેઠેલા હતા તેમને પૂછ્યું.

“કેમ સાહેબ કયાંથી આવો છો ?”

“ચરોતર તરફથી” પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું.

“કયાં જાઓ છો ?”

“મુંબઈ!”

“નાતે કેવા છો?”

“પાટીદાર.”

“મુંબઈ શા માટે જાઓ છો?”

“અખ્ખમારવા!” એક અપ-ટુ-ડેટ યુવક જે બેઠકને છેડે બેઠો હતો તે સીગરીટના ધુમાડા કાઢતો વચ્ચે ટપકી પડ્યો.

“પણ ભાઈ સાહેબ, તમને ક્યાં પૂછું છું કે તમે લેવાદેવા વિના ગરમ થાઓ છો?” જમાલમિયાંએ પેલા યુવકને કહ્યું.

“આપણા ઈડીયટ ઈડીયનો ક્યારે સુધરશે? બીજનાં છિદ્ર બેવામાંજ એમને મઝા પડે છે!” પેલા યુવકે બીજ સામે બેઠેલા ખાદીધારી યુવક તરફ બોલ્યો. એટલે જમાલમિયાંએ તેને જ પૂછ્યું.

“તમે ક્યાંથી આવો છો?”

“જહનનમમાંથી!”

“જાઓ છો ક્યાં?”

“જહનનમમાં!”

“પણ આમ ભરજીવાનીમાં એટલી ઉતાવળે જવાની જરૂર શી છે? જગતથી કંટાળ્યા લાગે છો! ભાઈ આજકાલની કેળવણીજ એવી છે કે જીવાનીયા છોકરાઓ જરી જરી વાતમાં ઉકળી જાય છે!” જમાલમિયાં બોલી રહ્યા એટલે પેલો યુવાન બોલ્યો.

“તમારા જેવા પાછળ પડે એટલે જહનનમમાં જવુંજ પડેને!”

“શું તમને મારી વાતચીતથી ખોટું લાગ્યું છે?”

“પણ પારકી પંચાતમાં પડવાની તમારે શી જરૂર?”

“પણ ભઈલા એમાં મેં તમારું શું બગાડ્યું?” પેલો તો કટાણુ મોઢું કરીને આડું ફરીને બેસી ગયો. એટલે પાછો પેલા અસલી ગૃહસ્થનો વારો આવ્યો.

“હા...આ, સાહેબ પણ તમે મુંબઈ શા માટે જાઓ છો તે કહ્યું નહિ?”

“આ તમારા લોકોની ટપાટપીમાં મને બોલવાનો વખતજ રહેશે મદ્યો છે? અમારી આણંદમાં કટપીસની દુકાન છે તે માલ લેવા જઈ છું!”

“હા...આં, ત્યારે આ તમારી હારે છે એ તમારી મોટી દીકરી હશે?” શુદ્ધસ્થ આવેડ અને તેમની સાથેની યુવતિ ૧૮-૨૦ વરસની હોવાથી જમાલમિયાંએ આગળ પાછળનો વિચાર કર્યો વિના પ્રશ્ન કર્યો.” એટલે પેલા શુદ્ધસ્થે જરા વાંકું મોઢું કરીને ચરોતરીયા તળપદી લાપામાં જ જમાલમિયાંને કહ્યું.

“અરે! તમે પણ હું મારા ભઈ હમયજા વના બોલ બોલ કરોય! એ તો અમારૂં બીજાવારનું ઐરુ છે તેનેજ છોકરી ઠેરવી દયોય! રચમ કંઈ ડાગળી બાગળી ઠંકાણે છે કે નહિ?”

જમાલમિયાં તો બિચારા અંખવાણા પડ્યા એટલે પુનઃ પેલા યુવાનનું ચઢી વાગ્યું તે બોલી ઉઠ્યો.

“ભૂરખ માથે શિંગડા નહિ નિશાની હેય! એ કવિતા માણુ કોઇએ મારી બેટી ખરેખરી લખી છે ને?”

“એય મીસ્ટર મેં સમાજીને બોલો એ તો માણુસ જાત છે ભૂલ થઈ પણ જાય!” જમાલમિયાં બોલ્યા. આ લડાઈ વિશેષ લખાત પણ એટલામાં ટી-સી આવ્યો ને ‘ટીકીટ્સલીઝ’ કહી વચ્ચે થાંભલા જેવો ઉભો રહ્યો જેથી વાદવિવાદનો અંત આવ્યો. અધાએ ટીકીટો બતાવી પણ પેલો અપ-ટુ-ડેટ બજાએવાર ખિસ્સાં તપાસી વળ્યો પણ ટીકીટ ન નીકળી

“આઈ એમ વૅરી સૌરી! હું દિલગીર છું કે ટીકીટ પડી ગઈ!” પેલાએ ખુલાસો કર્યો.

“અમે શું કરીએ? તમારે ટીકીટનો ડબલ ચાર્જ વડોદરાથી અહિં સુધીનો ભરવો પડશે! તમે શા માટે બેદરકારીથી ટીકીટ ગુમાવી દીધી!”

“પણ ચાર્જના પૈસા ન હોય તો? ટીકીટ સાથે મનીએમ માણુ ગુમ થયું છે.” પેલા યુવકે કહ્યું.

“હાઠ તો મોટો આઈ સી એસ જવો રાખો છો ને?” ટી. સી. બોલ્યો.

“મીસ્ટર! વિવેક પણ કંઈ વસ્તુ છે ને?”

“અરે! ભાઈ હ્યોને તમારી બે અદખી થઈ હોય તો માફી માગીએ છીએ પણ ડબલચાર્જ તો આપવો જ પડશે!”

“રોકડા પૈસા નથી! કહો તો પ્રેમીસરી નોટ લખી આપું?”

“મીસ્ટર આ તે કંઈ કાદા-ખટાકાની દલાલીનો ધંધો બેયો કે એમાં પ્રેમીસરી નોટ ચાલે? અને તમને શોધવા કયાં આવું? મારે પણ નોકરી કરવાની છે ભાઈબંધી કરવાની નથી!” ટી. સી. ના છેલ્લા વાક્યથી પેલા ફક્કડભાઈ મુંઝવણમાં પડ્યા ને નમણી નવોદાની જેમ નીચું બેઠ વિચારવા લાગ્યા એટલે આપણા જમાલ-ભાઈને બેશ ચઢ્યો. બે કે પેલાએ એમની સાથે તોછડાઈ ભર્યું વર્તન ચલાવ્યું હતું છતાં એમણે ડબલચાર્જના પૈસા ભરી દીધા. પેલા યુવકે આભારથી કહ્યું ‘થેંકયુ, હું આપનો આભાર માનું છું. ઘેર જઈને આપને મનીઓર્ડરથી પૈસા મોકલાવી આપીશ. મહેરબાની કરીને આપનું એટ્રેસ આપશો.”

જમાલમિયાંએ તેને પોતાનું સરનામું આપ્યું. પછી તો આગલા સ્ટેશને પોતાની સાથે પેલા યુવક માટે પણ ચાહ મંગાવી અને ખૂબ વાતે વળગ્યા. પેલો તો વાંદરાના સ્ટેશને ઉતરી પડ્યો. જમાલ-મિયાં દાદરને સ્ટેશને ઉતર્યા ને ટીકીટ આપવા ખિસ્સામાં હાથ ઘાલ્યો તો ટીકીટ તો નીકળી પણ પૈસાનું પાકીટ ગુમ થયું હતું! પેલાજ યુવકની એ કરામત હતી. વચ્ચે પાલઘર લગભગ જમાલમિયાં પ્રિવીકાઉન્સીલમાં ગયા હતા તેનો લાભ લઈને પેલા યુવકે આભારના બદલા તરિકેજ જમાલમિયાંના ખિસ્સાનો ભાર હલકો કર્યો હતો!

વગર પૈસે મુંબઈ જેવા શહેરમાં કેવી મુશ્કેલી થાય છે એ તો અનુભવી હોય તેજ જાણે! અધુરામાં પુરું જેને ત્યાં એમને ઉતરવાનું હતું તે દેશમાં સિધાગ્યો હતો. ખરેખર! “દયા ડાકણને

‘આય ! ’ એ વાક્યમાં એમને શ્રદ્ધા બેઠી પણ અજાણ્યા શહેરમાં ભૂખે ટાંટીયા લથડવા માંડ્યા. કારણકે એક ટાટના વહેપારી સાથે કાગળથી વહેવાર હતો તે પણ ઘણે દૂર રહેતો હતો. અંતે આઠ દસ માઈલની લેક્ટરાઈટ પછી તેનું ઘર શોધી કાઢ્યું ને દુઃખે પાપે પોતાની મુસાફરી પુરી કરી ! આ છેલ્લા પાછીટના એકસીડંટથી એમની પરોપકારીવૃત્તિ છેક નષ્ટ તો ન થઈ; પણ જ્યાં હોય ત્યાં તૂટી પડવાને બદલે વખત વિચારીને એમને હાથ લંબાવવાનો નિર્ણય કરવો પડ્યો. અસલ હાતમતાઈ કરતાં આપણા આ જમાલમિયાં ઉતરે એવા તો નજ હતા પણ શું કરે આ ઇસુની વીસમી સદી છે ને ?

સુખી કોણ ?

પતિનાં પડી એક તકરાર-

વાદવિવાદ ચલાવવા પોતે તુર્ત ભરી દરબાર;

અને ત્યાં બેઠી સર્વે નાર—પતિ.

x

x

x

x

એક વેળા મહિલા પરિપદમાં “સુખી કોણ ?” એ વિષય પર ભારે વાદવિવાદ જમ્યો. દરેક સ્ત્રી પોતપોતાનાં રોદડાં રડવા લાગી. અંતે જીવકોર ડોશીના પ્રમુખસ્થાને દરેકે પોતપોતાનું પાટલા પિંજણ આરંભ્યું !

એડીટરની પતિ—આપ બધી બહેનો તો એમ જ સમજી બેઠી હશે કે સૌ કરતાં એડીટરોની ઘરવાળીઓ વધુ સુખી હશે ! પણ અમને તો સ્વપ્નામાંએ સુખનાં દર્શન થતાં નથી. વારતહેવારે સારી રસોઈ બનાવીએ અને છોકરાંના બાપા સાથે બેસીને નિરાંતે જમવાનો ધરાદો રાખીએ પણ હરાયા ઢોર જેવા એ છોકરાંના બાપા વેળાસર ઘેર આવે તો હની રસોઈ જમવાનો વારો આવે ને ? અને કદાચ વહેલા ઘર બેળા થાય તોપણ “જરા આટલો અચ્છેજ અધુરો છે તે પુરો કરી લઉં ! જરા આટલું બહેર ખખરનું મુક તપાસી લઉં !” આમ કહી કાગળ અને કલમ લઇને બેસી જાય તે

સત્તર વાર ટોકાએ ત્યારે ન છુટકે ઉઠે, અને ઠરી ગયેલી રસોઈ ઉતાવળે ઉતાવળે બાણે પહેલોવાર આગબોટમાં આફ્રિકા જવાનું હોય; તેમ જમી લે, અને પાન સોપારી લેવાની દરકાર રાખ્યા વગર ખભે કોટ ભેરવીને બહાર ખજરની ઉઘરાણી કરવા દોડી જાય!

ન નિરાંતે બેસી સુખ દુઃખની વાત કરે કે ન કીકાને માથે હાથ મૂકીને પપાળે! પછી દિવાળી માટે નવાં સાડી પોલકાં કે ઘરેણાં વસાવવાની તો વાતજ કોણ સાંભળે? રાતે માંડમાંડ ખાર વાગે પલંગ ભેળા થાય તો ત્યાંએ દિવાળી અંકનો ધખારો કર્યા કરે! આપણે કંઈ સાઈ નરસું પહેરવા ઓઠવાની વાત કરીએ તો એક મહાન પાદરીની જેમ ઉપદેશ આપે કે “અભણ ધણીઓ પોતાની પત્નિઓને ઘરેણાંથી લાદે છે! એડીટરોની પત્નિઓએ તો સારાં સારાં દેશોદ્ધારનાં પુસ્તકો વાંચીને દિવાળી ઉજવવી જોઈએ!” આમ દિવાળીના તહેવારે કે હોળીના તહેવારે પણ પુસ્તકમાં જ મોઢું ખોસવાનું, પોતે તો કાગળના કીડા બન્યા ત્યાં બીજાને પણ કાગળના કીડા બનાવે તો પછી અમારા સંસારના લહાવા તો લહાવારસ જેવાજ જણાય ને?

લીડરની પત્નિ—અરે! મુઠરે અમારી ઇંદગી! અમારા કરતાં તો સાધુડીઓને પણ સાઈ સુખ હશે! વાર તહેવારે પણ વાયલ કે ગવન પહેરવાં ન મળે! ખારે ખાર માસ ખાદીનાં ખોળીયાં પહેરી પહેરીને આ સુંદર કોમળ કાયા પણ ખરખચડી થઈ ગઈ! ધણીજી તો બિચારા કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને કરાંચીથી કલકત્તા સુધી મોજ કરે અને અમારે તો પાંજરાપોળનાં ડોબાંઓની જેમ ઘરમાં જ ગોંધાઈ રહેવાનું! આખા દેશને આઝાદી અપાવવાનાં જ્વેરશોરથી લાખણો કરનારને પોતાની ઘરવાળીની આઝાદીનો તો સ્વપ્ને પણ વિચાર હોતો નથી! પહેરવાનું ખરખચડું અને જમવાનું ખરખચડું! શીરો, પુરી, લાપસી, લાડુ કે માલપુડા, દૂધપાકનાં તો સ્વપ્નાં જ સુકાઈ ગયાં! હાથે ચોખા ખાંડીખાંડીને અને લોટ દળી-

દહીને, રાજની રાણી જેવું કોમળ શરીર હતું તે ભરવાડણ જેવું ખડતલ
અની ગયું છે! પાણી ભરીભરીને તાલના બાલ ખરી ગયા છે! કોણ
જાણે એ સ્વરાજ ક્યારે મળે કે આ લોઢાની પનોતિ ઉતરે?

જાત્રા-મેળામાં જવાનું તો નામ જ ન લેવાય અને ઘરેણું
ખરેણુંની વાત કરીએ તો કવેટાનો ધરતીકંપ અમારા ઘરમાં ફાટી
નીકળે! ઓલ્યા નાટકવાળા શનિ માસ્તરની જેમ ત્રાડો પાડીને ભાષણ
કરે કે: “ભારતમાતાના હાથ પગોમાં ગુલામીની લોખંડી બેડીઓ
પડી છે અને તમને ભારતની નાદાન પુત્રીઓને સોનાનાં ઘરેણું
પહેરવાં છે! સોનું જ દેશમાં શોધ્યું જડતું નથી ને ઘરેણુંના નાદાન
વિચારો ક્યાંથી આવે છે? ભારતીના આકંઠથી હૈયું ચીરાય જાય છે
ત્યાં શણગારની વાતજ કયા મોઢે થઈ શકે? હવે તો રેંટીયાનેજ
ઘરેણું સમજી લેવાનું!” લ્યો હવે તમેજ કહોને કે આવા ઉપદેશક
ભાષડાને આપણે શી રીતે પહોંચી શકીએ? આવા લીડરો કરતાં
તો ઓલ્યા કારકુનો સારા કે તેઓ પાણુ રવિવારે પોતાની પત્નિઓને
લઈને સીનેમા જોવા જાય છે! અમારો તો સંસારજ કરીયાતા જેવો
કડવો થઈ ગયો છે; ત્યાં મોજશોખની મીઠી વાતો તો હવાયજ
જાય ને? જરાક આમોદ પ્રમોદની વાત કરીએ તો ધણીજ ઘડશું
ને જવાબ આપે કે “દેશ ગુલામીમાં સમડતો હોય ત્યારે મોજ
વિલાસની વાતો કરવી બેવકુફોનું કામ છે!” લ્યો કહો આવા ધીંગા
ધણીની ધણીયાણી બનવા કરતાં નધણીયાતાં રહેવું શું ખોટું છે?

શેઠીઆની પત્નિ-બહેનો, મારા કર્મની કથની કોને જઈને
ઠહું? આ મારી કેડમાં ખોસેલું ચાવીઓનું જીમખું બેઈને તમે
એમ ન ધારી લેશો કે હું કુબેર ભંડારી છું! સોનાનો ભાવ જ્યારથી
ચઢતો થયો છે; ત્યારથી તિબેરીમાંનું બધું સોનું તો ઠીક પાણુ
ઘરેણુંએ વેચાઈ ગયાં છે. સોનું વેચીને અમારા ગણતરીબાજ
સ્વામીનાથે પાણુ ખરીદ્યા છે! એટલે કે બીડડીગો બનાવી છે; પાણુ

“કરમ વનાના કરહણીયા, ને જાને ક્યાંથી જાવા ?

કરમે લખ્યા ઢેબરાં તો ઘેવર ક્યાંથી ખાવા ?”

નસીબ સંજે ભાડુતો પણ એવાં ભૂખડી ખારસ મળ્યાં છે કે મહીને મહીને એકાદ બે ભાડુતો માટે તો કોરટના ઢેબરાં જોવા જ પડે ! જેમ ગુલખકાવલીની ફિલ્મમાં ડગલે ને પગલે ચોકીઓ વટાવવી પડે છે; તેમ મારે એ મારા ખર્ચ માટે અનેક ચોકીઓ ચૂકવવી પડે છે ? પ્રેમને નામે તો અમારે ખારે માસનો પૂજો મૂકાયો છે ! હું કંઈ નાટક સીનેમાની રસીલી વાત કરું તો અમારા શેઠ ધણીજી, “લડાઇ થશે તો કાપડનો લાવ વધશે માટે થોડીક વધુ ગાંસડીઓ વસાવી નાખું તો કેમ ?” એવી જ ગડમથલ કરતા હોય ! હું કહું કે “પાડોશવાળાં સરલા શેઠાણી તો “પૂણિમા”ની રાજેશ્વરી જેવી અપ-ટુ-ડેટ સાડી લાગ્યાં છે !” ત્યારે તેઓ કહે કે—

“લીલાવતી મુન્શી તો ખાટીની સાડીમાં પણ સારાં દેખાય છે !” આપણું ઘરેણુંની વાત કરીએ ત્યારે એ વ્યાજ ખાધની વાત કરે ! અરે જવાબોને અધારા ઘરનો કા ભાર !

સીનેમા નાટકની મોજને બાળુએ મૂકીએ અને ધરમદાન કરવા થોડા પૈસાની માગણી કરીએ તે પણ ન સંતોષાય, પછી હીટલરની જેમ જરા કડક અલ્ટીમેટમ આપીએ અને ઘરમાં બે ત્રણ દિવસ જંગ જમાવીએ; ત્યારે શેઠજી ઢીલા થાય; પણ તેમાં એ ધરમદાનમાં ખોટા શિક્કા સેરવવાની એમની સૃજન જુની ટેવને તો વળગીજ રહેવાના ! સાંજને ગાળે સજેડે ફરતાં સુધરેલાં નરનારીઓને જોઇને ફરવા જવાનું ઘણુંએ મન થાય પણ એ તો દુકાનની ગાદી પર જ રાતના અગીયાર વાગ્યા સુધી ચોંટી રહે છે ! રાત દિવસ એમના ચોપડા ભલા ને એ ભલા, મુવા હિંદરો બીજું બધું કરડી ખાય છે તો એમના ચોપડાને કેમ કરડતા નથી ?

જાતે તો જોગી જેવા વિચાર ધરાવે છે સાથે મને પણ જોગણ અનાવવા ધારે છે ! ઘરના ઘાટીએ એકવાર “તુકારામ”ની ફિલ્મની

તારીફ કરી તો રામા સાથે ફિદ્લમ જેવા ગઈ જેથી અમારા ઘરમાં એક અઠવાડિયા સુધી “તખ્તે તુશન ઉફે જંગે મૈદાન!” ની ફિદ્લમ ચાલુ રહી! એમને પોતાની જાત સિવાય બીજા કોઈમાં વિશ્વાસ નથી! અમારા જેવી ભારેખમ શેકાણીઓ કરતાં તો આજકાલની કોલેજની જુવાનડીઓ સારી કે જ્યાં ફાવે ત્યાં ફરી શકે! અમારી જેમ ખીલે તા ખંધાઈ ન રહે!

ઈન્સપક્ટરની પત્નિ-અમારા ધણી તો અક્કડ ફક્કડ પોશાક અને કમરપટા તથા છાતી પટાથી જકડાએલા ઘરમાં આવે છે, અને હડખવા લાગ્યો હાય તેમ “ખાઉં કરડું!” જેવી જ વાતો કરે છે! જાણે હું તેમની ધણીયાણી નહિ પણ આઈર્લેન્ડ હોઉં તેમ રોકથી જ હુકમ કરે છે! ગુરુશંકા કરવા લોટાની જરૂર પડે, તો પણ ટેબલ પરની ઘંટડી વગાડે અને સીગરેટ પીવા માગીસ જોઈએ તો પણ ઘંટડી વગાડે!

જે કે ખાવા પીવાની વસ્તુઓની અમારે ત્યાં કમી નથી કારણકે કે બધું જ દમદાટીથી મફત ચાલ્યું આવે છે; પણ દીવાદાંડી જેવો એમનો અક્કડ દેખાવ અને કરડાણું ડાચું કોઈ વાર હસ્તું દેખાય તો જાંદગીની મોજ મળે ને? આમારો સંસાર તો જલ્દર અને કેદી જેવો છે! ધરમ કરવાની સાથે તો જાણે અમારે બીયાબાફે જ છે! સત્યનારાયણની કથામાં તો અમારાથી ન જવાય; પણ સરોજની દેવી કે કમળાદેવીના લાપણુમાં પણ ન જવાય! નોતર આવે ને પંગતમાં ભોંય પર હું એમ્મ તો અમારા ધણીજીની સાત પેઢીનું નાક કપાઈ જાય! વળી પાર્ટીઓમાં બીજા અમલદારો અને મોટા માણસોની પત્નીઓ સાથે લગી લગીને, હસી હસીને વાતો કરે, અને મને તો ઘરફકડીની જેમ ઘરમાં જ ભરાઈ રહેવા સૂચના અપાય! હું તો કહું છું કે ભગવાન કોઈ દુશ્મનની દીકરીને પણ આવદ મુસોલીની જેવા મીઠાજના અમલદારની ઘેરી ન બનાવે!

શેરહલાલની પત્નિ—અમારા ધણી જરા લહેરી તો ખરા. કોઈપણ નવી ફિલ્મ આવી કે મને જેવા લઈ જાય અને હીરોઇને પહેરી હોય તેવીજ સાડી લાવીને મને પહેરાવે પણ તેવી એકટીંગ કરવાનું કહે અને તેવું ભાષણ કરવાનું કહે તેખા શરમ ન લાગે કે? હું તે ધણીયાણી છું કે સીનેમાવાળી છું તે તેમના કહેવા પ્રમાણે કરું? સદ્દાનો ધંધો હોવાથી તેજી હોય; ત્યારે તો અમારા ધણી રાખ લોજ જેવા બની જાય છે, પણ મંદી હોય ત્યારે તો ગાંગા તેલી જેવા થઈ જાય છે!

કોઈ કોઈ વાર તો ભાન પણ ભૂલી જાય છે. જમવા બેઠા હોય અને આપણે કહીએ કે “જરા ભાત લેશો?” ત્યારે તેઓ જાણે શેરખજારમાંજ મહાલતા હોય તેમ મોટેથી સુતેલાં છોકરાં ભડકી બેઠે એમ કહે કે “લીધા!” “જરા દાળ લેશો?” ત્યારે કહે કે “ખાધા!” આમ કોઈ કોઈ વાર તો મધરાતે પણ અમારાં ઘરમાં “લીધા ખાધા”નું ભૂત ધૂણતું! દરેક વાતમાં હું જાણે પહેરી હોઉં તેમ જોરથી જ જવાબ આપે. અમારું ઘર તો શેરખજાર જેવું બની ગયું છે. એમના ખૂમખરાડાથી કંટાળીને શાંતિ શોધવા કોઈ આશ્રમમાં ચાલી જવાનું મન થાય છે પણ શું કરીએ? ભુંજર વળગી છે તે કેમ છોડાય?

લેખકની પત્નિ—પાછલી રાતે બીજા લોકો પ્રભુભજન કરવા બેઠતા હશે, ત્યારે અમારા પતિરાજ તો કાગળ, અને કલમ લઈને માથાકૂટ કરવા લાગી જાય છે! સવારમાં આપણે કહીએ કે “શાક લઈ આવો!” ત્યારે પતિરાજ કહે કે “આજે શાક વગરજ ચલાવી દ્યો તો કેમ? માથા પર દિવાળી આવી છે અને એકવીસ એડીટરોના આમંત્રણ પત્રો આવ્યા છે તેને શી રીતે પહોંચી વળાશે?”

આપણે કહીએ કે “પહેલાં પેટનું તો કરો પછી વેઠનું! પાઈની પેદાશ નહિ ને ઘડીની કુરસદ નહિ” ત્યારે તેઓ. યુદ્ધદેવની જેમ બોધ આપતાં કહે કે “સરસ્વતિ ને લક્ષ્મીનો મેળ ન મળે!”

“ત્યારે મફતની મગજમારી કરવાની શી જરૂર ?”

“કીર્તિ કમાવા ! બાકી કલદારની દરકાર તો પામર મનુષ્યોને હોય !”

“આખરે તે શું ઓઢશો કે પાથરશો ?” ત્યારે તેઓ એક ભાટ ચારણની ઢબે હાથ પહોળા કરીને કહેશે કે;

“નામ રહતાં ઠક્કરો નાણાં નવ રહતાં,
કીર્તિ તણાં જે કોટડાં પાડ્યાં નવ પડતાં !”

ત્યારે આપણે કહીએ કે “એ આખરે આખરમાં તો કંઈનાં ગોદડાં ખંધાઈ ગયાં !” ત્યારે તેઓ નાટકના સાધુની જેમ કહે કે:—

“સરસ્વતીની સેવામાં જીવન વિતાવવું એજ માફ ધ્યેય છે; શ્રીમતિને પરવડતું ન હોય તો પીયર સિધાવી શકે છે !”

“મારી બહારાત પીયર પધારે છે ! તમારી છાતી પર એસીને ખાતાં કોઈ રોકે છે ? હવે તો ચિતામાં જઈશું ત્યારે જ છેડો છોડીશું !” ત્યારે તે સીનેમાના હીરોની પેઠયે ગેલમાં આવી જઈને કંઈ કંઈ ગાયનો ગાણુગણુ !

જરા રોટલી ડારી રહી જાય તો પાકશાસ્ત્ર પર લેખ લખી કાઢે ! જરા દાળમાં મીઠું ઓછું હોય તો નિમકથી થતા ફાયદા પર નિર્બંધ ચિતરી કાઢે ! જરા કઠી ખાટી થઈ જાય તો “મીઠી મધુરી છાસ” પર એકાદ કવિતા કકડાવી નાખે.

પોતે લેખ લખી રહ્યા હોય ને નાનો કીકો ઘોડીયામાં રેડીઓ શરૂ કરે ! હવે આપણે તો ચૂલામાં પડ્યાં હોઈએ જેથી એમને “જરા ઘોડીઆની દોરી ખેંચજે !” એમ કહીએ તો તેઓ ધડ શું ને કહે કે:—

“કાદબરી લખતાં ખાણુભટે કે શકુંતલા લખતાં કાળિદાસે પોતાના કીકાનું ઘોડીઈ ખેંચ્યું નથી, તો હું શાનો ખેંચ્યું ? સાક્ષરો ઘોડીઆં ખેંચવા માટે જન્મતા નથી પણ કલમ ચલાવવા જન્મે

છે!” આ પ્રમાણે અમારા ઘરમાં રાત દિવસ વકીલો જેવી ટપાટપી થયા જ કરે છે. એ તો સારું છે કે બાપદાદાની પૂંજીથી અત્યાર સુધી ગારું ગબડ્યું, પણ ભવિષ્યનું શું ?

જુગારીની પત્નિ—અમારા ઘણીજ તો મહાન આશાવાદી છે. “આજે પૈસાદાર થઈશું! કાલે પૈસાદાર થઈશું!” એમ આશામાં ને આશામાં બધુંએ વેચી સાટીને પરવારી બેઠા છે! મારા અંગ પર એક વાલની વીંટી પણ રહેવા દીધી નથી! ઘરમાં હાંદલાં ને ઠીકરાં સિવાય કશુંએ બાકી રહેવા દીધું નથી! જરા શિખામણુ આપવા બેસીએ કે તરત બોલી બેઠે “નળરાજ ને ધરમરાજ જેવા જુગટું રમ્યા તો આપણે શી વિસાતમાં?” આપણે કહીએ કે “પણ આવતી કાલનો વિચાર કરો?” ત્યારે એક મહાન મહંતની જેમ આંખો ખંધ કરીને કહે કે:—

“ન જાણ્યું જનકી નાથે સંવારે શું થવાનું છે?” જેણે દાંત આપ્યા છે તે ચવાણું આપશે જ માટે ચિંતા કરવાની શી જરૂર છે? એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

“ચિંતાથી ચતુરાઈ ઘટે ઘટે રૂપ ગુણુ જ્ઞાન;

ચિંતા બડી અભાગણી ચિંતા ચિંતા સમાન.”

“એ કવિતા લખનાર તો કોઈ બાળપ્રજ્ઞચારી હશે; એને બેરાં છોકરાંનું લક્ષ્ણ નહિ હોય જેથી બેઠો બેઠો એવી કવિતાઓ બોડ્યા કરતો હશે!” ત્યારે તેઓ કહે કે “પૈસો મહા પાપી વસ્તુ છે. એને માટે ટક ટક કરવી સારી નહિ. કવિ ડાઘાલાઈ ધોળશા-જીએ પણ લખ્યું છે કે:—

“નથી જગતમાં સાથ સંબંધી વિના ત્રિલોચન નાથ!”
ભગવાનની જાત સિવાય બીજું કશુંએ કામ લાગવાનું નથી!

“લ્યો કહો, હવે એવા ક્ષિત્સુક ધણી સાથે શી રીતે લાંબી વાત થાય? વળી ભૂતની સાથે તેની બહેન ચૂડેલ તો હોયજને? જુગારની સાથે સાથે તેમને દારૂની પણ લાત લાગી છે! જરા આપણે

કહેવા બેસીએ તો રશિયાને હીટલર દમદાટી કરતો હોય; તેમ દમદાટી કરવા લાગી જાય છે ! આવા સૌભાગ્ય કરતાં વૈધવ્ય શું ખોટું કે દેખવું એ નહિ અને દાઝવું એ નહિ ?

રાજની પતિન—હું રાણી કહેવાઈ છું; પણ અમારી રાણીઓની જમાતને માથે દુઃખના કુંગરો ખડકાયેલા છે; તેની આપને ખબર નહિ હોય ! જેમ એક તબેલામાં અનેક ઘોડા કે એક કોઢારમાં અનેક ઢોર બાંધવામાં આવે છે; તેમ એક રાજના વિલાસભુવનમાં અનેક રાણીઓને પુરવામાં આવે છે ! “એક મ્યાનમાં બે તરવાર ન રહે.” એ કહેવત જાણીતી છે; પણ રાજ્યો તો એક મ્યાનમાં એક સામટી બને, ત્રણ ત્રણ ડઝન તરવારો પણ રાખી શકે છે ! રાજ્યોને મોટે ભાગે ગિલાસ અને વિલાસ સિવાય બીજું કંઈ મહત્વનું કાર્ય હોતું નથી. જેથી રાણીઓની છાવણી ઉપરાંત ઉપ રાણીઓ એટલે કે ટેમ્પરરી રાણીઓના ડેરા તંબુ જુદા હોય છે ! હજુ છાવણી તો સારી કે તેમાં દરેક સિપાઈને સરખા હક્ક મળે; પણ રણવાસમાં તો અમુક રાણીઓ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં, તો અમુક થર્ડ ક્લાસમાં મૂકાય છે, અને કોઈક તો છેક પાંજરાપોળ ક્લાસમાં મૂકાય જાય છે !

રાજમહેલમાં કોઈ ખરેખર કેદી જીવન ગાળતું હોય તો તે રાણીઓજ છે. દાસ દાસીઓ અને ગોલા ગોલીઓના કાવાદાવામાંજ દિવસ ભરે છે અને આથમે છે ! ખટપટનાં પડયંત્રો એવાં ગતીમાન હોય છે કે તેમાં કયું પ્રાણી ક્યારે ઝડપાશે તે નક્કીજ ન કહેવાય. કૂવાનાં દેડકાંની જેમ અમે મહેલમાંજ જન્મીએ છીએ ને મહેલમાંજ મરીએ છીએ ! બહારના જગત સાથે અમારે કંઈ લેવા દેવા નથી. અઢારમી સદીના નિશાળીઆઓ મહેતાજીની ધાકમાં ધાકમાં અધમુવા થઈ જતા; તેમ રાજજીના કડપમાંને કડપમાંજ અમારું અધું લોહી સુકાઈ જાય છે !

તમારે તો સાંઝે છે કે ધારાસભા મારફતે પણ એક પર ખીજ પત્નિ કરનાર પર પ્રતિબંધ મૂકી શકો છો, છૂટા છેડા લઈ શકો છો. પણ અમારે તો ચિતામાંજ છૂટા છેડા થાય! અને વળી ધણીના મીઝજનું તો પૂછવુંજ શું? “રાજ વાજ” ને વાંદરાં ” એમાં વાંદરાનો મીઝજ સાચવવો કેટલો વસમો હોય છે; તે તો વાંદરાને પાળનાર મદારીઓજ જાણે! આ દાગીનાના ભારથી કોઈ અંજશો નહિ. એમતો ગર્ધવોના ઉપર સોનાની પાટો લાદી હોય તેથી તેને શો લાભ? તમને તો વહેલું મોડું સ્વરાજ મળશે પણ અમને ક્યારે મળશે તે તો લગવાન પણ નહિ જાણતો હોય!

એક્ટરની પત્નિ—હું મારા પતિરાજને સ્ટેજ પર રાજકુંવરીનો પાઠ કરતા જોઈ છું; ત્યારે મનમાં એમજ થાય છે કે લગવાને મને પુરૂષ કેમ ન સરજ્યો? ઘણીવેળા જગતાં કે ઉંઘતાં હું એ બ્રમણમાં પડી જઈ છું કે એતે અમારી સહીયર છે કે ઘણી? એમને આયના સામે અભિનય કરવામાંથી કુરસદ મળે તો આપણા તરફ જુવે ને?

કોઈની પણ પત્નિ નહિ—હું કોઈની પણ પત્નિ નથી. હું નર્સ છું. જગતનાં દુઃખો દુર કરવામાંથી અવકાશ મળે તો લગ્નનો વિચાર કરીએ ને? અને ખરૂં પુછો તો લગ્નમાં બળ્યું પણ શું છે? તમારા બધાનાં જેવાં રોદડાં રડવાનો વારો લગ્ન કરવાથી અમારો પણ આવે! માટે ઘણી કરતાં પણ નથી ને ગુલામગીરી સ્વીકારતાં પણ નથી! સરસ્વતીચંદ્રના ખેલમાં પણ કુસુમે ગાયું છે કે “પરણીને પસ્તાવું વળી પાછું રંડાવું;

સુખમાં ફરતા સ્વતંત્ર જીવને બંધનમાં બંધાવું!”

એના કરતાં આખું જીવતર છુટ્ટાં રેહેવું અને છુટ્ટાં ફરવું શું ખોટું?

જીવકોર ડાસી—નારે બા ના! એ તો હરાયા ઢોર જેવી વાત કહેવાય! ગાય કે બેંસ પણ સાંજ પડે ખીલે બંધાય છે; તો પછી

સ્ત્રીઓ કેમ છુટી રહે? શું દોર જેટલી પણ આપણામાં સમજ
 નથી! માફ તો તમને એમ કહેવું છે કે ધણીનો કોઈ ધણી નથી.
 પણ એ ધણી ફાટી પડ્યો હોય તો તેને ઠેકાણે લાવવાના અનેક
 ઇલાજ છે! મારી પ્રમુખ તરિકેની તમને એ સલાહ છે કે જો તે
 ધણીનો થતો કોઈ રીતે ગાંઠતો ન હોય તો સિંધ વાળા દાદા
 લેખરાજની એમ મંડળીએ ધણીઓ સામે સત્યાગ્રહના મોરચા
 માંડ્યા હતા તેમ કાયમનો નહિ પણ કામ ચલાઉ સત્યાગ્રહ આદરીને
 એમને ઠેકાણે આણવા! જો આ રીતે ધણી શીશામાં ન ઉતરે તો
 વશીકરણ, જંત્ર, મંત્ર, તંત્ર, કરીને પણ વશ કરવાથી તમારું
 જીવતર જરૂર સુખમાં વીતશે! અને વળી લક્ષ્મી જ્યાં સુધી
 ધણીઓના કબજામાં છે; ત્યાંસુધી સરસ્વતિ થઈનેયે
 શું કરશે?

સંતતિનો સંતાપ !

સંતાન એટલે છોકરાં તો બધાંએ જોયાં હશે; પણ જેને એ છોકરાં નામનું પ્રાણી હોતું નથી તે બસ રાત દિવસ પ્રભુ સ્મરણને બદલે સંતાનની યાદીમાંજ સમય વિતાવે છે. ટુંકાણમાં કહીએ તો વાંઝીયાઓ છોકરાં માટે મરે છે અને છોકરાંવાળાઓ છોકરાઓથી મરે છે ! અને કુદરતનો પણ એ અજબ અમતકાર હોય છે કે જ્યાં લક્ષ્મીની રેલમ છેલ્લે ઉડતી હોય ત્યાં છોકરાંનો દુકાળ હોય છે; અને જેને ત્યાં બાર હાથનો વાંસડો ફરતો હોય તેવા ગરીબના ઘરે ડઝનબંધી બાળ-પ્રભુઓ બિરાજતા હોય છે ! જે કે અત્યારે તો હુંએ એક આખી ઘેરીયા પદ્દતનનો માલિક છું, પણ જ્યારે એમાનું કંઈ ન હતું ત્યારની આ વાત છે.

પરણ્યા પછી એટલે કે પ્રભુતામાં પગલાં માંડ્યા પછી તરતજ લોકોને સંતાન પ્રાપ્તિની વાંચના હોય છે. મને ન હતી. પણ કોણ જાણે લગ્નને એક વરસ વિત્યું હશે એટલામાં તો આજુબાજુના બદલાએલા સંજોગોએ મારા દિલમાં પણ સંતાન પ્રાપ્તિ માટે ચિંતા પેદા કરી અને તે એટલે મુધી કે છેક ખુદા પાસે દુઆ માંગવી .

પડતી. કારણ કે અમારાં માતૃશ્રીને દાદી બનવાનો ઉમંગ હતો તો બહેનને કોઈ બનવાની હોંસ હતી. એજ પ્રમાણે, બેગમ સાહેબાના પિયરમાં પણ બધાને તાલાવેલી લાગી હતી; કોણ જાણે બેગમ સાહેબાતો કડક મરઘીની જેમ બેઠાં હતાં અને સાથે સાથે મારા વિષે પણ સગાં વહાલાંમાં વહેમ પેદા કરાવી દીધો હતો. આ તો કહી ઘરની આકૃત ! પણ બહારની આકૃત પણ કંઈ ઓછી ન હતી ?

મિત્રોતો મને એવો જ સમજા બેઠા હતા અને ઘણીવાર મરકરીમાં કહેતા કે “ભાઈ, સાહેબ, પહાડ જેવા મોટા જીવાન થયા છો ને એક સંતાન પણ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી ? જાઓ ઢાંકણીમાં પાણી લઈને બૂડી મરો !” અને અમારો લંબટંગો, લંગોટીઓ બિરાદર અબ્દુલ કરીમ ઉઘાડપગો તો મારી પીઠ ઠોકીને મને ઘણીવાર પબ્લીકમાં શરમાવતો કે “તારા કરતાં તો પેલો મુઠ્ઠાલ કલ્લુ-મીયાં કલાઈગર ખરો કે તે વરસ દિવસ પુરો થતાં પહેલાં તો નવું કલેન્ડર તૈયાર કરે છે, ને તું આવો મોટો અડીમ, ધડીમ બાવળની માંઠ જેવો છે, છતાં કંઈ ધોળતો નથી !” દયો જાણે છોકરાં પેદા કરવાની શક્તિ પ્રભુની નહિ પણ મારી પોતાની હોય તેમ આ અક્કલના બારદાનો સમજતા હતા ! લોકોને છોકરાંનો મેન્યા થઈ ગયો છે કે શું ? અને છોકરાં પેદા કરી કરીને આપણે શું ઉકાળીશું ? અત્યારે હિંદમાં ૪૦ કરોડ છે તેમણે શું ધોળી નાખ્યું ? જે કોઈ અબાણ્યો મળે તે પહેલાં તો તંદુરસ્તીના સમાચાર પૂછે અને પછી કહે “કેમ સાહેબ છોકરાં છૈયાં તો મઝામાં છેને ?” દયો, તમે જ કહોને કે તે અક્કલના ઓથમીરને હું શું જવાબ આપું ?

મતલબ કે લગ્ન થયા પછી પુરાં પાંચ વરસ સુધી બે ઈજ્જતી સહન કરી, મેણા ટોણાનો માર ખાધો, કાયરનો ટાયટલ મેળવ્યો, છતાં સંતાનનું મોઢું બેવાને લાગ્યશાળી ન બન્યો. છેવટે હવે તો સંતાનના સંતાપથી એટલો કાયર થયો હતો કે બહાર તો ઠીક પણ ઘરમાંએ કોઈને મોઢું ન બતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ ઘરમાંએ કોઈને મોઢું

ન દેખાડવું તો જવું કયાં ? આકાશમાં ઉડવું કે જમીનમાં અંતરધ્યાન થવું ! અમારી તો આમ બાબત હતી; ત્યારે ઘરનાં અને બહારનાં ઘેરાંઓએ તો બિચારાં બેગમ સાહેબાનો પીછો પકડ્યો હતો. તેમણે તો એકે મતે ઠરાવ પણ કરી દીધો કે “લેડીઝ હૉસ્પીટલમાં બેગ સાહેબાનો કાયદેસર ઈલાજ કરાવવામાં આવે, અને મારા માટે પણ કોઈ યુનાની હકીમનો હાથ પકડવામાં આવે તો જ છોકરાનું મોજેવાને બધાં લાગ્યશાળી નીવડે !” આવી આક્રમક ગમે તેમ કાળજી સખત કરીને હું સહન કરી લેતો પણ બિચારી બેગમ તો ઘણીવાર કોઠીમાં મોઢું ઘાલીને રડતી.

જે કે મને ધાગા દોરા, તાવીજ, પલીતામાં જરાએ શ્રદ્ધા નહતી પણ અમારાં બહીજ બાલા કોઈ નહિને કોઈ જોગી, બાવા, સાંઈ ફકીરો પાસેથી દોરા, તાવીજ લાવતાં અને બેગમ સાહેબાને હાથે પગે કે ગળે બાંધતાં. હું ઘણો વિરોધ કરતો પણ ઘેરાંની આખી પટ્ટણની સામે મારા જેવા એકલાનું કંઈ ચાલતું નહિ ! અમાર માતૃશ્રીએ પણ કાયર થઈને છેવટે કોલા પીરની બાધા લીધી કે “જે મારા ઘેર છોકરો થાય તો કોલા પીર પર એક સવામણનું ભુરું કોળું ચઢાવે !” છતાં કોલા પીરની મદદ પણ તાત્કાલિક કંઈ કામ ન લાગી !

કોઈ અબાણુયા વૃદ્ધ મુરબ્બીઓ કંઈ કામ સર અમારે ઘેર આવે કે અમારા કોઈ ઘણા દિવસથી જુદા પડેલા મિત્રો ઘેર આવે અને સલામ-અલેક થયા પછી એ પ્રશ્ન કરે કે “કેમ શાદી તો કરી છે ને ?” હું બાણુતો હતો કે એના પછી બીજે મહા ભયંકર પ્રશ્ન રજુ થશે. છતાં શાદી નથી થઈ એમ તો કહીજ શી રીતે શકાય ? એટલે શાદી વિષે તો હા જ કહેવી પડે; એટલે આપોઆપ છોકરાને સવાલ થાયજ કે મારે શરમનો ત્યાગ કરીને પણ કહેવું પડતું. “નાજી અત્યારે તો કંઈ સંતાન નથી. હજી તો હું જાતેજ બાળક છું ને ?” જોકે મને તો દાદી, મૂછ નીકળી હતી છતાં બાળક

હું, એમ ન છુટકે બહાર કરવું પડતું. બે સામેવાળા સમજદાર હોય; તે બે એટલા જવાબથી જ સંતોષ માની ચૂપ થાય. પણ કોઈ દોઢ ડહાપણીયો હોય તો પાછો બીબે પ્રશ્ન કરે કે;

“કેટલા દિવસથી શાદી થઈ છે?” અસ એ પ્રશ્નનો જવાબ કોઈ નમણી નવોઢાની જેમ નીચી નજરે, બોચી ખંજવાળતાં આપવો પડતો કે “કક્કા પાંચ વરસ થયાં છે.” અને ત્યાર પછી તે શું શું કહેતો હશે તે તો આપ કલ્પી શકશો! એક એક શબ્દથી મારે શરમને લીધે પાણી પાણી થઈ જવું પડતું અને મન ચાહતું કે જાણે સાંભળવા કરતાં તો આપઘાત કરવો જ ઠીક છે!” ટુંકાણમાં એટલું કે જગતમાં આ સંતાનની વાત જ અમને આક્રિત સમાન લાગતી હતી. છતાં અમારા કમનસીબે લોકો પણ એજ વાત કાઢીને અમને અંબાણપણે સંતાપતા હતા.

છેવટે ખુદાએ અમારી તરફ મહેરબાની બતાવી જેથી એક ખૂબસુરત છોકરો બેગમ સાહેબાના બોળામાં રમતો થયો. ભરતપુરનો અજેય ગણાતો કિલ્લો સર કરતાં લોડ લેઈક સાહેબને કે મેગીનોટ કિલ્લેબંધી સર કરતાં હીટલરને જેટલો આનંદ નહિ થયો હોય; તેથી વધુ આનંદ મને થયો અને બેગમસાહેબા તથા ઘરનાં બીજાં માણસોના આનંદનું તો પૂછવું જ શું? દાદીની બાધા પુરી થઈ, કાકા અને ફોઈની ઈચ્છા પૂર્ણ થઈ, મામા અને માસીની મુરાદ બર આવી; અને મિત્રોમાં ઉંચી મૂંછો ચઢાવી ફરવાનો વખત આવ્યો; પણ શું કરીએ? આંકડો ઉંચો ચઢાવીએ એટલી લાંબી મૂંછજ કયાં હતી!

પણ હવે બાપ બનવા સાથે નવી જોખમદારી વધી. બલ્કે પગમાં એક જાતની ઘેડી પડી ગઈ. અમારે ત્યાં છોકરો થયો તેની ખુશાલીમાં લાગ લેનારાં બધાં ધીમે ધીમે પોતપોતાને પંથે પડ્યાં અને રહ્યાં કક્કા અમે સવાબે માણસ. એક તો હું પોતે, બીજાં અમારાં તે અને ત્રીજું ા માણસ તે અમારું સંતાન. હું તો જાણતો હતો કે બાળકની બધી જોખમદારી તેની માનેજ શિરે હોય, પણ

પછીથી અનુભવે કાન પકડીને શીખવ્યું કે નહિ. બધી તકલીફ માં માથે ઠેકાતી હતી. ઑફિસેથી કામ કરીને કંટાળીને આવ્યા હોઈ એ એવામાં ભેગમસાહેબા પોતાના આખા દિવસની છોકરાને લીધે વેઠવ પડતી તકલીફોનું વર્ણન કરે અને મારા પર એહસાન ચઢાવે “આખો દિવસ જરા વાર પણ સુતો નથી, ને મને પણ સુવા દીધ નથી તેથી માથું ચઢ્યું છે.”

“હા...આં, પછી?” મારે કહેવું પડે.

“અરે! એટલો રજ્યો, એટલો રજ્યો કે બસ ન પૂછો વાત?” ભેગમસાહેબા ફરીથી બોલ્યાં.

“એમ કે?” મેં કહ્યું.

“ને રિઝવતાં રિઝવતાં હું તો થાકી જ ગઈ!”

“હશે એ તો બાળહઠ કહેવાય!”

“નવી સાડીમાં હું દુલ્હનતી હતી પણ એણે તો તેમાં જ આડો-પેશાબ કરીને તેને ખરાબ કરી નાખી!”

“હું.....એ!”

“પહેલાં એને નવરાબ્યો, પછી શેતરંજી ધોઈ, પછી એને દૂધ પીવરાવ્યું ને સાડી તો હજી એમને એમ છે.”

“વારૂ, ભેગમ સાહેબા હવે જરા તમે તમારે કામે લાગો. હું જરા બે ઘડી સુઈ લઉં કારણ કે આખી રાત તમારા છોકરાએ મને સુવા દીધો નથી.”

“અને હું શું આખી રાત સુઈ રહી હતી? જીઓ આખી રાત એના લીધે જાગી, ને આખો દિવસ પણ એની જ સારવારમ ગુજાર્યો, હવે તમે એને રમાડો. હું સાડી ધોઈ લખને ઘડીવાન કમર સીધી કરી લઉં આખરે હું પણ માણસ જ છું ને કંઈ જાનવર તો નથી?”

છેવટે હું હાર્યો અને ભેગમ સાહેબાની જીત થઈ, તેતો સાડી ધોઈને નસ્કોરાં ઘોરવા લાગ્યાં ને હું બેવકુફીના પરિણામને લખને

આરામ ચેરમાં બેસી વિચાર કરવા લાગ્યો. કોઈ અત્યારે આવે ને જીવે તો શું કહે? “કે આવો મહાન લેખક, એડીટર અને કવિ હોઈ બહાર તો મોટી ડંફાસ મારે છે, ને ઘરમાં તો છોકરાં રમાડી ખાય છે!” વિચારોની પરજરાનો હજી પાર આવે એમ ન હતો પણ તે સજાતના સફરજદે “ચરર.....” કરીને અવાજ કર્યો. જેથી મેં એના નાનકડા પગોને પકડ્યા ને બૂમ પાડી ‘બેગમ, બેગમ, ઊઠો ઊઠો, ગરબ થઈ ગયો!’ બેગમ હંધમાંથી ઊઠી ગઈ ને અમારા ટેબલ તરફ નિહાળીને બોલી. ‘બહુ’ હું તો ડરી ગઈ! તમે તે એક અચ્ચાના બાપ થયા છતાં બૂમો પાડવાની આદત ન ગઈ!” આટલું કહીને તે તો જાણે કંઈ બન્યુંજ ન હોય તેમ પાસું બદલીને પાછી સુઈ ગઈ. મેં ફરીથી માંડે ખમીસ તથા પાટલુન બગડી જવાની અપીલ કરાણાજનક રીતે રજુ કરી, ત્યારે બે ચાર બગાસાં ખાઈને આખસ મરડી બેગમ સાહેબા પટપટારો કરતાં ઊઠ્યાં “તમારે જાતે ફોડી લેવું હતું ને? આવા નજીવા કામમાં મને શા માટે તકલીફ આપી! લ્યો ચાલો હવે એને ધોવરાવો, પછી તમારાં કપડાં સાફ કરી લેજો.’ તેમના હુકમને મસ્તકે ચઢાવવો પડ્યો અને કેમ ન ચઢાવીએ? છોકરાના બાપા બન્યા છીએ કંઈ મજાકતો નથી?

હવે જરા મેં કડક અવાજે સાફ સાફ સુણાવી દીધું કે: “લ્યો હું તો હવે સુઈ જઈશ તમે જાણો ને તમારો છોકરો જાણે.” એટલું કહીને આપણે તો પલંગ પર પડ્યા, અને ઉબજરાને લીધે તરત હંધ પણ આવી ગઈ. પણ કમનસીબી તો જીવો કે પુરી ૧૫ મિનીટ પણ નહિ થઈ હોય કે તે નાનકડા ગવૈયાએ પોતાના નાળુક ગળાથી તાન, પલ્ટા કાઢવા શરૂ કર્યા અને એટલા ભેરશોરથી સંગીતનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો કે હું તો શું પણ કબરમાં સુતેલા અમારા બાપ દાદા પણ જાગી ઊઠે! એવો શોરબકોર કર્યો કે મારે ઊઠવું ન હતું છતાં ઊઠવું જ પડ્યું ને બેગમને ‘પૂછવું પડ્યું’ કે “અરે! પણ આ શી આફત છે?” તે બોલ્યાં “ગળું પડ્યું” છે

ને કાકડા પુલ્યા છે. ” મેં કહ્યું “ તો હવે શું કરીશું ? ” “ હીરાબાઈ નર્સને બોલાવી લાવો કાંતો સરકારી દાક્ટરને. ” તે બોલ્યાં.

એટલે હું ઊઠ્યો અને ડૉક્ટરને બોલાવી લાવ્યો. તેણે ગળું ઠીક કરી દીધું, અને ચોળીયાની દવા ચોપડી દીધી. મેં તેને બે રૂપિયા ફીના આપીને વિદાય કર્યો. પણ કીકો હજી પુરો શાંત થયો નહોતો. કંઈ ને કંઈ તોફાન થતું જ રહ્યું. મને ચિંતા હતી કે “ જરા દિવસે ઉંઘ ન લેવાશે તો દશ દશ દિવાળી અંકો માટે લેખ લખવાના છે તે કામ અધુરું રહી જશે ! ” અને બીજી બાજુ નાનકડો હરિક તેની માતૃશ્રી સહિત જાણે એ જીવ લઈને બેઠો હતો કે “ તું મોટો બાપ બન્યો છે તો તનેય બાપ બનવાની મજા ચખાડું ! દીકરા બાપ બનવું સહેલું નથી ! નતો તને રાત્રે નિરાંતે સુવા દઈશ અને નતો દિવસે આરામથી બેસવા દઈશ ! ” અંતે આવી ખેંચતાણમાં રાત પડી ગઈ યુવરાજ તો ઘોડીયામાં ધોરતા થયા અને વાણી કરીને પરવાર્યા પછી તેમનાં માતૃશ્રી પણ પોઠી ગયાં. જાગતો હતો હું પોતે, અને થોડાક મારી ખુરસીમાંના માંકડો ! લેખ લખવા માટે કાગળો અને કલમ ઊઠાવી અને શું લખવું તે વિચાર કરવા લાગ્યો. અંતે આજ કાલ આપણી ઉપર સવાર થએલી નવી આકૃતને જ કાગળમાં ચિતરવાનું નક્કી કરી “ સંતાન ” એ નામનું હેડિંગ નક્કી કર્યું. આગળ કંઈક લખવા જઈ છું કે બગડેલા રેડીયોની જેમ ડચકાં ખાતાં ખાતાં યુવરાજ સૂર છેડ્યા અને મારે કલમ ટેબલ પર પટકવી પડી. પણ બેગમ સાહેબાએ આ વેળા તેને તરત જ છાતીએ વળગાડીને સંકટ સમયે સાંકળનું કામ કર્યું. મેં ફરીથી કલમ ઊઠાવી. હવે વિચારોનો વેગ અને કલમની ઝડપ ખૂબ વધી હતી. લેખ લખવામાં હું બિલ્કુલ તલ્લીન થઈ ગયો હતો. બહારનું જગત વિસરી ગયો હતો. પણ પાછો રાતના શાંત વાતાવરણને બેઠતો ‘ ઉંહ...ઉંહ...ઉંહ... ઉંહ...આ...આ... ’ નેા સૂર નીકળ્યો. ગાડીની આગળ બેંસોનું ટોળું

આવી જવાથી તેને એકાએક અટકી જવું પડે; તેમ મારે લેખ લખતાં અટકી જવું પડ્યું.

બેગમ સાહેબાની ઉંઘમાં પણ પંચર પડ્યું; તેથી એ નાનકડા સંગીતશાસ્ત્રીને ઇનામમાં એક બે તમાચા મળ્યા, એટલે વેગ વધ્યો. જેથી તેને ઘોડીઆમાં સુવાડીને હાલરકું ગાવા માંડ્યું અને હું ગુસ્સાને ગળીને ખુરસીમાં બેસી જ રહ્યો કે ‘કેવા ઝડપી વિચારો આવતા હતા ને આ આફતે રંગમાં ભંગ પાડ્યો’ બેગમ સાહેબાના કેટલા પ્રયત્નો પછી યુવરાજ શાંત થયા. જેવી આપણે વિખરાએલા વિચારોને ઝડપથી ભેગા કર્યા. હવે પ્લોટ એટલો સરસ ગોઠવાયો હતો કે જે તે વિચારો કલ્પમથી રજુ કરી શકાયા હોત તો તે એક યાદગાર લેખ ગણાત ! કદાચ આગામિ વરસનું નોબલપ્રાઈઝ એ લેખને પ્રતાપે મને જ મળત. પણ એસે દિન કહાં કે...કારણ કે ખુદાનો તે નાનકડો ખંદો ફરીથી રણે ચઢ્યો ને ગુસ્સાને લીધે મારે કલ્પ ફેંકવી પડી. બેગમ સાહેબે પણ ગુસ્સાથી તેને બે ત્રણ ચોઠી દીધી, એટલે હવે તો પૂછવું જ શું? અત્યાર સુધી તો અમે બેકમનસીબ માખાપોની ઉંઘ ઉરાડવનોજ પ્રયત્ન તે નાનકડો યોધધો કરતો હતો; પણ હવે તો તેણે એટલા બેરશારથી બચુગલ વગાડ્યું કે આખા મહોલ્લાના માણસોની ઉંઘ ઉરાડી દીધી ! જેથી મેં છોકરાની રીસ તેની મા પર કાઢવા માંડી.

“એ તો નાદાન છે, એને મારવાથી કંઈ છાનો રહે ?”

“પણ એ રડીને મારી ઉંઘને હેરાન કરે છે, પછી કાયર થઈ ને માઈ ના તો શું કરે ?”

“તમે એને માર્યો તેથી મારો લેખ લખવાનું અધુરું રહ્યું. એક બાળકની માતા થયાં છે; છતાં હજી તેને કેમ રિઝવવું તે આવડતું નથી !”

“તો તમે રિઝાવોને ?”

“નહીં, બાળકને રડતું છાનું રાખવાની બેખમદારી માતાને શિરે છે.”

“ને આપની ફરજ શું લાકડાના હુંઠાની જેમ ઉભા ઉભા એ તમાશો બેથા કરવાની છે?” અને પછી તો એ વિવાદનો વિષય એટલો રસપૂર્વક લખાયો કે અમે અને ‘તમે અમે’ ઉપરથી તું-તા’ પર ઉતરી ગયા. અમારા ખૂમરાણુથી ડરી જઈને છોકરો છાનો રહી ગયો, અને પછી સુધ્ધ ગયો. પણ બેગમ સાહેબાનું મોઢું ટુલ્લી ગયું હતું જેથી મેં પણ ગુસ્સામાં ખડીઓ ફેંકી દીધો અને લેખ ફાડી નાખ્યો. અસ હવે જ્યાં સુધી એ નક્કી ન કરવામાં આવે કે “છોકરાની જવાબદારી માને શિરે કેટલી છે અને આપને માથે કેટલી છે તે નક્કી ન થાય; ત્યાં સુધી લેખ લખીશ નહિ.” મેં ભયંકર ભિષ્મ પ્રતિજ્ઞા કરી આંખો ખંધ કરીને બેઠો હતો; ત્યાં ને ત્યાંજ પ્રાણાયામ કરવા માંડ્યું અને મિસીસે ચૂલામાં ટાકું પાણી રેડીને પોતાની રીતે મને નમાવવા ખડો સત્યાહ આરંભ્યો.

ભૂખના દુઃખે અંતે મારે હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં પછાં ને મિસીસને ભૂખની અપીલ કરી. ગમે તેવું તોય બેઠું, તેનું હૃદય કોમળ હોઈ જલદી જલદી સ્ટવ પેટાળ્યો એટલે વળી પાછી મને પ્રેરણા સાંપડી જેથી એક હાથે પેટ પકડી બીજા હાથે કલમ ચલાવવા માંડી.

“બેકાર કહે સંસાર આ દીંગલા દીંગલી ખેલ :

આપ્પા બનવું સહેલ છે નભાવવું મુશ્કેલ !”

“આપ્પા એટલે શું તે જાણો છો? પરગુયા નહિ હોય તો કોઈની બનેએ ગયા હશેને? કોઈના આપ્પા નહીં બન્યા હોય તો કોઈને આપ્પા બનતાં બેથા તો હશે જને? હીંદુસ્તાન તો ખેતી પ્રધાન દેશ છે એટલે એમાં બળદ વિષે તો સૌને માહિતી હોય. ભલે સંસ્કારી ગુજરાતીમાં આપ્પાને પિતાશ્રી કહેતા હોય; પણ ગામડામાં તો બળદને પણ આપ્પા કહે છે. અને ખરેખર ગાડું ‘ખેંચવાનું’, હળ ‘ખેંચવાનું’, કાંસ તાણવાનો અને ઉપરથી પરોણીની ચાર વાગે તે જુદી ! આપ્પા બનનારને પણ સંસાર સકટ ‘ખેંચવાનું’ હોય છે. તેનું સંસારનું રઘસીયું ગાડું એટલે બેઠું અને તે ગાડામાં બેસેલાં છોકરાને સંસારની

ઘરેડમાંથી પસાર કરાવતા એ બિચારા બાપ્પાને કેટલી મુસીબત પડે છે તે તો અનુભવીઓજ જાણે !”

“વાંઝીયાનું સવારના પહોરમાં કોઈ મોઢું જોતું નથી. અને જોવાઈ જાય તો તેને મહાન અપશુકન માને છે. અને વળી હિંદુ માન્યતા પ્રમાણે વાંઝીયાને મરી ગયા પછી મૂક્તિ મળતી નથી. કારણ કે તેનો વારસ, તેના મૃતદેહને આગ મૂકનાર, કે સરાધ કરનાર હોતો તથી. છોકરાં વગરનો માણસ મરી જાય તો અવગતીઓ થઈને ભૂત બને છે ! આવું જુના વિચારના લોકો માને છે. અને નવા વિચારમાંજે જે મરનાર વીલ કર્યા વગર મરી જાયતો પુત્રોને અભાવે તેનાં સગાંવડાલાં ઢાંઢા પર ગીધડાં પડે તેમ તેની મીલકતને ઉડાવી જાય છે ! છોકરાં ન હોય તેની વાત, પણ છોકરું હોય તેનું શું ? છોકરું જન્મતાં જ આપણે આંગણે આનંદનાં ચોઘડીયાં વાગે, સાકર વહેંચાય અને પાવૈયાઓનાં મુખારક પગલાંથી આગાણું પાવન થાય ! અનેક તરફથી મુખારકબાદીઓ અને ભેટો મળે ! મોટી ઘાડ પાછી વાળીને આવનાર ચોક્કાને પહેલાં જોટલું માન મળતું હતું, તેટલું આજે પહેલો છોકરો પેદા કરનારને મળે છે ! ઘરમાં બધે આનંદ આનંદ ને આનંદ ! મિત્રોમાં મિજબાનીઓ ઉડે ને સગાંઓમાં જમણુવાર થાય ! જે કે આનંદ તો કોઈ મોઢું સરકસ, નાટક કે નામચીન ક્ષીલ્મ આવતાં પહેલાં જાહેર ખખરો અને પોસ્ટરો દ્વારા “ આવે છે ! આવે છે ! ” ની જાહેર ખખર અપાય છે, તેમ સુધરેલી ભાષામાં કહું તો સીમંત અને અર્ધ સુધરેલી ભાષામાં કહું તો અધરણી આવે છે ત્યારથી જ થાય છે ! પણ તે આનંદમાં લોટરી જેવી શંકાને સ્થાન રહે છે. લોટરી ભર્યા પછી વિચાર થાય છે કે નંબર લાગશે કે નહિ ? તેમ અધરણી પછી વિચારોની પરંપરા થાય છે કે છોકરો થશે કે છોકરી ? ”

“અહાહાહા...કેવો આનંદ ! એ નાનકડી સૌમ્ય મૂર્તિનું નિર્દોષ હાસ્ય અને તેના કાલા કાલા શબ્દો તમારા કચરાપટ્ટી જેવા બહેકે

નકં જેવા ઘરને પણ સ્વર્ગ બનાવી દે છે ! તમે તો બહુ સ્વર્ગના રાજા ઈશ્વર અને તમારાં પેલાં તો બહુ ઈશ્વરણી ! દુનિયાનાં અર્ધાં દુઃખો તમે એ નાનકડા કલ્લોલ કરતા પક્ષીને જેઈને ભૂલી જશો ! ત્રણ માસના ચઢેલા ભાડાની ચિંતા, કે તેલ, મસાલા ને દાણાવાળાના ખીલની ફિકર તમે એ બાલપ્રભુને જેતાં જ વિસરી જશો, અને “લ્યો જુઓ તો ખરા એ તો હસે છે; ત્યારે નયું” તમારા જ જેવું મોઢું પહોળું કરીને હસે છે !” આમ કહીને તમારાં તે તમારી પાસે આવશે; ત્યારે તમે અડધા અડધા થઈ જશો. બલ્કે લટ્ટુ બનીને તમારાંની આસપાસ ફરવા લાગી જશો; અને કહેશે કે “પણ એ રત્નની ખાણ તો તું જ છો ને !” વાહ તે આનંદનો સીન !

પણ રાત્રે માંડમાંડ બાર વાગ્યા સુધી ઑફિસની લખવાની વેઠ ઉતારીને સુતા અને જરા આંખ લાગી કે ન લાગી તેવામાં પેલું તમારું દિવસે આનંદનો સાગર રેલાવનારું સફરજનું રેડયાનો પ્રોગ્રામ રજુ કરશે; ત્યારે તમારું માથું ફરી જશે. “સાલું મરતું એ નથી ! ને માંચો મૂકતું એ નથી !” એમ તમે કંટાળાને કહો કે તપાસ પેલાં ગુસ્સાથી કહેશે “શું આટલું એક છે તેય તમને લારે પડે છે ? છોકરાથી કંટાળો છો તો બાવા બનીને જંગલમાં રહેવું હતું ને ? ખજરદાર ! હવેથી મારા લાડકવાયાને કંઈ કહ્યું તો !” પછી તમે તીસમારખાં હોવ છતાંય એ ઓડિન-સ આગળ તો તમારે ચૂપ જ રહેવું પડે ! સમજ્યાને ? એકાદ કલાકે તમે મિસીસને શાંત પાડવા પુનઃમૌન ભંગ કરતાં કહો કે “એને શું થતું હશે ? દોઢ કલાક થયાં એ કેમ રડરડ કરતો હશે ?” કે તરત જ છાણકો કરીને તે કહેશે, “તમને છે કંઈ ચિંતા ? એ તો જાણુનારી ભોગવી લેશે ! દોઢ કલાક થયાં ગળીયા બળદની જેમ મીઠા થઈને પડી રહ્યા છો પણ કંઈ દાકતર બાકતરને તેડવા જવાની પણ સુઝ પડે છે ?” “પણ રાત્રે એ વાગે તે ડૉક્ટર હોય ?”

“તમને જરાક કશું થાય છે કે કેમ દોડી જાયો છો? એમ કહોને કે પૈસા વપરાઈ જાય છે!” અંતે તમારે જ હારવું પડે અને ડોક્ટરને તેડી લાવવો પડે. આમ કડાફ્ટમાં રાત્રિ પસાર થઈ જાય.

પછી ધીમે ધીમે છોકરું જરા મોટું થાય. તમે મિત્રોમાં બેઠા હો અને ગપ્પાં મારતા હો; ત્યાં તમારું નાનકડું બાળક “મોત્તાભાઈ, તારો જમવા, બા બોલાવેત!” (તમારી નહીં તેની બા! હોકે?) તે વેળા તમારી છાતી કેવી ગજ ગજ ફુલે. તમારી આંગળી આલીને તે તમને ખેંચી જાય; ત્યારે તમને કેટલો આનંદ થાય? પણ તમે રવિવારે કોઈ ગેઘરીંગ બેઘરીંગમાં જવા ‘ઇસ્તરી ટાટ’ બનીને નીકળવાની તૈયારી કરો તેજ વેળા તમારો એ લાડકવાયો ધૂળમાં આળોટીને આવેલો હોય, અને તેવા જ હાથોએ તમારાં કપડાં પર ડ્રાઇકિલ્નનીંગ કરે અને કોટ આલીને ખેંચતાં કહે “એ...એ મોત્તાભાઈ તંઈ જાયોય? મને બી લેતા જાયો!” અને એવો ભારે સ-ચાચક આરંભે કે તમારાથી એક ડગલુંએ આગળ ન ખસાય. તે વેળા એ આંખરાને ખસેડવા તમે મનમાં તો બહુએ વિચાર કરો પણ કંઈ સમજ ન પડે! એ પૈસા ચૉકલેટ, પીપરમીટ લેવા આપો; છતાં એ તમારો પીછો ન છોડે. તમે શાંત સ્વભાવના હો તો ઠીક પણ જો જરા ઉતાવળીઆ હોવને અકળાઇને તેને તમારો મારી તમારાં કપડાંની ધૂળ ખંખેરી જવા માંડો; ત્યાં તો તેની હેતાળ માતા તેના બેંકડાના બ્રોડકાષ્ટથી ભડકીને તરતજ તેની મદદે દોડી આવે અને પછી તો તમારા ઘરમાં જ ગેઘરીંગને જલ્સો થઈ જાય!

બાળક જન્મે જ બેરિસ્ટર હોય છે!

કેટલાંક બાળકોની સુરત તો માંદલા જેવી હોય છે; તેવાં બાળકોને ડોંગરેનું બાલામૃત, બાટલીનું દૂધ અને ગ્લેક્સો પર જીવાડવાનાં હોય છે. પણ કેટલાંક ઘણાં તંદુરસ્ત હોય છે; તેમની તંદુરસ્તી સાથે જન્માસાવૃત્તિ પણ ઘણી સતેજ હોય છે. એવાં બાળકો કોઈ કુશળ વકીલ કે બેરિસ્ટરની જેમ સવાલો પૂછી પૂછીને ગમે તેવા હોશિઆર

આપની પણ હુંસ કાઢી નાખે છે! દૂર શા માટે જઈએ? મહારા બાબુનો જ દાખલો લઈએ. એની પ્રશ્નાવલીનો અંત જ હોતો નથી. ડૉ. મોંટેસોરી અને તેમના ચેલા સ્વ. ગીજુભાઈ અને તારાબહેન કહે છે કે બાળકોના પ્રશ્નોના સંતોષકારક જવાબ આપવા બેઠાએ. પણ હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે મહારા બાબુના જવાબો આપવા તેમને પણ ભારે થઈ પડે!

મહારો બાબુ ફક્ત ત્રણ વરસની ઉંમરનો છે. છતાં તેની બહાદુરીનો પાર નથી. એક બહાદુર જીવાનને પણ ભારે થઈ પડે એવું વિકટ કાર્ય એણે કર્યું હતું. એવું કાર્ય કોઈ મોટો અમલદાર કરે તો જરૂર તેનો ફોટો મોટી બડાઈ સાથે ટાઈમ્સમાં છપાય પણ મહારા બાબુના એ મહાભારત કાર્યની ચર્ચા તો મહોદલાવાળા પણ કરતા નથી! તે મહાભારત કાર્ય એ કે એણે એક વાઘ માર્યો હતો! અલખત મારે ખુલ્લા દિલ્લે કહેવું બેઠાએ કે તે માટીનો વાઘ હતો! એને રમકડાંનો બહુ શોખ હતો, ચાવીવાળી મોટર મેં એને અપાવી હતી, પણ તે ત્રણ દિવસમાં તૂટી જતાં રમકડાંનું એજીન લેવા માટે એણે દરખાસ્ત રજુ કરી. એના સત્યાગ્રહ આગળ મારે નમતું આપવું પડ્યું. અને, “જા પરમ દિવસે સુરતથી લાવી આપીશ.” આમ કહ્યું પછી ત્રીજે દિવસે એક મિત્ર આવવાનો હોવાથી સ્ટેશને હું તેને લેવા ગયો હતો, સાથે બાબુ પણ હતો. સ્ટેશનમાં ગયા પછી આગગાડી આવી. મિત્રને મળ્યો અને કુશળતાના સમાચાર પૂછવા લાગ્યો. એવામાં તો બાબુએ એજીન તરફ આંગળી લંબાવીને બેંકડો તાણ્યો.

“એ...એ...એ પેલું ઈનઢીન અપાવો. ટમે કેયલું ને કે ટને ઈનઢીન અપાવીસ ટે પેલું ઈનઢીન અપાવો...એ...એ...એ!” બાબુએ ભેરવી રાગણી શરૂ કરી.

“એટલું મોટું એજીન તહારા ખિસ્સામાં શી રીતે માશે?” મેં કહ્યું.

“એ...એ...એ...ગુંજમાં ના માય ટો ઈમાં બેહીને ઢેલ ટાલો!” ઘણી સમજવટ પછી શહેરમાં જઈ રમકડાનું એંજન અપાવ્યું ત્યારે છાનો રહ્યો. ઘેર જઈ ચાવી ચઢાવી ચલાવ્યું ત્યારે ખુશ થઈ તે પર બેસવા લાગ્યો ત્યારે મેં કહ્યું ‘એના પર ના બેસાય.’”
 “ટેમ?”

“તારા ભારથી એ ભાંગી જાય.”

“ટ્યારે ઈછટેશનવાલા ઈંદીન પર ટેમ બેછાય?”

“તે મોટું છે.”

“ટ્યારે આ ઈંદીન ટ્યારે મોટું થછે?”

“તું મોટો ઠઈસ ત્યારે.”

“હું ટેવારે મોટો ઠઈછ!”

“પંદર વરસ પછી.”

“પેલો ઈછટેછન પર ટોપાવાલો ટોન ઉટો?”

“ગાડ.”

“ટે ગાડ ટોન કહેવાય?”

“ગાડીની પાછળ બેસે તે.”

“ટો મારે પન ગાડ થવુંચ.”

“મોટો થાય ત્યારે થજે.”

“નઈ અમના ને અમના ગાડ થવુંચ.”

“તું મોટો થઈને ભણે ત્યારે ગાડ થવાયને?”

“ટેમ, કાલે મોટીબેનની બાળપોઠીમાંડી નગાલાનો ન ભયનોચને?”

“પણ એકલું નગારાનો ન ભણે કંઈ ગાડ થવાય?”

“ત્યારે ગાડ થવા હું ભનવાનું?”

“મોટી મોટી અંગ્રેજ ચોપડીઓ ભણવી પડે.”

“ટ્યારે અમના ભનાવો!” આ રકઝક લગભગ એક કલાક ચાલી. એવામાં કોઈને ત્યાંથી કેરીઓ ભેટ આવી. બાળુએ એક કેરી ખાધી અને ગોટલા તથા છોતરૂં મારા મોઢા આગળ ધરી મોતાની સુકીયાણી ભાષામાં ભાષણ શરૂ કર્યું:

“લ્યોઈની પાછી ટેલી બનાવી ડ્યો !”

“પણ ગાંડા ગોટલા ને છોતરાંની તે કેરી બને ?”

“ટેમ ના બને? બનાવવી પલ્લછે. ટે ડારો પેલા મડારીએ આપના આંગરામાં આંબો ને ટેલી બનાવવી હટી; ટેમ ટમે બી બનાવો.” અંતે તેના ગોટલા તથા છોતરાંને ટેબલમાં સંતાડી બીજી કેરી તેને આપી, ત્યારે મારો છુટકો થયો! એક વેળા સંગ્રહસ્થાનમાં ગયા હતા. બાબુએ રાખેતા મુજબ પ્રશ્ન કર્યો:

“આ ઉંચું ઉંચું સું જનવલ્લ છે ?”

“એનું નામ જરાક છે.”

“આપરા મોટા મામા પન જરાક જેવાજ ઉંચાછેને !”

એ સાંભળી સાથે આવેલા તેના મોટા મામા ગુસ્સે થયા, પણ નાદાન બાળકને શું કહે ?

બાળકના બાપા થવું કંઈ સહેલું નથી. આવા આવા તો અનેક બારીક પ્રસંગોમાંથી પસાર થવું પડે છે.

બાળક જરા મોટું થતાં નિશાળે ભણાવતાં અને ક્રમે ક્રમે આગળ શિક્ષણ આપતાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે. અને જે તમારાં પેલાં કળદ્રુપ હોય તો મોટો છોકરો બી. એ. થાય; ત્યાં સુધીમાં આગળ પાછળ ઓછામાં ઓછી એક ડઝનની પદ્દત્ત તૈયાર થઈ જવાની. તેમની માંગણીઓને પહોંચી વળવા રાવણ જેવા વીસ હાથ હોય તોજ બની શકે! છતાં કાળા માથાનું માનવી એ હાથથી બધાંને પહોંચી વળે છે, એ અજબ કરામત કહેવાય! પેલું અંગ્રેજી ભણેલું જે સદ્ભાગ્યે વિવેકી નીકળે તો સાફ; નહિતર આજકાલ તો એ અંગ્રેજીના દીકરાઓ પોતાનાં માત, પિતાને “ડેમ ડોકરા! કે ડેમ ડોકરી!” કહીને સંબોધે છે. ધૂળવાળી, ભણુવા પાછળ તમે ખરચો તેના ચોથા ભાગનુંએ તે કમાતો હોય તો! ને વળી પશ્ચિમની વાંદર નકલ કરી એ તમારો પાટવી કુંવર પોતાની મેળેજ કોઈ સુધરેલી સુદરી સાથે મેરેજનું નક્કી કરી એસે તો પછી

તમારા જુના વિચારો ઉપર ચોવીસે કલાક આડું પડવાની ! માટે : સાહેબો ! કોઈના પણ આપાં બનતાં પહેલાં; સાધુ સંન્યાસીઓ શા માટે કોઈના આપાં બનતા નથી એ વિચારી આ મોંઘવારીમાં પરણવાનું માંડી જ વાળજો. આ કડકાઈના યુગમાં તમારે પાળવી હોય તો ભેંસ પાળજો પણ ઐશીને પાળવાનો તો સ્વપ્ને પણ વિચાર ન કરજો ! એક તો તમારાથી તેનો ઘાસચારો પુરો નહિ થાય, અને બીજું તેની સરમુખત્યારી બારે કલાક તમારી ઉપર ચાલવાની. “ શેખકો મેં મને ડાંટા તો પુકારે વો ગરીબ; દેખીયે તો પને લાડી કો દબા રખ્યા હે ! ” જેવી તમારી હાલત થવાની. આ બેકારીના યુગમાં બર્થ કંટ્રોલ કરતાં બ્રહ્મચર્ય જ સાફ છે. માટે માફ માનો તો અલી ને અલીનાં છોકરાંની જન્મજને પડતી મૂકી મંજુર વગાડી લગ્ન લલકારજો કે

“ રૂપે શું મન રાચોરે,
કાયાને રંગ કાચોરે—લગવાન લજો. ”

તમાચો !

તમાચો એ કોઇ ગાંધીને ત્યાંથી, કે કાછીયાની દુકાનેથી વેચાતો મળી શકતો નથી ! અલગત કાછીયાની નજર ચૂકાવી એકાદ વેંગાણું ખિસ્સામાં સેરવી દયો અને પછી તેની નજર પડતાં તે તમને એકાદ હલકા હાથે જરા ધીમેથી તમાચો મારે તો વગર કીંમતે મળી શકે ખરો ?

તમાચો હાથના અમુક પ્રકારના હલન ચલનથી ઉત્પન્ન થાય છે. પણ એટલું ખરું કે એ કૃતિ કરતાં પહેલાં કર્તાના મગજનો પારો ઓછામાં ઓછો ૯૦° ડીગ્રી પર જવોજ જોઈએ ! તમાચો એ અસલ શબ્દ નથી. મૂળ શબ્દ તમાચ ઉપરથી અપભ્રંશ થઈને તમાચો થયો છે. તમાચાનું આખું કુટુંબ છે. એને કોઈ વાંઢો કે વિધુર ન ધારી લેતા ? તમાચાની ધણીયાણીને ધોલ કહે છે ! તમાચાના પિતાનું નામ ધપ્પો અને માતાનું નામ થપ્પડ છે. ઢીક એ તમાચાની દાદી અને મૂક્કો સગો દાદો તથા ઘુસો પરદાદો થાય છે ! આટલું જાણ્યા પછી તમને વિચાર ઉપસ્થિત થશે કે એના કુટુંબની વંશાવળી તો જાણી પણ એની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ તે કોઈ કહેશે ?

હા...આ, તમાચાનો ઇતિહાસ ઘણો રસિક છે. પુરાણો સાથે તેમજ ઇતિહાસ સાથે એને ગાઢો સંબંધ છે. સતયુગમાં તમાચાનું

અસ્તિત્વ હોય એમ જણાતું નથી. કહેવાય છે કે તે વખતે તો ફક્ત આખા બતાવવાથીજ તમાચાનું કામ સરી જતું. બાકી દ્રાપર યુગમાં તો તમાચાની ખૂબ ઠોકાઠોકી થઈ હતી. વિષ્ણુ અવતાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પોતાના મામા કંસે મોસાણું ન કરવાથી ક્રોધે ભરાઈને પીઠી ભરેલા હાથેજ એક એવો તમાચો ફટકાર્યો કે કંસને કવખતે સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરવું પડ્યું! ભર સલામાં દ્રૌપદીનું અપમાન કરવાથી ભીમે દૂર્યોધનને એક તમાચો મારી ત્રણ દાંત ખેરવી નાખેલા! આ તો દ્રાપર યુગની વાત થઈ હવે ત્રેતાને તપાસો. સીતાજીનું હરણ કરીને રાવણ નાસી ગયો. ત્યાર પછી રામ તરફથી હનુમાન લંકામાં ગયો ને પછી રાવણ સાથે ગરમા ગરમ વાદવિવાદ થતાં તેને એક એવો ગરમાગરમ તમાચો ચોઢ્યો કે તેનાં દસે મોઢાં ફેરવી દીધાં! પછી તેણે ગુસ્સે થઈને હનુમાનના પૂછડે ચીથરાં વીંટાડી આગ લગાડી પરિણામે લંકા બળી ગઈ! હવે આખો કળિયુગ. એમાં તો તમાચાની નવાઈ જેવું છેજ કયાં? જ્યાં કોટિધા કેસો તમાચા માર્યો કે ખાધાના બનતા હોય; ત્યાં કોનો કોનો ઉલ્લેખ કરીએ?

મતલબ કે જગત ઉત્પન્ન થયું, ત્યારથી કોઈ પણ મનુષ્ય એવો નહિ પાક્યો હોય કે જેણે તમાચો ખાધો નહિ હોય તો માર્યો તો હશેજ! મતલબકે જેમ ગુંદરપાક, મેથીપાક, સાલમપાક, અડદપાક વગેરે ખાવાની વસ્તુ છે, તેમ તમાચો પણ એક ખાવાની વસ્તુ છે. અલબત્ત એને ખાવા કરતાં ખવરાવવામાં બહુ મજા પડે છે! નિશાળના પંતુજીઓ અને મદ્રેસાના મોલવીઓને તો એ ખાસ વારસામાં મળ્યો છે! જે કે તમાચો મારવાની ક્રિયા તો એક સેકંડમાંજ પુરી થાય છે; પણ તેની અસરતો દિવસોના દિવસ સૂધી પહોંચે છે. આખી દુનિયાની વસ્તુઓ પર વહેપારી મંદીની અસર થઈ પણ તમાચાનું બજાર તો હજી તેજી પર જ રહ્યું છે! નિશાળોમાંથી તમાચાનો ઝાંયકોટ કરાવવા મૉન્ટેસોરી ડોસીએ ઘણી રાડરાડ પાડવા માંડી, સ્વ. ગીજુભાઈ અને તારાબહેને સેંકડો લાવણો કરી નાખ્યાં, અને

હજનર્જન પુસ્તકો પ્રગટ કરી નાખ્યાં; છતાં તમાચાની પ્રવૃત્તિમાં હજી મંદી આવી નથી! શું કરે ખિચારા શિક્ષકો પાસે પોતાનું વ્યક્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટે આંધળાની લાકડી સમાન એ તમાચા સિવાય બીજું કયું સાધન છે?

હવે જરા તમાચાનો ઇતિહાસ તપાસીએ. જુઓ તમાચો પડે છે; તે પહેલાં તમાચો મારનાર તમાચો ખાનારને “નાલાયક બેવકુફ, પાણી, લુચ્ચો, બદમાશ, હરામખોર, પાપી, નીચ, કમજાત, શયતાન!” એવાં એવાં અનેક સવડ પડતાં વિશેષણોથી સંબોધીને પછી જ તમાચો મારે છે. એ ઉપરથી પુરાતત્વના પુરાણા અભ્યાસી અરબોએ એવી શોધ કરી કે “તમાચો એ અસલ સ્વર્ગ યાને જન્મતમાં હતો. પણ દાદા આદમને લમાગ્યા બદલ શયતાનને જન્મતમાંથી પદબ્રજ કરી પૃથ્વી પર હડસેલી મૂક્યો તે વખતે એને પૃથ્વી પર હડસેલી મૂકનાર ક્રિસ્તાઓએ એકબે તમાચા પણ એને અર્પણ કર્યા હશે જ!” તેથી પૃથ્વી પર શયતાનની પધરામણી થતાં જ તમાચાનું આસ્તિત્વ જાહેર થયું! આજે પણ કોઈ બીજાને તમાચો મારે તો તેને બનતાં સુધી “શયતાન!” નું સંબોધન કરીને જ તમાચો મારે છે. એટલે કે તમાચો મારનાર તમાચો ખાનારને તે મનુષ્ય કે મનુષ્યનું ફરજંદ હોય છતાં ‘શયતાન’ સમજીને જ તમાચો મારે છે! મતલબ કે પૃથ્વીમાં પણ ‘શયતાન’ માટે જ તમાચો સરખ્યો છે; છતાં ઘણી ખરી જગ્યાએ તો તમાચો મારનાર પોતે જ ‘શયતાન’નું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે! અંગ્રેજીમાં બાળકોના ટોળાને (Devil's Army...) શયતાનનું લશ્કર કહેવામાં આવે છે અને તેથી જ તો શિક્ષકો એ શયતાનોને વશ કરવા તમાચાનો ઉપયોગ કરે છે. અબ આપા સમજ કે બીચમે?

આજે તો તમાચાએ એટલું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે કે ગ્રામ્ય પંચાયતથી લઈને તે ધારાસભા, એસેમ્બલી કે પાર્લામેન્ટ સુધી અને નાનામાં નાના કોઈ જ્ઞાતિ મંડળથી લઈને તે ઠેક નેશનલ

કેવૈસ સુધી કોઈ કમીટી કે સંસ્થા એવી નથી કે જ્યાં તમાચા ન ઉછળ્યા હોય ! હિંદુ મહાસભા કે મુસ્લિમ લીગ પણ તમાચાથી વંચિત રહી નથી ! અરે ! ફ્રાન્સદારી કચેરીઓમાં તમાચાનું પ્રદર્શન ભરાય એ તો દેખીતી વાત છે; પણ દીવાની કોર્ટમાંએ તમાચો ઘુસી જાય એતો નવાઈની જ વાત કહેવાય ને ? અરે ! એ તમાચાના પ્રતાપે તો કોર્ટ કચેરીઓમાં આખાદી દેખાય છે ! તમાચાના પ્રતાપે જ વકીલ એરિસ્ટરો ખુશ ખુશાલ દેખાય છે ! અરે ! જગતને બોધ દેવા નિકળેલા સાક્ષરોની સાહિત્ય સભાઓ અને કવિઓનાં કાવ્ય સંમેલનોનું વાતાવરણ પણ તમાચાથી જ ગરમ ગરમ રહે છે !

તમાચા કરતાં તમાચાની માતા થપ્પડની લોકપ્રિયતા પણ કંઈ ઓછી નથી ! સદૃશ્યસ્થો યાને આખરૂદાર ગણાતા શેહેરીઓ તો ઘણીવાર પોતાની બતે “ થપ્પડ મારીને ગાલ રાતા રાખે છે ! ” ઘણીવાર મુલ્કાં બાંગી કે સાધુ સન્યાસીનાં કલાઈ કરેલી તપેલી જેવાં સાફ ઘુંટેલાં મસ્તકો નિહાળતાં રસિક યુવકોના હાથમાં જે ખુજલી થઈ, એકા એક થપ્પડેવીનું સ્મરણ થઈ આવે છે; પણ તે લાંબી દાઢીઓ કે ભવાં મુંડાવેલાં ગંભીર ડાચાં નિહાળતાં પરાણે શમી જાય છે !

તમે ઘરમાં આવક જવકનો હિસાબ ગણી રહ્યા હોય. પમાર ઓછો હોય એટલે બાળકો વધારે જ હોય; જેથી કોઈ પણ ભોગે ઉધાર પાસાને ટુંકાવી જમણા પાસાની બરાબર લાવવાના ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોય; અથવા તમે લેખક હોઈ “ દેવાળીઆ ” અંકો માટે લુખ્ખાં આમંત્રણો આપી રહેલા એડીટર રાજને માટે “ ઘરના કાગળ ઘરની શાહી ને મતુ મારે મારા માવજી ભાઈ ! ” ની જેમ દાંત પીસીને પરાણે લેખ લખી રહ્યા હોય. “ ઘરમાં દાળ નથી, ચોખા ખૂટી ગયા છે, સવારે ઘર ભાડાવાળો ભેયો આવ્યો હતો, માથા ઉપર દિવાળી આવીને ઉભી છે, અને ઘરમાં તો

કશાકશાનું ઠેકાણું નથી !” એમ ઘરવાળી રસોડામાંથી ગોળા છોડતી હોય;—જેથી મહાં મુસીબતે તમે લેખની કલ્પના કરી રહ્યા હોય. કલમ ચાલવા તૈયાર હોય, પણ વિચાર અડીએલદુની પેઠે આગળ હેંડતાજ ન હોય ! એવી સ્થિતિમાં તમારો લાડકો કીકો વગર કારણે રડવા માંડે અને ધાંધલ શરૂ કરે. તમે તેને રિઝવવા ઊંટ જેવા હોઠ લાંબા કરી હોઠથી સીસોટી વગાડો, ખુરસી પર હોલર ઠોકી તાલમાં ગઝલ લલકારો, પગથી નાચ કરી બતાવો, એકાદ રફી કાગળની હોડી બનાવી આપો. મતલબ કે તેને શાંત કરવા બધાએ શક્ય પ્રયત્ન કરી છુટો; છતાં તે સત્યાગ્રહીનો થતો જરાએ શાંત ન થાય ત્યારે તમે અહિંસાનો ભગ કરી હોઠ કરડીને “લુચ્ચા, બદમાશ, હરામખોર !” કહી એકાદ ધોલ આપટી કાઢો. પછી જોઈ લ્યો લેખકની ઠેકાણે તમારો લેખ રહી જશે, હિસાબની જગ્યાએ હિસાબ રહી જશે અને કીકાની બામાં અને તમારામાં ખાસો જંગ જમી જશે ! કોધી હશે અને પોતાનું ધણીપણું સાબિત કરવા તમાચાનો ઉપયોગ કરશે; તો સામેથી તમારા નામનાં છાજ્યાં લેવાશે અને નજીકમાં આવનારી દિવાળી તમારા ઘરમાં એકાએક હોળીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને વહેલી પધારશે ! ને જો કદાચ તમે સુધારક હોઈ શાંત સ્વભાવના હશે તો સામા પક્ષ તરફથી ઝાડું કે સપાટ હાથી થશે !

મતલબ કે એક સેકંડમાં સમાપ્ત થએલી નાનુક ધોલ. ઓછામાં ઓછા ચોવીસ કલાક સુધી પોતાનો પ્રતાપ બતાવશે ! તમારી ઉપર કમોસમે ગાળોનો વરસાદ કે મેણાં ટોણાંની વિજળી વૂટી પડશે ! બે ત્રણ દિવસ સુધી તમારી તરફ તિરસ્કારની નજરથી જેવામાં આવશે, અને પડોશીણોના સહકારથી બપોરની સભામાં એકે મતે ઠરાવ પાસ થશે કે “તમે એક જીલ્લમગાર બાપ છો.” એટલે બાપ તરિકે તદ્દન અનુક્રીટ છો ! આખા મહોલ્લાની ડોશીઓ તમારી પત્નિનો પક્ષ લઈને તમારી વિરુદ્ધ ધિક્કારનો ઠરાવ પાસ કરશે.

ગરીબોના ઘરમાં આથી જુદા પ્રકારનો વ્યવહાર હોય છે. ત્યાં તમાચો મારવાનો ઇંજરો ફક્ત માના હસ્તક હોય છે. બાપ બિચારો મહેનત મજૂરી કરવા બહાર જાય છે; તે છેક જ સાંજે ઘરભેળો થાય છે. બાળકો ચૉકલેટ, પીપરમીટ માટે નહિ પણ ફક્ત રોટલાના એક ટુકડા માટે હઠ કરે છે; તો મા તેને ધડાધડ ચોઢી કાઢે છે. “મારા રોચા છાનો મરને ! તારો બાપ મીલમાંથી આવશે ને લોટ લાવશે; ત્યારે રોટલો ટીપી આપીશ ” જે તે બેંકડો તાણીને સત્યાગ્રહ કરે તો તરતજ સામા પક્ષ તરફથી લાડીચાનું ને બદલે થપ્પડ ચાનું ચાલુ થાય ! છેવટે તે માર ખાઈ ખાઈ ને, રોઈ રોઈ ને થાકી પાકી લોથપોથ થઈ ઉંઘી જાય ત્યારે જ શાંતિ થાય.

હવે પૈસાદારોના ખંગલાઓ તરફ ડોકીયું કરીએ. ત્યાં બાળકોને ધોલ, થપ્પડનું ઇનામ આપવામાં આવતું નથી. અને આપવામાં આવે તો તે આયાઓ કે નોકરો મારફતે ધોલ, થપ્પડને બદલે ચુંટીઓના સ્વરૂપમાં આવે છે ! જે આયા દેખાવડી કે ફાંકડી હોય તો બાળક ઉપર લગભગ નવી મા જેટલો રોફ જમાવે છે ! અને બાળકની અપીલ બાપાની હાઈકોટમાં ભાગ્યેજ સ્વિકારાય છે ! જે શેઠ બદમીનજ હોય ને રેસ સડામાં કંઈ વધુ પડતું ગુમાવી આવે તો કોઈ વેળા નોકર ચાકરો પર ધોલ, થપ્પાનો વરસાદ વરસી જાય છે.

તમાચાના પણ ઘણા પ્રકાર હોય છે. વ્યવહાર તમાચો, અવ્યવહાર તમાચો, રાઠોડી તમાચો, પ્યારો તમાચો, ઇત્યાદિ.

વ્યવહાર તમાચો તેને કહે છે કે જે રોજનો વ્યવહાર ચાલતો અટકી જાય તેને પુનઃ ચાલુ કરવા ઠાકવામાં આવે છે. દાખલા તરિકે ખુરસી ઉપરથી ઉઠીને માસ્તર સાહેબ જરા લઘુશંકા માટે ગયા હોય અને છોકરાઓએ “ એક ચોક ચારા બે ચોક આઠા. ” ને બદલે એકી બેકીની રમત પેનના કટકાઓથી રમવા માંડી. એકાએક માસ્તર આવી પડતાં છેલ્લા નંબરથી અનુક્રમે ‘ થડાથડ ’ ઠોકવા માંડે જેથી પુનઃ કલાસનું કામ ધમધોકાર ચારંભાય અને જેરશોરથી

“ત્રણ ચોક ખારા ને ચાર ચોક સોળા!” ના કણુભેદી સ્વરો સંભળાય. આ છે વ્યવહાર તમાચો! વળી એક વધુ ઉદાહરણ રજુ કરું છું. વીંશીવાળાનું એ ત્રણ માસનું બીજ ચઢેલું હોય; જેથી તે દરરોજ ટોકતો હોય, એકાદ દિવસ હજમતનાં દોઢીયાં પણ તમારા ખિસ્સામાં ન હોય તેવી હાલતમાં, વળી કોઈ તમારો મિત્ર પણ તમારી સાથે વીંશીમાં આવ્યો હોય તેવા નાણુક પ્રસંગે તમને તે ટોકે “શાંતિલાલભાઈ, હવે તો હદ થાય છે! બહુએ માસ થયાં તમે ટોલ્લે ચઢાવો છો તો અમારે પણ કોઈને આપવાના હશે ને?” આમ તમે અમેના આરંભથી વાત ગરમા ગરમ થતાં તુંતા પર તમે તથા તે આવી જાય. “લે જાજ, હવે મોટો ધનસેર ન જોયો હોય તો! શું કોઈના આપના ખાઈને મરી તો ગયા નથી?” “તું મોટો નવલશાહીરજી છું તો આપી દેને! વરણાગી શાનો કરે છે?” “જ નથી આપતા તારાથી થાય તે કરી લેજે કોરટના દરવાજા ખુલ્લા છે!” “એમ?” “હા...આ!” અને પછી તમને એકાદ તમાચો ધડ શું ને જડી દે એ વ્યવહાર તમાચો કહેવાય! અને તમે સામે તમાચાનો પ્રત્યુત્તર તમાચાથી વાળો તો તે અવ્યવહાર તમાચો કહેવાય!

આગગાડીમાં જગ્યા મેળવવા માટે જખરા પેસેજરો નખળાઓને તમાચા મારીને જગ્યા કરે એ અવ્યવહાર તમાચો કહેવાય. બનતા સુધી ગરીબો ઉપર એનો ઉપયોગ ઘણો થાય છે! કોઈ જંગલી યાને અભગ કે અણુ સુધરેલો ધણી ઐરી તરફથી વાયલની સાડીની ઓફર થતાં તેને એકાદ તમાચો મારે તો તે વ્યવહાર તમાચો ગણાય ને ઐરી સામે સલાહના જવો જ જવાબ ફટકારે તેને સમાજમાં અવ્યવહાર તમાચો કહે છે! શિષ્ય કોઈ કારણથી ઉશ્કેરાઈને ગુરુને તમાચો મારે તો તે અવ્યવહાર ગણાય! કેદી જેલરને એકાદ ચોઢી કાઢે તો તે પણ અવ્યવહાર તમાચામાં ગણાશે. પણ કોઈ એડીટર કોઈ રાવબહાદુર કે ખાનખહાદુરની બાણ્યે કે અબાણ્યે બદનક્ષી કરે ને સામા પક્ષવાળો ઉશ્કેરાઈને એડીટરને એકાદ તમાચો મારે તો તે અવ્યવહાર નહિ પણ વ્યવહાર તમાચો ગણાશે!

હવે જે ઘરમાં ખાર હાથનો ખાંચુ યાને વાંસ ફરતો હોય; છતાં
ખહાર આપણે આખરદાર ગણાતા; હોઈ એ જેથી આપણા કોઈ હરિક્ષને
જાહેર રીતે સામી છાતીએ આપણે ન મારી શકતા હોઈ એ; અથવા
તો તે હરિક્ષ આપણાથી સવાયો હોય તે ધાકે હોંમત ન ચાલતી
હોય જેથી કોઈ ધોલ, ધપ્પાના ઇજરદારને આઠ, ખાર આના
ચાહપાણીના આપી એક એ તમાચાનો ઉઘડ કોન્ટ્રાક્ટ આપીએ.
અને તે ઇજરદાર આપણા હરિક્ષને કોઈ ગલી આગળથી નીકળતાં
પાછળથી આવીને અચાનક તમાચો ફટકારે તે રાઠોડી તમાચો
ગણાય! અને જે તે વખતે પોલિસ આવી પડે અને પેલાને
પકડીને ઠોકવા માંડે તે પણ રાઠોડી તમાચોજ ગણાય! સુરતની
ઘાંચાળો કે પંજાબી તરફથી છેડતી કરનારને તમાચો પડે તો તે
પણ રાઠોડી તમાચો જ લેખાશે! તાળાં, ચપ્પુ વેચનારી સરહદી
ખાનુઓ ગ્રાહકની સાથે રકઝક થતાં તેને વગર વિચારે જે તમાચો
ઠોકે તે પણ રાઠોડી તમાચો ગણાશે! જુગારીઓમાં અમુક ખાજીની
હારજન માટે તમાચા ઉછળે છે અને પીઠાંઓમાં જરા રંગમાં
આવી ગયેલા શરાબીઓમાં જે તમાચાની આપ લે થાય છે તેને
કયા પ્રકારના તમાચા ગણવા તે સાહિત્ય પરીષદે કે ધારાસભાએ
પણ હજી સુધી નક્કી કર્યું નથી!

હવે પ્યારો તમાચો કોને કહે છે, તે જરા રસિકતાથી વાંચી
જુઓ. કોઈ સૌંદર્યવતી નાજુક લલનાના હાથના તમાચાઓ
ખાવાને ઘણાએ રસિક જનો લલચાય છે. કહેવાય છે કે સીનેમા
એક્ટ્રેસોના હાથના નાજુક તમાચાઓ ઘણાએ ડાયરેક્ટરો કે માલેકો
ખાનગીમાં ખાઈ લે છે! આ તમાચાને ખાસ પ્યારા તમાચા
કહેવામાં આવે છે. કોઈ સુધરેલી સુંદરીની કોઈ, લહેરી જવાન છેડ
કરે તે તેને પસંદ ન હોય; જેથી અટકું ને એકાદ આપટી કાઢે
તે પ્યારો તમાચોજ ગણાશે. ! કૌલેજમાં પ્યારા તમાચા ઘણાકોને
ખાવા પડે છે. ઇતિહાસકારો કહે છે કે જસમા ઓડણે સિદ્ધરાજને એક

પ્યારો તમાચો ઠોકયો હતો માધવની સ્ત્રીએ કરણુઘેલ્લાને પણુ તેવોજ
 પ્યારો તમાચો ફટકાયો હશે ! જહાંગીરે તો રાણખુશીથી ને અક્કલ
 હુશિયારીથી નૂરજહાં, અનારકલી વગેરે ઘણી હસીનોના હાથના પ્યારા
 તમાચા શરૂ શરૂમાં ખાઈ લીધા હતા. અરે ! વર્તમાન ઇતિહાસજ
 તપાસોને ઇંદોરવાળા તુકોજરાવે મુમતાઝખાઈના હાથનો પ્યારો
 તમાચો ખાધો અને વળી મુંબઈવાળા ખાવલાએ પણુ ખાધો !
 ચેરિસમાં કાશ્મીરના નરેશે તો પીસતાળીસ લાખનો એક પણુ આપ્યો
 અને પ્યારો તમાચો પણુ ખાધો ! અફસોસ કે તમાચો મારનાર
 મીસીસનું નામ ભૂલી ગયો છું ! ટુંકાણુમાં આ પ્યારા તમાચાએ
 અનાદિ કાળથી આલ્યા આવે છે અને ચાલતા રહેશે ! અસ્તુ :

સૌથી મહાન તમાચો એ રાજદ્રારી તમાચો છે. પ્રાચીન
 કાળમાં ચાણક્યે રાજા નંદને રાજદ્રારિ તમાચો ઠોકયો હતો, અને
 તેથી તો આજે પણુ રાજદ્રારી તમાચાના એકસપટોને ચાણક્ય યાને
 મુત્સદ્દી અથવા પોલીટીકલ કહેવામાં આવે છે ! અંગ્રેજોમાં પહેલે
 વહેલો રાજદ્રારિ તમાચામારૂ લોર્ડ કલાઈવ ગણાય. તેણે મીર-
 જફર તથા અમીરચંદને આશાનાં લીલાં નાળીએર પકડાવી
 પલાસીમાં સિરાજુદ્દૌલાને હરાવીને પછી; તેમની પાસેથી નાળીએરો
 પડાવી લઇને એક એક રાજદ્રારિ તમાચો ઠોક્યો અને એવો ઠોક્યો
 કે જેના પરિણામે અંગ્રેજ હકુમત કાયમ થઈ ગઈ !

પછી તો પાર્લામેન્ટે પણુ એવો ઠરાવ પાસ કરી દીધો કે “જે
 રાજદ્રારિ તમાચા ઠોકવામાં હુશિયાર હોય તેવાનેજ હિંદમાં ગવર્નર
 બનાવવા.” અને એ કાયદાને આધારે એક એકથી જબરા તમાચમારૂ
 હિંદમાં ગવર્નર થઇને પધાર્યા ! તેમાં કલાઈવ હેસ્ટીંગ્સ, બેંટીક, વેલેસ્લી,
 ડેલહાઉઝી એ ચાર મોટા તમાચમારૂ તરિકે આજ સુધી પ્રખ્યાત
 છે. છેલ્લાં થોડાંક વરસોથી હિંદી કેંગ્રેસે સામે શીંગડાં કર્યાં તો
 હોર સાહેબે હિંદના લીડરોને ગોળમેજમાં બોલાવી ખૂબ ગોળ ગોળ
 સમજાવીને પરિણામે હિંદુસ્તાનના ગાલ પર નવા સુધારાના બીલ

રૂપે એક રાજદ્રારિ તમાચો ઠોકી દીધો ! અરે ! કાલે મંચુરીયાને સુધારવા બંધાને તેને જે તમાચો માર્યો તે પણ રાજદ્રારી જ તમાચો હતો અને ઇટાલીનો સુધરેલો મુસોલીની એબીસીનીયાના અધ્યક્ષ જંગલી રાજને જે રાજદ્રારિ તમાચો મારવા ઉઠ્યો હતો; તે પણ તેને સુધારી દેવા જ ! હવે રાસતદ્રારીએ મુસાકાકાને સામો તમાચો ઠોક્યો છે ! આજે ન સુધરવું હોય તેને પરાણે સુધારી દેવા સુધરેલાઓ મેદાને પડ્યા છે ! પરાણે સુધારવાની આ નીતિ સામે કોઈથી ચું કે ચાં થઈ શકતી નથી ! આજે તમે આંખે દૂરબીન લગાડ્યા વિના જોશો તો પણ સાફ જણાશે કે યુરોપના હીટલર, સ્ટેલીન, ચર્ચીલ, મુસોલીની જેવા તમાચામાર્યો બહાઈ ચઢાવીને એક બીજને લાગ કાઢે તેમ તમાચા દીધે રાખે છે !

હીટલરના ખાસ કાણા બેધીનું કહેવું છે કે “ દિવાળીની બોણીમાં કોઈને તમાચાની દક્ષિણા આપવાથી આખું વરસ સુખમાં જાય છે. ”

વાંચકો, તમે તમાચાની ફિલ્સુફીથી હવે તો પરિચિત થઈ ગયાં હશે કે આજે તો જ્યાં હોય ત્યાં તમાચાનીજ બોલબાલા છે. ત્યારે “તમાચા જિંદાબાદ !”

મહાત્મા મનોહરદાસ!!!

પૂર્વવૃત્તાંતઃ—માતરનો મનોરીયા હલમ તેનાં માવતર છપ્પનીયા દુકાળમાં ખપી જવાથી રજળી ગયો હતો; જેથી કોઈની સાથે ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફ હાલી નીકળ્યો. વખત જતાં હિંદુસ્તાની ઉસ્તાદોને હાથે કેળવાઈ જીમ ને અક્કરનો સદુપયોગ કરતાં શીખ્યો ! પ્રથમ કલાઈગર બન્યો, પછી તેમાંથી પ્રગતિ થતાં કિમીયાગર બન્યો, પછી તેમાંથી આગળ વધતાં લીડર બન્યો, પણ તેમાં જેલ જવાનો સોદો કરવો પડે એમ હોવાથી અંતે મહંત બન્યો. મનોરીયા ધાપ મારવાની કળામાં પાવરો થયેલો હોવાથી મહાત્મા મનોહરદાસ તરિકે પ્રસિદ્ધ થયો. મહમૂદ ગિઝનીએ જેમ હિંદ પર સત્તર સવારીઓ કરી હતી; તેમ એણે સોળ ધાપો હિંદના જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં મારી હતી અને સત્તરમી ધાપ મારવા ગુજરાતમાં પધાર્યા હતા.

મહાત્મા મનોહરદાસે એક જર્ણાલિસ્ટનો ઉદ્ધાર કરવા તેમાં અડગો નાખ્યો હતો. ગાંભ-ભાંગની રેલમ છેલ હરાડતા ગંજેરી ભંગેરી ભકતોની વિપુલતા એની આંજીબાનુ બમવા લાગી ! આંક ફરકના શ્રદ્ધાળુ ભાવિક જનોની માનવમેદની પણ ઉભરાવા લાગી.

પ્રવેશ ૧ લો

મહંત મનોહરદાસ ભગવાનનું ધ્યાન ધરી રહ્યા છે. ને બહાર ઓટલે ચંડુલીયા સાથીદારો બેઠા બેઠા ચોછી કરી રહ્યા છે. એક મારવાડી

જૃહસ્થને હાંફળો ફાંફળો મંદીર નજીક આવતો બેઠને મહંતનો શીખવી રાખેલો ચેલો નશ્તુ ઉઘાડપગો ખાંગે બુલંદ અવાજે પુકારે છે.

નશ્તુ-નિઘેરખખો મહેરખાન સલામા ! [આ કોડવડથી અંદર બેઠેલા મહંત મનોહરદાસ સમજી જાય છે કે કોઈ બિલ્લુ આવી રહ્યું છે.]

મારવાડી-અઠે મહંત કહે રે'તા હે ?

નશ્તુ-એય મારવાડી ! તને ખખર નથી કે અત્યારે મહંતખાખા ખુદ શંકર ભગવાનની સાથે એક ધ્યાન થઈ વાતચીત કરી રહ્યા છે; તેમાં મોટેથી વાતચીત કરીને ખલેલ પાડે છે? બે જરા પણુ ગરબડ કરી તો મંત્રના જોરે માણુસમાંથી ભેંસ ખનાવી દેશે ! જોયો છે એમના મંત્રનો પ્રતાપ ?

મારવાડી-ખાખા, મહંતકો બડો નામ સુણીયો હે તખ તો અઠે આયો હે ! નહી તો મેં મારવાડી ખચ્ચો અઠે હું ઝખખ મારવા આવે ? હમ સટેમેં તખા હો ગયો હે તો મહાત્માકે આશિર્વાદસે કુછ લાભ હોજયગો ઈસ ખિયાલસે અઠે આયો હે !

નશ્તુ-પણુ ભલા માણુસ મહંતજીને પ્રસન્ન કરવા કંઈ બેટ બેટ તો લાવવી હતી ?

મારવાડી-વો સખ કુછ હો રે'યગા. પહેલે અમેરી મુલાકાત તો હોવજો દયો.

નશ્તુ-જુઓ મંદીરમાં શિવલીંગ સામે મહાત્મા ધ્યાન ધરીને બેઠા હશે. હાથ બેડી પાસે બેસી રહેજો. ધ્યાનમાંથી પરવારી આંખ ઉઘાડે તે પહેલાં જરા પણુ વાતચીત કરશો નહિં. નહિં તો ઉત્તનું થૂલ થઈ જશે.

[મારવાડી અંદર મંદીરના ચોકમાં જાય છે, અને શીવલીંગની સામે એક ધ્યાન થઈ બેઠેલા મહંતજીની સામે ગુહણીએ પડીને બેસે છે. કેટલીકવારે મારવાડી ખાંસી ખાય છે; જોઈ મહંત પોતાની ગાંઝથી થએલી રાતી આંખે મારવાડી તરફ દ્રષ્ટિપાત કરે છે.]

મહંત-કયું બે તું કોન હે? કિસ આશાસે અમેરી પાસ આયા હે?

મારવાડી-મહંતજી! આપકો બડો નામ સુણુકે અઠે આયો હું! બાપા સદૈમે તમા હો મયો હું! કુછ પ્રાર્થના કરનેઆયો હું. અમને સુણ્યા હે કે આપ ઈશ્વરકે ખાસ મિત્ર હે?

મહંત-હા, કિંતુ જગતસે હમકો કયા સંબંધ હે?

મારવાડી-મહંતજી! યેહ સવાપાંચ રૂપીયેકી અમેરી દક્ષણા કબુલ કરકે કોઈ ઐસા મંતર લાણો કે રૂઠકે ગોદામમેં આગ લગ જાય ને અમેરા વીમા પક જાય! [મહંત, મારવાડી તરફ ડોળા કકળાવે છે. પા રૂપીઆ દૂર ફેંકી દેતાં બોલે છે.]

મહંત-અય દુન્યાં કે કુત્તે! યહાં તેરી શ્વાનવૃત્તિ નહિ ચલેગી! મેં લગવાનકા મિત્ર હોકર શયતાનકા કૃત્ય કંઈ? ઔર વોહી તેરે જોસે એક મખખીયુસ મારવાડી મહાજનકે વાસ્તે? જા મેરી દ્રષ્ટિસે દૂર હોજા. વર્ના તેરેકુ જલા ડાલુંગા? હે નીચ મનુષ્ય! તુને ચેહબી નહિ સોંચા કે મેં રૂઠ જલાદુ તો પ્રજા કયા પહેનેગી? બાકી અગ્ની પ્રજ્વલિત કરના તો હમારે બાયેં હાથકા ખેલહે!

મારવાડી—સાઈસામ તુમ ગુસ્સે મત હોના, કોઈબી રીત સે ચે ગરીબકા કામ બનજાય તો બસ!

મહંત—તો જાવ શિવજીકો પ્રસન્ન કરને કે લિયે સવાશેર સુન્નેકા એક નંદી બનવા લાઓ! તુમહારા સખ કબ્ત નબ્ત હો જાયગા!

મારવાડી—પણુ આપજી તમકો ખબર હે? અબી તો સુન્ના હર રૂપૈયે તોલા બિકતાહે! સવાશેર સુન્ને કે તો રૂ. ૨૧૦૦ રૂ. પડે! જામ ઈતરે રૂપીયે હમારી પાસ હોય તો હમ યાં કાયકુ અખખ મારને આવે?

મહંત—હે શંખભારથી! કયા ચે કોઈ બનીયે બકકાલકી કુકાનહે કે લાવતાલ કરતાહે?

મારવાડી—ભગવંત ! ગુસ્સા મત કરો. હમકોઈ જમનાલાલ
ખજાજી કે સર-હુકમચંદ જેસો માલદાર મારવાડી નહીં ! બહુ
બહુ તો સવા તોલા સુન્ના બેટ ચડાવી શકુંગા ? દેખો ચે અમેરે
ગલેમેં માદળીયા હે વો સવા તોલેકા હે ને વળી એકદમ સોટરચ
સુન્નેકા શુદ્ધ કાચન હે રતીભારખી બેલસેલ નંઈ કીયો હે !

મહંત—અરઘા જખ બહોત રો કકલ કરતાહે તો તેરી પ્રાર્થના
સ્વિકારતા હું. કિતુ કિસીકો કહેના મત; નહિ તો દુસરે લોભી મનુખ્ય
ઈધર આયેંગે એર હમારી ભક્તિમેં વિક્ષેપ કરેંગે ! [મારવાડી
મહંતના ખોળામાં સોનાનું માદળીઈ મૂકે છે ને એ હાથ જોડીને
ઉભો રહે છે. મહંત માદળીયાને શિવલીંગપર મૂકે છે ને આંખો
બંધ કરીને પ્રાર્થના કરે છે.]

મહંત—હે શંકર ભગવાન ! યદિ મેં તુમહારા ખાસ મિત્ર હું
તો યેહ શ્રદ્ધાળુ મારવાડી મહાજનકી આશા પુરન કરના ! [મહંત
આંખો ઉઘાડ્યા વગર મારવાડીને સંબોધીને કહે છે] મહાજન, દેખો
હિસ ખિલીપત્રકી ટોકરીસે થોડે ખિલીપત્ર ઉઠાવ ઔર મહાદેવજીકે
લીંગપે ચઢાવ. અગર આશા પુરન હોને કી હોગી તો અલી તું
ચમતકાર દેખ સકેગા ! [મારવાડી ખિલીપત્રો લઈને લીંગપર ચઢાવે
છે. લીંગપરનાં પત્રો આજુબાજુની જળધારીમાં પડતાં થાડીવારે
ખિલીપત્રો ઉછળે છે. જેથી મારવાડી ખુશ ખુશ થઈને ઘર તરફ
જાય છે. ખિલીપત્રો ઉછળવામાં મહંતે એવી હિકમત કરી હતી કે
અંદર બેચાર મેડકના પર્ગો બાંધી મૂકી રાખ્યા હતા કોઈ પણ
માણસ નવાં પુષ્પ કે ખિલીપત્ર ચઢાવે કે તેના ભારથી પેલા મેડકો
ઉછળે જેથી ખિલીપત્રો પણ ઉછળે, ખિલીપત્રોનો મોટો ઢગલો હોવાથી
ઉછળીને મેડક બહાર આવી શકતા નથી.] મારવાડીના ગયા પછી
નથુ તથા શંકરીયો આવે છે એમની સાથે મહંત હસી હસીને
તાળીઓ લે છે.

પ્રવેશ ૨ બે

(મંદિરની બહાર કોઈ ભાડુતી ગાડીના આવવાનો ખખડાટ સંભળાય છે. નશ્તુ બહાર જાય છે ને શંકરીઓ મંદિરની પાછળ ચમત્કાર બતાવવાના હેતુથી જાય છે. ગાડીમાંથી એક આઘેડ વયનો માણસ લથડીયાં ખાતો ઉતરે છે, અને આવીને મહંતને પગે પડે છે. ને બે હાથ બેડી મહંતને વિનંતિ કરે છે.)

પેલો માણસ-મહંતજી, હું એક ગરીબ બ્રાહ્મણ છું. પ્રભુની કૃપાથી બાર બાર બાળકોનો આપો થયો છું. સાંભળ્યું છે કે આપને ભગવાન સાથે ખાસ સંબંધ હોઈ અનેકનાં દળદર ક્રિટાજ્ઞાં છે; તો આ ગરીબ બ્રાહ્મણને પણ એકબે એવા આંકડા આપો કે માંડે વરસોનું દળદર ફીટી જાય ! ભલ્લા ભગવાન મારાં બાળકો આપને યાદ કરશે !

મહંત-શિવ ! શિવ ! શિવ ! ક્યા કલ્મશુગ આયા હે કે બ્રહ્મ પુત્રકોબી અન્ય કે પાસ હાથ દ્રેલાનેકા સમય આ ગયા હે ? ભુદેવજી ! તુમ તો પૃથ્વી કે દેવતા હો ! તુમકો આંકડે કાંકડે કી ક્યા જરૂર પડી ? જનતે હો આંકફરક તો એક કિસ્મતકા જુગાર હે ઔર જુગાર ખેલના પાપ હે પાપ, બલ્કે મહાપાપ ! એક ભૂદેવકો પાપ પંથ તરફ વિચરતે દેખ કર સ્વર્ગ કે દેવતા બી શરમાતે હે ! મેં તો એસે પાપી કૃત્યે મેં તુમકો નહિ કંસને હુંગા ! તુમારે સાથ મુજેબી જીતેજી નકંમેં જના પડે !

પેલો માણસ-મહારાજ ! હું પણ જાણું છું કે જુગાર પાપ છે; પણ ભલ્લા આ હડહડતા કળિયુગમાં હવે પાપીઓ સુખી અને પુણ્યશાળીઓ દુઃખી થાય છે ! બાકી મોકો આવતાં નજરાય જેવા સુસ પુરુષ કે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર જેવા જ્ઞાની પુરુષ પણ જુગાર રમ્યા હતા તો આપણે શી વિસાતમાં ? ઘેર બાળકો ભૂખે મરે છે, ધંધા આપાનાં ઠેકાણાં નથી તો પછી શું આપઘાત કરે ? પદમશી પીઠા-

વાળાએ કહ્યું કે “જીવતાને જગતા સમવાન જેવા મહંત ગામને સીમાડે પડ્યા છે ને તું આમ શાનો મરવા તૈયાર થયો છે?” તોષે આપની પાસે દોડતો આવ્યો છું. હવે મારો કે જીવાડો એ આપના હાથમાં છે !

મહંત—પરંતુ ભલે માનુષ ! તુજે ઈત્ની બી ખબર ન'ઈ હેં કે મેજીસ્ટર યા કલેક્ટર કે પાસ બી કુછ કામકે લિયે જાતે હેં તો' કુછ ભેટ સોગાદ લેકે જાતે હેં એર તું મહાદેવકે પાસ આયા તો' યું કે યું ચલા આયા ? સુવર્ણદાન યા રૂપાદાન કુચ્છ બી તો' હોના ચાહીએ !

પેલો માણસ—સલા, રોટલાનાં ઠેકાણાં ન હોય તો સુવર્ણદાન કે રૂપાદાન ક્યાંથી લાવું ?

મહંત—હમકો ખનાતાહે ? દેખ યે કયા હૈ ?

[તેની કેડે રૂપાનો કંદોરો હતો તે ખતાવીને] શિવ, શિવ, શિવ ! એક પામર મનુષ્ય હમારે જેસે મહાત્માકો બી ખનાતા હૈ દે

પેલો માણસ—અરે ! એ તો હું છેક જ ભૂલી ગયો ! પણ સગવંત બળતા ઘરના દાંડાની જેમ સોગંદ ખાવા પૂરતો આ એક કંદોરો જ પિતાની છેલ્લી સ્મરણ રૂપ વસ્તુ તરીકે રહ્યો છે કહોતો. એ મહાદેવને ભેટ ધરું પણ બાપા એવો નંબર ખતાવો કે આજનો મુકલીસ હરિઓ કાલે હરિશંકર કહેવાય !

[મહંતને કંદોરો ભેટ ધરે છે, મહંત કંદોરાને શિવલીંગ પર મૂકી કંઈ મનમાં ખડખડાટ કરે છે ને ખંધ આંખે જ જળાધારીમાંથી દશકુલો ગણીને પેલા માણસના હાથમાં મૂકતાં કહે છે.]

મહંત—ચેહ પુષ્પોં કો મહાદેવ કે લીંગ પર ચઢાવ, અબી ચમત્કારસે તુમ્હે નંબર મિલ જાયગા ! જય શંભુ ભોલાનાથકી ! [કહેતાંમાં પેલો માણસ પેલાં દસ કુલ શિવલીંગ પર મૂકે છે. થોડીવારે તે કુલ નાંચે જળાધારીમાં પડે છે; પણ અંદરનાં દેડકાં ઉછળતાં નથી

તેથી મહારાજ કંઈ મંત્ર લાણીને પાણીની છાલક મારે છે એટલે દેડકાં દૂદતાં ત્રણ કુલ બહાર ઉછળી આવે છે; જે પેલો બ્રાહ્મણ રાજ રાજ થતાં ઉપાડી લે છે ને ઘેલાની જેમ દોડવા માંડે છે !]

પેલો માણસ—(દોડતાં દોડતાં બોલે છે) ખરેખર મહંતબાપા જીવતા જગતા ભગવાન છે ! શું એમનો ચમત્કાર ? અસ ઘરનાં રહ્યાં સઘ્યાં બધાં વાસણો વેચીને તીયો લગાવું ! (એટલામાં એને જ્ઞાન આવે છે કે એ તો જોડા પહેરીને આવ્યો હતો તો મંદીરની બહાર કાઢેલા જોડા ક્યાં ગયા ? નશ્વરને પૂછે છે.)

પેલો માણસ—ભાઈ મેં અહીં જોડા ઉતાર્યા હતા તે ક્યાં ગયા ?

નશ્વર—હું શું જાણું ? અહીં તો મનુષ્ય ઉપરાંત ભૂત પ્રેત પણ મહંતને મળવા આવે છે આ મેં મહીનાના તાપમાં કોઈ ભૂત તમારા જોડા ઉઠાવી ગયું હશે ! તમે મનમાં મહંતને જોડા આપવાની પ્રાર્થના કરો, તો ઝટવારમાં ભૂત-પ્રેત જો જોડા ઉઠાવી ગયું હશે; તો આવીને નાખી જશે !

પેલો માણસ—હે.....એ ! શું કહો છો ?

નશ્વર—હા.....આ ! આવું તો ઘણીવાર બને છે. (પેલો માણસ મહંતને જોડા અપાવવાની મનમાં મનમાં વિનંતિ કરે છે. એટલામાં આકાશમાંથી જોડા પડે છે. પેલો માણસ તો આશ્ચર્યથી ડોળા વકાસી ઘરતરફ જાય છે.) આ જોડાનું પરાક્રમ મંદીરની પાછળ સંતાએલા નશ્વરના ગોઠીયા શંકરીયાએ કરી બતાવ્યું હતું. તેણે જ આ વાર્તાલાપ સાંભળ્યા પછી પાછળથી જોડા ફેંક્યા હતા ! દુનિયાં ઝુકતી હે ઝુકાનેવાલા ચાહીએ !

પ્રવેશ ૩ જો.

[સંધ્યાનું સ્થળ અંધારૂં ફેલાય છે. મંદિરમાં સંધ્યા પૂજા માટે મહંત ઘંટારવ કરે છે. એવામાં એક આઘેડ વિધવા કાળા સાડલામાં લપેટાએલી એક જુવાન સ્ત્રીને લઈને આવતી જણાય છે. એનું

નામ કમલા છે જેને મહંત તરફથી દલાલી મળતી રહે છે. એટલે અનેક સ્ત્રીઓને ફસાવાનું કૃત્ય એ કરતી રહે છે.] બંને સ્ત્રીઓ જઈને મહંતને પગે છે. મહંત યુવતિને મસ્તકે હાથ મૂકી આશિર્વાદ દેતા ઉઠાડે છે. “સૌભાગ્યવતી રહો ! કલ્યાન હોવે ! ભગવાન આપકી મનો કામના પુરન કરે ! તથાસ્તુ :”

વીંધવા-ભગવંત ! આ અમારી પડોશણુ જમના ધાંચણુ બિચારી પાંચસે ટકેતો સુખી છે; પણ લમ થયાને દસદસ વરસનાં વહાણાં વિતી ગયાં તોયે સંતાનનું મોઢું જોવા ભાગ્યશાળી બની નથી ! કેટલાય જોગી જતી, ભુવા, જગરીયા, વૈષ દાક્તરને હાથ બતાવી ચુકી પણ કંઈ ન વળ્યું ! એનો ધણી પણ બિચારો ભલો માણસ છે, દાન ધરમમાં બંને પાછાં પડે એમ નથી. એકાદશીના અપવાસ ને ઉજગરણુ કરે છે. સખતમાં સખત વૃત પાળે છે; છતાં ભગવાવની કૃપા નથી થતી તે નથી જ થતી. છેવટે એ બિચારી તો અફીણુ ધોળવાની વાત પર આવી ગઈ હતી; પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે ગામની ભાગોળે જીવતા જગતા ભગવાન જોવા મહંત આવ્યા છે, તેમની કૃપાથી ભલભલી વંદાઓને ઘેર ઘોડીયાં બંધાઈ ગયાં છે; એમ ધમલો માણી ને ભગલો વાળંદ પણ કહેતો હતો !

જમના -હા, ભગવંત ! મુજરંકનું એટલું કામ કરી દેશો તો જીવનભર આપનો ઉપકાર નહિ ભુલું. આજથી જોટલું ઘી-દૂધ જોઈ એ તેટલું મક્ત મારે ઘેરથી મંગાવી લેજો !

મહંત-હમતો ભગવાન કા નામ લેકર પેટ ભર લે તે હે. હમકો ઘી-દૂધકી કોઈ આવશ્યકતા નહિ ! કિસીકાબી ભલા હો. “કરભલા હોગા ભલા” એહ હમારા સુત્રહે ! હાં, એહ કમલાખાઈકી પ્રાર્થનાસે તેરા કામ કર દુગા લેકિન સંત-સાધુ ઔકેલીયે ભોજન પ્રબંધ કરના પડેગા !

જમના-હા, હા, જરૂર જો કહેશો તે હાજર કરીશ મહારાજ !

મહંત-તો બસ સવાસો સાધુઓં કે લોજન પ્રખંધ કે
લિયે સવાસો રૂપે બેટ ચઢાવ.

જમના-મહંતજી ! મારી પાસે રોકડતો ફક્ત સાડા ત્રણ આના છે !

કમલા-તો આ તારી સોનાની કંઠી ક્યારે કામ લાગશે ?
લખમી ચાંદ્રો કરવા આવે; ત્યારે કપાળ ધોવા જવાની મૂખાઈ
કેમ કરે છે ?

જમના હા... આ ! હું ક્યાં ના કહું છું; પણ મારો ધણી
બખડશે તો ?

મહંત-હમકો એસી ઝંઝટમેં નહિ પડના હે ! તુમહારા પતિ
ઓર તુમ જાઓ નર્ક કુંડમેં ! હમારે ક્યા ? શિવ ! શિવ ! શિવ !
ક્યા જમાના આયા હે ? ભગવાન કે પાસ ખી એસી શંકા કુશંકા ?
ચલે જાઓ ચહાંસે ! ભગવાન કુંછ એસા પરવારતા નહિ હય કે
એસે શંકાશીલ મનુષ્યોં કે ઘર સંતાન પ્રાપ્તિકા સુયોગ અર્પન કરે !

જમના-મહારાજ ! કસુર માફ કરો ! હવે શંકા નહિ કરે ભલે
મારો ધણી મને અવળી ઘાણીએ પીલી નાખે ! હું આ કંઠી આપને
બેટ ધરું છું. (મહંતના પગો આગળ કંઠી મૂકે છે.)

મહંત-મુજે ઈસ જગત કી જંજલ કી કોઈ આવશ્યકતા નહિ
હય ! મહાદેવકે લીંગ પર ઈસ બેટ કો ચઢાવ ! મગર દેખના તુમને
કુશંકા કી હય ઈસ લિયે સંતાનમેં છોકરે કે બબલ છોકરી હો
બબલ તો હમારા દોષ નહિ !

કમલા-અરે ! ભગવાન આમ શું કરો છો ? બિચારી આશા
ભરી આવી છે તો છોકરાને બદલે છોકરી આપો એ કેમ ચાલે ?
હવેથી કુશંકા નહિ કરે ! બિચારી અંબાણુ છે એને શું બબર કે
આપ શંકર ભગવાનના ખાસ મિત્ર છો ?

મહંત-અરજા તેરે કેહનેસે ભગવાનકા ધ્યાન ધરતા હું.

(થોડીવાર આંખો બંધ કરી જાણે ભગવાન સાથે વાતો કરતા
હોય તેમ હોટ ફડફડાવે છે. ધીમે ધીમે વાતચીત સંભળાય છે.)

મહંત—દેખો ભગવંત ! હમારી લાજ તુમહારે હાથ મેં હે ! આજ તુમહારે મિત્ર ધર્મકી કસોટી હોગી ! ચેહ બિચારી આશા ભરી અબલા કો નિરાશ ન કરના. (અંદરથી ધીમો અવાજ સંભળાય છે.) “ ચેહ ઔરતકા પતિ ઘીમેં બટાકે મિલાતા હય, દૂધ મેં પાની મિલાતા હય, તિલકે તેલમેં મગફલીકા તેલ મિલાતા હેં ઔર જગતકો ઠગતા હે ! અયસે ઠગારે મનુષ્ય કે ઘરમેં મંચ કૈસે પુત્ર અર્પન કહેં ? ઔર પુત્ર અર્પન કરના કુછ મેરા કાર્યહય દે મેરા કાર્ય તો સંહાર કરને કા હય ! પુત્ર પ્રાપ્તિ કે લીયે જાઓ પ્રભાસે વિનંતિ કરો ! ”

મહંત—અસ ચેહી તુમહારી મિત્રતા ! ઈસ ઔરત કે પતિ કે પાપ સે બિચારી ઈસ સતીકો કયું કષ્ટ દિયા જય ? પાપ કરે પતિ ઔર સજા ઉસ્કી પત્નિકો મિલે વાહ ભગવાન ચેહ આપકા ન્યાય હે ? અસ મેં કોઈ પ્રભા-ફલાકો નંઈ પેહચાનતા હું ! તુમહારી મિત્રતાકા દમ ભરતા હું ; તો આપ હમારે લીયે પ્રભાજી કો સિફારસ કરો, વર્ના આજસે તુમહારી હમારી મિત્રતા સમાપ્ત હોગી ! [અંદરથી ધીમો જવાબ આવે છે.] “ તુમહારે ખાતિર પ્રભાજીસે મેં વિનંતિ કરતા હું અસ અબ અયસે કષ્ટમેં મુજે ન ડાલના વર્ના મેં પુનઃ કૈલાસકો સિધાઈંગા ! દેખો પ્રભાજીસે વિનંતિ કરતા હું. ‘ પ્રભાજી ! ’ ‘ કયું યાદ કિયા શંકરજી ? ’ ‘ ઈસ ઔરતકો પુત્ર ? અર્પણુ કરને કે લિયે મેં આપસે વિનંતી કરતા હું. ’ ‘ આપ કહો ઔર મેં ન કહેં ? જવ આજસે બરાબર નવ મહીને બાદ પુત્ર પ્રાપ્તિ હોગી કિંતુ નિશદિન ઈસ ઔરતકું ગંગાજલસે સ્નાન કરના પડેગા. ’ અસ્તુ.

મહંત—સુના ?

જમના—હા મહારાજ ! રાત દા’ડો ગંગાજળથી સ્નાન કરીશ. આપ ભગવાનને અમારા ચામડાના બેડા કરીને પહેરાવીએ તોફાનદલો ન વળે !

મહંત—જગ કલ્યાન કરના ચેહી હમારા પરમ કર્તવ્ય હે !
(કમલા જમનાને લઇને મહંતને ઇશારો કરી ચાલી જાય છે, ને
શંકરીયો તથા નથ્યુલાઈ હાથ તાળી દેતા બહાર આવે છે.

મહંત—વાહ એ પદ્મો ! આજ તો તુમને શંકર ઔર પ્રભા કા
અરછા પાઠ અદા ક્રિયા !

નથ્યુ-શંકરીયો—મહારાજ ! તમારી કૃપાથી હવે તો આકાશના
તારા પણ અમે પૃથ્વી પર ઉતારી દઇએ એવા પાવરધા થઈ
ગયા છીએ !

મહંત—અરછા, નથ્યુ તું ઇસ કંઠીકો કિસી દુસરે શહેરે મેં
એચકે કલહી ઉસ કમલાકી દલાલી દસ રૂપે ઉરકુ દે દેના !

નથ્યુ—જેવી મહારાજની આજ્ઞા !

પ્રવેશ ૪ થો

[જમના પોતાના ધણી ગંગા ઘાંચી સાથે પોતાના ઘરમાં
વાત કરે છે.]

જમના—હોંલયાળું કે ?

ગંગો—પણ કે'તો ખરી કે'યા વગર હું ધૂળ હોંલયાળું ?

જમના—આપણા ગામના સીમાડે શંકર લગવાનના જુના
મંદીરમાં કોઈ બહુ મોટા મહંત પધારેલા છે.

ગંગો—ત્યારે તો ગામમાંથી જરૂર એકાદ એ રૂપાળાં ઔરાં
ગુમ થવાનાં ! એ મારા બેટા બાવાઓ જખરા ચમત્કારવાળા હોય
છે ! ઓયલા મદારીઓ કંડીયામાંથી જંજુરાને અઢ્ઢર ઉરાડી દે તેમ
એ બાવાઓ જુવાન ઔરાંને અઢ્ઢર ઉરાડી દે છે !

જમના—અરે ! એમ શું બોલો છો ? એ તો શંકર લગવાનના
ખાસ મિત્ર છે ! એવા મહાજ્ઞાની મહંતની જગતમાં જોડ મળવી
મુશ્કેલ છે ! હું હમયજ ?

ગગો—અરે ! હવે જોયો એ ભગવાનનો મિત્ર ! આ ગયા રવિવારે પેલો લાલખાવો જગલાધોબીની ધોળી અતાહા જેવી યેરી ને ઉઠાવી ગયો, એ હું તું નથી જાણતી ? એ અધા એકના એકજ હમજી લેવાના ! વળી કડવી તૂમડીના વેલા પર તે મીઠાં તૂમડાં કયાંથી લાગે ?

જમના—અરે ! જેમ ફાવે તેમ હું ખચકા કરોય ? કંઈ અધાજ એવા હોય ? એ તો સાક્ષાત ભગવાનના અવતાર જેવાછ ! જીવોને તમે રોજ લડી વઢીને દૂધમાં પાણી રેડાવોછ, ઘીમાં અટાકા બાફીને ભેળવાવોછ, તલના તેલમાં મગફળીનું તેલ ઓકાવોછ તેથી તો ભગવાન આપણી ઉપર પરસન થતો નથી !

ગગો—લે વળી તું ધરમનું પૂછકું ક્યારથી બની ગઈ છું ?

જમના—આજે પડોહવાળી કમળા કાકી હારે હું એ મહંતને મળવા ગઈ હતી એમણે અધી છાની વાત મને કહી હાંભળાવી. અરે ! ભગવાન હારે વાત કરતા મહંતને મેં કાનો કાન હાંભળ્યા ! હવે જરૂર આપણા ઘરમાં ઘોડીયું બંધાવાનું ને તમે દીકરાના બાપા બનવાના ! પણ દીકરાનું નામ હું પાડીશું ?

ગગો—પણ રાંડ એવાં લઈગા પોંહે તું હું કરવા ગઈ ?

જમના—પણ એમાં હું થઈ જયું ? પડોહવાળાં કમળા કાકી હારે ઉતાંને ? તમારે મને જે કેવું હોય તે કેવો પણ એ જીવતાને જાગતા પરમેહર જેવા મહંતને માટે તો એક પણ કડવું વેણુ ના બોલો !

ગગો—નંઈ તો એ તારો મહંત મને હું કરી નાખવાનો હતો ?

જમના—કડવાં વેણુ મોઢામાંથી ના કાઢો; નહિ તો માફ કયરૂં કારયવું ધૂળ મેં મળજે !

ગગો—[ગુસ્સે થઈ] પણ રાંડ કુભારજી તેં મને પૂચ્છા ગાયછા વના હું કયરૂં તે તો ભાડીમર ? જ હવે એ આવાને ઘેર

જમને તું પણ ખાવી બન! જ ચંડાલણી હું તારું ધુવડ જેવું મોઢું જેવા માગતો નથી !

જમના-પણ મારી વાત તો હાંભળો? મોઢું જેવાની વાત પછે કરજો. એ તો મોટા તપેસરી મહાત્મા છે !

ગગે-તે વિશ્વામિત્તર મોટો તપેસરી કંઈ ના ઉતો? કેમ મેનકાની પાછળ લપડી પચડો? એ બધાય ખાવા એના એજ! તારું કાળું મોઢું મને ન દેખાડ, જા !

જમના-હું તમને પગે લાગીને કહું છું કે મારી વાત પૂરી હાંભળો ને તમારી જીભને થોડીવાર બંધ કરો, નહિ તો કાલનો દુકાળ આજ પડશે ! જાણો છો? તે મહંત પારકાં બંધરાંને મૈયા વગર કહેતો નથી ને કોઈના હામે જોયા વગર આંધળો બંધ કરીને પરમેશ્વરનું જ ધ્યાન ધરવા કરેચ ! તમારા જેવા નથી કે જરા જીવાન બેઠું જોયું કે આંખ મટમટાવા લાગી જાય ! આપણા ગામને ભાદલાયગે જ આવા મહંત ગામને પાદરે આવી પચડાચ, જે વધારે ખાતરી કરવી હોય તો પુછી જીવો આ કમળા કાઢીને !

[ધમાધમી સાંભળીને કમળા કાઢી આવે છે તેના તરફ ઈશારો કરીને જમના બોલી હતી.]

કમળા-કેમ દીકરા ગગલા ! તું તો કંઈ બહુ કાટી ગયો છે ને હું ? બિચારી જમના વહુ ઘરમાં આવી છે; ત્યારથી તેને ધમકાવી રહ્યો છે ને હું ? તું એકલો જ ધણી હશે ! તે મહંતને પરતાપે તો દેશમાં કંઈ ન્યાલ થઈ ગયા ! કંઈને ઘેર ઘોડીયાં બંધાઈ ગયાં, ને તારી શંકા હજી મટતી નથી ? કેટલા કાલાવાલા કરીને બિચારી જમના વહુ ને મહંત પાસે પ્રાર્થના કરાવી કે તું વાંઝીયો કંઈ છોકરાનું મોઢું જીએ ! ત્યારે ઉલ્ટો મોઢામાંથી ગમે તેવાં વેણ કાઢે છે ? જાણે એ ત્રણ ચોપડાં ભણીને તું કાયદું કાયદું બોલે છે; પણ-જે મહંતને તારા આવા વાયડા પણાની ખબર પડી જશે તો તારું આખું ઘર તારાજ થશે સમજ્યો દીકરા !

ગગો-જાઓ, જાઓ, કમલા કાકી તમારે ઘેર ! એ તમારી વાતોમાં ફેંસાય તે જુદા ! “ પોલ પત્રિકા ” માં એવા ઢોંગી સાધુઓની તો અનેક પોલ અમારા વાંચવામાં આવી છે ! તમારાં જેવા ઘેરાંને એવા ધુતારા બનાવી જાય. આ ગગા જેવા ભાઈડાઓ પોંછે એમનું જરા પણ ન ચાલે ! હું હમયજા ?

કમલા-મુવા, નાના મોઢે મોટી વાત હું કરે છે ? આ કાલનો મારી આંખો હામો નાગો નાગો ફરનારો ગગલો મને હીખામણ દેવા હાલી નીકળ્યો છે ? મુવા, જે નવ મહીના પછી તારાઘરમાં એ મહંતને પરતાપે ઘોડીયું ન ખંધાય તો જ મને દહ ખાહડાં મારજે; પણ અતારે બોયલો તો તારી વાત તું જાણે !

[જમના પેલી કંઠીની વાત છુપાવે છે. કારણ કે ગગલો જાણે તો તેને તરત ટીપી નાખે. મહંતનો જસુસ શંકરીઓ રાત પડી હોવાથી ખાતમી કાઢવા આવ્યો હતો તે અંધારામાં ખારણાની તરાડમાંથી વાતો સાંભળતો આ બધો તમાશો જેતો હતો તે કંઈ કાગળની ઘડીવાળીને તરાડમાંથી અંદર ફેંકીને અંધારામાં અદ્રશ્ય થયો.]

ગગો-લે બોલીશ તો તું કે એ તારો મહંત હું કરવાનાં ઉતાં ?

કમલા-મહંતનું તો નોંમ જ નાદેતો નંઈ તો સત્યાનાશ વળી જહે ?

ગગો-ઠીક જે કાલે છુપી પોલિસના ચોપડામાં એ તમારા મહંતનું નોંમ ના દાખલ કરાવી આવું તો માફ નામ ગગો નંઈ !

કમલા-ત્યારે જેઈ લેજે ચમત્કાર ! (આમ કહી જમના ફડાક શું ને ખારણું ઉઘાડીને ચાલતી થાય છે. ગગો તેની પાછળ ખારણું ખંધ કરવા જાય છે. એવામાં ખારણા આગળ તેના પગમાં એક કાગળની કાપલી જેવું કંઈ સ્પર્શે છે તે કાપલી ઉઠાવીને ફાનસને અજવાળે તેને વાંચે છે. કાગળ હિંદી ભાષામાં હતો.)

“ દેખ અચ્ચા ગગલા ! હમારે ચમત્કારમે તું શંકા લાયેગા તો તેરા સર્વનાશ હોગા ! દેખ શિવજીકે પુરાને મંદર કે પીછે દસ કદમ દૂર એક પત્થરકી શિલા પડી હુઈ હય ઉસકે લીનરસે એક શંખ નિકલેગા ઓર ઉસ શંખકે

લીતરસે કંકુ નિકલેગા ઉસ કંકુસે નિશદિન પ્રભાતમેં નહી
ધો કે પવિત્ર હોને કે ખાદ તુ ઔર તેરી પત્ની તિલક કરના
નવ મહિને તક તિલક કરનેસે ભગવાનકી કિરપાસે પુત્ર
પ્રાપ્તિ હોગી.

લી૦ જ્યશંભુ ભોલાનાથ.

બીજે દિવસે ગગાએ મંદીર સામેના પથર નીચેથી શંખ અને
તેમાંનું કંકુ જોયું જોટલે મહંતની સત્યતાની પુરેપુરી ખાતરી થઈ
ગઈ, જેથી મંદીરમાં જઈને મહંતને પગે પડ્યો.

ગગો-ભગવાન, ગેરહમજથી અંજાણમાં આપનું અપમાન થઈ
ગયું છે તેની આ સેવક ક્ષમા ચાહે છે ! ખરેખર ! આ હડહડતા
કળજીમાં આપના જેવો કોકજ હાથો મહાત્મા પાકે છે ! બાપા
જ્યાં હોમાં નવ્વાણું, પથરા નીકળતા હોય ત્યાં હાથા હીરાને પણ
લોકો પથરોજ હમજેને ? અનેક જોગટાઓથી હું ઠગાએલો હતો
તેથીજ આપના વિષે પણ કુશંકા સેવી હતી, પણ હવે મને તો
પાકે પાયે ખાતરી થઈ ગઈ છે કે તમારી કૃપાથી જરૂર હું પુત્રનું
મોહું જોવાને ભાગ્યશાળી બનીશ. મારો ગનો માફ કરો.

મહંત-વત્સ ! તેરી તકસીર હમને માફ કરદી. હમ સાધુ સંત
લોગહે હમકો જગતસેહી જખ સંબંધ નહિ તો ગુસ્સા બુસ્સા
કરનેહી આવશ્યકતાહી કયા રહી ? લેકિન અખસે કિસી મહંત કે
અલનમેં શંકા કુશંકા મત કરના. સખ દરમેંસે ઘો નહિ નિકલતી;
કિસીમેંસે સર્પભી નિકલતા હે ! જખો ઈસ પાપકે પ્રાયશ્ચિતકે લિયે
સો કુતોંકો રોટી ઔર ઢાઈસો ગીમતકો ઘાંસ ખિલાઓ. પરમાત્માકી
કિરપાસે ગુલાબકે ફુલ જૈસા બેટા પ્રાપ્ત હોગા !

મહંતની વાણી સાંભળીને ગગો તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો, અને
બીજે દિવસેજ કુતરાં તથા ગાયોની ઉજાણી કરી. તથા નશ્તુના
ઠહેવાથી એક પેપરના તંત્રીને પૈસા આપીને મહંતની પ્રસંશા
છાપામાં છપાવી; જેથી મહંત પાસે અનેક આશાભર્યા ઉમેદવારોના
ઝરોરો પડવા લાગ્યા.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—મંદીરની ઓસરી.

મહંત મખમલ સશસ્ત્રની તળાઈપર પડ્યા છે ને કમલા તે પગ ચાંપી કરે છે. બહારનું મુખ્યદ્વાર બંધ છે જેની ચોક્કી તથા શંકરીઓ કરે છે.)

મહંત—કમલા, શાંતા કા ક્યા હુવા ?

કમલા—ભગવાન. તેને ફસાવવામાં મેં કંઈ બાકી રાખ્યું ન તેની એક પડોશણને થોડાક રૂપિયા આપીને આપણી તરફ બન છે. તેના ઘરમાં શાંતાને બોલાવીને તેના ઘણીને વશ કર ‘વશીકરણ મંત્ર’ આપવાનો વાયદો કરીને આવી છું. તે અહીં શકે એમ નથી. કારણ કે તેનો ઘણી ભણેલાં હોઈ; હા કોલેજમાં ભણવા બચ છે. તપાસ કરતાં જણાયું કે તે પોત પનિથી કંટાળેલો નથી, પણ ભણતર પૂર્ણ ન થાય ત્યાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠેલો છે; ત્યારે શાંતા એમ સંભેલી છે કે તેનો ઘણી તેનાથી દૂરનો દૂર રહેવા ચાહે છે ?

મહંત—ચત્રો ચેહલાં અપને લિયે ખુશીકી ખાત હય !

કમલા—જુવો, હવે તેને આપના થોડાક ચમત્કારોની વાત કં પડશે; પણ જે તેનાથી તેને શ્રદ્ધા નહિ જન્મે તો તમારે ચમત્કાર કરી બતાવવા પડશે ?

મહંત—બહુત ખુશીકી ખાત હય ! મેં જરૂર અપના ચમત્કાર બતાવેલાં, ઔર એસા બતાવેલાં કે વોહ સોનેકી ચિડીયા ન અપને પીંજરેમેં ફંસ જાયગી ! આજહીં રાતકો મેં તુજે ચમત્કાર વિઘા બતાવેલાં ! [એટલામાં બારણું ખખડે છે. કમલા જઈ ઉઘાડે છે, ને સાધુ વેશમાં બહારગામથી એક મહંતનો બસુસ ચ દાખલ થાય છે.]

જાસુસ-મહંતજી ! મેં બેસ બદલકર નદીકે ઉસ પારકે કસબેકે એક જુગારખાનેમેં ગયા થા. વહાં એક જાગીરદારકે ઉલ્લુ બેટેસે મુલાકાત હુઈથી. વોહ અપને પિતાકી લાખોંકી જાગીર હસ્તગલ કરનેકે કિયે અપને પિતાકો દીવાના યાને પાગલ બનવા દેના ચાહતા હય. અગર છે મહીનેમેં ઉસ્કા પિતા પાગલ હો જાય, અગર ખતમ હો જાય ઐસી કોઈ યુક્તિ બતાવે તો અરછેસે અરછી રકમ પ્રાપ્ત હો સકતીહે !

મહંત-બહોત ખુશીકી ખાત હે. કલ સુખહ સવેરે જાકર હકીમ ઉલ્લુખાંકો યહાં ખુલાલાના. ફિરમેં, હિકમત બતાઉંગા ! આજ મેં તેરે કૃત્યસે બહોત પ્રસન્ન હુવા હું જે માંગના હો વોહ માંગ લે.

જાસુસ-આપકી કિરપાસે સબકુછ ખાનાપિના મિલ જતાહે કિંતુ અબ કિસી ખૂબસુરત યુવતિસે મેરી શાદીકા પ્રબંધ કરદે તો બડી મહેરબાની હોગી !

મહંત-મગર શાદીકી ઇત્ની કયા જરૂરત પડી ? શાદી કરકે ખંધનમેં પડના કયોં પસંદ કરતા હે ? દેખ મકાનવાલાતો ઉમ્મલર એકહી મકાનમેં રહેકર એક કૈદી કી તરેહ જીકર મરતા હય, લેકિન કિરાયેદાર સેંકડોં મકાનો મેં રહેકર મૌજ કરતા હય ! ઉસી તરેહ શાદી કરનેવાલા એક ઔરત કે ખંધનમેં પડતા હે, ઔર શાદી નહિ કરનેવાલા સેંકડોં ઔરતોકે ખંધનમેં પડનેકે બાદબી આઝાદ રેહ સકતા હય ! કયા યેહ સાદી સુદી ખાતલી તેરી સમજમેં નહિ આતી ? લગ્ન, પત્નિ, સંતાન યેહ સબ જગતકી માયા હય ! તેરે જૈસા સમજદાર ઇન્સાન બનખુશકર ઈસ માયાબલ મેં ફસને કે કિયે કયું તૈયાર હોતા હય ? અગર સ્વતંત્રતાકે સાથ વિલાસ વૈભવમેં ગિરના ચાહતા હો તો કોઈ ટેમ્પરરી પત્નિ મિલ સકતી હે ! નર જામર હે, નારી પુખ્ત હે; તો કોઈબી અકલમંદ જામર એકહી દુલ્લકી કૈદમેં નહિ રેહ સકતા; ઉસી તરેહ એકહી અત્નિ કે કૈદી બંનને વાલે મદ બેવકુફ હેં !

જાંસુસ-જેસી આપ ભગવંતકી મરજી ! [એટલામાં ધડાકશું ને દરવાજે ઉઘાડતા પેસ્તનજી પાપડવાલા પધારે છે. જેથી મહંત તેની તરફ પોતાની ગંજેરી લાલ આંખ ખતાવે છે.]

મહંત-તુ કોન હય ? કિસ લિયે આયા હય ?

પેસ્તનજી-મહંત બાબા, હું એક અદના ઈ-સાન છેડું, ને આપની કરામત નશ્તુને મોનેથી સમજીને અહીં વેર દોરી આવીયોય ! મારી હાથની ધરતી નાજની થતીએ સારી, પોલકાં, પક્ષ ને પાઉદર, સેંતને લવંદરના, ઓદંરો કરી કરીને મારી કુંસ કારી નાખીય, તો તમારી કરામતથી તેને એકદમ મુંગી મંતર બનાવી દેવ. અને હું કેહું કે એસ તો જેસી જાય, ને ઉભી થા કેહું તો તરત ઉભી થઈ જાય એવી તાબેદાર જાનિસાર બનાવી દેવ ! દાદા અહુરમઝદ તમારું ભલું કરસે ! પક્ષી મકુંજે કુંતરાં બિઝારાંની કાણી વરસદારો થયો નહિ કે એક પોયરૂં આવી લાયગું જનો ! મારી હાથની ધરતી એવી કલદરૂપ છેય કે બસ હવે તો એ પોરીયાંની પડનથી મારા નાખમાં દમ આવી ગીયોય; તો આપ સાધુ મહાત્મા હોઈ, કંઈ એવું મંતર ભાગ્યો કે હવે એ પરભુના પેગંબરો મારા ગરીબના ઘેર પર પધારવાનું બંધ કરે, નહિ તો આય ગરીબ જરથોસ્તીને આપઘાતનો આસરો લેવો પરસે ! સમજીયાને મહાત્માજી ? આપનું નામ સમજીને આવી-યોય તે પાછો જવાનો નથી જો !

મહંત-યેહ સખ ખાત ઠીક હું, કિંતુ તુ એક ગમારકી તરેહ કયું એકદમ દરવાજા ખોલ કે ઘુસ પડા ? કયા યેહ કોઈ તેરી નાની, ખાલાકા મકાન હય ?

પેસ્તનજી-ખાવાજી ! આમ ગરમ સાના થાયોય ? ખાલા કે નાનીનું ઘેર નંઈ પન ભગવાનનું મંદીર સમજીને આયોય ! ખાવા લેવને હવેથી આય કાનને બદલે નાંખ પકરીને કસમ ખાઉંય કે કોઈબી દારો કોઈનું ખારનું ઉઘાડું જોયા વિના નંઈ ઘુસું ? કેવ તો પગે પડે ? કેવતો નાખ રગડે ? પન મારું ગરીબનું કામતો કરવું જ

પરસે ! માંડે કામ કરી આપસો તો કાલે જરી બામદાદમાંજ સારીને સોજી તારીનાં તરન ઘરીયાં મોકલાવસ. હાં...આં ! પન આપ તો સાધુ મહાત્મા છોવ ત્યારે આ તાજુંમાજું રાતું તમાતા જેવું બેંડે-સાનું પાસે બેસારી રાખોય ?

મહંત-નિકાલો ઇસ કુત્તેકો યહાં સે ! યેહતો હમારી ચેલી હે !

પેસ્તનજી-પણ બાવાજી અકેલી હેને ?

મહંત-ઉસ્મે' કયા હુવા ? હમારે જૈસે મહાત્માઓ'કે પાસ નર નારી કા કોઈ બેદ નહિ ! સખકા આત્મા એકહી હય, ઔર પરમાત્માબી એકહી હય ! લેકિન અખ તું ચહાંસે ચલજ તેરે જૈસે પાગલોંકી યેહ હરિમંદરમે' કોઈ આવશ્યકતા નહિ હય !

પેસ્તનજી-બપ્પાવા ! આપ મહાત્મા થઇને ગુસ્સો કાંય કરોય ? અમારા પરોસી મોબેદજી મંચેરની કાણી આવો ખાઉ કરદુ સવભાવ રાખો તે કેમ નમે ? તમે ચાહે તો મારી નાખો, રેંસી નાખો, અવકી ઘાણીએ પીકી નાખો, કે રૂની ઘાંસરીઓ ખાંધવાના પ્રેસમાં દબાવીને પાટીયાં જેવો ચપટ બનાવી દીયો; પન મકુંજે બાવા બેરીને વસ કરવાની કરામત નંઈ બતાવો ત્યાં સુધી આય જરથોસ્તી અચ્ચો આપના મુબારક કદમોમાંજ પરીચોને પાથરીયો રહેવાનો ! ભૂખ હરતારથી જન આપસ, પન આડીંથી પાછો નંઈ જવસ !

મહંત-અચ્છા તો બ્રહ્મભોજન કે ત્રિયે સવામન મોદકકા પ્રબંધ કરો, અભી ચમત્કાર બતા દેતા હું !

પેસ્તનજી-અરે ! બપ્પાવા, ખિસ્સામાં તો ફક્ત સાત દોરીયાં છેય ! સવામન લારવા બનાવવાના પેસા પાસે હોત તો આંચ આપની પાસે સું ઝખખ મારવા દોરી આવત ? વલી ખિસ્સામાં જે સાન દોરીયાં છેય તેમાંથી પન એક આનાના ભીંદા, ને તરન દોરીયાંની મારી હાથની ધરતી માટે આર લેવાનીચ. જે આર નંઈ લેઈ બહુ તો જુની આરથી મારી ધૂલ ખખેરી નાખે એવી વાઘન છે વાઘન !

મહંત-અરુઝા, ઉધાર સુધાર કરકે કલ સવા પાંચ રૂપિયા કુતોંકુ દૂધ પિલાને કે લીયે દે જના. જ-તેરી ખાત પર શ્રદ્ધા રખકે ઉધાર મંત્ર દેતા હું! દેખ પ્રભાત કે સમય સૂર્ય કે દર્શન હોનેસે પેહલે અપની બગલકા મેલ નિકાલ કર કિસી બહાનેસે તુમહારી પત્નિકો ખિલા દેના! મગર દેખો શ્રદ્ધા ઉઠ ગઈ તો કુછ નહિ બનેગા!

પેસ્તનજી-અપાવા, પન જે તે જની જય; તો મારી પીઠની ખાસરાંથી ખબર લઈ નાખે એ જનોય કે?

મહંત-શ્રદ્ધા હોવે તો કામ કરના, વર્ના બેઠ રહેના! જઅદ અખ હમારા સિર મત અપાવ! (પેસ્તનજી જય છે ને થોડીકવાર પણુ નથી થતી કે એક ઉઘાડ પગો મરાઠો ઉસ્તાદ તબલીયો નમસ્કાર કરતો પધારે છે.)

મહંત-અરુઝા તું કોન હય, ઔર કિસ આશાસે યહાં આયા હે?

ઉસ્તાદ-મી તબલીયા વસ્તાદ આહે. મી આઈકલે આહે છી તુમચા આશિર્વાદને વસ્તાદ મૌલા બખસ સિતાર વજ વિન્યા મધે. ચા વસ્તીત મી પ્રખ્યાત આહે; તર માલા પણુ તબલાવાજ વિન્યાત વસ્તી મધે નામ મિલેલ અસા આશિર્વાદ દયા. [અર્થાત હું તબલાનો ઉસ્તાદ છું. મેં સાંભળ્યું છે કે આપના આશિર્વાદથી ઉસ્તાદ મૌલા બખસ સિતાર વગાડવામાં મુલક મશહૂર થયા છે. તો મને પણુ તબલા વગાડવામાં આખી દુનિયાના ઉસ્તાદો કરતાં વધુ નામના મળે એવો આશિર્વાદ આપો.]

મહંત-આશિર્વાદ યા દુવા હિરદેસે નિકલતી હય મુંદસે નહિ!

જમુસ-મહંતજીકા મન પ્રસન્ન કરોગે; તો ફિર આશિર્વાદ કા કયા તોટા હય?

ઉસ્તાદ-મીકશા રીતીને તુજે મન ખુશ કરે? [યાને કે કેવી રીતે હું દિલખુશ કરું?]

જમુસ-તુમહારે ગાને બજાનેકા કુરુખ મહંતજીકો નમુના અખાઓ!

ઉસ્તાદ-ફાર આનંદાચી ગોળ આહે. આતામી તખલા આણતો. [અર્થાત ઘણી ખુશીની વાત છે. હમણાં હું તખલાં લાવું છું.] (યોડી વારે: હાંફતા હાંફતા ઉસ્તાદ તખલાં લઈને આવ્યા. જમુસ મંદીરમાંથી તાંબુરો લઈને આવ્યો ને ઉસ્તાદે ભેંસ ભડકામણો આલાપ કરી જલસો જમાવ્યો.)

મહંત-વાહ! વાહ! ઉસ્તાદ, સંગીતમેં આપ ખૂબ પ્રવિણ હેં! ખૂબ, કમાલ કિયા! (ઉસ્તાદ સમજે કે કમાલ કબ્બાલીવાળા જેવું કામ કર્યું! તેથી ખુલાસો કરે છે કે :—)

ઉસ્તાદ-અરે તો! બિચારા કમાલમિયાં દોન-ચાર કબ્બાલી જાણત અસેલ. અમચા પુડે યાંચી કાય તાકત ચાલેલ? પરંતુ તુમચા કૃપેને ઈલાહી બખસ પેક્ષાહી માજ હાથ ચઢેલ અસા આશિર્વાદ મલા જરૂર ચાહે. [અર્થાત અજી, કમાલમિયાં તો બિચારો બેચાર કબ્બાલી જાણે છે તે મારી આગળ શું વિસાતમાં? બસ હવે આપની કૃપાથી ઈલાહી બક્ષ કરતાં પણ મારો હાથ વધી જાય એવા આશિર્વાદની જરૂર છે.]

મહંત-ખુબ અચ્છા ચેહ તખલેકી જોડ યહાં રખ જાઓ. ઈસ પર હમ મદરાત્રિકો મંત્ર ફુંક દેગા. તુમ કલ સંધ્યા સમય આકર મહાદેવજીકો પ્રસન્ન કરકે તખલા લે જના!

જમુસ-ઔર ઉસ મંત્ર કે પઢનેમેં સવા રૂપેકા લોખાન જલેગા તો સવા રૂપિયાભી લેતે આના!

ઉસ્તાદ-હે તર બરોખર આહે પરંતુ ગઢાલા ઉંદીરાને ખાતા કામાનચે હે તુમી ધ્યાનાત ઠેવા. [અર્થાત એ તો ઠીક પણ તખલાને ઉંદરો કાતરી ન જાય તે ધ્યાન રાખશો. (આટલું કહીને નમસ્કાર કરતા ઉસ્તાદજી રસ્તો માપે છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો

સ્થળ-મંદીર. (મસ્ત થયેલો જગીરદાર પુત્ર મંગલસીંઘ દ્વયડતા પગે મંદીર તરફ આવતો જણાય છે.)

નથુ-ઓમ ઓમ ગિરધારી ! આ રહી છે કોઈ નયે શિકરકી ! સવારી ! (મહંત અંદર બેઠાં બેઠાં સમજી જાય છે કે કોઈ નવો શિકાર આવી રહ્યો છે.)

મંગલસીંગ-નમસ્કાર ભગવંત !

મહંત-ભગવાન તેરા કલ્યાન કરે ! (પેલો જમુસ જે પાસે બેઠેલો હતો તે ઇશારાથી સમજાવી દે છે કે આ પેલો જગીરદારનો પુત્ર છે કે મેં જેની કાલે વાત કરી હતી) વત્સ ! તું કિસ ઇચ્છાસે આયાહે વે મેં સમાધીમેં બેઠ કર જન ચુકાહું. કુછ ગભરાના નહિ.

“મન સાફ તેરા હય તો તું ગભરા ન કિસીસે !”

અગર તેરા દિલ સાફ હય તો તેરી સખ મનોકામના શંભુ ભોલાનાથ પુરન કરેંગે. પ્રહલાદ કે પિતા હિરણ્ય કશિપુ જૈસા નર રાક્ષસ તેરા પિતા હય, વે મુજે માલુમ હય. ઔર તું પ્રહલાદ જૈસા ધર્મલક્ષ્મી હય, વે ભી મુજે માલુમ હય. તો ખસ સવાદસ તોલેકા સુન્ને'કા એક નંદી બનાકે શિવલીંગપે ભેટ ચડા કે તેરી સખ મનોવાંચના પરિપૂરન હો જાયગી ! તુ તો જગીરદારકા પુત્ર હય ઇસલીયે તુજહે મહલુમ હોગા કિ દુનિયા કે કિસી થર્ડ કલાસ અમલદાર કે પાસ જાતે હેં જખલી કુછ ભેંટ-સોગાદ લે જની પડતી હય; તખ ચેહતો શિવ શંભુ મહેશ્વર જૈસે મહાશક્તિશાલી ભગવાન કા દરબારહેં ઇસ્મેં ભેંટ ચઢાયે બિગર કેસે કામ બનેગા ?

મંગલસીંગ-ભગવંત, સવા દસ તોલા તોશું ? પચાસ તોલાનો પોઠીયો હાજર કરું એવો હું છું ! પણ શું કરું કે મારો બુઢો નાલાયક આપ લાખોની જગીર ધરાવે છે; પણ મને વાપરવા કશું આપતો નથી ! અને તેથી જ તો આપ સાહેબને તકલીફ દેવા અહીં આવ્યો છું. એવો જુલમગાર આપ તો જગતમાં હજી સુધી કોઈ પાક્યો જ નહિ હોય ! બે ઘડી દિલ બહેલાવવા કોઈ નાચરંગની મહેફિલમાં ભાગ લઈએ; તો એનો આપ મરી ગયો હોય એવું મોઢું કરે ! કોઈ દિવસ જરા બેવા ખાતર રેસના મેદાનમાં ચક્કર લગાવીએ.

તો એ બુઢા બુબખનું ચક્કર ફરી જાય ! દિલનો ગમ દૂર કરવા જરા છાંટા પાણી લઈ એ કે બેઘડી પતાંથી દિલ બહેલાવીયે તો બુઢો હડખાયા કુતરાની જેમ ચોટી પડે ! આખર ગમે તેવો તોય હું એક જાગીરદારનો પુત્ર છું. હું મોજ ન કરું, વૈભવ વિલાસ ન ભોગવું; તો કોણ દેડ ચમાર કે વાઘરી લોકો એવી મોજ ભોગવવાના હતા ? શું બુઢાની ખાતર મારે જીવાનીમાં પૂજો મૂકવો ?

મહંત-વત્સ, જીવન દો દીનકા હય ! મોજસે જીવન ગુજરના ચેહી રઈસોંકે શરીફોંકે શ્રીમંતોંકે ફરજંદોંકા કામ હય, મુશ્કિલસોંકા નહિ ! અગર જવાનીમેં કોઈ પાપ કરે તો વોહ પાપ નહીં કહેલાતા હય; કયુંકે મસ્તીકી ચે સખ શોખીયાં હય ! ઔર ફિર બુઢાપેમેં પ્રશ્નાતાપ કરનેસે લીતો ચેહ સખ પાપકા પ્રાયશ્ચિત હો સક્તા હય; તો ફિર તેરે બુઢે બૈલ બૈસે બાપકો એકહી મંત્રસે ઝેર કરદુંગા લેકિન બેંટ ચઢાએ બગેરે ચેહ કામ નહિ બન સકેગા ?

મંગલસીંગ-પરંતુ હમણા તો કશુંય નથી તેનું કેમ ? (એટલામાં પેલો જાસુમ મંગલસીંગના કાનમાં કંઈ કહે છે; જેથી મંગલસીંગ સોનાના બટન તથા કાનના સોનાના લવીંગ કાઢી આપે છે.

મહંત મુજે ઈસ દુનિયાંકી વસ્તુઓંસે કયા સંબંધ ? જાઓ, શિવલીંગપે ચેહ સખ વસ્તુએં બેંટ ચઢાકે આંખે ખંદ કરકે મનસે પ્રાર્થના કરો કે : ‘ શંભુ ભોલાનાથ ચદી મેરા દિલ સાફ હય તો તું મેરી મનવાંચના પુરન કરના ! ’ ઔર દેખ ચેહ કાગજકા પુતલા શિવલીંગ પર રખના થોડી દેરમેં ચેહ જલ જાય તો સમજ લેના કિ તેરા કામ બન જાયગા. મંગલસીંગ સોનાની વસ્તુઓં બેટ ચઢાવ્યા પછી પેલું કાગળનું પુતળું શિવલીંગ પર મૂકે છે ને આંખો ખંધ કરીને પ્રાર્થના કરે છે. થોડીક વારે આંખ ખોલે છે એટલે પૂતળામાંથી ધૂમાડા નીકળવા માંડે છે થોડીવારે આખું પુતળું બળી જાય છે જેથી મંગલસીંગ ગેલમાં આવી જાય છે.)

મંગલસીંગ-મહારાજ ! ખરેખર આપ પૃથ્વી પર જીવતા જગતના જગવાન છો. બસ મારો બાપ પામલ બની ગયો કે પછી મિલકત મારા હાથમાં આવતાં આ જીર્ણ મંદીરને પણ ફરીથી ચણાવી દઈશ (દંડવત પ્રણામ કરીને મંગલસીંગ જાય છે. હવે પેલું પુતળું બળી ગયાનો ચમત્કાર બન્યો હતો તેનું રહસ્ય એ છે કે પુતળામાં કોસફરસ મુકેલો હતો જેથી તે કાગળનું પુતળું બળી ગયું !) ‘ દુનિયાં ઝુકતી હય ઝુકાનેવાલા ચાહીયે ! ’

(મંગલસીંગના ગયા પછી થોડીકવારે નશ્તુ તથા શંકરીયો એક દોઢવેંત લાંબી દાઢીવાલા મધ્ધાંજ સાથે વાતો કરતા પ્રવેશ છે.)

મુઢ્ધાંજ-મહંતબાબા સલામ ! આય આપનો અડનો સેવક ઘેરસી નિકલીને એક ખાસ કારનસી આવી લાગોસ ! વહ્લા મેં સાંભલુંસ કે આપની કરામતસી ભલભલા ભુખરી ખારસો ગળખર માલદાર બની ગિયાસ તો પછી મેં સું ઝુનેગારી કરીકે આપ નામદાર જેવા અલ્લામિયાના ખાસખિડાની ખિડમટના કરે ?

મહંત-ક્યા ઇચ્છા હય ? અગર શુભ ઇચ્છાસે, સરચે દિલસે આચે હોંગે તો તુમહારા કામ ઇશ્વર કિરપાસે બન જાયગા !

મુઢ્ધાંજ-હું એ સાંભલુંસ કે પેલાં સુઈદરીવાલા મુઢ્ધાં આદમજીને આપે ટિસરા શનીચરે ઘોરાનો નંબર આપેલો, ટેના પર ટે ડિલ ખોલીને રમો. યાને ઘરખાર ગિરો મૂકીને તે ઘોરો લગાવો તો પલવારમાં માલામાલ ઠઈ ગિયો. ઇમાનસી વહ્લા, એવો જ કોઈ ઘોરાનો નંબર નંઈ ટો છેવટે આંક ફરકનો નંબર આપો કે અય આપના અડના સેવકનીબી કરકાઈ દૂર ઠઈ સુત્રાનાં નલીયાં બની જાય ! આપ આય કામના બડલામાં જે કેસો ટે ચીજ ભેટ આપસ. અરે ! કેસો ટો ૫૦ ટકા કમીશન આપસ.

મહંત-હમકો તુમહારી જગતકી અધસી તૈસી નાશવંત વસ્તુ-જોઈકી ક્યા દરકાર હમ ? હમ એસે દુનિયાંદારી કે કુદેમેં નહિ ફંસતે ! ઘોડોકે નંબરસે ઓર આંકફરકકે નંબરસે હમકો ક્યા સરોકાર ? કિસીને તુમારી મશકરી કી હય !

મુઘ્લા-અરે ! બાવાજી આમ છેક ગાલીયું કારી નાખવાની સુ-
વાત કરોસ ? આ ગરીબ સેવક આપને ડુવાડેસે. કેવટો હમનાં ને
હમનાં પાંચ-ડસ ટોલા ગાંજે લાવી આપું પન કામ કરીયા વગર
આપનો છુટકો ઠાવાનો નહી !

મહંત-અચ્છા તો કલ પ્રભાત કે સમય પધારના !

પ્રવેશ ૭ મો

સ્થળ : શાંતાની પડોશણુ દેવલી ગોદણનું ઘર

દેવલી-(કમલા તથા મહંતને નિરખીને.) પધારો મહંતજી આજે
અમારા ગરીબને ઘેર આપ જેવા મહાત્માનાં પગલાં ? અમારાં તો
નસીબ ઉઘડી ગયાં !

કમલા-શાંતાબાઈનું દુઃખ ટાળવા ઘણું ઘણું સમજવીને મહા-
ત્માજીને લઈઆવી છું. બાકી સંસાર ત્યાગી આત્માને આવા સંસારના
ઝઘડામાં પડવાની જરૂર શી ?

દેવલી-વાત ખરી છે. મેં હોંલયળુંચ કે આ મહાત્મા તો આ
કળિકાળમાં સાખ્યાત ભગવાન જેવા છે ! કેમ ખરૂંને ?

કમલા-હાસ્તો, તેમ હોયા વગર મારા જેવી કોઈનો ભરોસો
કરે ? હા.....આ, પણ દેવલી હવે વાર ન લગાડ શાંતાને કોઈ
પણ ખડાને જલ્દી બોલાવી લાવ. નહિતર રાતના બાર વાગે તો
બાવાજી પ્રભુ સાથે વાતો કરવા વિમાનમાં બેસીને કૈલાસપુરીમાં
જશે ! રોજ રાતે ભગવાન એમના માટે પોતાનું ખાસ વિમાન
બોકલાવે છે.

દેવલી-ઓયબા ! આતો જબરા ચમત્કારવાળા બાવા છે ?

કમલા-ચાલ, વાર ન લગાડ. જલ્દી જ. [કમળા દેવલીના
હાથમાં દસની નોટ મૂકે છે.] પણ એનું હું કામ ઉતું ?

કમલા-તારા કામનું ધનામ પણ મળવું જોઈએને ?

દેવલી-પણ બે ડગલાં ચાલવામાં દસની નોટ ?

કમલા-હવે જલ્દી જાને ? (દેવલી શાંતાને બોલાવવા બધ છે
એટલે કમલા મહંતને કહે છે.)

કમલા-પણુ હવે કોઈ મહાન ચમત્કાર અતાવવો પડશે ?

મહંત-યેહતો હમારા વામ હસ્તકા ખેલ હય ! દેખ મેં અયસા :
રસાયન શરીર પર લગાકે આયા હું કે જીસે અગ્નિતક નહિ છુ સકતા !
(એટલામાં દેવલી શાંતાને લધને આવે છે, અને શાંતા મહંતજીને
પગે લાગે છે.)

શાંતા-નમસ્તે મહંતજી !

મહંત-પુત્રી તેરા કલ્યાન હો ! (મસ્તકે હાથ મૂકે છે.) મેંને
અલી સમાધીમેં દેખાયા કે તેરે સરપર રાહુકી દશા બેઠી હય,
તો હમારે જમ્હે કોઈ જગતસે નિષ્પ્રહ યાને સંસાર ત્યાગી મહાત્માકો
તનદાન દેનેસે તેરી મનોવાંચના પુરન હોગી. ઔર તુ એક પુત્રકી
માતા બનેગી !

શાંતા-ખાપજી, એવું થાય ત્યારે તો મારે ત્યાં સોનાનો સુરજ
ભીગે ! આપ જે કહેશો તે આપને ચરજી ધરીશ.

મહંત-યેહ નાશવંત જગતકી કોઈ વસ્તુ કી હમેં અપેક્ષા
નહિહય ! અસતેરા કલ્યાન હો યેહી હમારી ઈચ્છા હય. ' કર ભલા
હોગા ભલા. ' યેહી હમારા રાત દિનકા કર્તવ્ય હય ! જગતકી કોઈ
વસ્તુકા હમેં મોહ નહિ હય, ઔર કોઈ વસ્તુ હમેં નુકસાનભી
નહિ કરસકતી. (એટલું કહી દેવલીને ચૂલામાંથી બળતી આગ
લાવવાનું સૂચન કર્યું. દેવલી કંપાતા પગે આગ લાવી. મહંતે પોતાના
શરીર પર આગના અંગારા નાખ્યા, છતાં કંઈ અસર ન થઈ જેથી
એ ચમત્કારને દેખીને શાંતા તથા દેવલી બંને મહંતને પગેપડી. બંનેને
ઊઠાડતાં મહંત બોલ્યા.)

મહંત-શાંતા તેરી ભક્તિ વ આસ્તિકતા દેખ કર મેં બહુત
પ્રસન્ન હુવા હું, ઔર આશિર્વાદ દેતા હું કે એક સપ્તાહમેં તેરા કાર્ય
પુરન હોગા. દેખ રવિવાર કે દીન પ્રભાત કે સમય કીતુ સૂર્યોદયસે
પહેલે નગન અબસ્થામેં અનાર યાને દાડમ કે વૃક્ષકી એક ડાલી
કાટકર અપને પતીકી પીઠ પર આહિસ્તાસે લગાના. લૈરવનાથકી

કિરપાસે વોહ પલે હુવે કુત્તેછીતરહ તેરા તાબેદાર બનબચગા. લે!
ચેહ વશીકરન તબકામ લગેગા જાપતુ તનદાન દેગી !

શાંતા-ખાપજી, અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, ધનદાન તો મેંય સાંભ
છે પણુ આ તનદાન શું ?

કમલા-શિવજીના મંદીરની પાછળ પેલું અઘોર ખડેર જાણ
છે ને ત્યાં રવિવારે મધ્ય રાત્રે દેવલીની સાથે આવજો; એટલે ત
મહંતજી તને તનદાનનો મર્મ સમજાવશે ને તારું કામ થઈ જશે.

શાંતા-પણુ એ ખડેરમાં જતાં તો ધોળા દાઝેય બીક લાગે
તો રાતે શી રીતે અવાશે ?

કમલા-હું દેવલીને ઘેર આવીને તમને લઈ જઈશ. પછી કંઈ
શાંતા-હું તમારી જન્મો જન્મની ઋણી રહીશ.

મહંત-દેખ તેરે સર્વ વસ્ત્રાલંકાર, બનાવ સીંગારકે સાથ વ
આના પડેગા. વિધવા જૈસે દર્શન સે વહાં મત આના. ઔર દેવ
તુભી વસ્ત્રાલંકારસે સજકે આના તેરાભી કલ્યાન કર હુંગા !

દેવલી-હાંઈખાપજી ! એની હારે મારાં પણુ ભાયગ ઉઘડી જો.

મહંત-દેખના કિમીયાઈ કારીગરીસે તેરે સખ ચાંદી કે આભુ
સુન્નેકે બનાહુંગા ! (દેવલીને શાંતા ખુશ ખુશ થઈ જાય છે, ને મહ
તથા કમલા પણુ પોતાને પથે પડે છે. પછી શાંતા પોતાને
જાય છે. શાંતાને આમ મોડી રાતે બહારથી આવતી જોઈને ચોપ
વાંચતાં વાંચતાં આરામચેરમાંથી ડોકું ઉઠું કરીને તેનો ધણી તેને પૂછે છે.

“ શાંતા, આટલી મોડી રાત સુધી ક્યાં ગઈ હતી ? ”

“ સતનારાયણની કથા સાંભળવા ગઈ હતી ! ” શાંતા
ભળતોજ જવાબ આપ્યો.

“ આમ અર્ધો અર્ધો રાત સુધી કથામાં બેસી રહેવું એ સારી વ
નથી ! વારૂ કથા કોને ત્યાં હતી ? કથામાં કઈ વાર્તાની ચર્ચા થઈ હતી ?

“ દેવલીને ત્યાં કથા હતી. બાકી વિષયમાં તો કથા
પોતાના બોખા દાંતોથી એવા ગોળા ગબડાવતા હતા કે ઝાઝી સમ
પડતી નહતી ! ”

“સમજ ન પડે એવું હતું તો નાહક શા માટે જાગરણ કર્યું?”

“તમે તો આખી રાત ચોપડાં વાંચવામાં વિતાવો છો, તો પછી હું આમ નકામા જાગરા ન કરું તો શું કરું?”

“પણ દેવકી જેવાં માણસોની સોખત સારી નહિ! જાણીજાણી મારી પરીક્ષા પાસે આવેલી હોવાથી અભ્યાસ પૂરું કર્યો વગર છુટકો નથી!”

“બહુ સાહે તમે તો પોતાનાં થોથાં ઉકેલવામાં જ ઉંમર પુરી કરજો, ને હું ઘરની વળીઓના દાંડા ગણી ગણીને ઉંમર પુરી કરીશ.” છાણુકો કરતી, પગ પછાડતી શાંતા પોતાના ઓરડામાં જઈને સુવે છે ને તેનો ધણી તો વાંચવામાં જ લીન થાય છે.

પ્રવેશ ૮ મો

સ્થળ: શિવજીના મંદીર પાછળનું ખાંડેર [અંધારામાં બીજાં માણસો સહિત મહંત ઉભા છે. દૂર એક ઝાડની નીચે કાળા રંગની એક મોટર પણ ઉભેલી છે. બધા જાણે કાળાં કૂર્મ કરવા તત્પર થયા હોય, તેમ કાળા ડ્રેસમાં સજ્જ થએલા જણાય છે. થોડીવારે કાળા વસ્ત્રોમાં ઢંકાયેલી બીજી ત્રણ વ્યક્તિઓ આવે છે.]

શાંતા-નમસ્કાર મહંતજી! બાપલા મારો ધણી વહેંચાયો છે તેથી મને દેવકીને ત્યાં આવતી અટકાવે છે. આજે મહામુસીખતે હું અહીં આવી શકી છું..

મહંત-અસ અખ કિસીકી શક્તિ નહિ કે તેરા કુંછ નુકસાન કરે! તુ અખ હમારે રક્ષણુમે આ ગઈ હય, અખ કોઈ તેરા નામ બી નહિ લે સકેગા.

દેવલી-બાપલા, આ મારી બધી રૂપાની જાણસોને સોનાની બનાવી દ્યોને? એલી રૂપિયાની કોથળી છે, તેને પણ સોનાના બનાવી દ્યો!

મહંત-અરહા લાવ! [લઈને બીજા માણસને હવાલે કરે છે.]

શાંતા-બાપલા, મોડું થશે તો મારી શોધખોળ થશે ?

મહંત-કિંતુ અમ તો પતા નહિ ચલેગા. દેખ એક મોટર તૈયાર હય. પ્રભાત કે સમય પહેલે તો દેહલી તરફ ૩૦૦ મીલકે ફાસ્ટેપર પહોંચ જાયગી. મેરી નઈ ચીડીયા !

શાંતા-તો શું અમે પાછી ઘેર નહિ જઈ શકીએ ?

મહંત-તેરે જૈસી સ્વર્ગકી આપસરાકો મેં હાથ ક્યું જાને હું ?

શાંતા-હૅ...એ ! તો શું તમારો ઈરાદો મને ઉઠાવી જવાનો છે ?

મહંત-તું અપની રાજપુશીસે તનદાન દેનેકે લિયે આઈ હય. ફિર મેં ક્યું ઇન્કાર કરું ? [શાંતાથી ભયને લીધે ખૂબ પાડી દેવાય છે “ કોઈ આવો ! અથાવો ! ” પણ તેને કલ્લોરોશ્નથી બેભાન બનાવવામાં આવે છે. દેવત્રી નાસવા જાય છે તેને પણ પકડીને મોઢે ફૂંચો દેવામાં આવે છે. અને મોટરમાં નાખીને પાંચ માણસો મોટર હંકારી જાય છે. સાથે પેલો જસુસ એક ચામડાની બેગ પણ ઉંચકીને મોટરમાં બેસે છે, કે જેમાં આખા પરગણાને ઠગીને એકઠો કરેલો પૈસો જમા કરેલો હતો. મોટર પૂરપાટ દોડવા લાગી. પાછળ થોડીવારે શાંતાનો ધણી તેને વહેમ પડવાથી દેવત્રીને ઘેર શોધવા જાય છે; પણ દેવલીએ ગૂંમ થએલી હોય છે, જેથી તે આખા ગામમાં શોધખોળ ચલાવે છે. બીજા દિવસે મહંતની પાર્ટી ગુમ થવાના સમાચાર વાયુવેગે પ્રસરી જાય છે; જેથી શાંતાનો ધણી પોલીસમાં કેસ નોંધાવે છે. સ્ટેશને સ્ટેશને તાર છુટે છે.]

૧૫ દિવસ પછી કાશ્મીરની સરહદ પર મહંતની પાર્ટી પકડાય છે. પ્રશ્નાતપ કરતી શાંતા એના ધણીને પાછી સોંપાય છે. પોતાની જ બૂલને કારણે એને બૂલનો ભોગ બનવું પડ્યું હતું. એ વિગત સમજાવતાં શાંતાનો ધણી તેને માફી આપે છે. દેવલીના માથે શાંતાનું હરણ કરવામાં લાગીદારી કરવા બદલ છ માસની સખત મજુરી સાથેની સજા થાય છે. કમલાને બે વરસની સજા થાય છે, તથા મહંતને સખત મજુરી સાથે સાત વરસની સજા થાય છે. અને તેના દરેક બીજા સાથીદારને અઢી અઢી વરસની સખત મજુરીની સજા થાય છે.

મહંતની બધી રકમ જપ્ત થાય છે. આ પહેલાં એ મહંતશ્રીએ બેવાર જેલ તોડ્યાના બનાવો નોંધાએલા છે. ત્રણ ઠગાઇના કેસો ને ચાર સ્ત્રી હરણના કેસો આ પહેલાં એમના પર થઈ ચૂકેલા છે. એટલે આવી સબથી પણ એ શાના ડરે? “સાત વરસ તો બેતબેતામાં નીકળી જશે.” એ આશાએ ખુશખુશાલ ચહેરે મહંતજી જેલ તરફ સિધાવ્યા. વળી નફ્ટાઇની હદ તો જુવો કે જાણે કંઈ ધર્મનું કાર્ય કરવા જતા હોય તેમ “ઓમ ઓમ ગીરીધારી!” નો નાદ કરતા કરતા ગયા. પણ એમાં દિલગીર થવા જેવુંય શું છે? મોટા મોટા લીડરો સત્યાગ્રહ કરીને જેલમાં જાય છે ત્યારે એ આવી રીતે જેલમાં જાય છે! પણ નામ તો કમાય છે ને?

ઈદનાં એકસીડન્ટ

(૧)

મારી પોતાની ઈદ

પ્રુદા ભલું કરે અમારાં ખદીબ ખાલાનું કે એમ તો મહીનાના મહીના વીતી જાય છતાં અમારા ઘર તરફ ફરકીનેય ન લાગે! પણ ઈદની આગલી રાતે તો એકાએક પ્તેગના ઉંદરની જેમ કુટીજ નીકળે! ચાહે કરા પડે કે વિગળી પડે હીમ પડે, કે જળપ્રલય થાય, કે ધરતીકંપના આચકા લાગે; પણ ખદીબ ખાલા ઈદની આગલી રાતે આવવાનું નજ ચૂકે!

અને આવે તે પણ ધામધૂમથી જ. એટલે કે ભડકેલી ભેંસ જેમ શીંગડાં અને પૂછડું ઉછાળીને કુદતી ચાલે; તેમ ખદીબ ખાલા પધારે ત્યારે ઘરના ઉંખરાથી ખાર હાથ છેટેથી જ બુરખાને ઉતારીને ખભે નાખે અને કોઈ બહારવટીયાની ઢબે ઘરપ્રવેશ કરતાં અમારાં પેલાં એટલામાં કે “કલુ કી અમ્મા” ની ખબર પૂછે. પછી કલુ મીયાંને અમાઉથી નોટીસ આપ્યા વગરજ ચુંબનોની પરંપરાથી ગભરાવી મૂકે અને પછી જ પલાંડો વાળીને શેતરંજ પર બેસે. ખૂમસુરતીની સાથે તેમને કંઈ લેવાદેવા ન હતી. પણ તેમનો સ્વભાવ ચાંદળીબી જેવો ગરમ પ્રકારનો ગણી શકાય! અમારાં સંબંધીઓમાં એ અઢારમી સદીના નમુના રૂપ માનવપ્રાણીને બેઈને મારો પુરાતત્વ શોખીન આત્મા ખૂબ આનંદ પામતો!

એમનામાં વિશિષ્ટતા એ હતી, કે એક બકરી આખા દિવસમાં જેટલો ચારો ન ખાય; એટલાં એ પાન ચાવી જતાં! ઉંઘનો થોડાક સમય ખાંદ કરતાં બાકીનો આખો વખત એમનું મોઢું પાન વાગેળતું જ દ્રષ્ટે પડે! એમણે બેસતાંની સાથે જ “કલુ કી અમ્મા” ને પ્રશ્ન કર્યો: “છોટી બીબી પાન બનાવું, ખાશો?” જવાબ ન મળ્યો છતાં પાનનો ડબ્બો સરકાવીને એક ડબલ પાન બનાવીને પોતાનાં

મોઢામાં સરકાવ્યું અને એક સીંગલ પાન અમારા કલ્લુની અમ્માને બનાવી આપ્યું.

તમે કહેશો કે ખદીજ કોણ છે? એમ તો ઉંમરના કારણે અને પુરાણા રિવાજોનાં એકસપટ્ટે હોવાને લીધે એમને ગામ-ખાલ્લ તરીકે સંબોધીએ તો પણ ચાલી શકે! બાકી ટુંકાણમાં જણાવવાનું કે અમારાં સાસરીયાનીએ ડોશી પુરાણી નોકર છે. અમારા બેગમ તો ઠીક; પણ બેગમના બાપા એટલે અમારા સસરા પણ એમના ખોળામાં રમી ચૂકેલા! અમારી સાસુના એ ગોઠીયણ અને ખાસ કાયદાનું સલાહકાર હોવાથી એમનું માન મારે ખાસ સાચવવું પડતું. કારણ કે કદાચ એમના આદરસત્કારમાં ખામી આવે, તો પછી વડી સરકારમાં એઓ દરખાસ્ત કરે અને વડી સરકાર એટલે અમારાં સાસુમાં તરફથી છોટી સરકાર એટલે કે “કલ્લુકી અમ્મા” નું એ બાબત પર ધ્યાન ખેંચવામાં આવે. જેથી છોટી સરકાર તરફથી મારી ઉપર દબાણ કરવામાં આવે. એટલે કે જો અમારાં બેગમસાહેબ પોતાની જાત પર જય તો પછી આપણો ઘાટ તો “ઘોબીનો કુતરો ન ઘરનો, ન ઘાટનો!” જેવો થાય! મતલબ કે મહાદેવ પહેલાં પોઠીયો પૂજ્ય તેમ એમને અમારે સૌથી વિશેષ માન આપવું પડતું કારણ કે તેઓ હવે ફક્ત માન મેળવવા માટે જ જીવી રહ્યાં હતાં!

રાબેતા મુજબ આજે પણ ખદીજ ખાલા ઈદની દા'વત આપવા આવ્યાં હતાં. ઈદની દા'વત તો અમારાં સાસુમાં તરફથી ખાસ કલ્લુ અને તેની અમ્માને જ મળતી, પણ પીરને લીધે મુજબરને માન મળે. અથવા તો દેવને લીધે પૂજારીનો ભાવ પૂછાય; તેમ તેમના પેટામાં આપણને પણ તુફેલી દા'વત મળી રહેતી! ઉઠતી વખતે રાબેતા મુજબ ખદીજ ખાલાએ ખોખરે ઘાંટે કહ્યું “કાલે આપને બડી બેગમને ત્યાં દા'વત છે. હાં...આ, પણ કાલે ઈદની નમાઝ ક્યાં પઢશો?” કહેવાનું મન તો થયું કે “પીઠામાં!” પણ હીંમત ન ચાલી જેથી કહ્યું “ઈદગાહમાં;” એટલે તે બોલ્યાં;

“ ઠીક છે. આજકાલ તો લોકો ચાલવાને દદેં ઇદગાહ સુધી પગ ન દુઃખાડતાં મહોલ્લાની મસીદમાંજ નમાઝ પઢી લે છે. પંદર વીસ વરસ પહેલાંતો એકેએક મરદ ઇદગાહે જતો. હાં...આં, પણ છોટી બીબી ” કલ્લુમીયાંને તેમના અબ્બા સાથે મોકલશો કે નાના સાથે ? ” થોડીક વાર વિચાર કરીને અમારાં તે બોલ્યાં :

“ નહી કલ્લુમીયાં તો એમની સાથે જ ઇદગાહ જશે. ”

“ અરે ! ત્યાં જ મોકલી દેએને ? બચાંકચાં સાથે ખુશીથી ચાલ્યો જશે. ” ખદીબ ખાલા બોલ્યાં અને પાનની પીચકારી પીક દાનીમાં નાખી, પણ થોડા છાંટા મને ઉઝ્યા છતાં ન છૂટકે ચૂપ રહ્યો.

“ હા ઘણી સારી વાત છે. સવારે કલ્લુ મીયાં ત્યાં આવી જશે અને એના નાનાની સાથે ઇદગાહમાં જશે. ” મેં મારો મત દર્શાવ્યો.

ત્યાં તો બમગરી સળગાવતાં એકદમ સુરંગ ફાટી નીકળે તેમ કલ્લુકી અમ્મા ટપકી પડ્યાં :

“ લ્યો, ભાઈસાહેબને તો જોઈતું હતું તેવું જ મળ્યું ! ભલે તમે દોસ્તોમાં ખુશીયાં હરજો ફરજો. એકનો એક છોકરો, તેને પણ હારે લઈ જવો મુશ્કેલ પડે, તો ભલે એકલા એરંડા જેવા ચાલ્યા જાએ ! મારા કલ્લુમીયાંને લઈ જનાર ખુદાની મહેરબાનીથી હજી ઘણા જીવતા છે ! ” કલ્લુની અમ્માએ રા. જમનાદાસની જેમ અર્ધા કલાક સુધી એકઠાં ભાષણ કર્યું.

એમ તો મારામાં એક એવી સારી આદત છે; કે તેના પ્રતાપે અંતે બેગમસાહેબને જ હારવું પડે છે. બેગમે જ્યાં લેકચર શરૂ કર્યું કે આપણે બધું જ કામકાજ પડતું મૂકીને પલંગ પર આડા પડીને શાંતિથી એકાગ્ર ચિત્તે એમના ઉપદેશનું શ્રવણ કરવા માંડવું ! જ્યારે એ ભાષણ કરીને થાકે અને હું એક હુંકારો પણ ન ભરું ત્યારે આપોઆપ ખસીયાણું પડીને અંતે તલ્વારને મ્યાન કરે ! તે પ્રમાણે આજે પણ એમને જ થાકીને હારવું પડ્યું. શાંતિ થયા પછી ખદીબ ખાલાએ ફરીથી સૂચના કરી : “ હાં...આં, તો મીયાં સાહેબ, તમે

નમાજ પઢીને સીધા ત્યાં જ આવીને ખાત્રે. દોસ્તોની સાથે ગપ્પાં
મારવામાં નાહક વખત ના વિતાવશો, અને છોટીખીખી તમારે તો
સવારમાં જલ્દીથીજ આવી લાગવાનું.” એટલું કહીને તે ચાલ્યાં ગયાં.

x

x

x

રાતના અગીઆર વાગી ગયા હતા. આંખોમાં ઉંઘ ઘેરાઈ હતી
કે ઉંઘમાં આંખો ઘેરાઈ હતી. કલ્લુની અમ્માનો ગુસ્સો ઉતરી ગયો
હતો; પણ ગુસ્સાનો સોભે હતો ઉતર્યો ન હતો—એટલે કે મોઢું હતું
તોખરા જેવું ફુલેલુંજ હતું. તે સોપારી કાંતરતાં ત્રાંસી નિગાહથી મારા
તરફ ભેઈ રહ્યાં હતાં અને હું તેમને શી રીતે મનાવવાં તેની હિઠમત
થોજી રહ્યો હતો. આપ એમ ન સમજી લેતા કે હું ખીજા અનમુરીદ
મરદોની જેમ મારી ખેરીથી ડરું છું? ના, ના. કારણ કે તે કંઈ
પાઘ, વરૂ, કે મગરમચ્છ નથી કે તેનાથી ડરવાનું હોય! તો પછી
આટલી વિમાસણ શા માટે?

તમે જાણો છો કે હું પણ સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો પાકો હિમાયતી
છું. સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો પાકો હિમાયતી છું. એટલે કે બેગમ
પર્દાનો ત્યાગ કરી હરાયાં દોરની જેમ જ્યાં હોય ત્યાં ફરતાં
ફરે, અને પોતાના રૂપનું પ્રદર્શન કરતાં ફરે એવા પ્રશ્નિમના સુધા-
રાવાળી સ્વતંત્રતાનો હું હિમાયતી છું એમ સમજવામાં ભૂલ રખે કરી
એસતા! સ્વતંત્રતા એટલે આઝાદી. સ્ત્રી પુરૂષની ગુલામડી થઈને
નહિ; પણ મિત્ર થઈને રહે એવી સ્વતંત્રતા મને ખપતી. અને તેથી જ
સાપ મરે પણ નહિ અને લાઠી તૂટે પણ નહીં એવી કોઈ યોજના વિચારી
રહ્યો હતો. અંતે વિચાર પર ઉંઘે છત મેળવી અને હું પલંગમાં
પોઢી ગયો તે ઠંઠ સવારે સાડા સાત વાગે કોઈ એ ખારણું ઠોકયું
ત્યારે જ આંખ ઉઘડી.

આંખો ચોળતાં ચોળતાં ખારણું ઉઘાડીને જોયું તો બે
ખેરીઓ માથા પર થાળ તપેલાં વગેરે લઈને ઉભી હતી. ઉંઘની
ધૂનમાં ને ધૂનમાં હું એમ સમજ્યો કે “કોઈ માત્ર વેચનારીઓ
હશે.” એટલે તેમને આંખો ખંધ કરીને જોરથી ધમકાવવા માંડી.

“ચાલી જાઓ અહીંથી ! સવારના પહોરમાં બારણા ઠોકીને અમારા જેવા સદ્ગૃહસ્થોની ઉઘ ઉરાડતાં તમને શરમ નથી આવતી ? જાઓ, એકદમ ચાલી જાઓ, ઉભી ઉભી બાધાની જેમ મારા મોઢા ત્રાસું શું બેસા કરો છો ? શું તમે ખંને બહેરી છો ? કાને સાંભળતી નથી ?”

તે ઊંચીઓ મારા શબ્દો સાંભળીને ભેરથી હસી પડી. મને રીસ ચઢી કે “શું વેચનારીઓ પણ આવી નક્કર હોય છે ?” હું તેમને ખાલી ખાલી ડરાવવા ખાતર તેમની તરફ ધસ્યો. તે ચમકીને પાછી હઠી, જેથી એક બીજીની સાથે અથડાઈ પડી, ને તેમના આથાપરનો સામાન પડી ગયો. “ધમ” શું ને અવાજથી ચોંકી ઊઠતાં બેયું કે એક તરફ સેવ તથા ખાંડ વેરાએલી હતી, તો બીજી બાજુ બદામ, પીસ્તા વગેરે મેવો વેરાયો હતો, અને દૂધ ઢોળાયું હતું. હવે અને સમજાયું કે એ તો અમારે સાસરેથી સવારના નાસ્તા માટેની સામગ્રી આવી હતી.

“ઓ ખુદા ! હવે શું થશે ?”

“મીયાં, તમેાને સમેાં સભાંમેં ચે ચ્યા કોંમ કીયા ? ચ્યા હમ કોઇ ચોર મોર ચે કે તમેાને હમેાંકો બહાર હાંકને લીચે ઇત્ની સગલી દાદાગીરી કીતી ? સગલી ચીજ ધૂલમેં મીલા દીતી, અબ સપરમેં દાડે ચ્યા ધૂલ ખાઓગે ? ફિજરકે પેર મેં તમેાને તે ભાંગબાંગ પી લીતી હે કે ચ્યા ?”

હું તો બારણાને અઢેલીને ગુપચુપ તેમનું સુક્રીયાણું ઉઠ્ઠ લેકચર સાંભળતોજ રહ્યો. સેવ, દૂધ, ખાંડ, મેવો વગેરે ધૂળમાં મળવાની મને ચિંતા ન હતી. કારણ કે આપણે કયાં પૈસા ખરચ્યા હતા ? ચિંતા હતી તો ફક્ત કલ્લુની અમ્માના ગુસ્સાની ! તમે એમ ન માની લેતા કે હું તેનાથી ડરું છું ? પણ ઊંચાણું નાજુક દિલ દુઃખાય એ મારા જેવા સ્ત્રીઓના હિમાયતીથી શી રીતે બેઈ શકાય ?

ગરબડથી આંખ ખુલી ગઈ એટલે કલ્લુકી અમ્મા પણ દોડી આગ્યાં. તેમને નિરખતાજ પેટી ખંને ઊંચીઓએ કકળાટ ચાલુ કર્યો.

“હાય! હાય! સઝ કુછ કરા ઘરાયા ખાક મેં મિલ ગયા! આજ એસે સપ્પરમેં દીન યે ર્યા હુવા? બેગમકા કામ તમામ હો ગયા!”

તેમના બોલવાથી છોટીબીબીને એટલે કે અમારાં પેલાંને ફિકર પડી કે એમની અમ્મા થોડા દિવસથી બીમાર હતાંજ, તો તે શું આજે ઈદને દિવસેજ આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરીને ગયાં હશે? રડમસ ચરેરે પેલી બૈરીઓને પૂછ્યું :

“અરે! કમબખ્તો કયા હુવા? સાફ સાફ ખતાવ!” જમીન પર પડેલી સેવ, ખાંડ વગેરે તરફ નજર નાંખીને તે બંને એકી સાથે બોલી ઉઠી :

“હાય! ર્યા ખતાએં? ર્યા હુવા? સખકુછ લૂટ ગયા!”

એટલું સાંભળતાંજ કલ્લુકી અમ્માએ મોટા સાહે પોક પાડવા માંડી અને તેનું જોઈને પેલી બંનેએ પણ ગળું ફાડી ફાંડીને રોવા માંડ્યું. શોરબકોરથી આખો મહોલ્લો ખળભળી ઉઠશે, એ ભયથી બેગમને એકદમ ઘરમાં ઉઠાવી ગયો. અત્યંત શોકથી તે બેશુદ્ધ થઈ ગઈ હતી. પેલી બંને સ્ત્રીઓ પણ ખાલી વાસણો લઈને અમારી પાછળ પાછળ ઘરમાં આવી, અને બેગમને બેશુદ્ધ થએલી જોઈને ખસીયાણી પડીને રડવાનું બંધ કરી એક સ્ત્રી પંખો ઢાળવા લાગી અને બીજીએ પાણી લાવીને છાંટ્યું.

અહીં આમ બાબત હતી, તેવામાં અમારા પાટવી કલ્લુમીમાં પોતાની અમ્માને પલંગ પર પડેલી અને અમને બધાંને ગભરાએલાં જોઈને સમજી બેઠા કે “તેમની અમ્મા બેહિશ્ત નશીન થયાં હશે?” તેથી દરવાજામાં બેસીને દૂધવો મૂકવા લાગ્યા! પેલી બે બૈરીઓ પૈકીની એક તો ઉઠીને હાથમાં સપાટ પકડીને દોડી અમારાં સાસુને આ ટેબલની ખબર આપવા.

x

x

x

થોડી વારમાં બડી બેગમ એટલે કે સાસુમાની સવારી આવી લાગી. આંગણમાં પડેલા સામાનને જોઈને લડકી ઉઠ્યાં અને વળી

દરવાજામાં કલ્લુમીયાને ડુસ્કાં ભરતો જોયો એટલે સમજ્યાં કે “જરૂર કંઈ દાળમાં કાણું છે !” રડું રડું થતાં ઘરમાં પધાર્યાં.

ખડી ભેગમના આવતાં પહેલાંજ છોટી ભેગમ હોશમાં આવી ગયાં હતાં, પણ પલંગમાં પડ્યાં પડ્યાંજ શું ધાંધલ થાય છે, તે નિરખી રહ્યાં હતાં, પોતાની અમ્માને ભેતાંજ વાંદરીની દબે છલાંગ મારીને તેમની કોટે વળગી પડ્યાં !

દીકરી તો એટલા માટે રડી પડી હતી કે માને જીવતી ભેધ ! “કદાચ મા મરી ગઈ હોત તો શું થાત ?” એ વિચારે તેને રડવું આવતું હતું, અને મા એટલા કારણથી રડતી હતી કે “દીકરીના પેટમાં કંઈ ચૂંક ખૂંક ચાલતી હશે, કાં તો એના નાલાયક ધણું એ (એટલે કે મેં પોતે) એને કંઈ મારીખારી હશે !”

રાત્રે જે અમારા ખંનેમાં સ્હેજ ચકમક અરી હતી, તે બીના ખદીજ ખાલાએ મરચું મીઠું ભભરાવીને અમારી સાસુને કહી દીધી હતી એટલે આ ટેબ્લાનો બધો ટોપલો મારી ઉપરજ ઠલવાયો !

સરકસના સિંહની જેમ કેટલીકવાર સુધી મારી સામે કરડી નજરે ભેયું. પછી જે બેચાર સંભળાવવા જેવી વાતો હતી તે સંભળાવી કાઢી અને આપણે પણ શાંતિથી સાંભળી લીધી ! શું કરીએ કલ્લુકી અમ્માની અમ્મા હતાંને ? બીજું કોઈ હોત તો બતાવી દેત !

જ્યારે ખંને ડુસ્કાં ખાતાં ખંધ થયાં અને ઘરમાં પુનઃ શાંતિ છવાઈ; ત્યારે મેં આખો કિસ્સો શી રીતે બન્યો તે હકીકત કહી સંભળાવી. એટલે આપણી ઉપર નવી આકૃત ઉતરી.

અમારાં પેલાં તેમની મા તથા પેલી બે સ્ત્રીઓએ મળીને ઠરાવ પાસ કર્યો કે “મારા દીમાગમાં જરૂર કંઈ ગાંડપણુની અસર છે અથવા તો અમારા મરહૂમ પરદાદા જે ૧૮૫૭ ના બળવામાં ખપી જઈને ભૂત થયા હતા તે મને કોઈ કોઈ વેળા આવીને વળગે છે. માટે ગાંડપણુની દવા કરાવવા કોઈ પણ મૈંડ હાઉસનો આસરો લેવો અથવા ભૂતની વળગાડને મટાડવા દિલ્હીવાળા ખવાબ્ હસન નીઝામીનો અક્લો પકડવો !

મેં કહ્યું કે “એ બેમાંથી મને કંઈ નથી. હું ગાંડો નથી તેમજ ભૂત પણ વળગ્યું નથી; કારણ કે મુસલમાનો મરીને ભૂત થતાજ નથી. જીવતાજીવત ભૂત જેવા હોય તો ભલે !” અને બીજું, ઘણું ઘણું કહ્યું, પણ મારે કોઈએ સાંભળ્યું નહિ. જેમ નરીમાનની એક પણ વાત બી. પી. સી. સી. સાંભળતી નથી તેમ !

પછી તો બડી બેગમે મંગાવેલી ગાડીમાં છોટી બેગમ પીયર સિધાબ્યાં અને કલ્લુમીયાંને પણ સાથે લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો; પણ એ અક્કલના બારદાને તો મારી સાથેજ ઈદગાહમાં આવવાની હક કરી.

તે બંને ગયા પછી મેં ઘડિઆળ તરફ જોયું તો સાડા આઠ વાગી ગયા હતા. ઈદગાહ સુધી પહોંચાય એટલો હવે વખત ન હતો જેથી જુમ્મા મસીદમાંજ નમાઝ અદા કરવાનું નક્કી કર્યું. વખતની તંગીને લીધે હજમત કરાવવાનું પણ માંડી વાળ્યું અને નહાવા બેસી ગયો. નાહી રહ્યા પછી પાછી કપડાંની પંચાત ઉભી થઈ ! કલ્લુમીયાંને નહાવા બેસાડ્યો અને હું કપડાંની શોધખોળ કરવા લાગ્યો. કેટલીક શોધ ખોળને અંતે એવું માલમ પડ્યું કે મોટી અદ્મારીમાં મારાં કપડાં છે. પણ મોટી અદ્મારી પર મોટું અલીગઢનું તાળું લગાડેલું હતું અને તે તાળાની કૂંચી કલ્લુમી અમ્માના ઈબ્રરખંધમાં બાંધેલી હતી ! જેથી ઘરવાળી પીયર ગઈ તેની સાથે ઈબ્રર પણ ગઈ, ઈબ્રરખંધ પણ ગયો અને કૂંચી પણ પીયર ગઈ !

એમનું પીયર જરા વધારે દૂર હતું એટલે ત્યાંથી કૂંચીઓ મંગાવીને તાળું ઉઘાડતાં નમાઝનો ટાઈમ ખલાસ થવાની ધાસ્તી હતી. તો હવે શું કરવું ? ચંદરથોની જેમ તાળું ઉઘાડી શકાય એમ સમય અને સંજોગ ન હતો. જેથી ખાતર પાડનારાઓની જેમ લોઢાના સળીઆથી તાળું તોડવાનો વિચાર કર્યો. સળીઓ ભેરવીને “યા અલી મદદ !” કહીને જોર માર્યું તો ‘કડાક’ શું ને થયું, પણ તાળું તૂટવાને બદલે સળીઓ તૂટ્યો !

“હવે શું કરવું?” ગાંધીજીને સ્વરાજ લેવાની કે સત્યમૂર્તિને ધારાસભાના પુનઃભવેશની જોટલી ફિકર નહિ હોય તેટલી ફિકર મને નવાં કપડાંની હતી! પણ વિદ્વાયતમાં ત્રણ ત્રણ ચક્કર પરિપક્વે ભરાઈ છતાં સ્વરાજ ન મળ્યું તેમ આખા ઘરમાં ત્રણ ત્રણ ચક્કર આધા છતાં કપડાં શી રીતે કાઢવાં તે ન સમજાયું!

ખેર! જુનાં કપડાંએજ ઈદ ઉજવી લેવાનું નક્કી કર્યું. “મારા બીજા હજારો બિરાદરોને જ્યાં તન ઢાંકવાને પુરાં વસ્ત્રોએ મવેસર થતાં નથી ત્યાં મને સારાં નવાં લુગડાં પહેરવાનો શો હક છે?” એકાએક માનવતા તરફ વિચારો ઢળ્યા અને જુનાં કપડાં પહેરવા માંડ્યાં. તેવામાં કલ્લુકી અમ્માએ મહોલ્લાની મસીદના પેશમામને ઈદી તરીકે આપવા એક ખાદીનું પહેરણું—સૂરવાળ બનાવ્યાં હતાં. તે ઈમામ તો પોતાને ગામ ઈદ કરવા ગયેલો હોવાથી ખુટીએ લટકી રહ્યાં હતાં તેને પહેરી લેવાનો વિચાર સુઝ્યો. સૂરવાળ તો હિંચી હતી, પણ ઈમામ સાહેબ મારા કરતાં બડા મોટા હોવાથી પહેરણું મારા માટે સાધુની કફની જેવું થઈ પડ્યું! જે જરાક વધુ નીચું હોત તો પહેર્યો પછી ઘરમાં ઝાડુ દેવાની પણ જરૂર ન રહે! મતલબ કે પહેરણું એટલું નીચું અને ઘેરદાર હતું કે નીચે સૂરવાળ પહેરવાની પણ જરૂર ન રહે!

કપડાં પહેરી આયનામાં જોયું તો જાણે કોઈ તાજે જ મોલવી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી ગુજરાતમાં વાએઝ કરવા ઉતરી આવ્યો હોય એવો દેખાવ લાગતો હતો! કોઈ હિંદુ જીવે તો એમજ ધારે કે કોઈ ભવૈયાએ ઝંડાબુલણનો વેષ કાઢ્યો હશે! અને કોઈ પારસી જીવે તો એમજ ધારે કોઈ નવા અંધ્યાદેખાવા કરકટી ઉઠાવવા પધાર્યા હશે! અને નાનાં બાળકો તો જીન્નાત સમજીને જ લડકી બન્યા!

હમ્મામમાં કલ્લુમીયાને બૂમ પાડી “લૈયા ચલો, નમાઝકા ટાઇમ હો ગયા હે!” કલ્લુમીયા હમ્મામમાંથી બહાર નીકળ્યો પણ મારો દીદાર જોતાંજ “ઓ બાપ રે!” કહીને પાછો હમ્મામમાં ઘુસી ગયો. તેણે જાણ્યું કે ધોળે દહાડે જન્નાત ઘરમાં ફુટી નીકળ્યો

હશે! કેટલી સમજવંટ પછી અને મારી રોજની વાતચીતની, રીતભાતની પાકી ખાતરી થઈ, ત્યારે બારણું ઉઘાડ્યું. તેને પણ મેલાં લુગડાં પહેરવાં પડ્યાં, કારણ કે તેના કપડાં પણ પેલી અદ્ભારીમાં જ હતાં. પ્રથમ તો તેણે ખૂબ હઠ લીધી પણ નમાઝનો ટાઈમ થઈ ગયો હતો. એટલે મારી સાથે તેને મેલે લુગડે જ દસડાવું પડ્યું!

રસ્તામાં એક માણસે ટકોર કરી કે “મીયાં સરસે પેર તક મોલ્વી બનકે નિકલે હો તો ઝરા દાઢીલી તો ઉધાર માંગલાના થા?” તેના સાથીએ કહ્યું “કમ અઝ કમ કોઈ નાટકવાલેસે બનાવટી ઝાઢી કિરાયેસે લાના થા!”

મસ્જિદમાં ગયા. નમાઝથી ફારેગ થયા. હવે ઘર તરફ આવવાનો ઈરાદો કરતો હતો; તેવામાં લોકોનું એક મોટું ટોળું મારી તરફ ધસ્યું. મારા હાથને ચુમવા તથા મુસાફો કરવા લાગ્યું. મારો મુલ્લાંસાઈ ટ્રેસ બેઠને લોકો સમજ્યા કે “આ કોઈ પીર યા મોલ્વી છે?” તેથી જ મારા હાથ હું ઘણાંએ પાછા ખેંચતો છતાં ચૂમવા માટે પડા પડી કરતા! પછી કલ્લુમીયાં તરફ પણ ધસ્યા કે “લાવોને પીરઝાદાના પણ હાથ ચૂમીએ!” કલ્લુ તો ગભરાઈને રડવા જતો થઈ ગયો.

મેં કલ્લુનો હાથ પકડીને બેશથી આગળ વધવા માંડ્યું. જોડા મગલમાં દબાવી પડતા આખડતા મસ્જિદના દરવાજામાંથી બહાર નીકળ્યા. એવામાં કોઈ મોટું પેટ અને મસ્તકે પાઘડીવાળા શેઠ મુસાફો કરીને મહારા હાથમાં કશું સરકાવી ગયા! તે અપાટાખંધ ગાડીમાં ચાલતા થયા, અને મેં મુઠ્ઠી ઉઘાડીને બેયું તો રૂપિયો હતો! તેઓ મને કોઈ મુદ્દલાં સમજીને ઝકાત કે ફીતરાનો રૂપિયો નળગાડી ગયા હશે! રીસ તો એવી ચઢી કે તેના મોઢા પર છુટ્ટો રૂપિયો માંડે! પણ શું કરું? લાચાર હતો કારણ કે તે સખીનો થતો તો ક્યારનોએ ગાડીમાં ચાલ્યો ગયો હતો!

આ મુલ્લાંસાઈ ડ્રેસના કારણે વધુ હેરાનગતી લોગવવી ન પડે એ વિચારથી ગાડી કરી ઘર તરફ હંકારવા કહ્યું. કારણ કે આવા વેષે સાસરીયામાં જવાનો વિચાર ન હતો. પણ કલ્લુમીયાંએ હઠ કરવા માંડી “નહિ, નાની અમ્માને ઘેર જવું છે!” અને પછી રડવાનો સત્યાગ્રહ આદર્યો જેથી મારે ન છુટકે સાસરી તરફ ગાડી હંકારાવવી પડી! શું કરીએ?

“બાપા બનવું સહેલ છે નભાવવું મુશ્કેલ!”

કલ્લુમીયાંને સસરાને આંગણે ગાડીમાંથી ઉતારી ઘેર ગાડી લઇને ચાલ્યા જવાનો વિચાર કર્યો. સસરાને આંગણે ગાડી પહોંચતાં જ કલ્લુને ઉતાર્યો અને હું ગાડીમાં બેસી રહ્યો. કલ્લુમીયાંએ મને ઘરમાં લઈ જવાની હઠ કરવા માંડી. અમારી ખેંચતાણમાં કલ્લુના મામા ખડારથી આવી ચઢ્યા. તેમને કલ્લુએ વાત કરી એટલે તેમણે હાથ પકડીને મને નવી વહુને ડોલીમાંથી ઉતારે તેમ ધામધૂમથી નીચે ઉતાર્યો. ઉતારતાં જ મારા દીદાર બેઠને તે ભાઈસાહેબ ખડખડાટ હસી પડ્યા, ને બોલ્યા: “ક્યું ભાઈજન, કલ તો મીસ્ટર થે; ચૌર આજ મોંઢાના બન ગયે?” અને પછી મારી મઝાક બનાવતાં ઘરમાં લઈ ગયા. હું ગુજરીમાં વેચાવા આવેલા દુબળા ઢોરની જેમ નીચે મોઢે તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. ઘરમાં પહોંચતાં જ ઊંટને નીરખતાં બેંસોનું ટોળું ભડકી જય તેમ સઘળાં છોકરાં મને જોઈને ભડકીને નાઠાં!

ઘરનાં બધાં જ નાનાં મોટાં મદારીનો તમાશો જોવા ભેગાં થયાં હોય; તેમ મારી આજુબાજુ ટોળે વળ્યાં. બધાં હસતાં હતાં, ત્યારે અમારાં ઘરવાળાં તો ગુસ્સાથી અમળાતાં હતાં. મારી ફજેતીનો ઇતિહાસ મારે જ મોઢે સાંભળ્યા પછી કલ્લુની અમ્માએ ઘેરથી ચાવી મોકલાવીને મારાં કપડાં મંગાવ્યાં અને મને પહેરવા આપ્યાં. એક બાજુની કોટડીમાં હું કપડાં બદલતો હતો, ત્યાં આવીને મને તેમણે એટલો બધો ઠપકો આપ્યો, અને એટલી બધી તીરસ્કારની લાગણી બહાર કરી કે એવી તીરસ્કારની લાગણી તો મહાસભાએ પણ ફેડરેશનની

વિરૂદ્ધ ખતાવી નથી. એ તો હું જ નફ્ટ હતો તે ઘેરીનાં શબ્દો સાંભળીને એસી જ રહ્યો. બીજે કોઈ હોત તો શરમને લીધે જમીનમાં જ ઘુસી જત, કાં તો બરફની જેમ પીગળી જત, અથવા તો એ શીખામણ દેનારી બેગમનો જ ટોટો પીસી નાખત. કોણ બાણે માંડે દિલ એટલું કોમળ છે કે નારી જાતીની સામે તેનાથી સખત થવાનું જ નથી !

અંતે અમારાં સાસુનું બલુ થાય તેમણે કંઈ કામને માટે બૂમ પાડી, ત્યારે અમારાં બેગમ સાહેબ ગર્જના કરતાં કરતાં જ ચાલ્યાં ગયાં અને મેં છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

હવે ભપકાખંધ પોષાક પહેર્યો હતો જેથી સામેના આયનામાં જોવાનું મન થયું. ટેબલ પર આયનો ગોઠવી હું ખુરસી પર કમાલ પાશાની અદાથી બેઠો. વળી હીટલરની અદાથી ઉભો થયો, અને મુસોલ્લીનીની અદાથી છાતી કાઢીને કેવી રીતે બોલવું કે જેથી અમારાં બેગમ સાહેબ મારી આગળ દબાઈ જાય ! આમ વિચાર કરતાં કરતાં જુદા જુદા પોઝમાં દેખાવ આપતો હતો તેવામાં પાછળથી અવાજ સંભળાયો.

“ આઈનમાં બેઈ બેઈ ને વાંદરાની જેમ શું ચેનચાળા કરો છો ? ” આમ બોલતાં બોલતાં અમારાં પેલાં પકવાનનો થાળ લઈ ને પધાર્યો.

“ આઈનામાં મેં મોઢું જોયું તેમાં તમારું શું બગડી ગયું ? હું તમારો નોકર નથી પણ ધણી છું તેનો તો ખ્યાલ કરો ? ” મેં છેલ્લું વાક્ય એવી યતીમ સુરત બનાવીને રજુ કર્યું કે બેગમને દયા આવી. એમ તો ઘેરીનાં દિલ તો દયાળુ જ હોય છેને ? એમણે જરાક હસ્તાં હસ્તાં હલવાનો એક કોળીઓ પ્રેમપૂર્વક મારા મોઢામાં મૂક્યો, “ વલ્લાહ જત્રતકા મઝા આ ગિયા ! ” પણ વળી પાછાં હડખાઈ કુતરીની જેમ બેગમ છેડાઈ પડ્યાં.

“ તમને તે ખાતાં પણ ક્યારે આવડશે ? નાના છોકરાંની જેમ હલવાના કોળીઆની સાથે મારી આંગળી પણ ચાવી કાઢી ! ” મેં તરતજ નાટકના સુત્રધારની અદાથી પ્રાર્થના કરતા હોય તે ઢબે વિનંતિ કરી :

“કરમ કર તુ મુજ પર અય કદ્દુકી મા;
કે જાન બુજ કે મેને કસુર નહી કિયા!”

તેમણે ‘ફહ’ શુંને હસી દીધું અને...! અને શું? આર્વ
ટગચાઈવૉરમાં અમારી ઈદ પુરી થઈ!

(૨)

બુધ્ધુમિયાંની ઈદ!

દુણી વેળા મનુષ્યોમાં યથાનામા તથાગુણ એટલે કે નામ
મમાણે ગુણ હોવાને બદલે નામથી ગુણ વિપરીત હોય છે. જેમ કે
સાકરલાલની જીભ સાકર જેવી મીઠી હોવાને બદલે લીમડા જેવ
કડવી હોય છે! નામ કરુણાશંકર હોય ને દિલમાં દયાનો તો છાંટોએ
ન હોય! નામ હાતિમભાઈ હોય અને તર્યાજ કંજુસના કાકા હોય
નામ ગુલાબદાસ હોય અને ધંધા ધંતુરા જેવા હોય! નામ શાંતિલાલ
હોય અને જીવન ધાંધલથી ઓતપ્રોત હોય! નામ અકબર હોય અને
પગમાં બેડાનું ઠેકાણું ન હોય! નામ નૌશરવાને આદિલ જેવું હો
અને ધંધો તાડી વેચવાનો હોય! નામ હોય ધનજીશ અને ખિસ્સ
કચ્છના રણુ જેવાં સફાચટ હોય! નામ સુંદરવદન હોય અને ડારુ
દાઘુ જેવું ભયંકર દીસે! નામ શમશુદ્ધીન હોય અને મોઢું અમાવાસ્યાન
ચંદ્ર જેવું હોય! નામ શમશેરખાં હોય અને પુરૂં દાતરડું પકડવું પણ
બાણુતા ન હોય! કહેવાય ખાનબહાદુર અને ઘરમાં બૈરી આગળ પણ
ચાલતું ન હોય! ખિતાબ હોય શમશુદ્ધ ઓલમાનો અને ઉર્દૂમ
કાગળ પણ વાંચી શકતા ન હોય! નામ ફાઝીલબેગ હોય, અને અલેક્સ
નામ ભાલોએ બાણુતા ન હોય! નામ સૂરસિંહ હોય અને કુતરાંઈ
પણુ ડરતા હોય! નામ રોકડચંદ અને ઉધાર સિવાય વાત ન કરે
નામ ધર્મેન્દ્રસિંહ હોય અને દિલમાં ધર્મનો છાંટોએ ન હોય! તેમ
આપણી વાર્તાના નાયકનું નામ બુધ્ધુમિયાં હતું. પણુ બુદ્ધિવગરન
ન હતા! એમના પિતાને પુત્રો જીવતા ન હતા તેથી એમનું હુલામણું
નામ બુધ્ધુ પાડ્યું હતું!

બુધ્ધમિયાંમાં બુદ્ધિ તો હતીજ પણ બુદ્ધિને અને કિસ્મતને ઘણી વેળા ખારમો ચંદ્રમા હોય છે; તેમ ગમે તેટલી બુદ્ધિ દોડાવવા છતાં એમને અંતે ૨૦ રૂા. પગારની કારકુનગીરી લેવી પડી હતી. પણ એટલા રૂપિયા પગારમાંએ જે આ ગરીબ દેશમાં શુદ્ધિથી ઘરરખુ મળી હોય; તો સારી રીતે ગાડું ગબડાવી શકાય; પણ અલ્લામિયાંની મહેરબાનીથી બુધ્ધમિયાંને બીબી એવી મળી હતી કે ન પૂછો વાત? જેનું અથાણું બગડે તેનું આખું વરસ બગડે, જેની ચાહ બગડે તેનો આખો દિવસ બગડે; તેમ જેનું બૈરું બગડે તેનું આખું જીવન બગડે! સંસ્કૃતમાં બૈરીને અર્ધાંગના કહી છે. જે એ અરધું અંગ સાંઝે હોય તો બાકીનું અધું અંગ સાંઝે રહી શકે છે. બાકી જે એ અર્ધા અંગને લકવો થયો હોય તો બાકીનું અંગ પણ નકામું જ થઈ જાય છે! અસ્તુ :

બુધ્ધમિયાં સમજદાર હતા; ત્યારે બૈરી નસીબ સંભેગે કુવડ મળી હતી! દેખાવમાં તો સારી હતી; પણ ઘરકામમાં ઢંગધડા વગરની હતી. એમ તો આજકાલની સાયકલ ઉપર ફરનારી અનેક સંસ્કારી દેખાતી સૌંદર્યવતી યુવતીઓ પણ ઘરકામમાં ઢંગબુ જેવી જ હોય છે ને? મતલબ કે બુધ્ધમિયાંને કોઈ વાતની ચિંતા ન હતી. ફક્ત તેને સંતાપ હતો તો તે ફક્ત બૈરી તરફનો જ હતો! એકવાર મહેમાનો પધાર્યા હતા; ત્યારે બુધ્ધમિયાંનાં બેગમ સાહેબાએ પુલાવના ચોખાને એટલા બધા પાણી નાખીને ઉકાળ્યા કે તે દીલ્લીશાઈ ચોખાની પતંગો ચોંટાડવાની લાગ્ય બની ગઈ હતી! એક વેળા મિત્રોને દાવત દીધી હતી; ત્યારે બેગમ સાહેબે એવી ઉદાર દિલીથી મીઠાનો ઉપયોગ કર્યો હતો, કે તેમના હાથની તરકારી ખાધા પછી જીલાબને માટે કોઈને વિલાયતી નિમકની જરૂર જ ન પડી!

એકવેળા બુધ્ધમિયાં નાતાલની રજાઓમાં દૂર પર નીકળ્યા હતા ત્યારે ભાથામાં બેગમ સાહેબે તેલને બદલે ભૂલથી એરંડીયાની પુરીઓ તળી દીધી હતી, જેથી દૂર પર જતાં રસ્તામાં જ બુધ્ધમિયાં ગુરુશંકા કરીકરીને પાછા ઘરબેળા થયા હતા! બુધ્ધમિયાં દરરોજ રાત્રે

“ ફરાઈ એ નિસ્વાન ” તથા “ પાકશાસ્ત્ર અને પકવાનપોથી ” નામનાં પુસ્તકોમાંથી તેમને ઘણું ઘણું વાંચી સંભળાવતા; પણ બેગમ સાહેબાનું મગજ એવું વિચાર યુક્ત હતું કે તેમાં કોઈ વાત ભાગ્યે જ સમાતી!

ઈદની આગલી રાતે બુધ્ધિમિયાં માથે હાથ દઈ ને વિચારમાં બેઠા હતા કે પાસે આવીને તેમનાં બેગમ સાહેબા બોલ્યાં.

“ કલ તો ઈદ હે ને તમો તો માથે પર હાથ ધરકે બેઠે હે ! આ તમારે નન્ને ચાચાઓંકો ચ્યા ખીલાઈંગી ? આ પંધરા દિન તક મેં ને રાંડને ટકટક કીતી તદ કપડે તો ઉધાર સુધાર કરકે બનવાયે પણ ઈદ જેસા સપરમા દિનને કંઈ પકવાન બકવાન બિગર તે ચલે ? તમો તો બાણે બાણુતેજ નંઈ હે ને ચ્યા ? ” બેગમની સુફીયાણી ઉદ્ધૂં ભાષાનો જવાબ બુધ્ધિમિયાંએ જરાક હસીને આપ્યો.

“ મેં ભી તો બનતા હું કે કલ ઈદ હે ! પર ઈદસે હમકો કયા સરોકાર ? પકવાન તો બને મગર પકવાનકે લીયે પેસેની અરત હે ના ! ”

“ ન હોવે તો કંઈસે ઉધાર સુધાર લે આવને ? ચ્યા કોઈકે પાસસે ઉધાર માંગતે તમારી નાક નીચી હો જાતી હે ? તમારે બાવા તો લોગુંકા ઉધાર ખાતે ખાતે મર ગયે, ને તમારે નાકમેં ઈતની ગંધ કાંસે આ ગઈ ? મેરી બઈ, ઈદ જેસા તહેવાર ફિર ફિરસે આવતા હે ? ”

“ વોહ તો સખ કુછ હો રહેગા, મગર પકવાન બનાએગા કૌન, મેરા બાવા ? ”

“ ચે તમ ચ્યા બોલે ? ચ્યા મેરેકુ પકવાન બનાતે નંઈ આવતા હે ? ઈત્તે ખરસ ચ્યા ખેલ ફૂદમેં ગંવાયે હેં કે પકવાન બી બનાતે ના આવે ? તમારી ખાલા જેસી મેં કંઈ ફુવડ તો નંઈ હુંકે ચૂલેકા નામ સુણુતેજ ટાઢીયા તાવ આવ બય ! ”

“ બેગમ સાહેબ ચે સખ તુમહારી હુશિયારી કિસી ઔર કો દિખાવ ! સેંકડો મરતબા મેં તો આપકે હાથકા પકાયા હુવા ખા ચુકા હું ! ઔર ઈસ લીયેજ સોચ રહાયા કે કલ ઈદ કે દીનભી હોટલકા આસરા લેના પડેગા યા નહિ ? ”

“જુસકે કોઈ બીબીબચે ના હોય એસા આદમી હોટલ મેં
આય! તમારે જોસે બચળવાલ આદમી ઈદ કે દિન બી હોટલ મેં
આય તો મેરે તો મર જાણેકા જ હોવેને ? કે ઘરમેં બીબી કો પકાવતે
નઈ આવતા હોયગા તો મિયા હોટલમેં ખાતે હેં !”

“ચલો જબ ચેહ સખ ટકટક છોડ કે બોલદો કે કયા પકાઓગે?”

“જે તમારી ‘મરજી’ મેં આવે વો પકાદુંગી !”

“કયા ધૂલ પકા દોગી !”

“એ તમ ચ્યા બકતે હેં ? અમારે પરદાદા તો નવાબ
સાબકે બબરચી થે બબરચી ! ફિર અમોંકું ઈત્ના પકાતેખી ના
આવે ? એસી ખાતાં ચ્યા બનાતે હેં ! પેસે ખરચ હો જાતે હેં
તો એસી આડી અવલી ખાતાં બનાતે હેં ?”

“ચલો ભઈ મેં ખાઝારસે સૌદા લે આતા હું ઔર દેખતા હું
કે બેગમ સાહબા ઈદમેં કયા મઝેદાર પકવાન ખિલાતી હેં !” એમ
કહી બુધુમિયાં ઊઠ્યા અને બહુબહુ વિચાર કરીને બેગમ સાહબા
સહેલાઈથી બનાવી શકે તેવી વસ્તુની ખરીદી કરી ઘેર આવ્યા.

“લો તમ તો બહોત જલ્દી આવ ગયે ને ?” બીબી બોલ્યાં.

“તો કોનસા મુલક ફત્તેહ કરનાથા કે દેરહોબચ ?” મિયાં બોલ્યા.

“પણ ચ્યા પકાણેકા લાયે વો તો કહો ?”

“મગર અલી તો કુંછ પકાના નહીં હેં ! અલી સે કહું ઔર
તુમ બૂલ જાઓ તો ?”

“ચ્યા પકાણેકી ખાત બી યાદ ના રે’વે ? તમ તો મેરેકું ચ્યા
દૂધ પીતી છોકરી બોકરી સમજ બેઠે હેં ?”

“ના, ના, ભઈ ના ! કલ ફજરમેં જ સખ ખતાદુંગા ! જાઓ
નન્નેમિયાં બુલેમેં રો રહે હેં ઉન્કો ચુપ કરો !” મહા મુસીખતે બેગમ
સાહબાને ત્યાંથી કાઢ્યાં ત્યારે ગયાં !”

x

x

x

બીજે દિવસે સવારમાં બુધુમિયાં બેગમને સૂચવતાં બોલ્યા કે,
“દેખો નન્નેકી અમ્મા હમ તો ઈદકી નમાઝ પઢને જાતે હેં ઔર

પ ઘી કી પુરીયાં તૈયાર કરના! ખીર પુરી ઠીક રહેગી. હવે
રા રાતકો બનાએગે!” એટલી સૂચના આપીને બુધ્ધુમિયાં કપડાં
લી ઇદની નમાઝ પઢવા મહોસ્તાની મસ્જિદમાં જ સિધાવી ગયા.
બુ કે ઇદગાહ તો ઘણે જ દૂર; જેથી આવતાં જતાં મોડું થાય તો
ખી કંઈનું કંઈ વેતરી નાખે એમ હતાં ને? એકાદ કલાકમાં નમાઝથી
વારીને હરખાતે હૈયે ઇદમુબારક કરતા કરતા, બુધ્ધુમિયાં જેવા
માં પધાર્યા કે મોટા દીકરાએ ઇદી માગી. પૈસાને અભાવે કોઈ
ત્રનો આવેલો ઇદમુબારકનો રંગીન પોસ્ટકાર્ડ તેને આપીને સંતોષ્યો.
તે ઘરમાં જઈને બેયું તો બપોરથી ખાનામાં પાટલા પર માથે
પ દબને બેગમ સાહેબા મોહરમ ઉજવવા બેઠાં હોય તેમ દેખાયા.
બુમિયાના પેટમાં ક્ષણ પડી.

“કયું નન્નેહી અમ્મા! ઇદકી ખુશી મેં યે મોહરમકા
અર કયું નઝર આતાહે?”

“નન્ને કે અબ્બા તમેાં કો ચ્યા કહું? ઇધર પુરીયોંકે લીયે
આ બાંધના શરૂ કિયા ને ઉધર નન્નેને આસમાન સરપર ઉઠાણે
હા! બસ એતા રોયા એતા રોય કે પુરીયોંકા આટા બાંધતે
ધતે મેં તો ઉસ્કો હિચકી આવ ગઈ! મેને બાણા કે આજ
કે સપરમે દા’ડે છોકરા રોવે વે અચ્છા નહિ; તો જલ્દી
હી આટે મેં પાણી ડાલકે છોકરેકું છાના રાખા. પાણુ જરા
શી વધારે પડ ગયા તો આટા ઢીંઝા હો ગયા ફિર ચ્યા કરું?
મેં તો કુછ ધરા જ નહિ થા, તો દુસરા આટા કાંસે મંગાઉં?
ડ આડોસીપાડોસી કે ઘરોંસે ઇદ જેસે દીન ચપટી આટા ઉધાર
પણે જઈએ તો વો લોગ કયા માને કે મુવોંકે ઘરમે ચપટી આટા
નઈ હે કે ઇદ કે દીન સલામેં જ માંગણે આયે? તો ફિર
પાથા વેસા જ આટા રે’ણે દીયા? અબ તમ કહો એસા કરું?”

“મેં કયા કહું? બે કુછ કેહનાથા વોહ ઇદકી નમાઝ મેં
કો કેહ લિયા. અબ કહેનેકા કુછ બાકી નહિ રહા!”

“ કિસ્મત કી કમ નંસીબી કો સૈયાદ કયા કરે ?

આટે મેં ગિરા પાની તો ફરિયાદ કયા કરે ?”

“ એ તમારી શાએરીને ફાએરીકો ચૂલેમેં ધરો ને બબરસે થોડા આટા લે આવ !”

“ મગર કલજ યેહ સખ સૌદા પગારકે વાયદેસે લે આયા હું. ઔર આજ કૌન દેગા ? ઔર અલી તો આટેકી દુકાનેં લીતો ખંદ છે !”

“ તદે કયા કરેંગે ? ઈદકે દીનેં કંઈ રોઝા થોડા રખણેકા છે ? તમ કેતે હોય તો આટા ઢીલા જ હો ગયા હેને તો ગુલગુલે જ બના ડાલું ?”

“ જૈસી બેગમ સાહિબાકી મરજી, હમને તો હમારી કિસ્મતકો આપકે હવાલે કરદિ છે ! જે આપ ખિલાએંગી વોહ ખાકે ઈદકા શુકરાના અદા કરેંગે ! ચુંડી સમજેંગે કે જેલમેં ઈદ ગુઝારીથી !”

“ અરે ! જેલમેં જય અપણે દુશ્મન, અલ્લા તમકો સલામત રખે. આજ ઈદ જેસે સપરમેદીન તમ એસા એલફેલ મત બોલો. આ એતી દેરમેં ગુલગુલે બના દેતી હું તમ જરા કપડે ઉતારકે નન્નેકે ગુલેકી રસસી ખેંચો !”

“ નહિ મેં દોસ્તોંસે ઈદ મિલને જતા હું. કહીં વોહ લોગ યહાં ઈદ મિલને આ જઈગે તો ઉલ્ટા ઔર ફસ જઈગા ! બસ યેહ આધા ઘંટેમેં આ જઈગા.” આટલું કહીને મિયાં સાહેબ તો ભૂખ્યા પેટે દોસ્તો સાથે મુલાકાત કરી ઈદ મુબારક કરવા ગયા અને બેગમ સાહબા ગુલગુલાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં. ગુલગુલામાં જરાક વધુ ઢીલો આટો જોઈએ જેથી નળ નીચેથી ખાલ્લી ભરીને એમણે આટામાં પાણી રેડવા માંડ્યું. બરાબર તે જ વખતે ખારીમાંથી કૂદીને કાબરી બીલાડી આવી અને પુરી સાથે ખીર બનાવવાના ધરાદાથી આણેલું દૂધ ગરમ કરીને ટાકું થવા મૂકેલું હતું તે તરફ બીલાડી

મક્કમ પગલે આગળ વધી. બેગમ સાહેબાએ ઉતાવળમાં બાલદીથી આટામાં પાણી નાખતાં નાખતાં જ “છીત! છીત! ધૂત! ધૂત!” કરી કરીને બિલાડીને હાંકવા કર્યું; પણ બિલાડી એ કોઈ સત્યાગ્રહી બિલાડી હતી તે આમ મોંઠાની ધમકીથી માને એમ ક્યાં હતી? અંતે તેણે દૂધમાં મોઢું ઘાટ્યું જેથી બેગમ સાહેબાએ બાલદી પડતી મૂકી અને ચૂલામાંથી કુંકણી લઈને બિલાડીને છુટ્ટી મારી, એટલે લાઠીચાજ કર્યો ત્યારે બિલાડી ત્યાંથી હતી. પણ કુંકણી ઉછળીને દૂધમાં પડી. તેને દૂધમાંથી કાઢીને જલ્દી જલ્દી ઓઢણીથી લુછીને તેની જગ્યાએ મૂકી દીધી. પણ બિલાડીની ધમાલમાં આખી બાલદી પાણી આટામાં રેડાઈ ગયું હતું તેનું ભાન ન રહ્યું! ગુલગુલા બનાવવાને લાયક પણ હવે આટો રહ્યો ન હતો, જેથી “હવે શું કરવું?” તેની વિમાસણમાં બેગમ સાહેબા પડ્યાં.

“વોટરલુની લડાઈમાં શી રીતે જીત મેળવવી?” તે બાબતની ચિંતા નેપોલીયનને નહિ થઈ હોય, એથી યે વધુ ચિંતા બુધ્ધુમિયાનાં બેગમ સાહેબાને થવા લાગી! બીજી બાજુએ નન્નેમિયાંએ ઘોડીઆમાંથી રેડીઓ ચાલુ કરી દીધો! લ્યો હવે તમે જ કહોને કે એક તરફ નન્નેમિયાંનો રેડીઓ પ્રોગામ ધમધોકાર આગળ વધતો હતો, અને બીજી બાજુ આટાએ બિલકુલ પ્રવાહી રૂપ ધારણ કર્યું હતું; તેની ચિંતામાં બેગમ સાહેબા સપડાએલાં હતાં! કાન એક તરફ અને ધ્યાન બીજી તરફ લાગ્યું હતું, પછી કહો કે કાર્ય શી રીતે પાર ઉતરે? રશિયામાં ફ્રાંસાએલાં હીટલરની જેમ બેગમ સાહેબાએ અનેક સ્કીમો મગજમાં રજુ કરી અને ભૂંસી નાખી. અંતે એક વિચાર સુઝી આવ્યો. “માલનો બગાડો ન થાય અને ઈદના દિવસે ભૂખ્યાં પણ રહેવું ન પડે માટે એ આટાની મીઠી ઘેંસ જ ઉકાળી નાખવી અને તેને ઘીનો વધાર દેવાથી ટેસ્ટ પણ ઠીક લાગશે!” એમ વિચારી ઘેંસનું હાંદલું ચૂલે ચઢાવ્યું અને નન્નેમિયાંને છાના રાખવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યાં. એટલામાં બુધ્ધુમિયાંની સવારી દોસ્તો સાથે ઈદ મુબારક કરીને ઘેર પાછી આવી લાગી.

“કયું ભેગમ સાહબા સખ તૈયાર હેના ?”

“કયા મેરે બાપકા કપાલ તૈયાર હે ! કોણ જાણે આજ સલાકે પહોરમેં કિસકા મુંહ દેખાયા કે કુચ્છ ખાત સુધરતી જ નંઈ ! ગુલગુલેકી તૈયારી કરતીથી ને બિલાડી આવ ગઈ, તિસને દૂધમેં મુંહ નાખા તો જલ્દી જલ્દી પાણી નાખકે તિસકું હાંકણે ગઈ. બિલાડીકું તો લગાદીતી પણ ઉસ્કી ધમાલમેં પાણી વધારે પડ ગયા અખ ર્યા કરના તીસકી ફિકરમેંથી ! આખર ખડોત ખડોત બિચાર કરકે પાનીવાલે આટેકો ચૂલેપે ધરા હે ને મીઠી ઘેંસ બનાણેકા બિચાર કીયા હે ! ર્યા તીસમેં ધીકા બધાર દેયગે તો અચ્છી રૂપાલી નંઈ લગેગી ?”

“મેં તો કહેતા થાને કે જેલવાલોંકી તરહ ઈદ કરલેંગે ! વોહ લોગ નમકકી કાંજ પીતે હેં ઔર હમ મીઠી કાંજ પીયેંગે. બસ ચેહીને ? ખયર ! “ખુદા જાને કે કિસ્મતમેં હમારે યું લિખા હોગા ?”

“પણ એસા યતીમ જેસા મુંહ કાયકું બનાતે હેં ? તમજ કહોને કે મેરી ર્યા કસુર હે ?”

“ખયર ! કસુર મેરી કિસ્મતકા; મગર ખીરકા ક્યા હુવા ?”

“ખુદા આજ સપર મેં દા’ડે ઝુટના બુલવાય, ખીરકે દૂધકો તો બિલાડીને બોટ લિયા હે અખ ર્યા કરના ?”

“યા ખુદા ! સખ મુસીબતોં કા પહાડ મેરેહી સરપર આ ગિરે હેં !” આટલું કહીને બુધ્ધુમિયાંએ બહાંચો ચઢાવી અને ઘેંસનું હાંદલુ ચૂલેથી ઉઠાવીને ખારીએથી આડું અવડું બેયા વગર બહાર પટકી દીધું. ઈદગાહથી પરવારીને કાઝી સાહેબ અનેક અમીરોની મુલાકાતો લેતા વિક્ટોરીઆમાં બેસીને આવી રહ્યા હતા. જાણે કોઈ ફરીશ્તો પૃથ્વીપર તાબે જ પધાર્યો હોય એવો ધોળી દાઢી સહીતનો ધોળી પાઘડી અને ધોળો ઝલ્લો કાઝી સાહેબના શરીરને શોભાવતો હતો. ઘેંસનું હાંદલું તેમના પર પડ્યું. જેથી ધોળા બગલા જેવા કાઝી સાહેબ મોહરમના વાઘ જેવા રંગાઈ ગયા ! જેથી ગુસ્સામાં મંજેરી જેવી લાલ આંખો કરીને ખારી તરફ લાકડી ઉગામી

જિગમીને અરબીમાં ગાળો લાંડતા હોય તેમ ખડખડવા લાગ્યા ! આ રીતે ગાળોનો વરસાદ અને ભૂખના ગડગડાટમાં બુધ્ધુમિયાંની ઈદ ઉજવાઈ ગઈ, અને બીજા લોકો સમજાવી પટાવીને કાઝી સાહબની વિકટોરીઆને આગળ હંકારાવી ગયા ! કોઈ ફીલ્મનો કેમેરામેન ત્યાં હોત તો ફાંકડો સીન ઉતારી શકત !

૩ મમદુ મવાલીની ઈદ !!

નસીબ સંભેગે ઈદના આગલા દિવસે જ છેલ્લા કેસમાં મરઘાંનો આખો કરડીયો તફડાવીને વેચી ખાવા બદલ છ માસ સુધી સાબર-મતીના સરકારી આશ્રમમાં રહીને મમદુમિયાં ધામધૂમથી પધાર્યા હતા ! ધામધૂમથી એટલા માટે લખવું પડે છે કે આપણે ગમે તેવા મોટા શેઠીયા હોઈએ પણ આપણને છોડવા માટે સરકાર પોલીસને મોકલતી નથી; ત્યારે મમદુમિયાંને હેમને જેમ ઘરભેગા કરવા માટે બળે પોલીસ ઠેક સાબરમતીથી આવી હતી !

જે કે મમદુમિયાંને લોકો મવાલી સમજે છે પણ તેઓ પોતે પોતાને સોસીયાલીસ્ટજ સમજે છે ! જીંદગીની જરૂરીયાતો માટે ચોરી કરવાને તે ભલો જીવ પાપ નહિ પણ પુણ્યજ સમજી બેઠો છે ! છેલ્લી ચોરી વેળા મેજસ્ટ્રેટ સાહેબે તેને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે :-

“તમે શા માટે મરઘાંની ચોરી કરી ?” તો મમદુમિયાંએ કહ્યું :-
“અમારા એક મિત્રની બૈરી સુવાવડી થવા માટે પ્રસ્તુતિત્રહમાં દાખલ થવા જવાની હતી, પણ મિત્ર પાસે તો ચણા મમરા ફાંકવાની એક પાઈ પણ ન હતી, જેથી તેણે મારી પાસે મદદની યાચના કરી; પણ છેલ્લી છેલ્લી વહેપારની મંદીની અસર અમારા ધંધા ઉપર પણ થયેલી હોવાથી મારા ખિસ્સામાં તો ઝેર ખાવાની રાતી પાઈ પણ ન હતી; જેથી મિત્ર ધર્મ બળવવા મીરઠની કાતર લઈને મેદાને પડ્યો. પણ ક્યાંએ સફળતા ન સાંપડી જેથી અંતે અમારા મહોલ્લાની મસીદના કાઝી સાહેબની મરઘીઓ તફડાવી લીધી ! કારણ કે કાઝી સાહેબને પણ એ મરઘીઓ ધાગા, તાવીજ, મંતર અને છુછાં કરવા બદલ મફતમાં જ મળી હતી ! જેથી જે માણસને પરસેવો ન

હિતર્યો હોય તેનો માલ તફડાવવામાં શું વાંધો છે? એમ સમજીને એ માલે ગનીમત મેં હાથ કર્યો.”

મમદુમિયાંની દલીલ આગળ મેજીએટ સાહેબ લાચાર થયા હતાં દાંતમાં હોલ્ડર પકડીને છ માસની સજા કકડાવી નાખી.

આજે એ વાતને છ માસ વીતી ગયા હતા. અને મમદુમિયાં પાછા આવી ગયા હતા. ઈદ જેવો તહેવાર અને તે ખગાસાં ખાતાં ઉજવવો એ એક શરમની વાત લાગવાથી પોતાના એક ધંધાદારી ભાઈબંધ પાસેથી નવી સહારા બ્લેડ લઈને જુના ધંધાનો પુનરોદ્ધાર કરી કાલે ધામધૂમથી ઈદ ઉજવવાના શુભ આશયથી મેદાને પડ્યા. “નસર મિનલ્લાહો ફાલ્હન કરીમ” ચોરો અને ક્રીકેટરોને પણ એ આયતમાં વિશ્વાસ હોય છે તેથી એ આયત મનમાં પઠી મેદાને પડ્યા.

એક સીનેમાના દરવાજા પર ભારે ભીડ જામી હતી. કોઈ તાબજ સીવીલીયન જેવા અપ-ટુ-ડેડ યુવક પોતાની પ્રીયતમાનો હાથ પકડીને ‘અનોખા પ્રેમ’ ની ફીલ્મ જેવા જતા હતા. ભીડનો લાલ લઇને મમદુમિયાંએ તે જેટલમેનના ખિસા પર પોતાનો હાથ જરા આસ્તેથી અજમાવ્યો અને ખાસું મઝાનું મોરાક્કો લેધરનું અપ-ટુ-ડેડ પાકીટ તપડાવ્યું! ખુશી થઇને દૂરની એક અંધારી ગલીમાં જઈને ખુશાલ જગરે અને હસતાવદને તે પાકીટ ઉઘાડ્યું તો તેમાંથી પ્રક્ટ તેની પ્રીયતમાનો એક લેટેસ્ટ સ્ટાઈલનો ફોટો અને એક રાણી છાપનો ખોટો રૂપિયો નીકળ્યો!

“કિરમતકી કમ નસીબીકો સર્યાદ કયા કરે?

જળ એટલમેન હુવે કડકે તો ફરિયાદ કયા કરે!”

મમદુએ ગુસ્સાનું માર્યું પેલું પાકીટ ફેંકી દીધું. મમદુ થોડુ ઘણું ભણેલો હતો તેથી ફોટાની નીચેનું લખાણ વાંચી હસતો હસતો બીજું ઘર ઢુંદવા ગયો—

“હિજરી શખ ચુંહી કાટો ભાઈઆ;

ઉન્કા ફાટુ લેકે ચાટો ભાઈઆ!”

ચોપાટી ઉપર સભા મળી રહી હતી. એક બહુતા લીડર બેર બેરથી ફાટા ઘાંટે લાપણુ કરતા હતા. મમદુ પણ લાપણુ સ્ખાલજવા બેસી ગયો. લાપણુ પુરે થતાં લીડરની મુલાકાત માટે અનેક માણસો પડાપડી કરી રહ્યાં હતાં. મમદુ પણ વતન પ્રેમના બુસ્સાથી લીડરને બેટયો ને તેની કપ્રનીના વજનદાર ખીસામાંનું વજન આસ્તેથી હળવું કર્યું! મમદુ પણ બીજાઓની જેમ એમ સમજતો કે “આજકાલ પારકે પૈસે લીડરો ખૂબ તાગડ ધીન્ના કરે છે અને ચંદાના ફંદા દ્વારા ખિસ્સાં તર કરી મોટરોમાં મોજ કરે છે એટલે લીડરના ખીસા પર હાથ મારવાથી ઠીક લાભ પ્રાપ્ત થશે.” લાહોરમાં કોઈ એમના ધંધાદારી બંધુએ સુલાપમાયુના ખીસા પર હાથ મારી બે લીલી નોટો તફાવી હતી, તે ઉપરથી પ્રેરણા પામીને જ મમદુએ આ સાહસ કર્યું હતું. પણ, શું? નસીબ એ ડગલાં આગળનું આગળ હતું ને! નોટોના ચોડાને બદલે આઝાદી દીનની નવી પ્રતિજ્ઞાના મુસદ્દાના કાગળોનું એ બંડલ હતું! મમદુ મિયાં તો તેને અક્ષાળીને જમીન પર પટકીને ચાલતા થયા!

“કયા મેરે બેટે ઈસ મુલકકે લીડરબી હમારે જેસે કડકે જ હે? ઈસ કરતે તો શેર બબરકે કોઈ દલાલકે ખીસ્સે પર હાથ આઝમાતા તો ઠીક દાવ લગતા?” આમ વિચારમાં ગોથાં ખાતો જતો હતો એવામાં વિક્ટોરિઆમાંથી ઉતરી ધોળા બગલા જેવે કોટ અને ગીલીટના ઝગઝગના બટનવાળા શેર દલાલ જરા રંગરામ માણુવા ગાવાવાળીને ઘેર પધાર્યા. તેમણે દોઢ બે કલાક રંગરામમાં વિતાવ્યા પછી હાથમાં ઓકાં ખાતા લથડતા પાછા ઉતર્યા, અને વિક્ટોરિઆને ચર્ચગેટના દરિયા તરફ હંકારાવી. ત્યાં જતાં વિક્ટોરિઆવાળાને કાલે ભાડું લઈ જબે એમ કહી પાછો કાઢ્યો. વિક્ટોરિઆવાળો ઓળખીતો હશે, તે સાહેબ સત્તામ કરી ચાલતો થયો, અને શેરદલાલ દરિયા તરફ મોઢું કરીને ખાસ્ટી પર બેસી વિચાર કરતાં કરતાં અર્ધનિદ્રામાં પડ્યો. કે મમદુએ પોતાની કળા અજમાવી. લાંબા ડગલાના ગજવામાંથી એક કાગળનું બહુ પાકીટ તફડાવ્યું.

અને આનંદથી ચાલતા થયા. ઠંડા જીગરે પોતાના થાનકે ગયા અને પાકીટ ઉઘાડ્યું. તો તેમાંથી “પોતે શા માટે આપણાત કરવા તૈયાર થયો છે તે એકરાર અને એક ઝેરનું પડીકું નીકળ્યું! ગાવા-વાળી રખાતની બેવફાઈ, શેરના સોદામાં થયેલું અનહદ નુકસાન અને દેશમાં પડેલો દુકાળ!” એ કારણોને લીધે ભાઈ સાહેબ મંરવા માટે તૈયાર હતા. પણ “દરિયામાં પડીને મરી જવું કે ઝેર પીને મરી જવું!” તે વિચારોની ગરબડમાં જ ચર્ચગેટની ખાસ્તી પર ઉઠી ગયા હતા!

“હત તેરીકી આજ કિસ્કા મુંહ દેખા હે કે સખ દાવઃ ફેલ જાતે હે!”

“યા ખુદા! અખ કયા કહે? સખ ઇદમે મોજ કરે; ઔર મેં મુફ્લસીમે ઇદ કહે? નહિ, નહિ, હરગીઝ નહિ!”

“વોહ કૌનસા ઉકદાહે જો વા હો નહિ સકતા,
હિમ્મત કરે ઇન્સાન તો કયા હો નહિ સકતા!”

*

*

*

મમદુમિયાં પાછા મુઠીઓ વાળીને ઉઠ્યા અને આંખો ચોળતાઃ પ્લેહાઉસ તરફ આગળ વધ્યા. સીનેમાનો છેલ્લો શો ખલાસ થઈ રહ્યો હતો. સીનેમાશોખીનોનાં ટોળાં બગાસાં ખાતાં ઘરબેળાં થતાં હતાં. ફિલ્મની હીરોઈન પણ પહેલો જ દિવસ હોવાથી ફિલ્મ જોવા પધારી હતી. બહાર નીકળતાં જ તેના પ્રસંશકો લગભગ દોઢેક ડઝન યુવકો હસીહસીને તેની હાથે શેકહુંડ કરતા મુબારકબાદી અર્પતા હતા. તેના હાથ પર ભપકાદાર પર્સ લટકતી હતી. બધું ટોળું આનંદમાં ગેલ કરતું તેને તેની મોટર સુધી મૂકી આવ્યું. મોટરમાં તે સીને-મહારાણી બેઠી અને મોટર સડસડાટ ચાલી. બ્લેક આઉટનો લાલ લઈને મમદુમિયાં મોટરની પાછળ ટંગાઈ રહ્યા હતા. દરવાજામાં મોટર પેડી, મોટર ધીમી પડી એટલે ઓકાં ખાતી એક્ટ્રેસની તપ્પાવેલી મની બેગ લઈને મમદુમિયાં પલાયન થયા. અને ઇદ આનંદથી ઉજવાશે તેના ઉવાઈ ફિલ્લા આંધતા ચાલ્યા. કુતૂહલથી અની બેગ ઉઘાડી તો વાય કિસ્મત! હાય નસીબ! બે ડગલાં આગળનું

આગળ. પ્રેમ પત્રોનો આખો ઢગલો નોટોના ખંડોને બદલે નીકળી આવ્યો! તે પત્રોની હોળી કરીને મમદુમિયાં ઘરબેળા થયા. અતિ સવારનો ફૂકડો બોલ્યો પણ મમદુમિયાંના કિસ્મતે યારી ન અપી! વિમાસણમાં માથે હાથ દઈ બેઠા હતા તેવામાં મોઅઅઅને બાંગ પોકારી “અલ્લાહો અકબર! અલ્લાહો અકબર...” મમદુમિયાંના કાન ટટાર થયા. “શું અલ્લાહ, અકબર એટલે મોટો છે? વિશાળ દિલનો છે? તો મારા માટેજ તેની તિબેરીમાં ખોટ આવી ગઈ? શું બધાની તેને ફિકર છે ને મારીજ નથી? ભલે હું ગુનેહગાર હોઈશ પણ તેનો ખંદો તો હું ને? અને જો અમારા જેવા ગુનેહગારો દુનિયામાં ન હોય તો એને રહુમાનુ રહીમ એટલે કે રહેમતનો દરિયો અને દયાનો સાગર બનવાનો મોકોજ ક્યાંથી મળે?”

આમ ફિલ્સુફની ઢબે વિચાર કરતાં મમદુમિયાં ઉઠ્યા, અને મસીદમાં ગયા વઝુ કરી નમાઝ પઢવાને બદલે વઝીફો પઢતા હોય તેમ આંખો ખંધ કરીને દૂઆ માગવા લાગ્યા. ફરજની નમાઝ બલાસ થતાં નમાઝીઓમાં ઘરવાળા બહાર નીકળતાં ખળખળાટ મચી ગયો. એક શેઠીયા આંકળા ફાંકળ બોલી રહ્યા હતા કે “યાર, ઈદકે લીયે ખાસ માંચેસ્ટરસે દેઢ પાઉન્ડકા નયા જુતા મંગવાયાથા કોઈ ચુરા ગયા!” તો કોઈ યુવક બોલી ઉઠ્યો કે મેરાભી ખાટાકા નયાસુઅ સાડે સાત રૂપૈકા ગુમ હો ગયા હે!” તેમને તસલ્લી દેતાં મમદુમિયાં બોલ્યા કે “જનાબ, આપને રમઝાનમેં ઝકાત નહિ નીકાલી હોગી ઉસીકા ચેહ નતીજ હય!” બધા નમાઝી ખડખડાટ હસી પડ્યા, અને ઘરબેળા થયા. મમદુ પણ મનમાં હસ્તો અને પોતાનો લપેટેલો મુસલ્લો બગલમાં દબાવતો ઘરબેળો થયો અને પેલા બેડા વેચીને પણ ઈદ ઉજવી! ઈદની નમાઝ, લાડુતી કપડાં પહેરી પઢી. પછી લાડુતી વિકટોરિઆમાં બેઠાં બેઠાં સીગરેટ પીતાં રસ્તે ચાલતા. દરેક ઈસ્લામીને સલામ કરતાં કરતાં મમદુ મનમાં ગણગણતો હતો કે.

“જુસ્કો દેતા હે ખુદા દેતા હે છપ્પર રૂાકે!”

એડીટર આખ્યાન !

ઈ. સ. પૂર્વેથી પ્લેગ, કૉલેરા, કોગળીયું, મરકી, શીતળા, ક્ષય વગેરે રોગો હિંદુસ્તાનમાં હેખાવા લાગ્યા છે. પણ ઇ.સ. ની પશ્ચિમે જ્યારથી પશ્ચિમના માનવીઓ હિંદમાં પગલાર થયા; ત્યારથી એન્ડ્રુ-એન્ડ્રા, હિસ્ટરીઆ, ન્યુમોનીયા વગેરે રોગો આપણે આંગણે ઉપસ્થિત થયા છે. વળી કાઉંચેસે નાસીપાસ થતાં એણે સાબરમતીના કિનારેથી મેનીન્જાઈટીસનો રોગ ફેલાવ્યો! એ બધા તો શારીરિક રોગો છે, પણ આજકાલ માનસિક રોગો એટલા બધા પ્રમાણમાં ફેલાયા છે કે તેને માટે તો હિંદુસ્તાનમાં એકે હૉસ્પિટલ કે ડૉક્ટર નથી! છેલ્લા બે દાયકાથી એક રોગ ફેલાવા લાગ્યો છે, જેવો કે ‘દેશદ્રોહ.’ આ રોગ મોટા ગણાતા, મોટર વિક્ટોરિઆમાં ફરતા આસામીઓને ઘણે અંશે લાગુ પડે છે. જેમ ધનવાનને ઘણીખરી હરસ-મસાની બિમારી લાગુ પડે છે તેમ. દેશદ્રોહનો રોગ લાગ્યા પછી તે આસામીને અનેક પૂછડાં ઉગવા માંડે છે. જેમ પૂછડાંની લંબાઈ વધારે તેમ રોગચાળો વિશેષ સમજાવો. એ પૂછડાંનાં જુદાં જુદાં નામ છે. જેવાં કે ખાનસાહેબ, ખાનખડાદૂર, રાવસાહેબ. રાવખડાદૂર, નાન્ટિ, સર ઇત્યાદિ—“ ગણુયા ગણુાય નહિ વિણુયા વિણુાય નહિ ” એટલાં નામો છે. અને જે તે પણ નામ પ્રમાણે ગુણુ ધરાવતાં હોય તો એમના નામ પર ધૂળ વાળી! ખાનખડાદૂરનું પૂંછડું ધરાવતા આસામીઓ ભાગ્યે જ રાતે ચોરની બીકે ઘરમાંથી બહાર નીકળે એવા ખડાદૂર હોય છે! અલબત્ત, તેઓ તનખડાદૂર મનખડાદૂર ન હોય તો ભલે, પણ જીભ ખડાદૂર જરૂર હોય છે જ! અને ખાનસાહેબ! તમે જાણો કે પેલા અડીમ ધડીમ “ ખજોડે ખચાકે ” વાળા કાબુલીઓ જેવા હોય છે! નહિ, નહિ, આ તો બિચારા પાપડ પહેલવાન જેવા હોય છે! નાઈટ ડ્રડ એટલે રાતની બિલાડી, મતલબ કે રાતે લપાતા છુપાતા જઈ પડેલા આગળ ચાડીઓ કરે તે! અને જે. પી. યાને સુલેહના અમલદાર તે

કહેવાય છે જે લડાઈ ચાલતી હોય; ત્યારે તો ખારી ખારણાં બંધ કરીને ખાનદાની પહેંનશીન ખાનુઓની જેમ ઘરમાં બેસી રહે અને લડાઈ સમાપ્ત થતાં સુલેહ કરાવવા મોટરમાં “ હાઉસન બકેસન ” કરતા કરતા નીકળે ! ને “ અનાડી માજીસ્ટર ” એ નામ હું નથી કહેતો, પણ આફ્રિકાના પટાવાળા કમાલમિયાં કહે છે. જવા દ્યોને હવે માથા કરતાં પાઘડું મોટું થઈ ગયું છે ! વળી કોઈ કાળા ચામડામાં છુપાએલો ગોરો ‘ સાબ ’ તેરી મેરી પર આવી જશે ?

દેશરોહથી જરાક નાનો તે કોમદ્રોહ. એ રોગ બીજાઓને ખુશ કરવા ખાતર પોતાની માને ડાકણ કહેનારા દોઢડાઘ્યાઓને વધુ અંશે લાગુ પડે છે. અમારા મુસ્લિમ બિરાદરોનાં અનેક ઘરો એ રોગથી ખરબાદ થઈ રહ્યાં છે. કેટલાક પેટને ખાતર એ રોગના ભોગ બને છે, પણ અસહકારના ચેપી રોગના જંતુ શહેરે શહેર ને ગામડે ગામડે ફેલાયા પછી ઠાંગ્રેસ, લીગ, મહાસલા, પરિપ્લૂ, સરઘસ, હડતાળ પેકેટીંગ, પ્રભાતફેરી, બાયકોટ વગેરે અનેક રોગોએ દેખાવ દીધો હતો; પણ તેમાંના કેટલાક રોગો હુલોગે જેલ મહેલમાં હવાફેર કરવાથી તથા ઓર્ડીનન્સ ડોક્ટરના ‘ લાઠીચાજ ’ નામના મલમપટાથી લગભગ સારા થવા આવ્યા છે. ત્યારે હાલમાં જ, વિસ્તૃત કારોબારીનો નવીન રોગ ફેલાયો છે !

પણ એ બધાથી પુરાણો મધ્યયુગનો એક જીવલેણ રોગ મી. સર ટોમ્મ રો યુરોપથી પોતાના ભાથામાં જહાંગીરને ભેટ દેવા ખાંધી લાવ્યા હતા. તે રોગનું નામ ‘ ટર ’ છે. રોગને ધારણ કરનાર પોર્ટર, એકટર, કંડકટર, સોલિસિટર, બેરિસ્ટર, મીસ્ટર, સીસ્ટર, પ્રોપ્રાયટર, પેઈન્ટર, ઈન્સપેક્ટર, રિપોર્ટર, કલેક્ટર, ફિલ્ટર. ગટર, સટર, પટર વગેરે ટર ટરના રોગો જ્યાં ત્યાં ફુટી નીકળે છે. અને અંગ્રેજી કેળવણીનું જળસિંચન તથા યુરોપી સહેલાણીઓની મારફતે હવા માફક આવવાથી એ રોગ અસાધ્ય થતો જાય છે. તેમાં યે “ એડીટર ” નામનો રોગ જોને લાગુ પડે છે તેનાથી તો ખાર ગાંઠ દૂર નાસવામાં જ સલામતી છે ! કારણ જે દરબારે અકબરી જેવા વજનદાર ઐતિહાસિક પુસ્તકને

આધારે કહું તો તમે સાચું માનશો? “બીરબલ પોતે અકબરના દરબામાં ખરે બપોરે ગાંબ-ભાંગનો નિશો કર્યા વગર પોતાની અક્બલ હુશિયારીથી કહી ગયો છે કે “ભાટચારણો મરે તે બીજે ભવે એડીટર થાય છે!” હું તો દાઢીધારી તેથી પુનર્જન્મમાં માનતો નહિ હોવાથી એ વાત ખોટી માનું છું.

છતાં પણ એમ તો એડીટરના આત્મજનો એટલે કે લેખકો, આહકો, કિત્તેજકો, ઉચ્છેદકો, ગ્રાહકો અને મફતીયા વાંચકો સુદ્ધાં હવે તો માની ગયા છે કે હજીયે “બાર હાથનું ચીલકું ને તેર હાથનું બી.” કહેનારા અને લીંડો મારી બીજને પરાણે ખરું મનાવનારા એડીટરોથી ભરમાતા વાંઝણી થઈ નથી! અસ્તુ :

છતાં એડીટર કોણ બની શકે? એ તમારો સવાલ વિચિત્ર છે. ગામડાનાં બાળકોની ભાષામાં કહીએ તો ‘જેની માએ હવાશેર હુંઠ ખાધી હોય’ તે એડીટર બની શકે! બીજનાં એ કામ નહિ. અસલ રોગનું નામ એડીટરી છે અને તે રોગ જેને લાગુ પડે તેને એડીટર કહે છે. પણ એ રોગનાં જંતુઓ રાણપુરથી મદ્રાસ, રાજકોટથી આફ્રિકા, રાંદેરથી વિલાયત, કતાગામથી કોલંબો, ચમારગામ પાલેજથી અમેરિકા, સુધી ફેલાઈ શકે છે! અત્યારે આખું જગત એ રોગના જંતુથી ઘેરાઈ ગયું છે. પટાવાળાથી કે દોઈસરોય ગાંધીજીથી લઈને તે હરિઓ ઢેઢ સુદ્ધાં એ રોગની અસરથી મૂકત નથી! એ રોગ આજકાલ તો ઘણું કરીને પાંચ-સાત ચોપડીઓ સુધીની ઉચ્ચ કેળવણી પ્રાપ્ત કરનારને ખાસ વળગે છે! અને તેથી તો મારે એક જગ્યાએ પરાણે કવિરાજ બનીને લખવું પડ્યું છે કે :—

“ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપલો ને નફ્ટ નોકરી લીખ :
તે પણ જો તને નવ આવડે તો એડીટરી તું શીખ !”

કોઈ ખાનદાની નબીરાઓ અત્તર સુરમાની ફેરી ફરતાં થાકી જાય છે; ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં એડીટર બની શકે છે. અને ગુજરાતમાં સાંદિપની ઋષિના વારસદાર કોઈ પુરાણ પાંતુજી, મોટરના ઉતરેલા

ટાયરની જેમ રિટાયર થાય; ત્યારે એડીટર થઈ શકે છે! બાકી અપવાદરૂપ તો ઈમ્પીરીયલ હૅર કટીંગ સેલુનવાળો ભગલોયે રાત્રે ‘વાળ કાપણ્યાચી દુકાન’ ચલાવે છે અને દિવસે ‘બારબર’ નામના અંગ્રેજી મંથલીનો એડીટર બની જાય છે! તમે જ જરા વાંચી જુઓને, કે “મોચીહિતેચ્છુ”, “કુંભારોદય”, “ભાડલુંબારિકોમર”, “કાછીઆહિતેચ્છુ”, “ચમાર હિતવર્ધક”, “દુબળા ઉદ્ધારક”, “વાઘરી સુધારક”, “માછી ઉત્તેજક”, “બીલમાર્ગદર્શક” ઇત્યાદિ પત્રોના એડીટરો કોણ છે? તે જ કોમના કેળવાયલા આસામીઓ! બાકી કોઈ કવિની કવિત્વ શક્તિ, કવિતાઓ રચી રચીને કટાઈ જાય તો તે કવિ બેધડક એડીટર બની શકે છે! બની શકે છે શું? બન્યા છે!

કોઈ બિચારું આફ્રિકનું કલાક નામનું પ્રાણી રેકર્ડના ચોપડા ચરી ચરીને રતાંધળું થાય; ત્યારે એની વક્ષદારીની કદર કરીને તેનો ‘સાબ’ તેને અનફીટ કરી નાળીએર પકડાવે; ત્યારે તે બિચારો ચૌદ નંબરના ચશ્માની સહાયથી બેધડક એડીટર બની શકે છે! અને પછી પોતાનાં પેટના એન્જનમાં કોયલા પૂરવા અર્થે કૉંગ્રેસમેનોને બશેર બશેરની સંભળાવીને પોતાનો વખત વીતાવે છે! તો કોઈ પીર સાહેબ પોતાની પીરીની કરામતો જાહેર કરવા એડીટર બની મુરીદોને ગ્રાહકો બનાવવાની બળ બિછાવી પ્રકાશમાં આવે છે! તો કોઈ ચલતાપૂર્ણ પોતાના ગરીબ ભાઈઓ પાસેથી ચંદો કરી પોતે એડીટર બની ડગલામાં રાખેલું કંગાલ ખિસ્સું તાજું કરવાના અખતરા કરે છે! તો કોઈ અત્યાર સુધી સૂટ-બૂટથી ઉછરેલો મૌઠ પુરૂષ આંક ફરકના મોડમાં પડવાથી મુકલેસીની વરમાળા ગળામાં ભેરવાઈ જતાં પહેલાં બાદી ધારણુ કરી કૉંગ્રેસી લોકોની પાસેથી કંઈ મળવાની આશાએ કૉંગ્રેસનું ઢોલ પીટતાં એકાદ પેપર કાઢી, અટકું ને એડીટર બની જાય છે! તો કોઈ ખિલાફતના નામે રૂપિયા હજમ કરવા એડીટર બને છે, તો કોઈ નામ ભૂખ્યા, બાપ કમાઈના બજેટના જલ્દીથી ટાંટીયા મેળવવાજ એડીટર બને છે! તો કેટલાક દાદાગીરી

કરી ત્રાહકના લવાજમ હજમ કરવાની ચોકખી દાનતથી જ એડીટર બની બેસે છે! એમ ગણવા બેસીએ તો પાર ન આવે, માટે એટલેથી જ પતાવીએ, ને એડીટરો શું ઘાડ મારે છે તે અવલોકીએ ? જો કે એમ તો આપણા દેશમાંથી આંગળીના વેદા પર ખુશીથી ગણી શકાય એટલા સારા એડીટરો હસ્તી ધરાવે છે, પણ તેમના ઉપર પણ કોઈ વાર એ એડીટરીનું ભૂત ચઢી બેસી તેમને પણ ખૂબ ધૂણાવે છે.

જુઓ, એડીટરો શું કરે છે તે તમારે જાણવું છે ? ખુરસીમાં બેસી ટેબલ પર પગ લાંબાવી રિવ્યુ માટે આવેલી સીગારેટનો દમ લગાવી, જીદાં જીદાં અંગ્રેજી માસિકોને જીવે છે; વાંચતા નથી! સાથે સાથે લેખો તફાવવાની સ્કીમ વિચારે છે; કાં તો લેખકો પાસેથી લેખો મેળવવા કેવા પ્રકારનો શાબ્દિક મસ્કો વારપવો તે વિચારે છે. કાગળો લખે છે તેમાં મૂખ્ય એવું જ હોય છે કે “પેપરને આપનું જ પોતાનું સમજ લેશો. હું તો એક આપનો અદના સેવક છું. આપ જેવા પ્રખર વિદ્વાનના સહકારથી જ અમારું ગાર્ડું ગમડી શકે એમ છે. બાકી ક્યાં મારા જેવો અલ્પજ્ઞ મનુષ્ય ને ક્યાં સાહિત્યસેવાના અગાધ સિંધુ જેવા આપ !” આવી રીતે ગમે તેવા લેખકને પણ મહાવિદ્વાન, શ્રીમાન સાક્ષર, મહાકવિ, કવિરાજ વગેરે લખી પોતાનું પેપર ભરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કોઈને કોટો પ્રકટ કરવાની લાલચ આપે છે, તો કોઈ મૂડીવાદી વિરૂદ્ધ ચર્ચા ઉઠાવી દોઢીયાં કઠાવવાની ધમકી આપે છે ! કોઈ મારતે મિયાંની માફી માગવાનો પત્ર લખે છે; તો કોઈ ને લખે છે “કે તમે અમારા કેળવાએલા જ્ઞાતિર્મધુ અને સાથે દેશસેવાના કોડ સેવતા સદ્ગૃહસ્થ હોઈ વી. પી. સ્વીકારી લેશો જ એવી આશા રાખતો આપનો અદના એડીટર !” આ પ્રમાણે એકને કંઈ તો બીજાને કંઈ લખી પોતાનો કક્કો ખરો કરે છે !

ઑફિસમાં સાંજને ગાળે જ્યારે એડીટરની આસપાસ મિત્ર મંડળ જામે છે, ત્યારે થોડાક કપ ચાહના ગદલામાં ‘વાહ ! વાહ !’ના સૂર સંભળાય છે. બીજા કોઈ પેપરની વિરૂદ્ધતાના કોઈ એકબે શબ્દ બોલે તો એડીટર રાજ નમણી નવોદાની જેમ જરાક મંદહાસ્ય

કરીને આડકતરી રીતે રસ લે છે. પણ જે પોતાના પેપરની વિરુદ્ધ કોઈ નાદાન મિત્ર કંઈ બે વાતો કહે તો પછી સુરતના ગાડીવાળાઓની જેમ અબેતબે પર ઉતરી જાય છે.

ઘણા ખરા એડીટરોના હોલમાંથી એવા જ સૂર સંભળાય છે કે અમે તો સાહિત્યસેવા, દેશસેવા, જ્ઞાતિસેવા, સમાજસેવા અથવા પેપર પ્રગટ કરીએ છીએ. છતાં અજાયબીની વાત એ છે કે એવાં સેંકડો પેપરો સાહિત્યસેવા કરે છે; છતાં સાહિત્યનો ઉદ્ધાર કાં થતો નથી? દેશસેવા કરનારાઓ અનેક છે, છતાં દેશનુયે કંઈ ઉકાળ્યું નથી! અને સમાજસેવામાં તો સમાજને સુધારવાને બદલે બગડવાની તક પશ્ચિમની વાંદરનકલવાળાં પેપરોએ કરી છે! અને જ્ઞાતિ સેવામાં તો બસ એટલું જ થયું છે કે જ્ઞાતિઓ અને પેટા જ્ઞાતિઓના વધારે વાડા થયા છે.

હવે એ એડીટરોના માસિકો કે અઠવાડિકોનું ધોરણ તપાસીએ. અહીંતહીંથી જે મળ્યું, તે એ ઉત્તમ ગણાતાં માસિકો કે અઠવાડિકોમાં ઠાંસી દેવામાં આવ્યું હોય છે. કેટલાક એવા અનુવાદો એમાં ભરેલા હોય છે કે લેખની આરંભની થોડીક લીટીઓ વાંચતાં જ નેપાળાનો જીવલાલ પીધો હોય તેવું ડાચું થઈ જાય છે! અને ચાલુ વાર્તાઓ તો બહુ વરસે પણ પુરી થતી નથી! ટુંકી નવલિકાઓમાં ઉદ્દેશ શું હોય છે, તેની તો તેના લેખકને પણ ભાગ્યે જ ખબર હોય છે! તો પછી વાંચક બિચારો શું સમજે? ખૂબીની વાત તો એ છે કે પહેલાં સતિઓનાં સન્માન થતાં; પણ હવે એકદ્રેસોનાં સન્માન થાય છે! પહેલાં શિયળવતી સ્ત્રીઓ પૂજ્ય ગણાતી, આજે પતિત બહેનોની પૂજા થાય છે અને કલાના નમુના તરિક તેમના ફોટાઓ અગ્રભાગે પ્રગટ કરવામાં એડીટરો માન સમજે છે! અને સમ્યક્તાના કેટલાક ધર્મરદારો જ કામશાસ્ત્ર કે પુરૂષશક્તિના અખૂટ ખજાનાની જ. ખબર છાપે છે. તો સહ્ય ગણાતાં પેપરો આંકફરકના નંબર પ્રગટ કરતાં જરાએ સંકોચાતાં નથી! હોય બા, હોય એ તો;

“પેટ કેરી વેઠ, જગતમાં પેટ ઝલાવે માળા,
પૈસા તુંહી પરમેશ્વર, પરમેશ્વર પૈસાવાળા !”

કેટલાકના કાગળ અને છપાઈ જાણે ગ્રાહકોને ધર્મદા પેપર આપવાનું હોય એવાં હોય છે; તો કેટલાકના કાગળ, છપાઈ, ગોઠવણી વગેરે અપ-ટુ-ડટ હોય છે; પણ બિચારા ભૂખ્યા કંપોઝીટરો શબ્દોમાંથી સારા સારા અક્ષરો વીણીને ખાય જાય છે ! પણ બિચારા એડીટર રાજને પુરસદ હોય તો જુએ ને ?

કેટલાક એડીટર તો ગ્રાહકો મેળવવા માટે દરેક અંકે પોતાની મુશ્કેલીનાં રોદડાં રડે છે અને કોઈ દુખિયારી ભિખારણુ કચ્છણુસુવરે મહોલ્લાવાળાંઓને પીગળાવી ભિક્ષા માગે તેમ એ એડીટરના થતાઓ રડી રડીને ‘રળી’ ખાય છે ! કેટલાંક ભાષાની સેવા કરવાનો દંભ સેવતાં માસિકોમાં પણ આખાંને આખાં અગ્નિજ્વલ ચોકડાં છપાઈ જાય છે ! કેટલાક એડીટરોને તો ખાસ જડા તળીઆના જોડા પહેરવા પડે છે; કારણ કે પેલા ભારેખમ લેખકોનાં આગણે લેખોની ઉઘરાણી કરવા જતાં એમનાં તળીઆં ઘસાઈ જાય છે ! ત્યારે કેટલાક ગુર્જરગિરાના નવિન સપુતો પાસેથી ચાહનો એકાદ કપ, પાનપટી અને સીગરેટના બદલામાં આખો એક ડઝન પાનાંનો લેખ કેટલાય એડીટરો મેળવી શકે છે !

કેટલાક “પરાયા માલ અપના” ના મુદ્રાલેખવાળા એડીટરો બીજાના લેખોને પોતાના કરીને છાપતાંયે જરા અચકાતા નથી ! પણ જ્યારે પબ્લીકમાં એમની ધબ ધંધાય; ત્યારે માફી માગીને થોડા દિવસ ઘરના એક ખૂણામાં મરઘી ઈંડા સેવવા બેસે તેમ બેસી રહે છે. કેટલાંક પ્રગતિમાન અઠવાડિકો અને આદર્શ એડીટરોના વાંછંત્રોમાંથી એવા સૂર સંભળાય છે કે “એક સંસ્કારી અને ખાનદાની યુવકને માટે એક સુધરેલી અને સુંદર વિધવાની જરૂરત છે. એક ભણીગણીને સુધરી ગએલી ઉંચી એડીના બુટવાળી સન્નારી માટે એક ડીઝીધારી ધનવાન યુવકની જરૂરત છે.” અને ફોટાઓ અને ખાનગી પત્રવ્યવહાર રૂપે એ એડીટરો વરકન્યાની દલાલી કરે

એ. કમલાગ્યે એવું બોડું ખંધાઇ જાય તો એક આદર્શ લગ્ન તરિકે પોતાના વાજ્ઞત્યમાંથી તેની પ્રશંસાના સૂર ઘણા બેરશોરથી નીકળે છે ! પણ એ બિચારાં નવિન સુધરેલ દંપતિ છ માસમાં જ ‘ડાયવોર્સ’ નું શરણુ શોધે છે અને મીસ્ટર બિચારા બુલંદ રાગે ગાય છે કે :-

“દુખો યારો ક્યા ઝખ મારા બીબી અયસી લાય;

કે છસને આતેહી મેરા દિવાલા ફુંકા હાય !”

ત્યારે એ જ એડીટરો સુધારક લખની વિરુદ્ધ પણ લખી શકે છે. હોય એડીટર તો એક મોટું કાઠિઆવાડી ઢોલ જ કહેવાય ! અને ઢોલ તો હંમેશાં ખંને બાજુ જ વાગેને ? વળી કેટલાક એડીટર તો રિવ્યુ માટે લખી લખીને લેખકો અને પ્રકાશકો પાસેથી નવિન પુસ્તકો મંગાવી પોતાનાં કબાટ ભરે છે અને ગજરામાઝ કે સહેવંત સાવળંગા જેવાં પુસ્તકોને શાક્રંતલ કે સરસ્વતીચંદ્રની તોલે બાંધી દે છે ! ત્યારે કેટલાક એડીટર એવા વિચિત્ર બેબાંના હોય છે કે પોતે જાતે લખીને મંગાવેલી ચોપડીને રિવ્યુ લખતી વખતે તેની ભૂલોનું પ્રદર્શન કરાવી લેખકની નાલાયકી સાબિત કરવામાં જ પોતાની વડાઇ માને છે ! વળી પછી એકાદ અઠવાડિએ લેખક કે પ્રકાશકની ખુશામદ કરીને જાહેર ખબર પણ મેળવે છે અને તેમાં તે જ પુસ્તકોના ભારોભાર વખાણુ છાપે છે !

કેટલાક તો ખાસ એટલા માટે એડીટર બને છે કે તેમને રિવ્યુ માટે પોરખંદરના ઘીની ખાજલીઓ, અફઘાન સ્નોની બાટલીઓ, કામનીયા તેલ, બેરબંને વશ કરવાનું માદળીઉં, પટેટીના કેક, સેક્ટી રેઝર, પમરતો પાકીર, ગોદરેજના સાથુ, બપાની વાળું, ગ્રામોફોન રેકાર્ડ, રાધાકૃષ્ણ ધોતીયાં, વસાઈનાં કેળાં, મૈસુરનું લોબાન, બાલ કાઢવાનો પાકીર, બામની શીશી, દાઢી રંગવાનો કલક, કલકતાની સપાટ, આરેજડીની ચુડી, ચુંદીચુંકંકું, શાહીના પડીકાં, ગાજરનો સુરખો વગેરે મળ્યા કરે. કેાંઈ ફક્ત બાળકો માટે માસિક કાઢી

યુવતિઓની હિમાયત કરે છે પણ અફસોસની વાત છે કાંઈ ઘરડાંઓને પુનર્જન્મનું ઉત્તેજન મળે એવું પેપર કાઢતું નથી !

અને કેટલાક ચમત્કારિક એડીટરો તો મરદ હોવા છતાં સ્ત્રીને ખુરખો ધોરણુ કરી સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરવા મેદાને પડે છે. એવા સ્ત્રીફેશન પુરુષોના પેપરોના ગ્રાહકોની સંખ્યા ઘણી હોય છે. એવાં પેપરોમાં સંતતીનિયમનની ચળવળ, કુમારિકાના કોડ, ગભ અટકાવવાના વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો વગેરે ઉપયોગી લેખો પણ કાંઈ વેળા પ્રગટ થતા રહે છે !

પેલાં મીયાં તીસમારખાં કહે છે કે “ ચેહ આગકત્રકે લોકે મેદીક પાસ કરને કે આદ નોકરી નહિ મિલતી હય તો ફિર એડીટર બન જાતે હંય ! ” તો શું બી. એ. બનીને તરખુચની ફેરી ધરવા કરતાં આવા એડીટરીના ધંધામાં થોડી કીર્તિ મળે છે ? અને ખરૂં પૂછો તો એક એડીટર પોતાની નાનકડી ઑફિસમાં પોતે એક ચક્રવર્તી રાજા જ છે ને ! જો આપણે એની ઑફિસને દરબાર માનવા જેટલી ઉદારતા દાખવીએ તો પછી ભલે એની ખડખડ પાંચમ ખુરશીમાં હીરા માણેક ટંકાયા નથી છતાં માંકડોથી વિભુષિત એ સિંહાસન તો ગણાય જ ! અને જેમ પ્રજા રાજાને કરવેરો કે મહેસુલ ભરે છે તેમ એમની ગ્રાહક રૂપિ પ્રજા લવાજમ રૂપે કર ભરે છે. અને કેટલાક ઉધરતા લેભાગુ લેખકો પોતાનું નામ પ્રકાશમાં મૂકવા ખાતર લેખ સાથે અમુક ચાંદલો કરે છે તેને જાણ્યાવેરો કહીએ તો ન ચાલી શકે ? ને વળી તાલુકદારો કે ખંડીયા રાજા રૂપ લેખકો કે ફી લેખ મોકલે એ પણ એક પ્રકારની ખંડણી જ કહેવાય ને ! ને પહેલાં જેમ દશેરા પછી એક રાજા બીજા રાજા પર સવારી કરતા હતા તેમ એક એડીટર બીજા એડીટર ઉપર તસ્વારને બદલે કલમ ચલાવી રણભૂમિમાં કયાં ઉતરતા નથી ? અલબત્ત પહેલાંની લડાઈઓમાં લડવૈયાઓનો ઘાણુ નીકળતો અને આજની એ એડીટરોની લડાઈઓમાં કંપોઝીટરોની હુંસ નીકળી જાય છે ! તે લડાઈમાં જેનું તોપખાનું મોટું હોય તે જીતતો ને આ લડાઈમાં જેનું છાપખાનું મોટું હોય

તે જીતે! ખાઠી પહેલાંના રાજાઓના વજીર મોટી જમીનજમીન ભોગવતા, સોનાની છડી, રૂપાની મુઠની તલ્વાર સહિત ઉજરોનો દરમાયો લઈ અફીણનો કસુંબો ખીને કારભાર કરતા; ત્યારે આ એડીટર રાજનો આવ્યો વજીર ખુરસીની પાસે શેતરંજ પર બેઠો બેઠો રેપરો લખે છે. તે કે અંગ્રેજી તોછડી ભાષામાં જેને ‘કલાર્ક’ કહેવામાં આવે છે જે ખિચારો કેવો કાર્યદક્ષ અને કર્તવ્યપરાયણ પુરૂષ કહેવાય; કે ફક્ત પાંચ આનાના રોજીદા પગારમાં રેપર લખે, તે પર ટીકટ ચોંટાડે, ગ્રાહકોનું નામ ચોપડામાં દાખલ કરે અને વી. પી. પાછું મોકલનારનું મુખારક નામ કેન્સલ પણ કરે! ગામમાં પેપર વહેંચે, મુક મુધારે, પોસ્ટ ઓફિસમાં પેપરોનાં ખંડલ પધરાવી આવે, વહેપારીઓને ત્યાં જાહેરખર મેળવવાની ફરમાશ પણ કરે, ને કાગળ શાહીના ઉઘરાણીવાળાઓને અદ્ધર ઉડાડવાના જવાબો પણ આપે! પેલા જુના લોકો કાગળોમાં લખતા હતા કે “ સર્વે ઉપમા લાયક ” અને “ સર્વે કામ લાયક ” તે આ એડીટર રાજના વજીરો જ કહી શકાય!

હેબટમાં એટલુંજ કે નવા નવા મિત્રમૈત્રિણીઓ પેદા કરવા હોય, પારકે પૈસે પરમાનંદ કરવો હોય, જુના મિત્રોનો ત્યાગ કરવો હોય, જગતમાં પોતાના નામનો પ્રકાશ ફેલાવવો હોય ને ઘરમાં બેરીની ગાળો ખાવી હોય તો જરૂર એડીટર બનો! અંતમાં આજે સવારના પહોરમાં આપુસ કેરીનો ગેટલો ચૂસતાં ચૂસતાં દુઆ કરું છું કે “ એડીટર ઝિંદાબાદ ! ”

આટલું વાંચ્યા છતાંય એડીટર વિષે તમને પુરેપુરો ખ્યાલ ન આવતો હોય તો પ્રાણીશાસ્ત્રના આધારે કરેલું નીચે પ્રમાણેનું પૃથક્કરણ વાંચો :—

x

x

x

અધિપતિ જાંટ જેવો હોવો જોઈએ! જાંટ જેવો એટલે જાંટ જેવો ઉંચો અને વાંકો ચુંકો પહિ પણ જાંટ જેવી સહન શક્તિવાળો

હોવો જોઈએ. ધગધગતી રેતીવાળાં રણોમાં ઊંટ આઠ, આઠ દિવસ
સુધી પાણી વગર ચલાવી લે છે; તેમ તંત્રીએ એટલી અધી સહનશક્તિ
કેળવવી જોઈએ કે વરસ વરસ દિવસ સુધી વહેપારીઓ જાહેર
ખબરનું બીલ ન ચૂકવે, ગ્રાહકો લવાજમો ન મોકલાવે કે એજન્ટો
હિસાબ ન ખતાવે છતાં ઉદાર દિલે પેપર ચલાવ્યેજ બય !

x

x

x

અધિપતિમાં ખચ્ચર જેવી ધીરજ અને ખંત હોવાં જોઈએ.
કેટલાએ મણુ બોલે છઠાવીને ખચ્ચર પહાડો ઓળંગી બય છે; તેમ
કામનો બોલે અને કાગળવાળા, શાહીવાળા, પ્રેસવાળા, ભાડાવાળા
છત્યાદિ વાળાઓના કરજનો બોલે પીઠ પર ઉપાડીને અનેક સંકટોના
પહાડ ઓળંગી શકે તેજ ખરો તંત્રી !

x

x

x

અધિપતિ, પોતાની પોલિસીમાં ગધર્વ જેવો સત્યાગ્રહી હોવો
જોઈએ ! ગમે તેવી મહાન વ્યક્તિ કે ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિ
સામે આવીને ઉભી રહે છતાં પોતાની પોલિસીમાંથી ચળવું ન જોઈએ.
જેમ ગધર્વને ગમે તેટલાં ડીફેન્સ પડે છતાં તે પોતાની હંમેશની
આદત મુજબ સત્યાગ્રહને વળગી રહે છે; તેમ અધિપતિ પ્રેસ ઓર્ડીનન્સ
કે લાઠી ચાર્જથી પણ ડગે એવો ન હોવો જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ ગમે તેવાં પ્રલોભનોથી ચળી બીજા માર્ગે પ્રયાણ કરે
એવો ન હોવો જોઈએ; પણ જે નાહું આલ્યું તે આલ્યું એ નીતિને
ભૂંડ જેવા સ્વભાવનો હોવો જોઈએ. ભૂંડ એકજ માર્ગે નીચું જોઈને
ચાલ્યા કરે છે; તેમ તંત્રીએ પોતાના ગૃહણુ કરેલા એકજ પંથે
વિચરવું જોઈએ. લોભ કે લાંચને વશ થઈ નમતા ત્રાજવામાં બેસવાનો
પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ બિલાડી જેવો હોવો જોઈએ. બિલાડી અંધારી રાતે પોતાના શિકાર ઉદર પર એકાએક તૂટી પડે છે; તેમ અધિપતિએ નવિન સમાચારો મેળવવા ઓચિંતી તરાપ મારવી જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ શ્વાન જેવો હોવો જોઈએ. શ્વાન જેમ પોતાના માલિકને વફાદાર હોય છે તેમ અધિપતિ માતૃભાષા અને માતૃભૂમિને વફાદાર રહેવો જોઈએ, પણ શ્વાન જેમ અજાણ્યા માણસોને જોઈને ભસે છે ત્યાં કરડવા દોડે છે; તેમ અધિપતિએ પોતાથી વિરુદ્ધ વિચારના માણસોને ભસવાનો કે કરડવાનો પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ. વળી શ્વાનની પૂંછડી જેમ વાંકી હોય છે તેમ તંત્રીની ખોપરી વાંકી ન હોવી જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ શિયાળ જેવો ખંધો નહિ પણ કાગડા જેવો ચતુર હોવો જોઈએ. વાઘ, વરૂ શિકાર કરે તેનું વધેલું શિયાળવાં ખાય છે; તેમ પારકાનું વધેલું ખાવાની વૃત્તિવાળો અધિપતિ ન હોવો જોઈએ. કાગડા જેવી સંપત્તિ અધિપતિમાં હોવી જોઈએ. દેશને કુસંપની કાળી ટીલીમાંથી ઉગારે એવો અધિપતિ હોવો જોઈએ. પણ કાગડાની જેમ વિષ્ટામાં ચાંચ ખોળે (એટલે નીંદા કરે) એવો અધિપતિ ન હોવો જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ પાડા જેવી પ્રકૃતિનો હોવો જોઈએ. પાડા જેવો માતેલો કે આળસુ નહિ, પણ પાડા જેવો સ્વમાન પ્રેમી. વખત આવે પાડો આગગાડીના એંજીનની સામે થઈ જાય છે; તેમ સત્યની ખાતર ચલાડની સામે પણ ટક્કર મારે એવો અધિપતિ હોવો જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ ઘુવડ જેવો કુલાપિ નહિ પણ પોપટ જેવો સુલાપિ હોવો જોઈએ. અધિપતિ બગ લક્ષ્મ જેવો નહિ, પણ હંસ વૃત્તિનો હોવો જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ મગર કે કાચબા જેવી મજબૂત પીઠવાળો હોવો જોઈએ. ટીકાની પરંપરાથી કે આગગાળથી કાયર થઈ હથિયાર હેઠાં મૂકે એવો ન હોવો જોઈએ. મગરની કે કાચબાની પીઠ પર તલ્વારના ઘા કે ખંડુકની ગોળી પણ અસર કરી શકતી નથી તેમ અધિપતિની પીઠ પર કલમના ઘાની અસર ન થવી જોઈએ. તંત્રીના કાન ગાળપ્રદ કે અપમાન પ્રદ હોવા જોઈએ.

x

x

x

અધિપતિ અડીયત્ર ટટુ જેવો નહિ પણ અરખી ઘોડા જેવો ખખરદાર હોવો જોઈએ. અરખી ઘોડો જેમ ચાલવામાં થાકતો નથી તેમ અધિપતિ કામથી થાકવો ન જોઈએ. અરખી ઘોડો જેમ રવાલ ચાલે ચાલી સવારને ખુશ કરે છે; તેમ તંત્રી કલમને રવાલ ચાલે ચલાવી ગ્રાહકને ખુશ કરે તેવી નોંધો લખે એવો હોવો જોઈએ.

x

x

x

આ ઉપરથી કોઈ બુદ્ધિને વધુ ઝડપથી દોડાવી એમ ન સમજાવે કે અનેક પ્રાણીઓના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થયેલું નવિન પ્રાણી તે જ એડીટર કહેવાય !

આણુમોલ રેખાચિત્રો !

ભગલો હજમ

લોકોની વાતોને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે પહોંચાડનાર પ્રેસ સર્વિસો કે છાપાં તો હમણાં હમણાં નીકળ્યાં; પણ પહેલાં તો એકની વાત બીજા પાસે અને બીજાની વાત ત્રીજાની પાસે પહોંચાડવાનું કામ વગર ફીએ હજમલોક કરતા !

અરે ! આજે પણ અમારા કસ્ટોમાં તો ભગલો હજમ ફટરની એજન્સીના પ્રતિનિધિ રૂપ ગણાય છે ! જે તમારે જાહેર ખબરનાં દોઢીયાં ખરચ્યા વગર જ કોઈ વાતને પ્રકાશમાં આણુવી હોય તો તરત ભગલાને ઘેર હજમત કરાવવા જવું અને પછી ધીમેથી તે વાત કરવી, અને વાત પુરી થયા પછી તે વાતને ખાનગી રાખવાની તાકીદ પણ તેને કરી દેવી. જેમ વધુ તાકીદ કરશો; તેમ તે વાતને ફેલાતાં વારં નહિ લાગે ! બીજે દિવસે ગામને આ છેડેથી બીજે છેડે તમારી વાત ફેલાઈ જશે અને ચારે ચૌટે એટલી બધી વાત પીંજઈ જશે કે મૂળ વાતનો તો પત્તો પણ તમને નહિ મળે !

લોકો કહે છે કે એ ભગલાના પેટમાં વાત ટકતી નથી ! ત્યારે અમે કહીએ છીએ કે તમારા છાપાંના એડીટરોના પેટમાં પણ ક્યાં વાત ટકે છે ? તો શું આ હિસાબે પેપરવાળાઓ પણ ભગલાના

ભાઈજ ગણાયને? હાસ્તો! બધી રીતે એ એક બીજના ભાઈ છે. જીવો, એક કલમથી છોલે છે ને બીજે અસ્તરાથી છોલે છે! બાકી એ એમાંએ માનમરતબો તો ભગલાનોજ ગણાય; કારણ કે ભલભલા મૂછોવાળાને પણ એ નમાવે છે! જીવોને, અમારા કસબાનો હીટલર જેવો ગણાતો દાદો હયાતખાન પણ ભગલા પાસે ગરદન ચુકાવે છે! અરે! બધા લોકો કલેક્ટરને સલામો કરે છે, પણ કલેક્ટરનેય ભગલા પાસે ચુકવું પડે છે! અલબત્ત બીજ હેતુથી નહિ હબમત કરાવવાના હેતુથીજ! ભલે, પણ સહ જેને નમન કરે છે તેવો ભગલો સહુથી મહાનતો ગણાયને! સહુ રાજ્યો જેને નમન કરે તે ચક્રવર્તી રાજ ગણાય તેમ ભગલો ચક્રવર્તી ગણાય!

મૂર્ખ લોકો વકીલો પાસેથી સલાહ લે છે અને તેના પછિસા આપે છે; ત્યારે ભગલો ઘેર ઘેર વગર ફીએ અને વણ પૂછયે સલાહ આપતો ફરે છે! મુંબઈવાળાઓને તો અનુભવ હશેજ કે મારકેટમાં જઈને માલ લેતાં મોંઘો મળે છે; ત્યારે ફેરીયાઓ તેવોજ માલ ઘેર એઠાં પહોંચાડી દે છે અને વળી દુકાન કરતાં સસ્તા ભાવે. તેમ વકીલોની સલાહ કરતાં ઘણી વેળા ભગલાની મફતની સલાહ ઘણી કીમતી નીવડે છે!

ભગલાની સલાહ સાવ નાખી દેવા જેવી હોતી નથી. એક વેળા મને ગુમડું થયું હતું. અનેક વૈદ, હકીમો ને દાક્તરોથી તે ન સુધર્યું; પણ ભગલાની સૂચના પ્રમાણે દવા ચોપડવાથી એકજ દિવસમાં ગુમડું ફાટી ગયું. અને ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે ભગલો એકલો હબમ નથી પણ ઘર વકીલ અને સરજન્યન પણ છે! વળી કોઈ પણ હબમ કલાકાર તો ગણાય છેજ! શીલ્પી જેમ છીણીથી પોતાની કળા કોતરે છે, ચિત્રકાર પીંછીથી કલા ચિતરે છે તેમ એ અસ્તરાથી પોતાની કલા જહર કરે છે! બે કલાકાર ન હોત તો જગતના બધા અપ-ટુ-ડેટ માણસો આજે ઉરાંગ ઉટાંગ વાંદરાં, કે રીંછ જેવા દેખાત!

સેલુનો નીકળ્યા પછી એનો ધંધો કંઈક મંદો થયો છે. એમ તો આખી જગતના ધંધા આજે મંદા થયા છે ને! છતાંએ જીન

વિચારની બધી વિધવાઓના શિરમુંડન કરવાની ક્રિયાનો એ કોન્ડાકટ હોવાથી એને ઠીક પડે છે ! એના દેશી અસ્તરાની એક તો જરૂર ધાર બુઢી અને વળી ઉપરથી દૂધી કે બટાકા છોલતો હોય તેવું એપરવાઈથી દાઢી મૂંડે જેથી બીજા રવિવારે ફરીથી હજમત બનાવત સુધી તો ચમચમાટ કાયમ જ રહે છે ! એના એવા હલ્કા હાથને લીધે જ ઘણા તો દૂરથી એને નવ ગજના નમસ્કાર કરે છે !

સેક્ટી રેઝરના વહેપારીઓને એ પ્રમાણિકપણે ગાળો આપે છે. ને અંગ્રેજી ભણીને હજમત કરતાં શીખેલા અપ-ટુ-ડેટ યુવાનો પ્રત્યે એ સુગ ધરાવે છે. “ જુઓને મારા દીકરા ભણી ભણીને તો અંતે હજમ બન્યાને ! ” એમ એ લોકોને કહી સંભળાવે છે. અસ્તરાનો એ ઈજરદાર છે તેમ અક્કલનો પણ ઈજરદાર છે ! એ ઘણીવેળા લટપટીઆ પર અસ્તરાની ધાર તેજ કરતાં કરતાં કહે છે કે. “ મારી સલાહ પ્રમાણે આ ગાંધી ચાલે તો સ્વરાજ ઝટવારમાં મળી બચ ! પણ આ ઘમંડી લીડરો માફ માનતા નથી તેથી જ દુઃખી થાય છે ! ” કહો એ ભગલો ઈતિહાસમાં અમર થવા સરખાવો નથી ?

લલ્લુભાઈ લીડર

જેમ પુત્રનાં લક્ષણ પારણુમાંથી પરખાય, અને ગધેડાનાં લક્ષણ ઘોડીઆમાંથી જણાય; તેમ લલ્લુભાઈની લીડરીની લાયકાત નાનપણથી જ જણાતી હતી. લલ્લુભાઈ જાતે કાછીઆ છે. કાછીઆઓ ઘણા શાંત સ્વભાવના હોય છે; પણ લલ્લુભાઈમાંતો કોઈ ભડવીર રજપૂત જેવું ખમીર હતું ! નિશાળમાં ભણતા હતા ત્યારે એમની કલાસમાં કોઈ છોકરું કંઈ ખાવાનું લાવે તો લલ્લુભાઈનો તેમાં હક્ક ખરો જ ! કૉંગ્રેસને હજુ કશુંએ મળ્યું નથી છતાં વાતવાતમાં લીગવાળાઓ તેની પાસેથી હક્કોની માગણી કરે છે; તેમ કલાસનાં બધાં છોકરાંઓ પાસેથી પોતાના ચવાણું, પાઈ પઈસો કે પેન ઝુંટવી લેવાના હક્કને જતો ન કરતા ! આ એમના બોલેશીવીઝમ અથવા બહારવટીયાપણુને લીધે જ એમને આડકતરી રીતે ફીઝીકલ કલચરની

તા'લીમ મળી રહેતી. કોઈ દહાડો મહેતાજીના તમાચા અને ગડદાપાટુ ખાધા વગર એમનો દિન ખાલી ન જતો, અને તે તમાચા કે ગડદાપાટુએ છુટક નહિ પણ ડઝનખંધીને હિસાબે પડતાં. આમ અખાડાનું મોઢું જોયા વગર લલ્લુભાઈ નાનપણથી જ માર ખાઈને પહેલવાન જેવા બની ગયા હતા !

આમ શરીર તો જખંડે હતું જ અને પોતાના પિતા તરફથી ઘોઘારી ઘાંટો પણ વારસામાં મળ્યો હતો. પછી પૂછવાનું શું હોય ? કોઈ કોઈ વેળા રવિવારની રજામાં લલ્લુભાઈ એમના બાપાની દુકાને બેસતા અને “એ બટાકાતો... ત્રણ—હવાકે હેએર ! એ વેંએંએંગણાં... આં... આં તો બે હવાકે હે...એર !” ની લાંબી રાગ રાગણી છેડતા; ત્યારે ભલભલા તાનપલટાવાળા ગવૈયાઓને મહાત કરતા ! વેચતાં વેચતાં ગલ્લામાંથી બાપાની નજર ચુકવીને એકાદ પાવલી તફડાવવાનું પણ ભાગ્યે જ ચૂકતા ! એ પાવલી સરકાવવાની પ્રેકટીસ પણ એમને મોટપણે સારી કામ લાગી !

ધીમે ધીમે લલ્લુભાઈ યુવાન થયા, અને એમની કોટે પણ લક્ષ્મી વળગાડવામાં આવ્યું. એક વેળા જ્ઞાતિમાં કંઈક તકરાર પડી. બે ત્રણ નાત પટેલીયાઓનાં બોચાં પકડીને લલ્લુભાઈએ એવી સીક્રતથી તેમને લડતાં અટકાવ્યા કે ત્યારથી જ નાતવાળાઓમાં એમની છાપ પડી. ધીમે ધીમે જ્ઞાતિ જમણમાં લલ્લુભાઈની લીડરી ચાલવા લાગી ! અને પછી તો એમની દાદાગીરી જ્ઞાતિની હદમાંથી વધીને પરહદમાં પણ ઘુસવા લાગી ! થોડું ઘણું ભણેલા તો હતા જ અને વળી અસહકારની લડતના વેગમાં લીડર બનવાનો ચાન્સ પણ ઠીક હતો. કારણ કે બહારવટીયા કે દાદાગીર બનવા કરતાં લીડર બનવામાં એક તો જોખમ ઓછું અને વળી કમાણી ઝાઝી ! જેથી કેટલાક વિચારને અંતે લીડરીની લાઈનમાં એ ફટી પડ્યા !

બાંગેબુલંદ અવાજ, પોલીસમાં ખપે એવું રાઠોડી શરીર, સત્તાશાળી ઘાંટો અને બીજાઓનાં ગોબેલાં ભાપણો વડે એમણે

શરૂઆતમાં જ સારી છાપ પાડી દીધી ! કોઈપણ પ્રકારનો ચંદો કે ઉઘરાણું કરવાનું હોય ત્યાં એ તો મોખરે જ રહેતા. મોટી રકમોની તો પાવતી આપવી પડતી પણ નાની રકમોમાંથી ૫૦ ટકા રકમો એમના ડાબા ખીસ્સામાં સરકી જતી ! કોઈ એમની પાસે હિસાબ માગનાર જ ન હતું અને કદાચ કોઈ હિસાબ માગે તો એ સીધી રીતે હિસાબ આપે એવા જ ક્યાં હતા !

સેકંડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરવાની, ઉત્તમ પ્રકારની રસોઈ આપટવાની, અને વળી ઉપરથી દક્ષણ પણ મળે ! પછી લલ્લુભાઈની લીડરી કેમ ના ફળે ? “લલ્લુભાઈ છી જય !” ખોલાતી ત્યારે કંઈનીમાં પણ એમની છાતી દોઢ ગજ ફુલી જતી ! ધારાસભ્યોની નિમકની ધાડ વખતે પાંચ સાત ડાંગોની દક્ષણ મળી અને વળી છ માસ સાબરમતી ખોડીંગ હાઉસમાં પણ વિતાવી આવ્યા. છતાં એમનો લીડરીનો મોહ ઓછો ન થયો !

વાંચક ખિરાદર ! તું એ ગ્રેજ્યુએટ થયો હોય, ને તને ક્યાંએ નોકરી ન મળતી હોય તો ઝટ બહાંચો ચઢાવીને લીડરીની લાઈનમાં ફૂદી પડ ! જરૂર ફાયદો થશે. અને ફાયદો ન થાય તોએ સલાહનાં દોઢીઆં તારે ક્યાં આપવાં પડ્યાં છે કે તેની ચિંતા હોય !

“સૌ જગતના આજે તો ધંધા થયા છે મંદ,
પણ લીડરોના આજે તેજમાં ચાલે ધંધા.
જગ્યા છે દેશ તોએ માનવ ઘણા છે અધંધા;
તેથીજ તો ચાલે છે જ્યાં ત્યાં આજ ચંદા !”

પીરૂમીયાં પઠાવાલો ! ! !

કોરટના ભવ્ય મકાનના પ્રવેશદ્વાર પાસે દેવદારનાં ખોખાં ઉપર એસીને એ મદારી જેવી લાંબી સ્વેત દાઢીવાળો ભવ્ય ડોસો ઝુપે છે, ત્યારે અંગ્રેજ વિચારનાઓને તો એમ જ લાગે કે ડારવીનનો દાદો સમાધીમાં એસી ગોડ (God) ની પ્રાર્થના કરે છે !

ઝોકું ખલાસ થતાં બહાર ઉભેલાં કોઈ ઉઘાડપગા ગામડીઆ પાસેથી જરા બીડી ને પેટી માગીને એ “ધૂમ્રપાન મહાધર્મ” કરે છે. એવામાં અંદરથી જજ સાહેબનો સત્તાશાહી અવાજ અને ઘંટડીનું ખણુ...ણુ...ણુ પણ સંભળાય છે! બીડીના હુંઠાને ભેરથી ફેંકી મનમાં ને મનમાં જજને પાંચશેર પાંચશેરની સંભળાવતા પીરમીયાં ગણુગણુ છે “ખુદાબી અજબ આદમી હે! ગંજેકું ના ખુન દેતા હે! અમારે જેસા અલ્લાકા ખંદા સારા દીન ખડા રે”કે નોકરી કરતા હે ઉસ્કો ફક્ત પંદર રૂપડી પગાર, ને ઓ મેરા બેટા આવલકી ગાંઠ જેસા જજ બીજલી કે પંખે કે નીચુ ને ગાદીવાલી કુંસી કે ઉપર, બેઠકે સગલોં કે ઉપર મુક્ત મેં રોક્ષ મારે તીસકું દો બજર રૂપીયે પગાર! મેરી બેટી એ સરકારકાબી કેસા ઇન્સાફ હે? ને અલ્લામિયાં પણ દેખતે હોંધગે કે નંઈ?”

૩૦ વરસની વફાદારી ભરેલી નોકરી બદલ મળેલો મોટો પિત્તળનો બિલ્લો લાલ બનાતના પટાપર ટાંચ્યો હતો તે પર લખ્યું હતું કે “સેસન જજ ભરચ” એ ઉપરથી એમને કોઈ ભરચના જજ સમજી ન લેતો સાડ! એ તો બિલ્લો બનાવનાર લુહારની એવકુફીને લીધે અને વ્યાકરણ સાથે બીયાબાઈ હોવાને લીધે “નો પટાવાળો” એ અધ્યહાર રહી ગયો હશે!

હશે પણ એ નિર્જીવ બિલ્લાનાં બહુ તમે બાણો છો? સાંભળો! એ બિલ્લાને પ્રતાપે તો પીરમીયાં શાકભાજીવાળી પાસેથી એક બે પૈસાની ભાજી મારી લાવે છે! દાતણુવાળી પાસેથી મફત દાતણુની ગડી લઈ શકે છે! પીટ કલાસમાં મફત નાટક, સીનેમા પણ બેઈ શકે છે! પ્લેટ ફ્રૉમ પાસ વગર સ્ટેશનમાં ટહેલી શકે છે! અલા-ઉદ્દીનના બહુઈ ચિરાગ જેવો એ બિલ્લો પીરમીયાંને અનેક રીતે સહાયભુત નીવડે છે! પણ એમનું કાળું થાય ઓલ્યા ધોળી ટોપી-વાળાઓએ મોઢ શિક્ષણનું લખરું ઘુસાડીને એ પાકી કોઠી પર કાના અઢાવવાનું ફરમાન છોડ્યું હોવાથી પીરમીયાંને તો ઘરડે ઘડપણુ.

કોરટના લીમડાની નીચે સ્લેટ લઈને બેસવું પડે છે, તથા કરવતનો કં, ખલનો ખ, અને ગધેડાનો ગ ઘુટવો પડે છે !

મુન્શી ફાજિલાખાં ! ! !

“ ન લિખનેકે ન પઢનેકે ફક્ત હેં નામકે મુન્શી ! ”

એ કઢંગી પંક્તિ કોઈ અદેખા અણુઘડ શાધરે રચીને પેલા નવરા અને નખખોદીયાઓને હવાલે કરી હશે. બાકી ખરી રીતે જોતાં મુન્શી ફાજિલાખાં એટલા અણુઘડ નથી પણ કર્તવ્યશીલ અને કામને ચાહનાર ઇન્સાન છે ! જ્યારે નિશાળમાં જઈને જુઓ ત્યારે તે “ ત્રીન બટે ચાર કે ચાર બટે પાંચ ” ના ધ્વનિ સંભળાવતા જ હોય છે ! લશ્કરના સોલ્જરો, સ્કાઉટો, વાજવાળાઓ વગેરેનો જેમ અમુક મુકરર યુનીફોર્મ હોય છે; તેમ કાળા પરમાટાની અજકન, લાલ પુમતાવાળી ટોપી અને નેતરની વાંકી ચુંકી સોટીએ એમનો હંમેશનો યુનિફોર્મ છે ! ખેડુત પરોણાને જોઈ બળદને હાંકે ; તેમ એ સોટીના જોઈ બાળકોને લણુતરના ખેતરમાં હાંકે છે ! ઇતિહાસ, ભૂગોળ, કવિતા, વ્યાકરણ એ બધાનું વાવેતર સોટીવડે જ કરાવી શકે છે ! મોટેસોરી માસીના લવારાને એ ગણુકારતા નથી ! ઉલાં ઉલાં તો ઠીક પણ ખુરસીમાં આડા પડીને ટેબલ પર પગ ચઢાવીને લણુવવાનું પણ એ ચૂકતા નથી ! એમનું લણુવવાનું કાર્ય તો હિંદમાં પણ ચાલુ રાખે છે, ખુરસીમાં લણુવતાં કોપરાં ઓખતા થઈ જાય તોય “ એક એકને એક અને દો એકન દો ! ” નો પહાડો રટવાનું ચૂકતા નથી !

ચાહથી શરીરનું સત્યાનાશ વળે છે ! પાનથી દાંતનો દાટ વળે છે ! બીડીથી ફેફસાં બગડી જાય છે ! એમ પદાર્થપાઠમાં પોતે શીખવે છે; છતાં “ બજે મમદુ કમાલ હોટેલમેંસે એક કપ અચ્છી કડક ચાય લેઆ, ઓર કાલુમિયાંકી દુકાનસે એક તેજ પાન ઓર પેસેકી બીડીયાંબી લે આના ! ” એવા ઑડરો કરતાં અચકાતા નથી !

ફક્ત ભીંતો પર થયેલા પાનની પીચકારીના પેઇન્ટીંગ તરફ આંખ આડા કાન કરીએ તો એમની સ્ફૂલમાં સ્વચ્છતા ઠીક છે !

પરીક્ષકો ભલે એમને ભણવામાં દુવા સમજતા હોય છતાં વાતોમાંતો એકા છે જ. !

કલ્લુ કલાઈગર ! ! !

એમતો કલ્લુમીયાં કલાઈગર છે; પણ ધમ્મણુ ધમતાં ધમતાં એવા વિષયોની ચર્ચા કરે છે કે જાણે આઠ દશ શાએરોને ભાંગીને ભૂકો કરીને તે ભાંગારમાંથી કુદરતે કલ્લુમિયાંને ઘણા હશે ! દાગ જેવા મહાન શાએરની શાએરી પર એ ઠંડા કલેજે નુકતેચીની કરી શકે છે ! ગાલિખની ગઝલો કરતાં પોતાની ગઝલોને ઉત્તમ કહી શકે છે ! ઔકની ગઝલો પર ઇસ્લાહ કરી શકે છે ! અને પેલા જાણીતા ‘ મીર ’ ‘ અનીસ ’ ‘ વલી ’ ‘ મોમિન, અસીર ’ ‘ દખીર ’ વગેરે તો એમની નજરમાં જોડકણાકાર જેવા દેખાય છે ! અને હમણાં જ થયેલા અકબર અને ઇકબાલને તો એઓ તિફલે મકબત જેવા સમજે છે ! મતલબકે તેઓ શાએરોનાં સાંકળીયા જેવા છે !

કલ્લુમિયાંને પાન ખાવાની ઘણી આદત છે. પણ તે એવી સંક્રાઈથી ખાય છે કે પાનના થુંકની નાનકડી નહેરો હોઠના ખંને તરફથી નીકળી દાઢીના ઘીચ આડીવાળા પ્રદેશમાંથી વહીને છાતીના સપાટ પ્રદેશ પર આવેલા કુરતા ઉપર સમાઈ જાય છે ! અમે ઘણી વેળા કહેતા કે “ જનાબ પાન ખાનાબીતો તુમ્હે ” યાદ નહિ; ફિર શાએરી કયા ખાક કરતે હો ? ” તો તેઓ અમારા ઉપર ગરમ થઇને બોલતા કે :—

“ અમા, તુમ ગુજરાતકે ગધે કયા સમજે કે શાએરી કિસ ચીડીયા કા નામ હે ? શાએરી તો હમારેહી ઘરાનેસે નિકલી હે ! ” તો અમે એઘડક કહેતા કે :—

“ ઔર ઇસતરહ પાનખાનાબી આપકેહી ઘરાનેસે નિકલા હોગા ? ” હાં... આં ! ”

“ તુમકો ઇસ્કી કયા ખખર કયા પાનમે તાસીર ! ”
તુમસે ભટીયારે તો સમજે બટલી કફગીર હે !

“વાહ ! શાએરીકે સફરચંદ !” એમ ટોળ ટોળ ટપ્પામાં આખો દિવસ પસાર થતો અને કલાઈ કરવાનાં વાસણો જેમનાં તેમ રહી જતાં !

ખરેખર ! હવે જમાનો ઢાકાના મલમલ જેવો ખારીક આવ્યો છે કે આવા મહાકવિઓને માટે કલાઈગરાનો ધંધો લાવ્યો છે !

x

x

x

કરસનદાસ કાપડીઆ

એ ભાઈ પોતે છપ્પનીયા કાળમાં ઉઘાડા પગે હાથમાં દોરી લોટો તથા સાકરમાં આંથેલી જીભ સહિત કાઠિઆવાડમાંથી અહીં પધાર્યા અને હળવે હળવે ફેરીઆમાંથી ગુમાસ્તા અને ગુમાસ્તામાંથી શેઠ બની બેઠા છે ! એમની સાકરીયા જીભને પ્રતાપે ગ્રાહકરૂપિ અનેક માખીઓ એમની દુકાને આવીને ચોંટતી. સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર મરતાં મરતાં એમના મસ્તકે હાથ મૂકી ગયા હશે તેથી જ તેઓ પોતે સત્યના અવતાર તરિકે પોતાને લેખે છે ! અને તેથી તો પોતાની દુકાનના આગલા ભાગે મોટા અક્ષરે પાટીયું ટાંગેલું નજરે પડે છે કે “સત્યમેવ જયતે.” “જીકું બોલવું મહા પાપ છે.” છતાં પાંચ વાર કાપડ વેચતાં દોઢસો દેવ દેવીઓના સોગંદ ખાય છે !

“એક જ ધરમથી વારનો દોઢ રૂપીઓ લઈશ.” એવી શરૂઆત કરી ગ્રાહકને આઠ આનામાં પણ તે માલ પહેરાવે ! સ્વદેશી કહીને જપાની કપડાં ઠસાવી દે એવા એ સાચા છે ! એમનો પણ એકલાનો દોષ નથી એમ તો આપણા ઘણાખરા દેશી વહેપારીઓ એમના જેવા સાચા હોય છે ! એમની સરચાઈનું એક જ ઉદાહરણ અત્રે ટાંકવું બસ થશે. ગઈ ઈદને આગલે દિવસે સાંજે ચાર વાગે એમની દુકાને એક મિત્રની ટોપી લેવા હું ગયો હતો. એમણે શરૂઆત કરી.

“કેમ શેઠીઆ, શું જોઈએ ? ઘણા દિવસે દેખાયા ?” બે કે હું તો પહેલવહેલો જ એમની દુકાને ગયો હતો; છતાં બહુ જીન બોળખાણ હોય તેમ કહ્યું “ટોપી જોઈએ.”

“વારુ!” કહી એમણે અનેક ટોપીઓ દેખાડવા માંડી.
એક પસંદ પડતાં ભાવ પૂછ્યો ત્યારે એ બોલ્યા :

“પહેલી બો’ણી માં આપની પાસેથી કંઈ વધારે લેવાય ?
આપ તો અમારા રાત દિવસના ઘરાક છો.” એટલે મેં કહ્યું “પણ
સાંજ પડવા આવી છતાં હુંજ પહેલી બો’ણીનો ઘરાક છું ! ને
વળી હું કયાં તમારી દુકાને રાત દિવસ આવું છું ? હું તો આજેજ
પહેલ વહેલો તમારી દુકાને આવ્યો છું !” જે કે મારા દેખતાં ચાર
પાંચ ગ્રાહકો માલ લઈ ગયાં હતાં; છતાં મને પહેલી બો’ણીનો
ગ્રાહક ઠેરવ્યો હતો.

“તમે નહિ તો તમારા કોઈ ભાઈ બિરાદર તો આવતા હશે ?
ને પહેલી બો’ણી અટલા માટે કહું છું કે ટોપીના તમે પહેલા જ
ગ્રાહક છો.” એમ તેણે ફેંક્યું, જે કે અમારા પાડોશી પીરચાચા
સવારમાંજ એની દુકાનેથી ટોપી લાવ્યા હતા, તે હું જાણતો હતો
છતાં એવી નકામી વાતની જીદ કોણુ કરે ?

“ચાલો હશે, બીજી વાત પડતી મૂકી આની કીંમત કહો ?”

“અરે ! તમારી પાસેથી તે કંઈ વધારે લેવાય ?”

“કેમ, હું કંઈ તમારો સગો કે ભાઈબંધ દોસ્તદાર છું ?”

“કેમ નંઈ ? તમારા પિતાજી પણ અહીંથી જ ટોપીઓ લઈ
જતા હતા ને ?”

“તેમણે તો આખી જીંદગી પાઘડી જ મૂકી છે !”

“ચાલો હશે ! આ કાલે જ નવો માલ ઇટાલીના મેલમાં
આવ્યો છે.”

“ઈટાલીનો માલ હું વાપરતો નથી. મારે તો તૂર્કી બનાવટનો
માલ જોઈએ.”

“એતો તૂર્કસ્તાનની બનાવટનો જ માલ છે ! ઇટાલીવાળાઓ
તૂર્કસ્તાન પાસેથી ટોપીઓ ખરીદીને પોતાની છાપ મારે છે !”
તેણે ટાઢા પહોરની ફેંકી.

“પણ હવે કીંમત તો કહો?”

“સાડાચાર રૂપીઆ પડશે. એક પાઈનો પણ નફો નથી. જે ખાતરી ન થતી હોય તો ભરતીયું જીવો.”

“નહિ, હું તો જે રૂપીઆ આપું.”

“જાઓ મારા શેઠ, ધરમથી ચાર રૂપીઆ લઈશ. અમારે ત્યાં એક જ ભાવ છે!”

“એક પઈસો પણ ઉપર નહિ આપું. મરજી હોય તો જે લઈ લ્યો.”

“અરે! શેઠીયા, ગઈ સાલ એમાંની ટોપી તમે જ સવામાં લઈ ગયેલા; પણ શું કરીએ આજે પાંચગણી જકાત વધી ગઈ છે અને વળી લડાઈના ધાંધલને લીધે એની માંગ વધી ગઈ છે!”

“મારે તો ત્રણ વરસથી આ ટોપી ચાલે છે! અને વળી એ ટોપી શું બોમ્બગોળા મુકે છે કે લડાઈના લીધે એની માંગ વધી ગઈ છે? પણ ચાલો, હવે એમાં આપવી હોય તો આપો નહિ તો તમારી મરજી!”

“ગજાના સમ જે ચારમાં પણ પોષાય તેમ નથી!”

“ત્યારે તમારી મરજી.” હું તો ઉઠીને ચાલ્યો.

“શેઠીયા, કયાં જાઓ છો? જરા થોભો તો ખરા. ચાલો તમારી ખાતર આઠ આના ખોટ ખમીશું પછી કાંઈ?”

“પણ હું તો બેથી વધારે એક દમડી પણ આપવાનો નથી!”

“બીજીવાર બોલે તેના જે બાપ. ચાલો ત્રણ પોલીયાં કાઢી નાખો! ભલે આજ ખોટ ખમીને પણ ઘરાક જતું કરવું નથી!”

“અરે! ભાઈ સાહેબ, પણ તમને સત્તરવાર કહ્યું કે બેથી વધારે આપવાનો નથી.”

“ચાલો, તમારુંએ રહ્યું ને મારુંએ રહ્યું. અઢી આપો. તમે પણ માખીમાંથી ચરબી કાઢો એવા છોને?”

“પણ તમને ૫૨જ કોણ પાડે છે? આપવી હોય તો એમાં આપો.”

“અરે! કંઈ ઈમાન વાળખી તો બોલો? આ કંઈ ચોરખબ માલ નથી!”

“તે હું કયાં કહું છું કે ચોરખબરનો માલ છે?” હું ચાલ લાગ્યો એટલે પાછો તેણે રોક્યો. કેટલીક રકમકને અંતે હું હાર્યો : તેની જીત થઈ. સવા બે રૂપીએ ટોપી મને ભેરવી દીધી. આ કરસનદાસ કાપડીઆના એક જ ભાવનું એક જ દટાંત! દુકાન બીજી ભીંતે કાચની તખ્તીમાં લખેલું હતું કે “વિશ્વાઘાત એ મહા છે.” પણ ખૂબીની વાત તો એ છે કે ખુદ કરસનદાસે જ પોત શેઠનું ઉંધું વાળીને આ દુકાન હજમ કરી હતી એવી દંતકથા ચાલે

x

x

x

મરોડચંદ્રે મારવાડી—ખિચાઈ બહુ ભલું ભગવાનનું માલ છે! દરરોજ ગાયને એક પૈસાનું ઘાસ ખવરાવે છે એ કંઈ કળિકાળમાં ઓછું પુન્ય કહેવાય? શિવાજી મહારાજે ઘોડા પર બેસ ચોખા ફાકી ફાકીને પણ દક્ષિણના કેટલાક કિલ્લા જીત્યા હતા; મરોડચંદ્રે ચોખા ફાકી ફાકીને મુંબઈનું મારવાડી બબ્બર સર કાં માંડ્યું હતું! જુનાં કપડાં અને ભાંગેલાં વાસણોના વહેપારમ વધીને આજે એ શાહુકાર બની બેઠા છે!

એની ઉદારતાને પણ આફરીન છે. અર્ધી રાત્રે શિયાળ કકડતી ટાઢમાં કે મુશળધાર વરસાદમાં પણ ગમે તેવો કચરો મલઈને જાયો તોએ એના આંગણેથી નિરાશ થઈને પાછા ન આવે એ મુંબઈનો કુબેર ભંડારી છે! એ બીકણુ બકરી જેવો દેખાય છતાં વાઘનું દિલ ધરાવે છે! પોલીસની પરવા રાખ્યા વગર એ ચોરીનો માલ સંઘરવાની હીંમત કરી શકે છે!

એ પાકો સ્વદેશ પ્રેમી છે. એ લાખોનો સ્વામી હોવા દે પોતાનું તેજ ચોખગલું અને પોતાની તેજ જલેખી ફેશનની આ કુટીવાળી પાઘડી અને મેલું ધોતીયું ધારણુ કરી રહ્યો છે!

પશ્ચિમના પવનમાં તણાઇને ફેશનના રંગમાં રંગાતા જાય છે; પણ મારવાડી ખિરાદર તો પોતાના અસલ રંગનેજ જળવી રહ્યો છે !

પહેલાંના ઋષિમુનિઓ પણ કૂટિમાં રહેતા હતા; તેમ એ લાખોની દોલતથી છકી ન જતાં એક અંધારી ઓરડીમાં પણ કોઈ માથેરાનના વિશાળ ખંજલામાં મહાલતો હોય તેમ આનંદથી રહે છે ! ધન્ય છે એની ધીરતા અને અડગતાને ! મોટા મોટા અકડેખાંઓ અર્ધી રાતે એના બારણા ખખડાવે છે, અને તેને ઝુકે છે છતાં એને જરાએ મોટાઈ નથી ! એ એટલો બેપરવા છે કે તમે નાટક, સીનેમા કે લવાઈમાં મારવાડી, મારવાડણના ગમે તેવા વેષ કાઢો અને ફારસ લજવો છતાં એનું સ્વમાન જરાપણ હણાતું નથી ! મહોરમમાં મીયાંઓ મારવાડીનો સ્વાંગ સજે છે ત્યારે એ મુંઝાવાને બદલે ઉલ્ટો આનંદી દેખાય છે !

એને આખું વરસ મોજશોખની જરા પણ પરવા નથી; પણ હોળીનો તહેવાર એ એક પૈસાના ગુલાલમાં એવી રીતે ઉજવે છે કે આખા વરસની મોજ તેમાં સમાઈ જાય છે ! સામેવાળો કોઈ તીખો આસામી ગાળો લાંડે કે તમાચો તતડાવે તો પણ એક અઠંગ સત્યાગ્રહીની જેમ અહિંસા અને શાંતિ ધારણ કરીને પોતાની મહાનતા સાબીત કરી દે છે !

સાહિત્ય પરિષદ કઈ ચકલીનું નામ છે ! એસેમ્બલી કઈ બલાનું નામ છે તે એ જાણે નહિ ! સીને કૌંઝેસે સીલ્વર જ્યુબીલી ઉજવી છતાં એણે હજી સુધી એકે સીનેમા જોયું નથી ! રાષ્ટ્રપતિનો વરઘોડોએ ન જુવે તો પછી ઉદયશંકરનું નૃત્ય કે કીકેટની મેચ તો શાનીજ જુવે ? વાંચક ખિરાદર, તારે પણ સુખી થવું હોય તો મારવાડી બની જ !

*

*

*

માદવી ડંડખાં ! નામ તો છે અજમતઅલી પણ વાઅમમાં વારંવાર ડંડા ઉછાળવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત કરે છે, તેથી હોટલમાં

એસનારાઓ એમને મોલવી ડાંડેખાં કહે છે ! એમણે કંયાની સનદ લીધી છે તેતો એમના સિવાય કોઈ જ જાણતું નથી ! છતાં એટલું તો નક્કીજ છે કે શરીર અત પ્રમાણેની એમની ઉંચી ઈજાર આવતી મોહરૈમ સુધીમાં હાફેન્ટ થઈ જવાનો સંભવ છે !

એમની મારકાણા કળિઆર જેવી નિરંતર સુરમો આંજેલી આંખો, ચાવઘના એ અસ્તા ખુશીથી છુપાવી શકાય એવો ઝલ્લો અને નાતાલના ઢેક જેવી પાઘડી નિરખીને દરેક માણસ માન આપવા લલચાતું, પણ એમની ઝખાનમાં અલ્લામીયાંએ એવી તાસીર આપી હતી કે આપણા વલ્લભભાઈ પટેલની જેમ એઓ જ્યાં તકરીર કરતા ત્યાં ડાંડા ઉછળતા !

નાટક, સીનેમા કે કાર્નીવલ તો હરામ ગણાય પણ તેઓ એટલા માટે એવાં સ્થળોએ જતા કે ત્યાંની બદીને નજરો નજર નિહાળીને પછી તકરીરમાં તેવી બદીથી મુસલમાનોને બચવાની શિખામણ આપી શકાય ! બાકી જે એમને નાટકનો ચસ્કોજ હોય તો પછી ચાલુ ખેલે તાહજજુદની નમાજ પડવાની ઇતેજરી શા માટે બતાવે ? પેલા પેપરવાળાઓ એમને નાહક ફજેત કરે છે. પણ શું કરે એમનેય પેટ છેને ?

અમે તો કહીએ છીએ કે ભલા એવા મહાપુરૂષોને પ્રતાપે તો લોકોમાં ધાર્મિક જુસ્સો ટકી રહે છે ! આપણે ઇંડીયનો તો ભાજનું પાણી જ કડેવાઈએ છીએને ? અને શાઈરોને તો એવું વાંકુંચુંકું લખવાની આદતજ હોય છે ને કે:-

“મૈલવી કી મૈલવી પે રૌઅબકારી હો ગઈ,
ખિદમતે કંચમી મેં આરે જાં નિસારી હો ગઈ,
નજદમેલી મગરબી તાલીમ જરી હો ગઈ,
(તો) હૈલાઓ મજનું મે આખિર ફૈજદારી હો ગઈ !”

રાવસાહેબ રંગીસદાસ:-એઓશ્રી અમારા કસબામાં મોટા ખાણુસ ગણાય છે. ‘જેને જેવો સંગ રંગ બહુ તેવો ખેસે’ એ ન્યાયે મોટા મોટાઓની સોખતમાં એ પણ મોટા થઈ ગયા છે. એમના દાદા પાકા મુત્સદી હતા. ખોટા દસ્તાવેજ લખવામાં અને કોરટમાં જુઠી સાક્ષીઓ પૂરવામાં તેઓ અજોડ ગણાતા ! એમના પિતા જુઠા ચોપડા લખવામાં એક્કા ગણાતા (બળદના નહિ !) આ આંકફરકવાળાઓ તો એકના આઠ કરવાની વાતો કરે છે; પણ એમના પિતાશ્રી તો એકના દસ કરી બતાવતા ! એમના બાપ તથા દાદા તરફથી એમને સારી સંપત્તિ વારસામાં મળી હતી, અને તે સંપત્તિને ઠેકાણે પાડવાનું અઘરું કામ એમને માથે આવ્યું હતું; જેથી કોઈ જાતની ગભરામણુ વગર એ મહાભારત કાર્ય એમણે પાર ઉતાર્યું હતું !

એમને મોટા થવાની લગની લાગી હતી. સાધુ સંન્યાસીઓને તો ભાગ્યે જ દોઢીયું પરખાવતા અને ભૂદેવોને તો દૂરથી જ નવ ગજના નમસ્કાર કરતા, પણ અમલદારોની પરોણા ચાકરી કરવાનું તો ભાગ્યે જ ચૂકતા. એક સાધારણુ સિપાઈ કે પટાવાળાને પણ આડ પાટી આપવાનું ન વિસરતા ! કોઈ દહાડો એવો ન ઉગતો કે એમનું ઘર કોઈ અમલદારનાં પગલાંથી પાવન ન થયું હોય ! કોઈ નવા અમલદારનું આગમન થાય કે તેમને ઘેર ફુંટના કંડીઆ ધકેલવાની જ એમને ચિંતા થતી ! કોઈ અમલદારની બદલી થાય કે તેમને માનપત્ર આપવાની જવાબદારી એઓશ્રી જાતે જ વહોરી લેતા ! કોઈ અમલદારને પોંક પાપડીથી તો કોઇને શિકાર કરાવીને ખુશ કરતા ! કોઈ અમલદારને ત્યાં કીકો જન્મે કે તેને માટે અભલાં ને ટોપીની ભેટ મોકલવાનું પણ એ ભાગ્યે જ ચૂકતા !

એમને ત્યાં પહેલી અઘરણી આવી હતી, તેજ દિવસે કસબામાં કમીશનર સાહેબની પધરામણી થઈ હતી, તેમને એમણે નોતર્યા, અને મેમ સાહેબને એક બૂટની જોડી ભેટ ધરીને કૃતાર્થ થયા હતા !

આવી રીતે એમનો અમલદારો પ્રત્યેનો પ્રેમ વધતાં એમને રાવસાહેબનું પૂછું ચોંટયું! પછી તો પૂછવું જ શું? જોતજોતામાં ઘરનો બધો દેશી કારભાર ભૂલાઈ ગયો અને અંગ્રેજી ઢબે ઘરનો કારભાર ચાલવા લાગ્યો.

અત્યારે કોઈ ભૂલે ચૂકે એમને ઘેર પરોણા તરીકે પધારે; તો પોતે કેવા મહાન પુરુષ છે, અને કેટલા અમલદારો સાથે એમને ઓળખાણ થયું છે તેનો વિગતવાર ઇતિહાસ સંભળાવવામાં જ એ ત્રણ દિવસ તો વિતાડી દે! તેઓ છાતી ઠોકાને કહે છે કે, હિંદના માજી શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ હિંદમાં પધાર્યા હતા; ત્યારે એમણે એમના બાપના ખભે બેસીને તેમને સલામ કરી હતી! દિલ્હી દરબારમાં પંચમ જૉજી કોરોનેશન દરબાર ભર્યો હતો; ત્યારે તેમને સલામ કરવા ઠેક દિલ્હી સુધી એ બોશી જાતે તકલીફ લઈને નવો ડગલો અને નવી પાઘડી પહેરીને ગયા હતા! લોર્ડ-કરઝનને કલકત્તે જઈને સલામ ભરી આવ્યા હતા! લોર્ડ રીડીંગને મુંબઈના બંદરે ઉતરતાં સૌથી પહેલી સલામ કરવાનું માન એમણે મેળવી લીધું હતું! મતલબકે અમલદારોને સલામો ભરવામાં જ એમનું જીવન વ્યતિત થઈ રહ્યું છે!

આમ મોટાઓની સરભારામાં તિબેરીમાંથી લક્ષ્મી રિસાવી જવા લાગી; તેથી એમણે પણ પેલાઓની જેમ ગરજવાને પાસેથી નજરાણું (લાંચ નહિ!) લેવા માંડ્યું છે. ગરજવાનોને દરદવાનો મળી આવે એ તો દેખીતી જ વાત છે ને? એમને કોઈ “રાવસાહેબ” કહીને સલામ કરે ત્યારે જુના કોટના બટનો આપોઆપ તૂટી જાય છે! આઠ બાળકોના બાપા બની ગયા પછી પત્નિ પરલોક સિધાવી ગઈ જેથી સુધારકમાં ખપવા માટે બીજી પત્નિ કરવા કરતાં બાળકોની સંભાળ માટે એકાદ ફાંકડી આયાને રાખી લીધી. બીજા અદેખાઓ એમને “રંગીલા રાવસાહેબ” કહે પણ આયા સાથે જીવ બહેલાવવો એ તો ખેલદિલી ગણાય ને? જેમ નાના બાળકોને રમવા માટે રમકડાં હોય છે; તેમ મોટા માણસોને દિલ્લ બહેલાવવા માટે ટાઈપીસ્ટ ગર્લ્સ, આયાઓ, નર્સો વગેરે હોય છે. અરે!

ધર્મમંદીરોમાં પણ પુનિત મહારાજેને દિલ બહેલાવવા માટે દેવદાસીઓ કયાં હોતી નથી ?

બુધ્ધુભિસ્તી—એ બિચારો ભોળોભલો સીધોસાદો માણસ છે. વારંવાર લોકોને ત્યાં વાગતાં વાળાં સાંભળી સાંભળીને એને પણ શાદી કરવાનું શૂર છુટયું ! વાણીઆને ત્યાં છાપર ગીરો મારીને શાદી કરીને બીબી લાવ્યો, અને તે પણ એવી ફળદ્રુપ લાવ્યો કે દસ વરસમાં આઠ બાળકોનો બાપો બની ગયો ! ખુદાએ પણ બહુ બાળકોની આખી સ્પેશીયલ ટ્રેન એનેજ આંગણે જંકશન સમજીને છોડી મૂકી ! ઓલ્યો ખાનસાહેબ સીકંદરખાન બિચારો લખોપતિ છે; પણ છોકરાને માટે અનેક સાંઈ પ્રકીરો તથા ગુંસાઈખાવાઓને ગાંજ ભાંગની લડાણી કરેચ, અનેક પીરોની તુરબત પર નારિએળ ચઢાવેચ; છતાં સંતાનનું મૂખ જોવાને ભાગ્યશાળી થતો નથી. ત્યારે બુધ્ધુ ભિસ્તીને ઘેર હાંદલાં કુસ્તી કરેચ છતાં કુદરત છુટા હાથે છોકરાં ભેટ કરી રહી છે !

“અજબ તેરી કુદરત અજબ તેરા ખેલ;
કે બુધ્ધુ હે પાસ આર સીકંદર હે ફેલ !”

અર્થ કંટોલ તો હમણાં હમણાં નીકળ્યું છે જેથી બુધ્ધુ તેનાથી અંજાણુ હોવાથી કુદરતની સામે બહારવટે નીકળ્યો; પણ કુદરત પ્રત્યક્ષ ન હોવાઈ જેથી એક જગ્યાએ લગનનું બેન્ડ વાગી રહ્યું હતું ત્યાં પહોંચ્યો અને એક નાકેથી ડાંગ ઉગામીને વાળાં ભાંગી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એણે જ્યાં ડાંગ ઉગામી કે કોઈએ એનો હાથ પકડ્યો.

“કયું એ બુધ્ધુ ! આજ કંઈ પાગલ તો નહિ હો ગયા હે ? કુછ ગાંજ માંજ ચઢાકે તો નંઈ આયા ?” હાથ પકડનારે કહ્યું.

“ચ્યા કરે ભાઈ સાખ ! મેરે બેટે એ બાજેવાલુંને જાં હોય તાં આજ બજ બજકે મેરેકુ શૂર ચઢવાયાને મેંને શાદી કરનેઠી અખ મારી !”

“પણ ઇસ્મેં યુરા કયા હુવા ? શાદી ઠીતી ઉસ્મેં અખ કયા મારી ?”

“અખ નહિ મારી તો ફિર ચ્યા કીયા ? દેખોને આ દશા બરસમેં આઠ બરચે તો હુએ, અખ ખુદા જાણે આગુ જાતે તો કિને હોંયગે ? અખ તુમજ કહોને કે એ સગલી પીડા યે બાજેવાલેાં કે સખબસેંજ હુર્મને ? મેંને સોચા કે એ મેરે બેટે બાજે વાલે બાબ બજતે જ નહિ તો મેરે જેસે ગરીબકુ શાદી કરનેકી બાતજ કાંસે સુઝતી ! તીસ વાસ્તે અખ ધરાદા કીયા હે કે સગલે બાજેકુજ તોડ ડાલુ કે ફીર બાબ બજે તો મેરે જેસા કોઈ ગરીબ શાદી કરનેકી ફીકરમેં પડેને ? ” પેલો માણસ માંડ માંડ બુધ્ધુને સમજાવીને તેને ઘેર લઈ ગયો !

પીરસાબ છોટમીયાં : પીરસાબબ મોટા મીયાનું નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે ? તેઓ મોટી દાઢીવાળા હતા; તો આ પીરસાબ છોટી દાઢી વાળા નહિ પણ બહુ કલીનશેવવાળા છે ! તેઓ કલીનશેવવાળા છે છતાં કરામતમાં કોઈથી ઉતરે એવા નથી તો ? સાંભળો એમની કરામતો અપાર છે. જીવો, પેલો ઘેલો ઘાંચી છે ને તેની બેરીને બાર બાર વરસ થયાં છોકડેં થતું ન હતું તે આ પીરસાબના તાવીજને પ્રતાપે થયું છે ! પેલો કલ્લુમીયાં એમના આપેલા નંબરોથી પચાસ હજાર જીત્યો છે ! પેલો શંકરલાલ ફોજદાર કેવો રોક માટે છે તે બહાર તો રોક મારતો પ્રે છે, પણ ઘરમાં બધરી પાસે તો બકરી જેવો ગરીબ બની જાય છે એ પીર સાબના ધાગાનો પ્રતાપ છે !

હું તો કહું છું કે હિંદી ક્રીકેટરોએ અગીયાર વીકેટથી એમ. સી. સી. ને હરાવવી હોય તો એ પીર સાહેબ પાસેથી તાવીજ લઈને ગળે બાંધી જીવે ! અને કૌંચેસને હરાવવા માટે બીજું બધું કરવા કરતાં મી. ઝીણા પીરસાબનું તાવીજ નેકટાઈને જગાએ બાંધી લેતો અટવારમાં કૌંચેસને હરાવી દે ! કેટલાએ કારકૂનો એમના તાવીજથી મામલતદાર બની ગયા છે, કેટલાએ પટાવાળા એમનું મંત્રેલું પાણી પીને જજ બની ગયા છે ! કેટલીએ બેસુરી ગાનારીઓ

એમના આશિર્વાદથી સુરીલી બની ગઈ છે અને કેટલાએ આણુઘા-
તબલ્લચીઓ એમના તાવીજ ધાગાને પ્રતાપે હિંદના મોટા ઉસ્તાદ
ગણાઈ ગયા છે !

કેટલાએ ખાનદાની માણુસો એમનાં સહવાસમાં ગંજેરી બન-
ગયા છે ! અને કેટલાએ ચંડુલીયાઓ એમની મીઠી નજરથી કીમી-
યાગર બની ગયા છે ! એમની જીતીના તુફેલથી કેટલાએ આશકો
ઠેકાણે પડ્યા છે ! અનેક પતિત બહેનોનો એમણે ઉદ્ધાર કર્યો છે
અનેક ગવૈયાઓ અને કબ્વાલો એમની સહાનુભુતિથી રોટલા રળ
ખાય છે ! એમની મમતાળુ મહેરબાનીથી અનેક સારા માણુસો સાદુ
ખાવા બની ગયા છે ! એવા મહાત્મા પુરૂષને બિચારા મોડવીઓ અદે-
ખાઈને લીધે ગમે તેવું કહે તે કોઈ માને એમ નથી !

“હીરા મુખસે નવ કહે લાખ હમારો મોલ !”

સાક્ષરશ્રી અડવાશંકર—એમની આગળ કોઈ માણુસ
ભૂતકાળના કોઈ સાક્ષર, લેખક કે કવિનાં વખાણુ કરે ત્યાં કોઈ
વર્તમાન સાક્ષરને વખાણુ કે તરત એઓશ્રી તપખીરનો સરડાકો
તાણીને લાપણુ ભરડવા બેસી જાય ! “હવે જ્યેયો જ્યેયો તારો નરસિંહ
મહેતો ! તંબુરો લઈને ઢેડવાડામાં ભજન ગાતા ફરતા હો તો તેમાં
તેણે શી ધાડ મારી કે તેને તો ગુજરાતીના આઘ કવિ તરીકે
આજકાલનાં છોકરાં છાપરે ચઢાવવા લાગ્યાં છે ! એના કરતાં
આપણા ગામનો હરિયો ઢેડ શું ઓછાં ભજન ગાય છે ? શું એની
મહાકવિ તરીકે ગણતરી ન થાય ? ને વગી ઓદયો વેગણુપુરવાળો
શામળદાસ ! બળ્યા એના છપ્પા ને ટપ્પા ! એના કરતાં તો મારે
મૂળીઓ સારા છપ્પા લખી શકે છે ! ને પાઘડી ન પહેરવાનું
પ્રતિજ્ઞા લીધી તેમાં પ્રેમાનંદને આ ગુજરાતીઓ શાનો મહાકવિ
ઠોકી બેસાડે છે ! એના નળાખ્યાન કરતાં આપણી સ્ત્રીઓ ફટાણુ
ગાય છે તે શું ઓછાં રસીક હોય છે ! એણે પોતાનાં બધ
આખ્યાનોમાં ભગવાનના ઘરના ફારસો સિવાય બીજું શું લખ્યું

છે! એવા ટોલ્લામારૂં માણસો મહાકવિ ગણાય તો ગજરામારૂં ને
હલામણુ જઠવાના લેખકો મહાકવિ કેમ ન ગણાય?”

જરા દમ લઈને આગળ વધનાં બોલે છે; “ને ઓલ્યો
દલપતરામ, ડોશીમા જેવી ડાહી ડાહી શિખામણો આપી ગયો; તે કવિ
ગણાય તો પછી શિખામણના ભંડારરૂપ અમારાં મંછા કાકી કેમ
કવિયાણી ન ગણાય? ઓલ્યો સુરતનો ઉછાંછળો નર્મદાશંકર, પ્રેમ
અને શૌર્યનો અવતાર મનાય છે, ને સાહસ તો જાણે ગુજરાતને
એણેજ શિખર્યું છે? તો શું એનાં પહેલાં ગુજરાતમાં બધા બાયલા-
ઓજ વસતા હતા? ગોવરધનરામના સરસ્વતીચંદ્રમાં મોટાં મોટાં
ટાયલાં સિવાય શું બઠ્યું છે! ઓલ્યા દલપતરામના દીકરા મહાકવિ
નાનાલાલ અને ખબરદાર, ગમે તેવા મોટા ગણાતા હોય પણ મારી
તોલે ન આવે! અંગ્રેજી કવિઓનાં કાવ્યોને તફડાવીને ગુજરાતીમાં
રખી કરવા સિવાય આજના કવિઓને બીજું શું આવડે છે?”

“આ તમારા સુંદરમ્ ને ઉમા જોષિ, બાદરાયણ ને બેટાઈ,
ચંદ્રવદન, અને સ્નેહરશ્મી, એ બધાં છોકરાંઓ છાસ પીવા નીકળ્યાં
છે પણ જે લોકો દાગડો ડોખાં ન પારખે તે રાતે હીરા શી રીતે પારખવાના
હતા? કદરદાનો તો છપ્પનીયા દુકાળમાં હાલ્યા ગયા, અને હવે તો
તેમનાં ઓઠાં રહી ગયાં છે!”

સદંતુ પટેલ—એ ભાણોદરામાં જરા ખાતાપીતા માણસ હતા.
એમની આગળ કોઈ વાત કરે કે “પટેલ, પેટ્રા રંગુનના સફરી
શેઠ પાસે બહુમસ પૈસા છે.” તો એ તરત તાફકી ઉઠે કે “જેયા
જેયા હવે, રૂપીઆ એ શેઠ પાસે જ છે બીજા કોઈની પાસે નથી!
પરદેશમાં જઈને કાળાં ધોળાં કર્યાં હશે! અરમામાં કેટલાએ
આસામીઓને રડાવ્યા હશે. ત્યારે એ ભાઈ સાહેબ પૈસાદાર થયા
હશે! મારી માફક હક કમાઈનો પૈસો હોય તો બતાવો જોઈએ!
ખરા પરસેવાની કમાઈથી પૈસાદાર થાય તે ખરો! લોકોમાં વાહ
વાહ કહેવડાવવા પાણીના નળ નાંખ્યા અને ટાંકી ખંધાવી તેમાં

શી ધાડ મારી? આ ગઈ જુમેરાતે ૪૦ ફકીરને મેં ખવડાવ્યા હતા, પણ કોઈને કહ્યું નથી! પૈસાદારી ને સખાવતનાં તે કાંઈ ઢોલ પીટાતાં હશે?” આવું બોલનારા આસામીઓ શહેરે શહેર અને ગામે-ગામ ડાઝનખંધી નહિ પણ સેંકડાખંધી જોવામાં આવે છે!

ગદૈયો દલુખાં:—ભેંસના ભાઈ જોવો તેમનો સૂર હોવા છતાં અને જ્યારે તેઓ સાહેબ તાનપદટા મારે છે, ત્યારે બાળકો ભડકી જતાં હોવા છતાં, અને નાક પર સાયકલનું જીલ ફરી ગયું હોય તેવો દેખાવ હોવા છતાં, તેમના મોઢા આગળ કોઈ વાત કરે કે: “ફલાણા ઉસ્તાદ બહુ સારું ગાય છે, અથવા ફલાણા ખાનસાહેબ બહુ અચ્છી સિતાર વગાડે છે.” કે જાણે તેમનો બાપ મરી ગયો હોય તેમ ડાયું ઉંચું કરીને તરતજ બોલી ઉઠે કે “અજી, વોહ થોડાડી ગવઈયા હે! વોહ તો અતાઈ નાનખતાઈ હે! નથુ કુમાર ઓર કલુ કુંજળે ઉસ્કે ઉસ્તાદ હોતે હે! અજી પરલે સાલ અજમેરમેં હમસે મુકાબલા હો ગયા તો ખંદેને એસી જૈનપુરી છેડી કે વોહ તો દૂમ દબાકે ભાગા! ઓર વોહ બિચારા ઉલુખાં લાહોરી, વોહ બિચારા કયા ખાક સિતાર બજાએગા? સિતાર કિસ તરહસે પકડના વોહ ભી તો ઉસ્કો યાદ નહિ! ઉસ્સે તો હમારા ચપરાસી બુધ્ધુ અચ્છા તંબુરા બજતા હે! એસે તિકલે મતલબકા મુકાબલા હમારે સાથ! આપભી ખંડે સમજદાર માલુમ હોતે હે!” આવા સખસે હમ ખંડે કહેનારા ઉસ્તાદો શું તમે ભાળ્યા નથી..... ?

લીખાજી ભેસાનીઆ:—એક સારા અને સોજબ વક્તા હોવાનો તેમનો હંમેશનો દાવો છે! ઈનામના મેળાવડા, ગેધરીંગ, સંગીતપાર્ટી, લગ્નપાર્ટી, ઉઠમણપાર્ટી, ઉઘરાણાની સભા, માનપત્રના મેળાવડા, વિરોધસભા કે સ્વરાજસભા એવું કાંઈ પણ હોય ત્યાં એવન સાહેબ વગર વિચારે અને વગર કંઈએજ ભાષણ કરવા હિલા થઈ જાય અને પછી મનમાં આવે તે ભયડી મારે! કોઈ

તીખો માણસ એવનના લાપનની જરા વિરૂદ્ધ બોલે કે તેના બાર વગાડવામાં જરાય બાકી ન રાખે !

“ અરે મીસ્તર ! તમે તમારા મનમાં આય જરથોસ્તી લાયરાને શું સમજેય ? આપના પેલા મરજૂમ બુઝોર્ગ જમસેદજી મે’તા ઘેરથી નાનાં પોરીયાંની કાણી લાપન ગોખી લાવતા હતા ને દીકતેસણની કાણી ચીપીચીપીને બોલી જતા હતા, તેવનના કરતાં હું વગર વિચારે ફરફરાત ધાની કુતે તેમ બોલી જનાર શું કમ છેકે કે ? પેલો પોરીયો નરીમાન કે જે સવરાજને પાતલે ચ’રી બેથેલો ચ તેના કરતાં તો હું ઘનુંજ સાફ ને સોજીનું બોલુંચ ! વિલાયતની પાર્લામેન્ટના મજૂર મેમ્બર મીસ્તર સકલાતવાલા પન મારી પાસેથીજ લેકચર કરવાની તાલીમ લેતા હતા ! અનેક બૈરાંની ને માતીરાઓની સલાઓ હુંદે ધમધમાવી મૂકીય ! અરે ગાંધીજી અને મરજૂમ તીલક પન હું જ્યારે લાપન કરવા ઉભો થતો ત્યારે દાંતમાં આંગણાં કરદતા હતા ! આજે દાદાભાઈ નવરોજજી હોત તો તેવન પન મારી સામે ખાન ખાત ખાન ! આજે પન જેને લેકચર કરવાની તાલીમ લેવી હોય તે બેધરમ મારી પાસે આવીને સીખી જાય ! જે આપરા પારસી બેરાદરોએ પ્રો. દાવરને બદલે મને કાઉન્સીલમાં મોકલ્યો હોત તો બોડી બોડીને દાફખંધી કરનારના દાંત ખાતા કરી નાખત ! ” આવું આવું બોલનાર સર્વદેશીય વક્તાઓનો આ દેશમાં દુકાળ પડ્યો નથી. બોડી બોડીને હિન્દમાં સ્વરાજને ખેંચી આણુનારા માયના પુતોથી આપણું કૉંગ્રેસ પણ વંચિત નથી !

એડીટર ઓઘડશંકર—એ ૧૮૫૭ના બળવા સમયના બુન પુરાણા જર્જરિત વિચારના એડીટર છે. એમની પાસે જઈને તમે કોઈપણ છાપાની વાત કરો કે એમની સાડ વરસની પાઘડી અને તેની નીચે છુપાએલું એંસી વરસનું સદ્ગામત બેજું તરતજ પાક આવવાનું ! અને એમના લાંગેલી રૂપેરી દાંડીના ચશ્મા તરતજ કપાળ પર ઉંચા નીચા થવાના, ને જીભ હાલતી થવાની કે; “ જેયા, જેયા

એ તમારા આજકાલના એડીટરો ! મારા દીકરા સીધે સીધું અંગ્રેજ ફ્રેંચ, હિંદી, બંગાલી કે મરાઠી ઉપરથી તફડાવીને રજુ કરે છે, અ ઉપરથી મૌલિકતાની છાપ મારી લોળા ગ્રાહકોને ઠગવાના પ્રયત્ન કરે છે ! નવિનતાના નામે અનેક છબરડા કરે છે, અને પોતા અર્ધદગ્ધ જ્ઞાનથી લોકોને સુધારાને બદલે ખાડામાં ધકેલે છે ! તેમન કરતાં એકજ ચીલે દાદા આદમના વારાથી રથસીયું ગાડું ચલાવનાર અમે શું ખોટા છે !

નમતા ત્રાજવે બેસી જનાર અને કાંચીડાની જેમ વારંવાર રંગ બદલનાર તથા વરસમાં જુદા જુદા નામે બબ્બે ને ત્રણ ત્રણવા પેપરો કાઢીને એકાએક લાંબી દેશી ચાદરો ગ્રાહકોને ઓઢાડીને મોટાભ થઇને મહાલનારા પત્રકારો કરતાં અમે જુના અને જર્જરિત વિચાર-એડીટરો શું ખોટા છીએ ? “ જુનું એટલું સુનું ” એ કહેવત કં નાખી દેવા જેવી નથી ! ”

વીમાવાળો

“ મરનેવાલેકો ફક્ત ઇઝરાઈલ આતા હે નહર;
દુસરે દેખે તો હો જય બળા દંગા ફિસાદ ! ”

કોઈ જીવતા માણસે ઇઝરાઈલ ઉર્ફે મલેકલ મોત કે યમરાજ નજરે નહીં જોયા હોય; તો પણ કંઈ વાંધા જેવું નથી. કારણ વર્તમાન સમયમાં ત્રણ પ્રકારના મલેકલ મોતો યાને યમદૂત જગતમાં નજરે પડે છે ! ડૉક્ટર, વકીલ અને વીમા એજન્ટ ! પોતેમાંએ ફર્સ્ટ ક્લાસ મલેકલ મોત યાને યમદૂત તો વીમા એજન્ટ ગણાય ! કારણ કે તે જીવ લેવા માટે બીજાને ઘેર જાય છે. અ વકીલ, ડૉક્ટર તો સેકન્ડ ક્લાસ યમદૂત ગણાય; કારણ કે તેઓ કોઈ જીવ લેવા લોકોને ઘેર જતા નથી પણ જોને જીવ આપવાનો વિચાર હોય તે પોતે વકીલ, ડૉક્ટરનું બારણું ઠોકતા જાય છે. અસ્ત અમારા વાંચકોમાંથી કોઈ જીવણકાકાથી અબજુ તો નહિ હોય ! ગુંપડામાં રહીને બંગલાનો વિચાર કરવામાં તેઓશ્રી ચૂકે એ

નથી જ. પેન્શન લીધા પછી એમણે આસપાસની દુનિયામાં નજર કરી તો બધા જ પૈસાદાર જણાવા લાગ્યા, અને એકલા પોતે જ ગરીબ હોય એમ લાસ થવા લાગ્યો! જેથી કોઈપણ રીતે પૈસાદાર થવું એવા પ્લાનો મનમાં ઘડવા લાગ્યા. ઘણા દિવસથી એમણે નક્કી કર્યું હતું કે “વીમા કંપનીમાં એજન્ટ થવું. એમાં ઘીકેળાં થાય એમ જણાય છે! જીતોને, ઓલ્યો ગ્રેટ લાઈફ ઇન્સ્યુરન્સવાળો વીજબુખણ મોટા પેટ પર હાથ ફેરવતો કેવો મોટરમાં ફરે છે? અને પેલો આજકાલ તરબૂચની ફેરી ફરતો જ્યુભાઈ ઓરીએન્ટલ વીમા કંપનીનો એજન્ટ બનીને કેવો રોક્ષી વીક્ટોરિઆમાં ફરે છે! શું એ બધાથી હું ગયો?”

છેવટે એક ઓગખીતાની કોશિષથી પોતે ખાંખે ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીના એજન્ટ બની ગયા. પછી પૂછવું જ શું? એક વરસની આવકબંધનું બજેટ પણ ઘરમાં રજુ કરવા લાગ્યા.

“એક મહીનાની આવકમાંથી તો કોઈ સો દોઢસો ભાડાનો ફર્સ્ટ ક્લાસ બંગલો રાખીશું અને છ માસ પછી એકાદ મોટર પણ વસાવી લાખીશું!”

“અને મારે મારે પેલી નગરશેઠની વહુ પહેરે છે તેનો ચંદનહાર નઈ કે?” એમના પેલાં બોલ્યાં એટલે જીવણકાકા તેમના પર તપ્યા.

“લે ઘરડે ઘડપણ ચંદનહાર પહેરતાં તને શરમ નહીં આવે?”

“અરે! માણહ ઘરડું થાય પ્રણ કંઈ જીવ ઘરડો થાય છે!” જીવણકાકાનાં તે બોલ્યાં.

“પણ તને ચંદનહાર પહેરાવું તો કોઈ ઘરડી ઘોડીને લાલ લગામ નહિ કહે?” ઘરડા થયા છતાં કાકાનો સ્વભાવ તેવો જ રમુજ રહ્યો હતો!

“મુઈ રાંડ કોણ કહે એવી છે? તેનો ચોટલો જ પકડીને ઘસડી કાઢું! પાઘડી બળ્યા કોઈ માટીડા બોલે તો તેની ધૂળ

ખંખેરી નાખું ! હું હમયજ તમારા મનમાં ? ” એમ કહેતાં હાથમાંની
આડુ જીવણુકાકાને આપટી !

“ હત, રાંડ ! ધૂનમાં ને ધૂનમાં મને આપટી નાખખો ! ”

“ પણ પહેલાં મારો ચંદનહાર ! ”

“ નહિ પ્રથમ મારી મોટર ! ” આમ બોલાબોલીમાંથી અપા-
અપી થતી. “ ભેંસ ભાગોળે, છાસ છાગોળે ને માખણની
ધમાધમી ! ” તે આનું જ નામ. આવી રીતે એમના ગૃહસંસારનું
નાટક ભજવાતું.

કંપનીવાળાઓએ એમને દક્ષતર સોંપ્યું અને સૂચના આપી
કે “ જેમ જીલને વધુ કસરત આપશો; તેમ વધુ ફતેહ પામશો ! ”
એઓશ્રીએ કંપનીનાં મેનેજરને તરત પરખાવી દીધું, કે

“ સાહેબ, પેન્શન મળ્યા પછી ભણે હાથપગ ન ચાલે, પણ
માણસની જીભ તો ખૂબ ચાલે છે એ તો અનુભવસિદ્ધ વાત છે ! ”

ઘેર આવ્યા પછી વિચાર કર્યો કે પહેલો જ કોઈ સારો
આસામી શોધી કાઢવો જોઈએ. ” અહાહાહા ! ઓલ્યા ફરદુનજી
શેઠ સારા આદમી છે. એમના પોરીયાને હું ટયુશન આપવા જતો
હતો; ત્યારની ઓળખાણ છે એટલે તેમનાથી ના નહીં કહેવાય. ”

બસ ઊઠ્યા અને શરીર પર ડગલો ચઢાવી મસ્તકે પાઘડી ગોઠવી,
ખમે ખેસ ભેરવી, વરઘોડામાં કોઈ સાજનિયા મહાલતા હોય તે ઢંચે,

“ ગજગામીની ગજે ચઢીને આવે,
ભલભલા ભુપેનાં ભાન ભુલાવે ! ”

તેમ ડોલતા ડોલતા ફરદુનજી શેઠને ઘેર પહોંચ્યા. કંપાઉન્ડમાં
પેસતાં જ તેમનું પાળેલું નવું કુતરું જીવણુકાકાને ભસવા લાગ્યું.
કાકાએ લાકડી વતી તેને પાછું હઠાવવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરી જોયો.
તે લકડીપટાની રમતમાં એમની પાઘડી મસ્તકેથી સ્થાન બદલ થઈ !
એવામાં રામલે દુબળે આવીને એમની ઈઝમત બચાવી. કુતરાને
તે પકડીને લઈ ગયો. જીવણુકાકા હાંફતા હાંફતા ઓટલા પર ચઢ્યા.

સદ્ભાગ્યે ફરફુનજી શેઠ તેજ વેળા ચાહનાસ્તો લઈ રહ્યા હતા. જીવણુકાકાને જોતાંજ બોલી ઉઠ્યા.

“ઓહો ! કોણુ મહેતાજી સામકે ? ઘને દારે દેદાર થયા ! એય દાદી, ક્યાં ગીયો ! જોને તારા મેતાજી આવીયાચ !” એટલામાં ફરફુનજી શેઠના સફરજદ દાદીબા આવ્યા ને જીવણુકાકાને સન્ન મ કરીને જ બોલ્યા.

“કાંય મે’તાજી સામ ! ઘના દારે આવીયા ? જરા ચાય આય લેસો કે ?”

“નહીં તમારી ચાહ અમને ન ખપે !”

“તેવારે સોદા લેમણુ તો ચાલસેને ?”

“કોઈ સીજની જરૂર નથી. ફક્ત તમારી ને મોટા શેઠની મહેરબાની છે એટલું જ ખસ છે.”

“મકુંજે મેતાજી સામ, પોરીયાં બોરીયાં તો સારાંચને ?” ફરફુનજી શેઠ બોલ્યા.

“આપના આશિર્વાદથી અને ભગવાનની કૃપાથી સહ હેમખેમ છે !” જીવણુકાકા બોલ્યા.

“કેમ પધારવું થયું ?”

આપને ખાનસા’નો ખીતાજ મલ્યો તેની મુખારકબાદી આપવા અને સાથે સાથે બીજું પણ એક નજીવું કામ છે, ખાસ આપના લાભનું કામ છે.”

“ઘની જ ખુસીથી ફરમાવો.”

જીવોને શેઠ જાણે વાત એમ છે કે મિત્રોના દબાણથી અને ખાખે એસ્થુરન્સ કંપનીના મેનેજરના કાલાવાલાથી લાચારીએ મારે વીમા એજન્ટ બનવું પડ્યું છે. ખિસારાઓએ જ્યારે ખુલ્લા દિલે કહ્યું કે, “તમારા જેવા અનુભવી, ઠરેલ અને કાર્યદક્ષ પુરુષની મદદ વગર અમારી કંપની આગળ એક ડગલું પણ ચાલી શકે એમ નથી !” એવું જ્યારે એ કંપનીના મેનેજરે કહ્યું ત્યારે

મારે પેન્શન લીધા પછી પણ પાછું કાર્યના મેદાનમાં અંપલાવવું પડ્યું છે. અને આજે સવારના શુક્રકનમાંજ હું એ કામને માટે આપની પાસે આવ્યો છું.”

“આવીયા તેતો ઘનુંજાંસાઈ થયું!” જરાક હસીને ફરફુનજી બોલ્યા.

“જીવો, ખાનસાખ!” જીવણકાકા જરા ગંભીર થઈને સીરીયાઈસ ડાચું કરીને બોલવા લાગ્યા.

“હું ઘણા દિવસોથી આપને કંઈ ચિંતાતુર બેઠો રહ્યો છું. આપના મુખાર્વિદ ઉપર મને કંઈ વિપાદની છાયા દેખાય છે.” એટલે ફરફુનજી બોલી બિડ્યા.

“શું વરસાદની છાયા મારા મોત્રા ઉપર દેખાયય? ને વલી મારો તો દાડ-તારીનો ધીકતો વેપલો છે; પછી ચિંતાની મને શી ફિકર! તમે આયસું બકોચ?” વળી પાછા જીવણકાકા બોલ્યા,

“મારા વિચારોને આપ કાપી ન નાખા. હું કહું છું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી લ્યો; પછી આપનું જજમેન્ટ આપજે. મને તમારા ચહેરા ઉપરથી દેખાય છે કે કોઈ છુપો રોગ તમારા શરીરમાં પ્રવેશ્યો છે. વળી તમારાં નાનાં નાનાં પોણો ડઝન પોરીયાં અને મિસીસને બેવુંચ ત્યારે જીવ વધુ ઉચાટ થાય છે! જે ન કરે નારાયણ ને આપ સ્વર્ગે સિધાવો તો પછી આ બધાં બાદશાહી ઠાઠમાં ઉછરેલાં બાળકોનું શું થાય? વખત કેટલો ઢાકાના મત્રમત્ર જ્યો બારીક છે તે તો આપ જાણોજ છો ને કે એ આંખોનીજ શરમ નડે! એતો હું જાણું છું કે આપની પુષ્કળ આવક છે; પણ એતો આપની દેખરેખ અને કુશળ મેનેજમેન્ટનુંજ પરિણામ છે. આપની ગેરહાજરીમાં એ ચંચળ લક્ષ્મીને રીસાતાં વાર ન લાગે! આપ જેવા બાહોશ માણસે તો ભવિષ્યનો પણ વિચાર કરવો બેઠએ. જીવો, સાંભળો સાહેબ! મારા વિચાર પ્રમાણે તો આપે પોતાની કીંમતી જીંદગીનો મોટી કીંમતનો વીમો ઉતરાવી લેવો બેઠએ. તમે બોલ્યા માલવપતિ મુંજના બેલમાં અશરફીયાં ગાય છે તે સાંભળ્યું નથી કે :-

“ખીલે તે કરમાય છે સરખાય તે લોપાય છે;

જે જે ચઢે તે તે પડે એ નિયમ પસંદગતા નથી!”

જે જન્મે તે મરે છેજ, તો પછી ભવિષ્યનો ભાગ મોકળો કેમ ન કરવો? ખાલખચ્યાં આપના સ્વર્ગવાસ પછી ન્યાલ થઈ જાય એવી ગંભીર રકમનો વીમો ઉતરાવવામાં આપને શું વાંધો છે? અને વળી ખાલખચ્યાંનો જીંદગીનો વીમો ઉતરાવવો તો એથી એ વધુ લાભજ લાભ થાય! સાત પેઠી સુધીની નચિંતાઈ! આપ જાણો છો કે છોકરાં ખાવા પીવામાં આગળ પાછળ જેવાનો વિચાર પણ કરતાં નથી અને આજકાળ કુલેરાનો પ્રચાર છે, તથા મેની-જાઈસ અને શીતળાની ચઢાઈ પણ જેવી તેવી નથી. તો આ સોનેરી સમયનો લાભ લેવામાં આપને શું વાંધો છે? શાણો માણસ તો તે કહેવાય કે જે નાનાં છોકરાંની શિખામણ પણ માન્ય રાખે! અને જો આપ ઉંડો વિચાર કરશો, તો સમજશે કે આ પણ એક પ્રકારનો વહેપાર છે. ના કરે નારાયણને એકાદ બે પોરીયાં પરલોક સિધાવે તો એતો ભગવાનની લીલા છે, એમાં મનુષ્યનું કંઈ ચલણ નથી. અને ધર્મરતી મહેરથી બીજાં પોરીયાં કયાં પેદા થતાં નથી? પણ રૂપિયાની થેલીઓ મળવાનો ચાન્સ ફરી ફરીથી હાથ લાગવાનો છે? અને જો દિર્ઘ દ્રષ્ટિ વાપરી તમારા વાડી ખંગલા અને આ ખાદશાહી ફરનીચરનો વીમો ઉતરાવી લ્યો; તોએ ફાયદાથી ખાલી નથી. એકતો ધોળી ટોપીવાળાઓનું જોર અને તમે દારૂતાડીનો ધંધો કરો છો ને ડૉક્ટર ગીલ્ડર સાહેબે તો દારૂખંધી જાહેર કરી છે. માટે ભાવિનો પણ તમારે વિચાર કરવો જોઈએ ને? વળી આજકાલ મોટર એક્સીડંટો પણ ડગલે ને પગલે થાય છે તો તમારી મોટરનો પણ વીમો ઉતરાવી લ્યોને! અક્કલમંદોને તો ઇસારોજ ખસ છે. તો બોલો હવે આપ શ્રીમાનનો શું વિચાર છે?”

જીવણકાકાનું અપૂર્વ ફિલ્સુફીથી ભરપુર ભાષણ સાંભળીને ફરફુનજી શેઠ ગંભીરાઈથી બોલ્યા.

“પન મેતાંજી, તમારે પહેલેથી કહી નાંખવું હતુંને કે તમે વીમાના વિષય પર ભુસું ખેરવવાનાચ; તો હું પરથમથીજ તમને નન્નો સંભલાવી દેત કે નાહક સા માટે બેઝનું દહીં કરોચ ? કારન કે આય સેવક પોતેથી તો એક વીમા કંપનીનો મેનેજર છે !”

જીવણુકાકાનું કોહું બેવા જેવું થયું.

“સાપને ઘેર સાપ પોરોણો” જેવો સીન થતાં અને ‘પ્રથમ ત્રાસે મક્ષિકા’ ને ભાળતાં જીવણુકાકા આવ્યા તો ધસીને પણ પાછા વળ્યા હાથ ધસીને જેવું થયું ! ઢીલા પગે ઘર તરફ વળ્યા અને ફરફુનજી શેઠને મનમાં ને મનમાં પાંચશેર પાંચશેરની બેખતા ગયા !

વકીલ !

બિચારા વકીલોને માટે આક્રમણનો વિષય એ છે કે દિવસે દિવસે હિંદુસ્તાનીઓ ભણીગણીને સુધરતા બન્ય છે, અને અધુરામાં પુરૂં ગાંધીજીએ અહિંસાનું ઈજ્જત મૂકવા માંડ્યું છે; જેથી લોકોની લડાયક વૃત્તિજ નાશ પામવા લાગી છે, તો પછી કેસ ક્યાંથી થાય ? અને દિવસે દિવસ લોકોજ ન્યાં કડકા બાલુસ થતા બન્ય છે; ત્યાં દાવાદુવીની વાતજ ક્યાં રહી, કોર્ટ ફીનાજ પૈસા ન હોય; ત્યાં દાવાની વાતજ શી ? ત્યારે હવે વકીલોના વધતા જતા કાફલાને પહોંચી વળવા શું કરવું ? ને વકીલોનો દહાડો ન વળે તો શી રીતે વાળવો ?

“હુંઢને વાલોંકે દુનિયાં બીનચી મિલતી હે !” તો પછી વકીલોને નવા કામધંધા કેમ ન મળે ? દરિયામાં એવા અનેક ટાપુઓ છે કે જ્યાં માણસો હજી વસ્યાજ નથી ! તેવા ટાપુઓને વકીલો જમ્મને આખાદ કરે. હિંદમાંએ અનેક નિર્જન જંગલો છે; તો તે જંગલોને કાપી નાખીને નવી વસ્તી વસાવે. હા...આ ! એટલું ખરૂં કે તેમાં વકીલોને કલમને ખદલે કુહાડી પકડવી પડે ! જગતનાં અનેક રાણો વસ્તી વિહોણાં છે. તેને આખાદ કરે ! દરિયામાં કુખડી મારવાની પ્રેક્ટીસ કરી અત્યાર સુધીમાં જે હજારો આગખોટો ફૂખી ગઈ છે તેમાં જગતનો અમૂલ્ય ખજનો પણ ફૂખી ગયો છે તેને શોધી કાઢે ! જરા કોદાળી કે પાવડાના સહકારથી પુરાણાં ખંડીઓમાં ખોદકામ

કરી જુના વખતના રાજાઓ અને બાદશાહોના દટાએલા ખજાનાઓને શોધી કાઢે ! જગલમાં જઇને વાઘ, રીંછ, સિંહ ચિત્તા વગેરે જના-વરોને કેળવે અને પછી સરકસવાળાઓને મોટી કીંમતે વેચે ! ચાલુ જમાનાને અનુસાર તાલીમ જંગલી જાનવરોને આપે. જેમકે રીંછને કીકેટ રમતાં શીખવે, વાંદરાને ટેનીસ રમતાં શીખવે ! વાઘ હાથમાં ડાંગ પકડીને સ્કાઉટની જેમ સેલ્યુટ બજાવે ! સિંહ સીગારેટ પીએ ! ચિત્તા ખુરશી પર બેસીને કાગળ લખે ! હાથી સુંઠ વતી પીછી પકડીને ચિત્રે દોરે ! એવું એવું શીખવે તો સરકસવાળાઓ મોં માગ્યા પૈસા આપે.

બીજા મુલકોના નવરા લોકો અનેક શોધખોળો કરે છે; તો પછી આપણા વકીલો એ દિશામાં કેમ બેજી ન દોડાવે ? કોઈ ઝાડની રેષામાંથી કપડાં બનાવે છે, કોઈ ઝાડનાં મૂળીઆમાંથી ખોરાક બનાવે છે; તો પછી આપણા વકીલો લાકડાના વહેરમાંથી રોટલી અને શેરડીના ફૂચામાંથી કપડાં કેમ ન બનાવી શકે ?

કોણ બણે આજકાલની હવાજ કંઈ વકીલોથી ઉલ્ટી વહી રહી છે ! પહેલાં તો કોઈને બેઠાને કોઈ ખોંખારો ખાય, કે જરા થુંકે કે તરત ઝગડો થાય અને કોરટમાં લફરું બધ ! પણ હવે તો એક માણસ બીજાને તતડાવીને તમાચો મારે, અને પછી પેલો મારનારો માર ખાનારની માફી માંગીલે કે થઈ ગયું ! ત્યાં જ અઘડો પત્થો. મતલબ કે આવી રીતે અંદર અંદરની પતાવટથી વકીલોના ધંધાને સખત આંચકો લાગ્યો છે; તો વકીલોએ સરકારમાં અરજ કરી એક નવો કાયદો બનાવવાની ફરજ પાડવી બેઠાએ કે “જે માણસો અંદર અંદર અઘડા પતાવે તે ગુનેહગાર ઠરે !” આમ થવાથી વકીલોના ધંધામાં કંઈક તેજ આવવાનો સંભવ છે.

જે વકીલોએ પોતાના જાનને બેખમમાં ન નાખવો હોય તો ધારાસભા મારફતે થોડાક નીચે પ્રમાણેની કાયદા પસાર કરાવી લેવા બેઠાએ કે જેથી ઘેર બેઠાં પેટીયું નીકળી આવે. પ્રથમ તો એકે લગ્ન કે શાદીના પ્રસંગે ગોર મહારાજ કે કાઝીની સાથે સાથે છોકરીવાળાઓ તરફથી એક અને છોકરાવાળાઓ તરફથી એક એમ

એ વકીલો રોકવા જોઈએ; કે જોથી ભવિષ્યમાં વર-વહુના અઘડા ન સંભવે ! બીજું બાળક જન્મે કે તરત સોયાણીની સાથે સાથે વકીલ રાખવો જોઈએ કે ભવિષ્યમાં તે બાળકના હક-વારસાને માટે વાંધો ન આવે તેવી જન્મ પત્રીકા તૈયાર કરે ! ત્રીજું છુટાછેડા કે તલાક પણ ખંને પક્ષના એક વકીલની રૂબરૂ આપી શકાય ! કોઈ વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિનું હરણ કરીને નાસી જાય અને તેને ગાંધર્વ લગ્ન કરવાની ફરજ પડે તો તે પણ કોઈ વકીલની રૂબરૂ જ કરી નાંખે !

વધુમાં વકીલો પોતાના વારસદારોના હકનો વિચાર કરીને એવા કાયદા પાસ કરાવે તો પણ ચાલી શકે કે:-“હવેથી કોઈ રેલ્વેની ટીકીટ ખરીદે અને તે ખોવાઈ જતાં અઘડો ન થાય માટે ટીકીટ બારી પાસે વકીલ હાથ રહે તેમની રૂબરૂ ટીકીટ ખરીદવી ! પોસ્ટમાં પારસલ રવાના કરવું હોય તો તે વકીલની રૂબરૂ રવાના કરવું ! મનીઓર્ડર કે વી. પી. પણ વકીલની રૂબરૂ રવાના કરવાથી ભળતા નામે પડાવી લેવાના અઘડા પતી જશે ! કોઈને મિલકત ખરીદવી હોય કે લીલામથી વેચવી હોય ! તે પણ વકીલની રૂબરૂ તે કોઈને નોકરી જોઈતી હોય કે રાજીનામું આપવું હોય તો તે પણ વકીલની રૂબરૂ કરવું ! ઘણી ઐરીના અઘડા પણ વકીલની રૂબરૂ કરવા ! બાપ બેટાને શિખામણ આપે કે તમારો મારે તે પણ વકીલની રૂબરૂ આપે કે મારે ! લોકો પોતાનાં છોકરાંને નિશાળે બેસાડે તે પણ વકીલની રૂબરૂ ! કબ્રસ્તાનમાં મુઝદાં દાટવા કે મસાળામાં બાળવાની ક્રિયા પણ કાયદેસર વકીલની રૂબરૂ થાય ! આંક ફરકમાં ખીલાવાળા નાણાં હજમ કરી ભળતો નંબર જાહેર ન કરે માટે વકીલની રૂબરૂ આંકફરક ઉપરપણ નાણાં મૂકાય ! આ નિયમ જુગાર કે રેસને પણ લાગુ પાડી શકાય. મતલબ કે આ રીતે કોર્ટમાં ગયા વગર વકીલના ધંધા ધમધોકાર ચાલી શકે એમ છે. ફક્ત એવા કાયદા પસાર થાય એટલીજ વાર છે ! “ભગવાન આપણા વકીલોનું રક્ષણ કરો !” આમીન !

પ્રવાસ વર્ણન !

ખડારગામથી આજે એક પત્ર આવ્યો હતો. લુગડાં ઉતારી વાંચવા જેવી બીના હોવાથી મારે તેને વાંચી સંભળાવવો પડ્યું મહારી બૈરીના બનેવીના મરણના એ સમાચાર તે પત્રમાં હતા.

“અરર! બિચારું બહુ બહું માણસ, ગઈ સાલ હું મહા ખહેનને ત્યાં ગએલી ત્યારે છોકરાંને માટે જાતે તાડપર ચઢીને થો. તાડફળી તોડી લાવેલા અને જેટલા દિવસ રહી તેટલા દિવસ દરરો બશર ત્રણશર બોરને જાંબુ પાણુ લઈ આવતા. બિચારો ગયો હ મહારી ખહેનને દુઃખ પડશે.” ઘરવાળીએ લાગણી દર્શાવતાં કહ્યું

“જે બનવાનું હતું તે બની ગયું હવે નાહક શા માટે શો કરવો?” મેં કહ્યું.

“કેમ જીવાન ખડાડ જેવી ખહેન રંડાય ને શોક કેમ ન થાય ચાલો તૈયારી કરો એક બે દિવસ જઈ આવ્યા વગર છુટકો નથી.

હું ના કહું તો વળી જામે, એટલે ‘ઠીક’ કહી આંકીસે ચાલ મયો ને બે દિવસની રજા લઈ સાંજે ઘેર આવ્યો તો અનેક પોટલ તૈયાર થઈ ગયાં હતાં.

“અરે! બે દિવસ માટે આટલાં બધાં દસબાર પોટલાં? કેપ્ટ કૂક અને મુલેમાન શાહમહમદ લોધીઆએ આખી દુનિઆની મુસાફર કરી હતી તેમણે પણ આટલાં પોટલાં નહિ બાંધ્યાં હોય!”

“એમાં અકળાઈ શાના જાઓ છો? જીઓ, બાબુને કેડે એસાડીશ, ને માથે મોટું પોટલું હું ઉંચકીશ. ત્રણ છોકરાં એક બીજાની આંગળી પકડીને ચાલશે, અને તમે બે પોટલાં ખભે ભેરવી બે હાથમાં લટકતાં રાખશો. ફરી વધશે તો એકાદ મજૂર કરી લઈશું!”

“પણ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની હિંદુસ્તાનમાં વહેપાર કરવા આવી ત્યારેય તે આટલાં બધાં ઘાંસડાં પોટલાં નહિ લાવી હોય? અને આપણે બે દિવસની મુસાફરીમાં આટલાં બધાં પોટલાંનું લશ્કર!” મહારા આટલા લાપણુથી શ્રોતાને કંઈ અસર થઈ હોય એમ ન જણાયું. રાતના બાર વાગ્યા સુધી મુસાફરીની તૈયારી ચાલુ રહી. પાણીપતના યુદ્ધમાં બાબર સામે રાણાસંગને જીતતી તૈયારીઓ કરવી પડી હશે તેથીએ અમારી તૈયારી વિશેષ હતી. સવારમાં જલ્દી ચાહપાણીથી પરવારીને છોકરાંઓને કપડાં પહેરાવવા માંડ્યાં. બાબુને બધાં કપડાં પહેરાવ્યાં છેલ્લે એક ખૂટ ન મળે. તેને શોધવા પાછાં બધાં પોટલાં છોડવાં પડ્યાં છતાં ન જાણ્યો! ખૂબ શોધખોળને અંતે એક ઉંદરના દર આગળ ખૂટની દોરી દેખાઈ મેં સાણસી વતી તે દોરી ખેંચી તો ખૂટ નીકળી આવ્યો. મૂંઝક કલાકારોએ પોતાની કારીગરી ખૂટપર અજમાવી હતી. બડબડતાં બડબડતાં મિસીસે બાબુને ખૂટ પહેરાવ્યો. એટલામાં હું બધાં છોડેલાં પોટલાં બાંધવા લાગ્યો. વળી પાછી મોટી છોકરીની ઓઢણીની બૂમ પડી. શોધખોળને અંતે એક પોટલામાંથી મળી આવી. બધાં કિવકમાર્થ માટે તૈયાર થયાં; આંગણે ઠરાવ્યા પ્રમાણે ગાડી આવી લાગી. બધાંને બેસાડયાં પછી બાબુને કેડમાં લઈ મિસીસે બેસવાની તૈયારી કરી ત્યાં તો બાબુએ

“ડુડુ તલ્લું થે, ડુડુ!” ની બાંગ મારી પાટલુનનો એક બટન ઉઘાડી દીધો અને ત્યાંને ત્યાં જ ઉભાં ઉભાં જ લલુશંકા કરવાની માતાની આજ્ઞા અનુસાર બાબુએ અમલ કર્યો. મોટા મોટા યુનીવર્સિટીની કેળવણી લઈ આવેલા અંગ્રેજીખાંઓ અને વિદ્વાયત જઈને સુધરી આવેલા મીસ્ટરો સમય અને નાણાના લોભે ઉભા

હાં લઘુશંકા કરવાની પાશ્ચાત્ય કેળવણી પ્રાપ્ત કરે છે; તે તો અમારું આયુ અચપણથી જ શીખી ગયો હતો !

પગે ચાલીને ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગાડીમાં બેઠાં એટલાં અમારી મુસાફરીની શરૂઆત પગોથી થઈ અને પછી ગાડી મારફતે ગાડી હંકારવા જ્યાં ગાડીવાળાએ ચાલુક ઉગામ્યો કે અનાયાસે મારે બોલવું પડ્યું :—

“ સત્યુર, ગાડી ઉભી રાખો ! હું પૈસાનું પાકીટ ભૂલી ગયો છું ! ”

“ તમે તે આવા ભૂલકણાજ રહ્યા ! ” આયુની બાએ ઠપકા આપતાં કહ્યું.

“ જુના કોટમાં પાકીટ રહી ગયું તે હું શું કરું ? ”

“ ચાલો, હવે જલ્દી ઉતરીને કાઢી લાવો. ” હું ઉતરી પાકીટ લેવા ગયો. એટલામાં ગાડીમાંથી બૃમ સંભળાઈ.

“ જરા ખૂણામાંથી બાંધેલું લાથું રહી ગયું છે તે પણ લેત આવજો. ” હું ઘરમાં જઈને પાકીટ કાઢી ખીસામાં મુકી લાવ્યું હતું કે બહારથી બૃમરાણું સંભળાઈ. ગાડીનો ઘોડો લડકી ગયો હતો અને બબ્બે પગે ઉંચો થઈ જતાં, ગાડીવાળો કોઈને લાંડત હતો. મેં જઈને ઘોડાને લગામ આગળથી પકડ્યો. ત્યાર પહેલ તો ગાડીની અંદર છોકરાંને પોટલાં બબ્બેવાર અંદર અંદર અથડાવે ચૂક્યાં હતાં ! તેમને શાંત અને વ્યવસ્થિત કરતાં દસ મિનિટ વાગ્યાં. પછી પૂછતાં જણાયું કે એક લઘુધારી ફકીરને જોઈને ઘોડો ચમક્યો હતો. ખરે ! જે ફકીરને જોઈને પશુઓ પણ લડકી જાય છે, તે નર રાક્ષસોને નિહાળતાં મનુષ્યો કેમ ન ચમકી ઉઠે ! અમારી ગાડી હંકારાઈ, હજુએ આયુ તથા એક બાળકી કુસ્ત્રી રહ્યાં હતાં. તેમને એક એક પૈસાની લાંચ આપીને ચૂપ કર્યાં શું કરીએ ? મોટા મોટા અમલદારોને પણ લાંચ આપીએ છીએ તો ચૂપ થાય છે; ત્યારે આતો રહ્યાં નાદાન બાળક ! હું જાણું છું બાળકોને નાનપણથી આવી આદત પાડવી સારી નહિ; પ

લાંચની તાલીમ મળે તો મોટા થતાં એ બાળકો જરૂર મોટે અધિકાર પ્રાપ્ત કરે; કારણ કે લાંચ વગર મોટા અધિકારી થવાનથી એમ વ્યાસ ભગવાન ઝાંખે કોનીકલમાં લખી ગયા છે.

સુરત નામના પ્રદેશમાં અમારી ગાડી પહોંચી, ત્યારે અમે બેથુ' કે અમારા સ્વાગતની સંપૂર્ણ તૈયારીઓ થઈ ચૂકી હતી બેંડને બદલે મોટરના હોર્ન વાગી રજાં હતાં અને તે સૂરમાં ગાડીના ઘંટ અને સાઇકલની ઘંટડીઓ તાલ આપી રહી હતી. દરેક દુકાન પર જુદા જુદા રંગના વાવટાઓ લટકાવેલા હતા. કોઈ કપડાન તો કોઈ પાટીઆના હતા. તેના પર સ્વદેશ પ્રેમના વાક્યો કે રાષ્ટ્રીય સુત્રોને બદલે પોતપોતાના માલની તારીફ કરેલી હતી.

પ્રથમ સુરત પ્રદેશનો ચોકનામે જલ્લો આવ્યો. એમાં તૂરક લોકોનું રાજ્ય જણાતું હતું. એક ઠેકાણે પુષ્કળ માણસો એકઠ થયેલા જણાતા હતા અને એક માણસ મયુરાસન જેવા સિંહાસન પર બેઠો બેઠો થોડી થોડીવારે ઘંટડી વગાડતો હતો. ગાડી ઉભ રખાવી અમે એ જગ્યાનું નિરિક્ષણ કર્યું તો જણાયું કે બેચાર વોલંટીઅરો ચાહ, કૌંફી, સોડા ઇત્યાદિ વિષયો પર ભાષણ કરે રહ્યા છે. મેં બાણુ' કે “આસામના ચાહના બગીચાના એજંટે તરફથી અહીં સલા ભરવામાં આવી હશે!” પણ તે સલાના મૂખદ્વારપર લગાડેલો મુદ્રાલેખ વાંચ્યો ત્યારે મારી ભૂલ ભાંગી; કારણ કે તે મુદ્રાલેખમાં મોટા અક્ષરે લખેલું હતું “કમાલ હોટલ.” મેં બાણુ' કે “કમાલ પાશાએ તૂર્કસ્તાનમાંથી આવીને તો આ હોટલ નહિ કાઢી હોય! જુઓને ઈરાનના માજી શહેનશાહે પેરીસમાં પરફ્યુમરીની દુકાન કાઢી છે; તો પછી કમાલ પાશાએ હોટલ કાઢી હોય એમાં શંકાજ શી?” સામે બીજા કુટપાથ તરફ દ્રષ્ટિ પડતાં ત્યાં બીજી હોટલ હતી ત્યાં “અનવર હોટલ” લખ્યું હતું. મેં ગાડીવાળાને પૂછ્યું “મિયાં સાબ ઓ કમાલ પાશા ઓર અનવર પાશા તૂર્કસ્તાનસે પરવારી ગયા તો ઈધર આવીને હોટલ ઉઘાડી હે?”

“ નહિ શેઠ, અનવર પાશાતો શહીદ હો ગયે હે, ઔર કમાલ પાશા ગુઝરગયે હે” લેકીન ખડે લોગોં કે નામસે કમા ખાનેકે લીયે યેહ હોટલવાલોંને નામ લિખ દીયે હે!” અત્યાર સુધી તે મયુરાસન જેવા પાંજરામાં બેઠેલા જરીની ટોપી ને સદરીવાળા અહસ્થ તેજ કમાલપાશા હશે કે બીજું કોઈ! એવો વિચાર કરતો હતો તે શંકાનું સમાધાન થયું, અને કમાલ પાશાનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા મનમાં જ શાંત થઈ! ગાડી વિના કારણ થોભાવી જેથી ગાડીવાળો ગુસ્સે ન થાય માટે પાનવાળાની દુકાનેથી એક પૈસાની આઠ બીડી ખરીદી એક મેં સળગાવી અને બીજી ગાડીવાળાને આપી પણ તેણે ન સ્વિકારી કારણ કે તેતો પાર્શીંગ શોની પરદેશી બીડી ફુંકતો હતો. તેની કાંડીથી મેં મારી બીડી ચેતાવતાં પરદેશી માલના બહિષ્કાર વિષે એક ટુંકું પણ મુદ્દાસર વિવેચન કરી નાખ્યું. ગાડી ચાલુજ હતી, ચાલતી ગાડીએ ગાડીના માલિકે જવાબ વાળ્યો “પરદેશી માલકો જલા દેના ચાહીયે ઐસા ગાંધીનેબી લેકચરમે” કહા થા ઉસી રોઝસે હમ દેશી બીડીકો તલાક દેકર યે પરદેશી સીગરેટકો જલાતે હે!” હું તેના સચોટ ઉત્તરથી મુંગોજ થઈ ગયો. આગળ જતાં ભાગાતલાવ આવ્યું ત્યાં મેં ઘણીયે આંખો તાણીને અવલોકન કર્યું, પણ તળાવને બદલે ખભોચીયુંએ ન દેખાયું! મેં ગાડીવાળાને પૂછ્યું “મિયાં સામ્ર! ઈધર ભાગાતલાવ કેહતે હે” પણ કાઈ તલાવતો દેખાજ નહિ દેતા હય?”

“હમનેબી કહી ચહાં તલાવ નહિ દેખા મગર ચહાં પહેલે તલાવ હોગા, વોહ ચહાંસે કહીં ભાગ ગયા હોગા ઈસીલીયે ઈસકેા ભાગાતલાવ કેહતે હે!” મને આ ખુલાસો વ્યાજબી લાગ્યો. આગળ જતાં કેળાંપીઠનો ખ્રીજ આવતાં લાંડનનું સ્મરણ થયું. ટેમ્સ નદીને બદલે કેળાંપીઠની સાંકડી બજાર અને તેમાં લંગરાએલી નાની હોડીઓ ને સ્ટીમ લોંચોને બદલે સડેલું ફુટ, ભોર, કોઠાં વગેરે વેચવા બેસેલી ઘાંચણો! દૂરથી કેળાં, વ્રાક્ષ વગેરેનાં દર્શન

થતાં ગાડીમાં બેઠેલા મારી સાથના બીજા પેસેન્જરોએ તે તરફ આંગળીઓ લંબાવી ઉપરાઉપરી દરખાસ્તો રજુ કરવા માંડી. વળી એ દરખાસ્તોને બાબુની બાએ સગ્ગડ ટેકો આપી દીધો જેથી તેનો અમલ કરવાનો મારી ઉપર સ્ટેન્ડીંગ ઓર્ડર છૂટ્યો.

“બાબુના બાપા ! આ છોકરાં બિચારાં ક્યારનાં કળકળે છે. એ ડઝન કેળાં ને અર્ધો શેર દરાક લઈ આવોતો.”

“પણ ચાલતી ગાડીએ શી રીતે લાવું ?” એટલામાંતો બાબુની બાએ ગાડીવાળાને ગાડી ઉભી રાખવાનું કહ્યું. પણ ગાડીવાળાએ ચાલતી ગાડીએ જ જવાબ વાળ્યો.

“ઈસસે ભાગલપે સસ્તા મીલેગા.” આગળ જતાં કણુપીઠ જીલ્લો આવ્યો નામ કણુપીઠ હતું પણ ત્યાં દાણુની દુકાન એક ન હતી ! આશ્ચર્ય ! આવા જુઠ્ઠાં નામો શા માટે રાખ્યા હશે ? કણુપીઠ જીલ્લામાં પ્રવેશ કરવાનું ખાંડે કે જેને લાલગેટ કહેવામાં આવે છે તેનો રંગ પણ ધોળો હતો ? “શું સુરતના પ્રદેશમાં લાલ અને ધોળો એકજ મનાતો હશે ? કે ધોળી ગેટને બદલે ભૂલથી લાલગેટ કહેતા હશે કે કોઈએ એક રાતમાં લાલની ધોળી કરી નાખી !”

બાબુમાં રાણીતળાવનો મુલક હતો, ત્યાં પણ કોઈ રાણીનું તળાવ નહોતું દેખાતું ! “બધાજ પ્રદેશોનાં નામ જુઠ્ઠાં કેમ ?” આગળ જતાં ભાગળનો મૂલક આવ્યો. ત્યાં બહુમતિના ઠરાવને માન આપી કેળાં, દ્રાક્ષ વગેરે ખરીદવા ગાડી ઉભી રખાવવી પડી.

“શેઠ, અમ પ્રક્ટ પંદરા મીનીટ બાકી હય, ફિર ગાડી ચલી જાએ તો હમ જુમ્મેદાર નહિ !” કુદરતી રીતેજ ગાડીવાળાનું વાક્ય મારી તરફેણમાં નીકળ્યું. “સાહે, તો હાંકે રાખો.”

“શું હાંકે રાખો ? મિયાં સાબ ઉભી રાખો, એક મિનિટમાં કંઈ ટેમ જતો નહિ રહે ! ને તમારા પૈસા વપરાઈ જાય તેથી જ આમ કરો છોને ! છોકરાં રડે છે તે તરફ તો ધ્યાન આપો, લ્યો જલદી ઉતરો !” ગાડી ઉભી રાખવી પડી ને હું ઉતર્યો. એટલામાં વળી બાબુએ રમકડાંની દુકાન તરફ હાથ લંબાવ્યો કે બીજા ઓર્ડર છૂટ્યો.

“ બે ત્રણ રમકડાં પણ સારાં જોઈને લેતા આવજો, ” મહારાજ સાહેબો, માંડે માનો તો આ નાણાયક મુલકમાં હવેથી ઘેરાં છોકરાં સાથે આવવાનું માંડી વાળશો. કારણકે થોડીતરમાં જ અઢી રૂપિયાનું ધમસાણુ વળ્યું હતું. હવે ગાડી આગળ ચાલી. હવે ધાસ્તી ભરેલો ધાડપાડુ અને પીઠારાઓનો મુલક આવતો હોવાથી મિયાં સાબને ગાડી જલ્દી હાંકવાનું કહ્યું. કોઈ દિવસ પણ ઘેરીઓને સાથે લઈને એ નવાપરાના મુલકમાં જવાનું સાહસ ન કરતા. ને ભૂલચૂકે ત્યાં જવાનું સાહસ કરશો, તો એ ઘેરીઓના ધણીઓના શત્રુ ઝવેરીઓ જરૂર જરૂર તમારું ખિસ્સું સાફ કરી નાખશે. અમારી ગાડી અપાટાખંધ ચાલતી હતી. પણ એનું સત્યાનાશ જય પેલા ચોકઠામાં ઉભા રહેલા પોલીસે આડો હાથ કરી થોભાવવાનો ઇશારો કર્યો અને તે પણ એક ભપકાદાર દુકાનની સામે જ. નાકપર આંગળી ફેરવતાં મારી પડોશમાં બેઠેલાં બાનુએ કહ્યું.

“ દ્યો, જરા આ જડમાંથી નંગ નીકળી જય છે; તો બીજી સારી જડ બદલી લાવો. બે ચાર રૂપિયા આપવા પડે; તો સામું જોશો નહિ ને તમે તે દિ બાબુ માટે વીંટી લાવવાનું કરેલું; તે પણ લઈ લેજોને કે ફરીથી ધક્કો ન ખાવો પડે. ”

“ પણ શોક પ્રસંગે જવાનું તેમાં આવા ઠાઠની શું જરૂર છે ? ” અમારા વાદવિવાદમાં ગાડી આગળ ચાલી. ટાવરમાં જોયું તો સાડા દસમાં દસ મિનિટ બાકી હતી. ગાડી જોરથી હંકારાઈ. પાંચ મિનિટમાં સ્ટેશન આવ્યું પણ અમારો લાખા વણજરા જોવો વેશ નિહાળીને બી. બી. ભરૂચ ભણી નાસી ગઈ! અમે દીલગીર ડાચે સ્ટેશનમાં ધામો નાખ્યો. ગાડી જતી રહી તેનો મને અફસોસ ન હતો કારણ કે વખતની ભલે બીજાઓને કીંમત હોય આપણને નથી. બીજી ફાસ્ટ ગાડી ત્યાર પછી ત્રણ કલાકે આવતી હતી. એટલા લાખા સમયમાં મારી “ એક અબજા ” અને તેનાં અનેક બાળકો મારી પાસે કેવા કેવા ખેલો ભજવાવ્યા હશે; તે તો અમારા જેવા

અનુભવીઓ જ જાણે. પેલા વાંદાઓ તે શું પીછાણે? થોડીક વાર રેલ્વેનું ટાઈમ ટેબલ વાંચવામાં પસાર થઈ હશે; કે બાબુથી મોટી ત્રણ વરસની બાળકી કેળાં ખાંધેલા ખરડેલા હાથે જ મારા ડ્રાઈકલોંગ કરાવેલા રેશમી ખાદીના કોટને ખેંચવા લાગી. મેં તરત તેનો હાથ પકડી લીધો પણ તે પહેલાં એનો પંજે કોટપર ક્યારનોયે લાગી ગયો હતો. હું મનમાં બડબડ્યો પણ નાના બાળકને શું કહી શકાય? મારે કેળું ન ખાવું હતું છતાંએ હઠ કરી ને બાબુએ પોતાનું ખાતાં વધેલું ધૂળવાળા હાથથી મેલું થઈ ગયેલું કેળું મને ખવરાવવા મારા મોઢા આગળ ધર્યું. મેં પોઝીશન ખાતર તેને તેમ કરતાં ઘણોએ રોક્યો, પણ તેણે તો રડીને મારા મોઢામાં કેળું ઘસાવ્યું ત્યારે જ ચૂપ રહ્યો! મેં તેની નજર ચુકવીને કેળું ફેંકી દીધું. નળપર લઈ જઈ બધાં બાળકોના હાથ ધોવરાવ્યા. એટલામાં “દાળ ચેવડો” ખાવાનું બધાને સાથે મન થઈ ગયું. તે પણ અપાવ્યો. બધાનાં થોડાં થોડાં કપડાં બગડ્યાં અને સાથે મારા કોટને પણ એક બે પીળા ડાઘ પડ્યા, જેથી આપણી કીર્તિને તો ત્યારથી જ કલંક લાગી ગયું હતું! આ વરઘોડામાંથી માંડમાંડ પરવાર્યો કે બાબુને ગુરુશંકા કરવાનું સુઝ્યું. તેના નામ પર બે ચાર મુઠ્ઠી ધૂળ વાળી. ત્રણ કલાકે નાકમાં દમ આવ્યો ત્યારે ફાસ્ટ ટ્રેન આવી ટીકીટ લીધી અને બધાં મોઠવાયાં ઉભી ત્રણ લીટીવાળા (III) ડબ્બામાં. કારણકે (II) બે લીટીવાળા અને (I) લીટીવાળા ડબ્બામાં તો એકલવાયા સ્વાર્થી અને મુંગો મુંઝારો થયો હોય એવા જ માનવ પ્રાણીઓ બેસી શકે! અમારા જેવા ધાંધલીયા પ્રવૃત્તિના માણસોને તો થડ કલાસ જ વધુ ગમે કારણકે તેમાં અનેક અનુભવી, પરોપકારી, ઠરેલ, વિદ્વાન અને ચાલાક માણસોનો (અને કોઈ વેળા લુચ્ચા, લક્ષંગા કે ખિસ્સા કાતરોનો પણ) સંત સમાગમ થાય છે!

મતલબ કે ભીડ ઘણી હતી, શારદા બીલની ધાકે લોકો ઢીંગલા ઢીંગલીનાં લગ્નો કરાવતા હોવાથી ગીરદીનું તો પૂછવું જ શું? પણ

તોએ ઠીક જગ્યા મળી. આવી જગ્યાએ બોલનાર માણસ છતી
જાય છે. ગાડી ઉપડી કે,

“દરાજનું” મલમ અને ખામ” એ વિષય પર મેંડકની ઢબે
એક ભાઈ લાપણુ કરવા લાગ્યા, એટલામાં એક આંધળા ફકીરે
કંવાલી છેડી. આથી પેલા વક્તા, ફકીર પર છેડાઇ પડ્યા. આ
અગડામાં વચ્ચે પડી અમે બંનેને ચુપ કર્યા.”

“મારું માથું દુઃખે છે જરા એક ખામની શીશી લઇ લોને.”
ખાણુની ખાએ કહ્યું.

“ગાડીમાં તો કચરા જેવી દવાઓ વેચાય !” એ વિષય પર મેં
ઘણું લાંબું પણ છાનુંમાનું વિવેચન ખાણુની ખા એકલી સાંભળી
શકે એમ કર્યું કારણ કે દવાવાળો સાંભળે તો તેને માડું લાગે, અને
બીજા મને કંજુસ ધારે. મારા રેદવેના લાંબા અનુભવથી મેં જોયું
છે કે તેના પેસેન્જરોમાં સ્ત્રીઓના હિમાયતી ઘણા અને પુરુષોના
હિમાયતી તો થોડાકજ હોય છે ! મારા આ વિવેચનની અસર ન
થઈ, અંતે ચાર આના કડવા કરી એક ખામની શીશી લીધી. તેમણે
કપાળે લગાડયું ને તરત તે તરફ ખાણુની નજર પડતાં રમકડા
તરીકે તેનો ઉપયોગ કરવા મંજ્યો. એવામાં આવ્યો તાપીનો પૂલ
એટલે ચારે છોકરાં ખારી આગળ ચોટયાં અને સૂચક પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યાં.

“ખાપા, ખાપ, ધુઓ પેલું ભો દેખાચ.” ખાણુથી મોટી
છોકરી બોલી.

“એ કંઈથી આવેચ ખાપા ?” તેનાથી મોટી છોકરી બોલી.

“ખરા ઉનાળામાં આ લોક અપોરે કેમ તાપવા બેઠાચ ?”
તેનાથી મોટી છોકરી બોલી.

“એ લોકો તાપવા નહિ પણ મુડદાં બાળવા એકઠા થયાચ
અને આ બધું પાણી તો પહાડમાંથી આવેચ.” મેં સામટો ઉત્તર વાળ્યો.

“તે ખાપા, પા’લ શું હશે ?” ખાણુથી મોટી છોકરી બોલી.

“બહુ ઉંચો ટેકરો હોય તે પહાડ કેવાય ?” મેં કહ્યું.

તેટલામાં અંદરથી બાથુની બાનો અવાજ આવ્યો એ ચીચકાંને બારીએથી અંદર તાણી લ્યો નહિતો એકાદ ગબડી પડશે.”

“હા અમારી મોટી બેનનો નાનો છોકરો ગઈ સાલ પડી ગયેલો.” એક બીજા પેસેન્જરે વગર બોલાવ્યેજ અનુમોદ પણ આપી દીધું.

“ગારીનું કામ ઘનુંજ ખરાબ છે. ગઈ સાલની આગલી સાલ મારી કીમતી પાઘરી પરી ગઈ હતી; જેથી મેં સાંકલ તાની તો પરચાસ રૂપીઆ દન ભરવેા પરીયો; ત્યારે આયતો પોરીયાં છે જેથી દન તો ના થાય પન મરી જાય તો પંચકેસની કેતલી કરાફૂત !” એક પારસી પેસેન્જર તરફથી વધુ ટેકો મળ્યો. એવામાં બીજાઓને પૈસા ફેંકતા નિહાળીને બાથુએ બામની બાટલી તાપીમાં પધરાવી દીધી. પૈસા નાખનાર તો પૂત્ય કરવાનું સમજીને નાખતા હતા ત્યારે બામની બાટલી નાખનારે શાકારણથી નાખી હશે ? તે તો નાખનાર પણ જાણતું ન હતું !

“કદાચ તાપી માતાનું કોઈ દિવસ માથુ દુઃખે તો બામ ખપ લાગે એ હેતુ હોય !”

હવે ચક્કર આવવાથી બાથુની બાને ઉલટી થઈ. એને ગાડીમાં દરવખત ઉલટી થાય છે જ. અજીબજીના પેસેન્જર ગભરાઈને ઉઠી ગયા. બીજું સ્ટેશન આવતાં મેં ધૂળ નાખી અને એક સીટ પર તે લાંબા થઈને સૂઈ ગયાં. પેલા પરોપકારી પેસેન્જરે અનેક તરેહની દવા બતાવવા લાગ્યા. જગ્યા પુષ્કળ મળી જેથી આપણે શાંતિથી બેઠા હતા. કોઈની દવા કાને ન ધરી. મને પરોપકારી ઇંડીયનેા વિષે વિચાર આવ્યો કે આ તેજ પરોપકારી ઇંડીયનો છે; જેમણે ગોરાઓ ઉપર દયા ખાઈને તેમને હિંદુસ્તાન સોંપી દીધો કે “હશે બિચારાઓનો નાનો સરખો સાંકડો દેશ હોવાથી ભલે આપણા મુલકમાં પડ્યા રહે !” બાથુની બાતો સીટ પર સૂઈ ગયાં; જેથી ચાર બાજકોને લઈને મારે બેસવું પડ્યું.

જેમ ફૂકડી પોતાનાં અચ્ચાંઓને પાંખમાં સમાવે છે; તેમ એક હાથ તરફ બબ્બેને રાખ્યાં. આગળ ત્રીજા સ્ટેશનેથી ગૌરક્ષાની પેટીવાળો ચઢ્યો તો તેની આગળના સ્ટેશને અનાથ આશ્રમવાળો આવ્યો. એમ ઉપરા ઉપરી અનેક ચઢાઈઓ થવા લાગી. જગ્યા થોડી તેવામાં વળી “અંધે લુલેકી જોડી દે દાતાર” કરતું પાંચ સાત માગણીઆતોનું ટોળું ઘુસી ગયું! આપનારાઓ કરતાં માગનારાઓ વધી પડ્યા. આંધળાઓની ટોળીના આગેવાને અમારી તરફ પણ હાથ લંબાવ્યો, બધા તેમને પૈસા આપતા હતા ત્યારે બાબુએ તેના લંબાવેલા હાથમાંથી એક પૈસો ઉઠાવી લીધો. ડાખામાં બધા ખડખડ હસી પડ્યા.

“આય લિખારીઓએ જ આપરા મુલકને મુફલેસ બનાવી દીધોય.” પારસી પેસેન્જર ઉચ્ચાર્યા કે બીજાએ તેને ટેકો આપતાં કહ્યું.

“તૂર્કસ્તાનમાં કમાલ પાશાએ જેમ બધા સાધુઓને જોલ ભેગા કર્યા છે તેમ અહીં પણ થવું જોઈએ.” એવામાં વળી કોઈ ધોળી ટોપીવાળા મહાશયે કહ્યું “આપણી સરકારની રાજ્યનીતિ એવી જ છે કે દર વરસે લાખો લિખારી વધે! અંગ્રેજી રાજ્ય પહેલાં આટલા લિખારી ક્યાં હતા? માટે પ્રથમ અંગ્રેજી સરકારની પાસેથી આ દેશ આપણે લઈ લઈશું તો પછી લિખારીઓ આપોઆપ મરી જશે!”

“પણ પહેલાં હિંદુ-મુસલમાનોના ઝગડા તો પતાવો?” મેં કહ્યું.

“પરદેશી તંત્ર જ્યાંસુધી આ દેશમાં છે; ત્યાંસુધી એ ઝગડા પતશે નહિ. કારણ કે અંદર અંદર વદાવવામાં પરદેશીઓને લાભ છે.” ધોળી ટોપીવાળા મહાશયે વળી પાછો સરકારપર ઉભરો ઠાલવ્યો.

“એતો ઠીક પણ સ્વરાજ્ય વિષે આપને શો મત છે?” મેં તેને પૂછ્યું.

“લોકામાં સ્પીરીટ આવ્યો છે એટલે ચોકસ સ્વરાજ્ય થોડા સમયમાં મળી જશે એમ અમારું મતવ્ય છે.” મેં તેજ વખતે ખૂણામાં ઉભેલા એક લિખારી તરફ આંગળી દેખાડીને ધોળી ટોપીવાળા મહાશયને ડરાવવા કહ્યું:

“ જુઓ પેલો દૂર ઉભો છે એ ડિટેક્ટિવ છે. ” આટલું કહેતામાંતો તે સ્વરાજ્ય લેવાને કમર કસીને આવેલ મહાશય ગૂપ્ત ચૂપ થઈ ગયા. એવામાં પાછલી બેઠકમાં ધક્કા ધક્કી ચાલી. જગ્યાની તંગાશની એ ધમાલ હતી. કોઈએ ત્યાં બેઠેલા વરરાબના બાપનું પાઘડું માથાપરથી ગબડાવી દીધું. તેથી જનૈયાઓ તેનાપર તપ્યા હતા ! આ ખેંચાખેંચી નર્મદાનો પૂલ આવતાં સુધી થઇ. બીજા બાબુ સીટપરથી બાબુ લપસીને નીચે પડ્યો તેના બેંકડાએ માર્ડ ધ્યાન ખેંચ્યું. તે કેમે કરી ચૂપ ન થયો. અંતે ભરૂચના સ્ટેશને તરબુચ અપાવ્યું ત્યારે તેના આંસુ રોકાયાં. કમબખ્ત ભરૂચનું પ્લેટફોર્મ પણ ઘણું જ લાંબુ, અને વળી બીજા લોકોએ પોર્ટરો રોકી લીધેલા જેથી ત્રણ આંટા ખાઈને જંબુસર લાઈનના સ્ટેશનપર પોટલાં મૂકી આવ્યો. મારા જેવા આબરૂદાર માટે આ શરમનો પ્રસંગ ખરો પણ કેમ કરીએ ? વળી પાછી ત્યાં એક કલાકની નજર-કેદ થઈ કારણકે આમોદના સ્ટેશને ગાર્ડનો ડબો પડી રહ્યો હતો ને ગાડી નાસી આવી હતી; જેથી પાછે પગે તો ડબાને ઘસડી લાવવા ગાડીને જવું પડ્યું હતું ! તરબુચના બે ત્રણ ટ્રેડમાકે શિક્કા બાબુ તથા તેની જ્ઞેને મારાં કપડાં પર પાડી દીધા હતા. જંબુસરની ગાડી આવી તેમાં બેસીને પોટલાં ગણ્યાં તો એક ઓછું હતું. એક પોટલું બી. બી. માં રહી ગયું.

“ તમે તો આવાને આવા જ રહ્યા ? ” તેણે સુતાં સુતાં કહ્યું.

“ આઠ પોટલાંને ચાર છોકરાં મળી કુલે એક ડબન થયાં ! તેમાં હું તે કેટલાંની સંભાળ રાખું ? ” એવામાં પાસેની સીટપર કોઈએ મારા ખભાપર હાથ ઠોકતાં કહ્યું.

“ કેમ મી. બેકાર આટલેથી જ થાકી ગયા કે શું ? ” મેં પાછું ફરી જોયું તો અમારા પુરાણો દોસ્ત શંકરીયો દેખામો.

“ તું તો વાંદો રહ્યો એટલે આ પીડાની તને શું ખબર ? પણ તું ક્યાં જાય છે ? ”

“વાંઠા મેણું ટાળવા યા લગ્નની તૈયારી કરવા.”

“શંકર, સુખી થવું હોય તો માંડી વાળ; નહિ તો આ આપદા ભોગવવી પડશે. ભેતો નથી કે હું કડક અસ્ત્રીદાર સાક્ષુ કપડાં પહેરનાર તેના કોટપર કેટલા બધા ડાઘા છે!”

“એ ડાઘા નથી પણ પિતૃવાત્સલ્યના મેડલ છે!”

“પણ આવા ઢંગમાં કોઈ છાપાનો એડીટર ભેઈ બય આવે! બહીતો લેખક અને આવા ઢંગ!”

“ને સાહેબ જીવે તો તમને પાણીચું જ પકડાવે!” વળી તે દરમિયાન શંકરીયાએ બાબુને ખોળામાં બેસાડ્યો પણ બાબુરે તેના હેતનો બદલો પ્રવાહી રૂપે વાળ્યો. શંકરીયાનો કોટ પણ ભીંજી ગયો.

“લે ભેઈ લે પરણવાની મઝા!”

“તો શું આવાંજ કારણોએ લોકો સાધુ થઈ જતા હશે?”

“ત્યારે બીજું શું?”

“તો બર્થ કંટ્રોલની ચળવળ પણ કંઈક સાચી ખરી જ!”

“કંઈ શું? બધી જ રીતે સાચી છે!” એટલામાં ટીકીટ ઇન્સપેક્ટર આવ્યા.

“ટીકીટ ખતાઓ.” બધાએ ચપોચપ ટીકીટ ખતાવવા માંડી. એ ત્રણ ટીકીટ વગરના હતા તેમને ધમકાવ્યા પણ તે ધમકીને ગણુકારે એમ ક્યાં હતા? ગૂંપચૂંપ બેસી રહ્યા. આપણી ચાર ટીકીટોમાંથી ત્રણ ખિસ્સામાંથી નીકળી અને એક ગુમ થઈ હતી. ટીકીટ કલેક્ટર સાહેબ મેસ્મેરીઝમ અજમાવતા હોય તેમ મારી સાથે “જરા નયનોસે નયનો મિલાય ગયો રે” જેવી સ્થિતિમાં હતા.

“ટીકીટ ક્યાં છે?” તેમણે પૂછ્યું.

“ક્યા છે તે બાણુતો હોઈ તો બતાવતાં શું હાથ દુઃ-
જતા હતા ?”

“નહિ ચાલે, બીજા બહાનાં; કાયદેસર પૈસા આપવા પડશે !”

“અરે ! મીસ્ટર, પણ તમે તે કોઈ સદ્ગૃહસ્થની ઈછાજત
લેવા બેઠા છો કે શું ?”

“હું શું બાણું કે તમે સદ્ગૃહસ્થ છો ?”

“તો શું મવાલી છીએ ? હું જરૂર તમારા પર અપમાનનું
ફરિયાદ માંડીશ !”

અમારી તો ગરમાગરમ તકરાર ચાલી. એવામાં બાણુન
હાથમાં અર્ધી ચવાએલી ટીકીટ મળી આવી. ખિસ્સામાંથી કાઢત
પડી ગએલી તે એણે રમવાના ઉપયોગમાં લીધી હતી ટીકીટ બેતાં સાહેબ
ચાલ્યા ગયા. નર્મદા વટયા પછી બાણે પંજાબ પ્રાંતમાં વિહરત
હોઈએ એવો ભાસ થતો હતો. જ્યાં ત્યાં મોટા ફેંટા વીટાડેલા
ધારીઆંવાળા પટેલ ભાયડા નજરે પડતા. એ સ્વમાનવાળી પ્રજાને
બેઈ આનંદ થતો. એમની વાતોમાં ખૂબ મજા પડતી. એક ફેરે
સ્ટેશને કોઈ ધારીયાળો જુવાન ઉતર્યો, ગાર્ડે તેની પાસે ટીકીટ માગી.

“ટીકીટ લાવો !” ત્યારે તેણે જવાબમાં ધારીયું દેખાડ
કહ્યું; “આ રહી ! ?...ગાર્ડ આંખ આડા કાન કરી બીજા પેસેન્જરે
પર રોખ જમાવવા ચાલ્યા ગયા. તે જવાન ત્યાં ઉભોજ હતો.
એવામાં સીટી થઈ. ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં એક ડોસી ગાડીમ
ચઢવા લાગી. ગાર્ડે તેનો હાથ પકડી ખેંચી રાખીને ગાડી જર
વધુ સ્પીડમાં આવતાં પોતાના છેલ્લા ડબામાં જ્યાં ચઢવા બંધ
છે કે પેલા જુવાને એનો પગ પકડી ખેંચી લીધો. ગાર્ડે ખૂબ મારી,

“પોલિસ, પોલિસ !” પણ પોલિસ ત્યાં ક્યાં હતી ?

“એ ડોસીને કેમ ન ચઢવા દીધી ?” જુવાને કહ્યું.

“ચાલતી ગાડીએ કોઈને ચઢવા દેવાનો કાયદો નથી.” ગાર્ડે કહ્યું

“ તે કાયદાને લીધે તો મેં તમને અટકાવ્યા. કોઈને ચાલતી ગાડીએ ચઢવાનો કાયદો નથી...” તો પછી ગાર્ડ ખસીઆણે મોઢે બેઠો, “ બળીઆના બે ભાગ ” અહીં બરાબર નિહાળ્યા. બાબુએ ફરીથી છી...છી...ની બૂમ પાડી. આ ગાડીમાં જાજર હોતું નથી. ચાલુ ગાડીએ કરવું પણ શું ? કંઈ વિચાર ન સૂજ્યો. અંતે એનીજ મેલ્લી રોપીમાં છી...કરાવી સુધરેલી ઢબે ગાડીમાંથી બહાર ફેંકી ! આ છે મારા પર વિતેલી વિતક. કોઈ ગપગોળી ન સમજી લેતા ! પાંચ વાગે માંડમાંડ જાંબુસરનું સ્ટેશન આવ્યું. પછી બેઠા ગાડામાં. ધૂળથી બધાના મોઢાં એવાં થઈ ગયાં હતાં કે કોઈ ઓળખી શકતું ન હતું મતલબ કવાંદર જેવી હાલતમાં અમારી સ્વારી ગામ ભેગી થઈ.

અંટોળદાસે ઉદ્ધાર કર્યો !!!

કામદાર કરસનદાસનો આખા તરલાણુ સ્ટેટમાં શિક્કો જામતો. જે કે આમ તો તરલાણુ સ્ટેટ ખોખલી જેટલું હતું, એના ત બામાં એ ચાર ગામડાં જ હતાં; છતાં દરબાર લખુભાની મૂછોના આંકડા અને માથે વીંટાડેલા કાળીયાનો કાગળના જાપાની પંખા જેવો છોગો તો જાણે લખુભા કોઈ ચારસો-પાંચસો ગામોના હાકેમ હોઈ એમ ભાસ કરાવતો. દુનિયાનું એવું કોઈ વ્યસન નહિ હોય કે જે લખુભાને કામદાર કરસનદાસે ચોંટાડ્યું ન હોય! શહેરના કોઈ પણ ઘરની દીવાલ પર નાટક, સીનેમા, સરકસ, અને જુદી જુદી જાતની દવાનાં વિવિધરંગી પોસ્ટરો લાગી તે દીવાલની ખુખસુરતી વધારી મૂકે; તેમ જુદાં જુદાં વ્યસનોએ કરીને લખુભાની શારીરિક ખૂખસુરતી વધી ગઈ હતી! કપડાંનો ઠાઠ તો ભારે હતો જ; પણ શરીરનો ઠાઠ એવો હતો કે જે કોઈ બકરીનું પાસું લાગે તો ય દરબાર ગોથું ખાઈ જાય! ઘઉંના ખેતરમાં ઉભા કરેલા ચાડીયા જેવી દરબારની શારીરિક સંપત્તિ હતી.

મતલબ કે વ્યસનના ઘેનમાં દરબાર પડ્યા રહે; તેમ તેમ કરસનદાસ કામદારના કાર્યનો વેગ વધતો જાય. રાજ્યનું બધું સુત્ર સંચાલન કરસનદાસના હાથમાં જ હતું. જેમ ખરામ લોહી ચૂસવા માટે જળો વળગાડવામાં આવે છે; તેમ જ્યાં જ્યાં નજરે પડે ત્યાંથી ખૂખસુરત ખવાસણો લાવીને લખુભાની તહેનાતમાં કરસનદાસ રજુ

કરી દેતા. જેથીસૌંદર્ય અને સૂરાના ઘેનમાંથી ભાગ્યે જ લખુભાને બીજી દુનિયાનું ભાન રહેતું ! દરબારની તિબેરીમાં ઉંદરડા આળોટતદ હતા; પણ કામદારનો પટારો રૂપિયાથી હાંફતો હતો. જુદા દસ્તાવેજો કરવા, વખત આવે તો ધાડો પણ પડાવવી, રૈયતને અનેક રીતે શામ, દામ, દાંડ ને બેદની નીતિથી નીચોવવી એ કામદારનું નિત્યકર્મ હતું. પ્લાસીની લડાઈવાળા અમીચંદથી કરસનદાસ કોઈ રીતે ઉતરે એમ ન હતા ! રાજના હજુરીયાથી માંડીને કારભારી સુધીનો અને દલાલથી માંડીને ગુરુ સુધીનો પાટ કરસનદાસ સારી રીતે ભજવી જાણતા. ટુંકાણમાં એની વાણીયાશાઈ સોળે કળાએ ખીલેલી હતી ! લોકો બહારવટીયાઓથી ન ડરે એટલા કામદાર કરસનદાસથી ડરતા હતા. એમની વડોદરાની જલેબી જેવી આંટીઘુંટીવાળી પાઘડી “ આંટા એટલા રાંટા ” ની કહેવતને ખરી પાડતી ! શિઆળ જેવું એમનું મોઢું અને બગલા જેવી વૃત્તિ પહેલી જ નજરે જણાઈ આવતી ! એમની ગીધ જેવી તીણી આંખો એક્ષરેનું કામ કરતી અને એમનું ચીયું નાક ગંધ પારખવામાં અબેડ ગણાતું ! જેમ અલીબાબા “ સમસમ ખુલજ ” કહેતો અને દરવાજો ખુલી જતો; તેમ તપખીરના એક જ સડકાથી કરસનદાસનો મગજ ખુલી જતો અને પવન વેગે કામ કરવા લાગી જતો ! કરસનદાસ આમ તો દરેક રીતે સુખી હતા, પણ એમને ખોટ હતી તો એક વારસદારની. એક, એ, ને ત્રણ ત્રણ ઘરવાળીઓ સંઘરી હતી, પણ સંતાનનું મોઢું જોવાનું ભાગ્ય સાંપડ્યું ન હતું. લોકોના નિસાસા તેમને આમ નડ્યા હતા. કરસનદાસની ત્રણે ઘરવાળીઓએ એકે એક માતાની બાધા રાખી હતી, રોકડીયા હડમાન પર સવા સવા મણુ તેલ ચઢાવવાની બાધા રાખી હતી, જોગી, જતિ અને પંડાઓને હાથ પરખાવી પરખાવીને રેખાઓ ઘસી નાંખી છતાં ઘરમાં ઘોડીયું ન ખંધાયું ! એક તરફ કરસનદાસ લૂટીલાટીને ઘર ભરતો; ત્યારે બીજી બાજુ ઘરમાં ઘોડીયું ખંધાવાની આશાએ એની ઘરવાળીઓએ ઠીક ઠીક સખાવત આદરી હતી. સાંઈ-ફકીરો, અને સાધુ-બાવાઓનું ઠીક ભાગ્ય ઉઘડ્યું હતું.

મહા મહેનતે કરસનદાસની નવી વહુને સારો દા'ડો બેવાનું
 આગ્ય સાંપડ્યું. પુત્ર થયો. બધા રાજ્યમાં સાકર વહેંચાણી. પુત્ર લાડકો
 હોવાથી હળવું નામ પાડ્યું, અંટોળદાસ. કવે કરસનદાસના આનંદનો પાર
 ન હતો. આમ એક તરફથી એના આનંદનો પાર ન હતો; ત્યારે બીજી
 બાજુ એમનો બનાવેલો એક જુદો દસ્તાવેજ એજન્સીમાં પકડાઈ જતાં
 કામદારને ચોવીસ કલાકમાં રાજની હદ છોડવાનો એજન્સીનો હુકમ
 મળ્યો. લેવાય એટલા લખાયા બાંધીને કરસનદાસ ગામ છોડી ગયા.
 પુત્ર કપગદાનો ગણાયો. બહોજલાલી અસ્ત પામી. આજુબાજુ
 ગામેગામ કરસનદાસ પોતાની બહોજલાલીના સમયમાં સારી રીતે
 વગોવાએલો જેથી એને કોઈ ગામમાં આસરો મળતો નહિ. અંતે
 કાઠિઆવાડમાંથી ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યારે ઠેકાણે પડ્યો.

માણુસોની દલાલી પડતી મૂકી દોરોની દલાલી કરવા લાગ્યો
 તોય દા'ડો ન વળ્યો. ત્રણ બેરાં પાલવવાં એ ત્રણ હાથી પાલવવા
 જેવું લાગ્યું; જેથી બે હાથીને છુટા કર્યાં ! પછી દોરોની દલાલી
 પડતી મૂકી લાકડાં ને કોયલાની દલાલી શરૂ કરી; પણ તેમાં ય
 અંતે હાથ કાળા થયા ! છેવટે ઘાસની દલાલીમાં હાથ નાખ્યો; પણ
 તેમાં ય હાથ ખાલી રહ્યા, કાંદાની દલાલીમાં ય કંઈ ન વળ્યું ! આમ
 જે ધંધામાં પડે તે ધંધામાં કરસનદાસનું નસીબ બે ડગલાં આગળનું
 આગળ રહ્યું. કોઈ કવિએ કહ્યું છે તેમ એમના કિસ્મતનું કોડીયું
 હાંધું વળી ગયું હતું ! કરસનદાસનું કિસ્મત તેને પડકારતું હતું કે :

“અભાગીયા તું જઈશિમા બેસી રહેજે ભારમાં;

તું જઈશિ રેત્રમાં તો હું પહોંચીશ તારમાં !”

અંતે જુના ઘાસલેટના ડાબા અને કોથળાની ફેરી ફરતાં ફરતાં
 કરસનદાસના ટાંટીયા ઢીલા થયા. નિરાશાના ઘેરા વાતાવરણમાં
 અંતે કરસનદાસનો કાળ થયો ને અંટોળદાસ અટવાઈ ગયા.

વિધવા માતાએ દળણાં દળી, રેંટીયા ફેરવી ફેરવીને અંટોળીયાને
 હિછેરવા માંડ્યો. વખત જતાં અંટોળીયો બે ચાર ચોપડાં પણ ભણ્યો.
 પછી અનાથાશ્રમને આશ્રયે સાત ચોપડાં સુધી જઈ કાર્પનવ્રતની પરીક્ષા

પણ પાસ કરી, અને પાઘડી તથા કાળો આલપાંકાનો કોટ પહેરીને પંતુજી પણ થયો. અમદાવાદ જેવું શહેર અને વીસના પગારમાં માતા સાથે ગુજરાન કરવું જરા મુશ્કેલ તો હતું જ; તો પણ ગાંડું હાક્યે રાખ્યું. નાનપણથી કથા સાંભળવાની ટેવ હતી જેથી ધાર્મિક વિચારોમાં દૃઢતા જન્મતી હતી. પરણીને ઘરખાર વસાવવા કરતાં બ્રહ્મચારી યાને વાંઢા રહેવાની જ અંટોળદાસને ધૂન લાગી હતી, અને તેથી જ મહાન બ્રહ્મચારીઓનાં જીવન ચરિત્રો ખાસ વાંચવા માંડ્યાં. ઘરડી માતા પુત્રને પરણાવીને મરી જવાની આશા સેવતી હતી; ત્યારે અંટોળદાસ દેશમાં કોઈ મહાન બ્રહ્મચારી તરિકે અમર થવા મથતો હતો. વિશેષ વાચનથી ધીમે ધીમે વેદીયા ઢોર જેવો ધૂની અંટોળદાસ બનતો જતો હતો. એક વેળા રવિવારની છુટ્ટીના દિવસે અંટોળદાસ ખાસ વિવેકાનંદના પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવા શહેર બહાર જઈને એક વડના ઝાડની ડાહીએ ઘોડો પલંગી થડને અંદેલીને પુસ્તક વાંચવા બેઠો. પુસ્તક વાંચનમાં તક્ષીન હતો તેવામાં ઉપરની ડાળીએ કંઈ સળવળાટ જણાયો. હંચું ડોકું કરીને જોયું તો સાપ લટકતો હતો. અંટોળદાસે વિચાર કર્યો કે “જે સર્પ તરફ ધ્યાન આપીશ તો વાંચનમાં વાંધો આવશે અને વાંચનમાં ધ્યાન રાખીશ ને વખતે સર્પ આવીને કરડશે તો?” અંતે વિચારમાં ને વિચારમાં સર્પ જરા નીચે સરક્યો જેથી અંટોળદાસને પુસ્તક પડતું મૂકી નીચે પડતું મૂકવું પડ્યું; જેથી પગ સહેજ લંગડો થયો. પણ આથી લોકોને અંટોળદાસના દૃઢ આગ્રહની પ્રતિતિ થઈ ગઈ !

ધીમે ધીમે જક્કી ઘેટાંની જેમ અંટોળદાસની જક્કી વણણ પણ સારી પ્રખ્યાતિ પામતી ગઈ! એક વેળા જ્ઞાતિ પરિષદમાં એમણે ઠરાવ મૂક્યો “પદ્ધતાનાં નાણાં દેવાં એ આગના અંગારા ઘરમાં સંઘરવા બરાબર છે!” પણ વિરોધના વંટોળીયામાં એમનો ઠરાવ ઉડી ગયો. એટલે એમણે તરત ઉભા થઈને જ્ઞાતિ પરિષદમાં ભિન્ન પ્રતિજ્ઞા કરી કે “જ્યાં સુધી આપણી જ્ઞાતિમાં છોકરીઓનાં નાણાં દેવામાં આવશે. ત્યાં સુધી નાતની ઠાઈ પણ છોકરીને નહિ પરાણું!”

નાતના કેટલાક યુવાનોએ મશ્કરી કરી કે “નાતની છોકરીને પરણો તો શું કોઈ હરિજન બાળાનો ઉધાર કરશો?” “નહિ, નાં ભિખ પિતામહની પેઠે અખંડ બ્રહ્મચારી રહીશ પણ જ્ઞાતિનું કન વિક્રયનું દુષણ મટાડીશ ત્યારે જ જાંપીશ.” આ શબ્દો અંટોળદા એવા અનુન પૂર્વક ભાથી લૂટારાની ઢબે માથું વીંઝીને કથ્થા કે એમ મસ્તક પરથી પાઘડી ઉછળી પડી; જેથી જીવાનીયાઓએ વાલીબાદ જમ એમની પાઘડીને હાથો હાથ વધાવી લીધી! એમના ગુસ્સા પાર ન રહ્યો. પરિષદમાંથી ઉઘાડા મસ્તકેજ બહાર નીકળી ગાં છોકરાઓએ તાળીઓ પાડવા માંડી અને અંટોળદાસ ડાહ્યો હતો; છ તેને ગાંડો ઠેરવવાની તરકીબ રચવા માંડી.

પરિષદના મંત્રી એમને મનાવવા બહાર દોડ્યા. વાત જ ચઢી. જીદમાં ને જીદમાં મંત્રી તથા અંટોળદાસ બંને મ્યુનિસીપેલિટીના ગાડા સાથે ભટકાઈ પડ્યા, ત્યારે એમને વસ્તુ સ્થિતિનું જ થયું. મતલબ કે દિવસે દિવસે અંટોળદાસની બ્રહ્મચર્યની પ્રતિદ્વંધ થતી ચાલી. માતાની વિનવણી ફોક ગઈ. છેવટે નિશાળખાતે એક સુપરવાઈઝર મારફતે એમના પર લગ્ન કરવાનું દબાણ હતો અંટોળદાસે તેને પણ રોકડું પરખાવ્યું કે “ભલે તમે બીજા લગ્ન કરો; પણ મને હેરાન ન કરો! ગાંધીજી પણ કહે છે કે : ગુલામ દેશમાં વધુ ગુલામો ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર નથી!” એમ આ જવાબથી સુપરવાઈઝર પણ ઠંડો પડ્યો. પછી તો અખંડ બ્રહ્મચારી યાને તળપદો વાંદો કહીને બીજા લોકો એમને બીજા લાગ્યા. એટલે લોકો સાથે ધીમે ધીમે વાતચીત કરવાનો છેક સંબંધ તોડી નાખ્યો. મનને મનાવવા માટે ખૂણે બેસી કવિતા રચવા માંડી. કોઈ એમને બહુબહુ હેરાન કરે; ત્યારે પુઢાંના ટુક પર લખેલી એક કવિતાની પંક્તિ એ મોઢેથી બોલ્યા વગર તે સામે ધરી દેતા.

“જ્યાં સુધી સ્વરાજ ભારતચર્યને મળશે નહિ;
ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્યની મુજ ભાવના ટળશે નહિ!”

બ્રહ્મચર્યનું તેજ સોળે કળાએ એમના મુખાર્વિંદ પર ખીલી નીકળ્યું હતું; પણ એનું સત્યાનાશ જય, શીતળાની ખીમારી શહેરમાં કમનસીબે ફેલાઈ ગઈ હતી, તેના ભોગ અંટોળદાસ પણ થઈ ગયા. કુંવર કલેયા જેવો એમનો તેજદાર ચહેરો ભેત ભેતામાં પાકાં-અન્નુસ જેવો થઈ ગયો, અને આંખમાં પણ કુલ પડ્યું. “નિશાળના છોકરાઓ એટલે શેતાનનું લશ્કર એ તો તમે જાણોજ છો ને? તે ડેવીલ્સ ઑફ આરમીએ અંટોળદાસને “કાણીયો માસ્તર! કાણીયો માસ્તર!” કહી ચીઢવવા માંડ્યો જેથી અંટોળદાસ કવિતામાં જ જવાબ દેતો કે,

“હોય કાણો માનવી પણ બુદ્ધિ કંઈ કાણી નથી;
આંખ એ અક્કલ તણી કંઈ એક એ'ધાણી નથી!”

પણ છોકરાઓને થોડી જ એમની કવિતા સમજવાની પડી છે! અંતે અંટોળદાસને કાયર થઈ ને પંતુગીરી છોડવી પડી, અને ઘેર બેઠો. પણ એ માણસ દૃઢ નિશ્ચયી હોવાથી કિસ્મત પર આધાર રાખે એમ ક્યાં હતો? અટશુ'ને કાગળ પેન્સીલ કાઢી વિચારોને આકાર આપવા માંડ્યો. અનેક લાંજગડ પછી તાંબાપિત્તળના જુના ભંગારની ફેરી ફરવાનું શરૂ કર્યું. અંટોળદાસને કોઈ કામમાં નાનમ લાગતી નહિ. ધીમે ધીમે તાંબાપિત્તળના ભંગારમાં એણે એ પૈસા રળવા માંડ્યા. ઘણી વાર બૈરાંઓ એમને ટીખળ કરી ચિડવવા પ્રયત્ન કરતાં પણ એ હિમાલય સ્વરૂપ અંટોળદાસ જેનું નામ તે બૈરાંથી શાનો ગાંજ્યો જાય? “અંટોળદાસ! તમારી આંખ તો થઈ છે કાણી; પછી ક્યાંથી મળશે તમને ગૃહરાણી?” બૈરાંઓ ટકોર કરતાં. તેને અંટોળદાસ કવિતામાંજ જવાબ આપતો કે :

“છા ભલે મુજ લાગ્યમાંહે કોઈ ગૃહરાણી નથી;
છા ભલે આ શેઠ માટે કોઈ શેઠાણી નથી!
શીતળા કેરા સપાટે આંખ છા કાણી થઈ?
રૂપ તો રંડાયું પણ બુદ્ધિ છે મુજ શાણી થઈ!”

એમની શિષ્ય કવિતાથી ઘેરાં ખડખડાટ હસી પડતાં. અમ
ટીખલમાં ને ટીખલમાં એમનો વહેપાર ધમધોકાર વધતો ચાલ્યો.
અંતે તાંત્રાપિત્તજના ભંગારની ફેરીમાંથી તાંબા-પિત્તજના વહેપારી
થતાં, અંટોળદાસનું અટવાઈ ગયેલું નસીબ સીધું થયું. પણ
પુત્રને ઘોડે ચઢેલો જોવાની આશામાં ને આશામાં માતા મરી ગઈ.
પૈસા આવતાં અંટોળદાસની સાદ્યબી વધતી ચાલી, તેમ મિત્રોની
સંખ્યા પણ વધતી ચાલી. જમાનાનો રંગ એમને લાગવા માંડ્યો.

રસીક મિત્રોની સોબતથી આઘેડ વયમાં સીનેમાનો શોખ
લાગ્યો. નટીઓના રૂપ આકર્ષણે એમની સુતેલી રસીકતાને જગાડવા
માંડી અને પ્રલયચર્યની ભાવનાને ઉઘાડવા માંડી! છાપામાં આવતા
લગ્નોના અટપટા હેવાલાએ એમની આંખો વિકસાવવા માંડી અને
કાન ટટ્ટાર થવા માંડ્યા. “ફલાણી યુવતિ ફલાણા ડ્રાયવર સાથે
નાસી ગઈ!” “ફલાણી એક્ટ્રેસ સાથે ફલાણા મીલ માલેકના
પુત્રે લગ્ન કર્યું!” “ફલાણી કૉલેજગર્લ સાથે ફલાણા પ્રોફેસરે
સીવીલ મૅરેજ કર્યું!” “ફલાણી નર્સ સાથે ફલાણા ડોક્ટરે
પ્રેમલગ્ન કર્યું!” “ઢીકણા લીડરે ફલાણી સ્વયંસેવિકા સાથે
પુનર્લગ્ન કર્યું!” “ફલાણા સુધારકે ફલાણી હરિજનખાણોનો
ઉદ્ધાર કર્યો!” “ફલાણો સાધુ ઢીકણી શેઠાણી સાથે ગચ્છાંતિ
કરી ગયો!” “ફલાણા રાજવીએ અમુક ડેન્સરને રાજમહેલમાં
મહેમાન બનાવી અમુક હજારની પર્સ આપી!” “છદોર નરેશ
મુમતાજ ખાતર રાજગાદી છોડી!” “હંસા ખાતર સ્વ. દામોદર
લાલજીએ લાખોની નાથદારાની ગાદીને જતી કરી!” “મી. એ
નામના રાજવીએ મીસીસ રોબીન્સનને એક રાતની મુલાકાતમાં
૪૫ લાખનો ચેંક લખી આપ્યો.” આવું આવું વાંચી વાંચીને અને
રૂપસુંદરીઓના ભડકતા સૌંદર્યને પોતાની એક આંખે લાગ્યા પછી
અંટોળદાસમાં રસીકતા ઉભરાવા લાગી!

રસીક મિત્રોની ઉદારતાથી અને નગ્નચિત્રોની વિપુલતાથી
અંટોળદાસને પણ સનમની લગ્નની લાગી. “તુમહીને મુજકો પ્રેમ

સીખાયા” જેવી રેકાર્ડો અંટોળદાસને પ્રેમના વધુ ઘેરા રંગે રંગવા લાગી. એક તો મૂળેય એમનો આત્માજી કવિત્વથી ખીલેલો હતો; તેમાં વળી હવે પ્રેમનો રોગ ચાલુ થયો; પછી પૂછવાનું જ શું બાકી રહે? એક તરફ તાંબા-પિત્તળનો વહેપાર આગળ વધતો ચાલ્યો; તેમ જીજી બાબુ પ્રેમનો વહેપાર પણ વધવા લાગ્યો. અંટોળદાસ હવે કમર હસીને સનમની શોધમાં પડ્યા. લાગ્યેજ કોઈ સીનેમા હીરોઈનનો પ્રોટો એમણે ન ખરીદ્યો હોય! ઘણી વેળા તો કોઈ ખૂબસુરત ફોટાને છાતીયે લગાડીને જ અંટોળદાસ ઉઘી જતા. પેલા કોઈ ઉર્દૂ કવિએ કહ્યું છે તેમ;

“હિજરી શખ ચુંહી કારો ભાઈઓ;

ઉન્કા ફોટા લેકે ચારો ભાઈઓ!”

જેવી અંટાળદાસની હાલત થઈ ગઈ હતી. એમના હૃદયમાં કળા હતી, અંતરમાં છલાછલ ઉભરાતો પ્રેમ હતો, મનમાં રસીકતા હતી, ખિસ્સામાં પૈસા હતા, શરીર પર વરરાજ જેવો ટ્રેસ હતો; છતાં એમના પ્રેમમાં કંઈ અંતરાય રૂપ હોય તો તે એમનું શીતળાથી નંદવાયલું રૂપ, અને કાણી આંખ હતી! જે કે ઉપરની ટાપટીપથી એ રૂપને, અને પ્લુચશ્માથી આંખને ઢાંકવા મથતા; છતાં હજી સુધી એમને કોઈ સનમ લાધી ન હતી!

હાર્યો જુગારી ખમાણું રમે; તેમ એ સનમની શોધમાં એવડી કોશિષ કરવા લાગ્યો. “અરે! શોધવાથી કોલંબસને નવી દુનિયા હાથ લાગી; તો મને એક સનમ કેમ ન હાથ લાગે? જેમના મોઢા પર ઉધાઈ ચઢી ગઈ હતી; એવા ખડખડાટથી પાંચમ ચ્યવનક્રાંધિને સુકન્યા જેવી ફાંકડી કન્યા મળી, સત્યવાન જેવા ડોસાને સાવિત્રી જેવી કાંચન-કન્યા મળી, દોઢ હાથની દાઢીવાળા વિશ્વામિત્રને મેનકા જેવી ફક્કડ અપ્સરા મળી, અરે! આજે પણ બોત્તેર બોત્તેર વરસના બોખા બુઢ્ઢાઓને બાર બાર વરસની કન્યાઓ મળે છે; તો મારા જેવા બેંતાળીસ વરસના વરસના જીવાનને કેમ બેઝે ન મળે? શું તિશ્વ કર્માંએ મારા માટે બેઝે જ નહિ ઘડયું હોય? શું જગત રચાયું

ત્યારથી કોઈ કાણો પરણ્યો જ નહિ હોય? શું પંખખનો રાહ રણુછતસિહ વાંઠો જ મરી ગયો હતો? ના, ના. તો પછી હું માટે પ્રયત્ન ન કરું? કુદરતે આંખ કાણી કરી તેમાં મારો શું વાંક અને ખરું પુછાવોતો એક આંખ ક્યાં કામ નથી લાગતી? જીવો:

“શાધકો દૂરમીનમાં દેખે છે એક જ આંખથી,
કલાકારો કલાને જાંખે છે એક જ આંખથી,
મીસ્તરી પણ પ્લાન દોરે છે, તો એક જ આંખથી;
દિલરૂખા પણ દિલને ચારે છે તો એક જ આંખથી!
તો પછી બે આંખવાળા શાને પકડીને મરે?
કીર્તિકેરાં પૂછ્યાં એ શાને પકડીને ફરે?”

સનમનું દિલ જીતવામાં પણ એક જ આંખનો ઇશારો કા લાગે છે ને? તો પછી સદાને માટે એક જ આંખ ખંધ હોય એમ સનમના બાપનું શું જાય છે, ને લોકોનું શું લૂંટાઈ જાય છે? ગુઃ શુક્રાર્ય ક્યાં કાણા ન હતા? તેમને કન્યા મળી ને મને કેમ મળે? બસ, આકાશપાતાળ એક કરીશ પણ સનમને શોધ્યા વિનં જીવવાનો નથી!

“જેવો તેવો છે છતાં અંટાળીયો આ મદ્દ છે;
જેને નખથી શિખ સુધી બસ પ્રેમકેરું દર્દ છે!
છા પડું કે આથડું આગળ ધરું તદખીરને;
સનમ કેરી શાધમાં શાને રડું તકદીરને?”

અંટોળદાસના આ કવિતામય ઉદ્દગારોએ એમના મિત્રમંડલ પર ઘેરી અસર કરી, જેથી સનમની શોધ માટે ચારે તરફ દ પ્રયત્નો થવા લાગ્યા. કાઠિઆવાડના કોઈ લગ્ન દલાલને કાને ચ વાત જતાં, કોઈ સોરઠી સ્ત્રી એમને પરણાવવાની વેતરણુ કરી ડાકોરની જત્રામાં રણુછોડજીના દર્શનને બહાને દલાલે સનમનાં દર્શ અંટોળદાસને કરાવ્યાં, તે વેળા પાસેની હોટલના ત્રામોક્ષેનમાં ગવાતું હતું:

“નયનોંકે બાનકી રીત બનોખી;
બાન ચલે ઔર નયન ન દેખે!”

અને આ તરફ અંટોળદાસના અંતરમાં પ્રેમના ઉભરા ચઢતા હતા !
 અંતે એ હજારમાં સોદ્ધો થયો અને ભેતભેતમાં પ્રલયચર્ચાશ્રમી અંટોળ-
 દાસ ગૃહસ્થાશ્રમી થયા; યાને સૌંદર્ય મટી ડમલ થયા. મિત્રોએ
 અભિનંદન પાઠવ્યાં. ભેતભેતામાં સુખમાં દા'ડા વહેવા લાગ્યા.
 ભગવાને અંતે એમની અરજ સાંભળી ખરી ! પણ “ સારા કામમાં
 સો વધન ” ની જેમ એક દા'ડો પ્રભાતના સમયે જ પોલિસ એમનું
 ખારણું ઠોકતી આવી ને અંતે ભેદ પુટયો કે જે સોરઠી સિંહણના
 એ સ્વામી બન્યા હતા, તે તો કોઈની પરણેતર હતી ! એ હજાર
 પડાવવા પેલા દલાલે આ તાગડો રચ્યો હતો. કાશ્મીર નરેશને
 ફસાવવાના ફા. ૪૫ લાખના ચેકવાળા કિસ્સામાં જેમ મીસીસ
 રોબીનસન સાથે તેનો ભરથાર પણ આડકતરી રીતે સામેલ હતો
 તેમ અંટોળદાસના કિસ્સામાં પણ એમની ઘણીઆણીનો ઘણી
 સામેલ હતો. આ કળિકાળને વિષે પૈસા ખાતર પત્નીને વેચનારા
 યતિઓનો પણ તોટો નથી !

મતલબ કે અંટોળદાસની સનમ એના અસલ માલિકને સોંપાઈ
 અને અંટોળદાસના હાથમાં હાથકડીઓ પડી. એમને પોલિસ લઈ
 જતા હતા તે વખતે રેકાર્ડના ગાયનમાં સંભળાયું કે :

“ મન ધીરે ધીરે રોના,
 બિરહાકા રૂપ ન ખોના . ”

અનેક ખટપટો થયા પછી અને બરફકા ગોલાની જેમ કેટલાય
 પૈસા ઓગળી ગયા, પછી અંટોળદાસ છુટયા. બળદ હળેથી છુટીને
 સીધો આવીને ખીલે ખંધાઈ જાય; તેમ એ પણ ઘેર આવીને ધંધે
 લાગી ગયા. છતાં શ્વાન પૂરછ જેવો એમનો વાંકો સ્વભાવ હજુ
 સીધો થયો ન હતો ! પુનઃ મિત્રોની મહેરબાનીથી પાછા સનમની
 લવારીએ ચઢ્યા. એકવાર હારવાથી હથિયાર મૂકી દે એવો એ યોદ્ધો
 ન હતો ! અને ખરો વહેપારી બરચો દરેક વાતની ત્રણવાર હરોળ
 ન થાય અને તેનું લીલામ ન થાય; ત્યાં સુધી કોઈપણ વાતનો
 પીછો જ શાનો છોડે ?

એ કે “હૃદયનો દાઝયો છાસ પણ કુંઠાને પીએ.” તેમ એમણે ય ભેઈવિચારીને કામ કરવાની મનમાં ગાંઠ વાળી હતી. છતાંજ જીર્ણવરની જેમ પ્રેમની બિમારી ધીમે ધીમે વધતી હતી. અને વધતાં વધતાં એ બિમારી છેક એટલી હદે આવી ગઈ કે બધું એમને સનમનો સનેપાત થઈ ગયો હતો ! એક તો કારેલું કડવું, અને વળી લીંમડે ચઢ્યું ! એટલે સનમની શોધનો ધખારો તે એમના મનમાં હતો જ; તેવામાં વળી “કલાપીનો કેકારવ” એમને કોઈ મિત્રે વાંચવા આપ્યો, પછી શું ભેઈએ ? સનમની શોધનો વેગ હવે પાછો વધતો જ ચાલ્યો. અંતે ક્રૂર “બેચાર ઘરેણું જ આપવાનાં, રોકડ કુંઈ નહિ.” એ શરતે એક વિધવાનો પુનરોદ્ધાર કરવાનું કર્યું. મિત્રોને મિજબાની આપી અને ચુપચાપ પુનર્લગ્ન પતી ગયું. વિધવા પણ રૂપરૂપના અંખાર સમી હતી. ઘરેણાંના ઠાઠથી અંટોળદાસની મેડી આક્રમણ થઈ રહી; પણ બેલેક આઉટ થતાં જણાયું કે એ તો કોઈ નાટકનો સ્ત્રી પાર્ટનો એક્ટર હતો અને મિત્રોની મહેરબાનીથી અંટોળદાસને બનાવીને જર્મનીથી ઉડેલા હૈરહેસની જેમ અદશ્ય થઈ ગયો ! આ રીતે બીજવાર પણ અંટોળદાસ અટવાઈ ગયા ! જેથી સનમની શોધના વિચારોને ખખેરી નાખ્યા, અને બધા મિત્રોને પણ એકસામટાં નાળિયેરો પકડાવી દીધાં, તથા શરમના માર્યા દુકાને ખભાતી તાળું મારીને બત્રાએ નીકળી પડ્યા !

બત્રાનાં સ્થળોએ ફરતાં ફરતાં નાશિકમાં એક મહંતનો ભેટો થયો. તેમની સાથે બ્રહ્મજ્ઞાનની ચર્ચામાં ઉતરતાં તેમના જ્ઞાનથી છક્ક થયા અને તેમની પાસેથી ગુરુદિક્ષા લીધી. ગુરુએ બોધ આપતાં જણાવ્યું કે : “બ્રહ્મચારી બની દુનિયાંથી અળગા રહેનાર સાધુ પુરુષ કરતાં સંસારમાં રહી પુત્રપરિવાર સહિત પ્રભુની ભક્તિ કરનાર માનવી વધુ શ્રેષ્ઠ છે.”

એટલે અંટોળદાસે ગુરુને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે : “આપનું કહેવું યથાર્થ છે; પણ હું તો સંસારથી એવો કંટાળ્યો છું કે બાવો બનવામાં જ કાયાનું કલ્યાણ થશે એમ માનતો થયો છું.”

એટલે પાછા ગુરુ બોલ્યા. “નહિ વત્સ ! આ ગુરુનો અનુભવ છે કે અમારા જેવા હજાર સાધુ કરતાં સીધો સાદો એક સંસારી વધુ શ્રેષ્ઠ છે.” અંતે ગુરુના આગ્રહથી અંટોળદાસ મને કમને સંસારમાં પડવા તૈયાર થયો. નાશિકમાં જ વીંશી ચલવતા એક ગુજરાતી બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણીના પ્રયત્નથી ઝેંડું મળે એમ સંભવ જણાયો; જેથી અંટોળદાસ પુનઃ ગામ ગયા ને ચુપચાપ લગ્નની તૈયારી કરવા લાગ્યા. કન્યાના પિતાને પાંચસો અને પેલાં બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણીને પાંચસો એમ મળીને હજારમાં સોદો પત્યો. વસ્ત્રની રાત્રિ દૂર એકાંત ગામડામાં વિતાવી. હનીમુનનો એકાદ માસ આમ ગામડામાં વિતાવી પુનઃ શહેરમાં આવી વહેપાર આરંભ્યો અને સુખી સંસારમાં થોડાંક અઠવાડિયાં વિતાવ્યાં.

એકાએક કોઈ દિવસ ચાર-પાંચ અઠવાડિયાં સુધી સફળતાથી ચાલ્યા પછી કોઈ વિઘ્નસંતોષી તેમાંથી કોઈ કોમી પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરી દિલ્લેને એકાએક અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે; તેમ અંટોળદાસનો સંસાર એકાએક અટકી જાય એવું એક્સીડન્ટ થયું. જે કન્યા સાથે એમનું ભાગ્ય જોડાયું હતું; તે કન્યા એમની જ્ઞાતિની કોઈ વણિક કન્યા નહિ; પણ “ઘંટી ઘોડા હો ! ઘંટી ઘોડા !” વેચનાર ચામડીયા જાતિનું કોઈ કન્યારત્ન હતું ! અંટોળદાસ પાછા વિમાસણમાં પડ્યા. સનમની શોધમાં જત પણ વટલાઈ ! હવે શું કરે ? તેને કાઢી મૂકે તોય કંઈ શરીરનો વટાળ થોડો રખરખી શાહીના ડાઘા મટે તેમ મટી જવાનો હતો ? બીજી બાજુ કન્યાનું રાણકદેવડી જેવું રૂપ પણ અંટોળદાસને ગમી ગયું હતું; એટલે કેમ છોડાય ? અંટોળદાસ કંઈ દમયંતિને ભર જંગલમાં છોડનાર નળરાય જેવો નિષ્કુર પતિ ન હતો ! અને અર્ધ પુછાવો તો “આત્માને ન ગમે પણ આંખને ગમે તેનો ઉપાય શો ?” અંટોળદાસ ગુરુ પાસે નાશિક ગયા. ગુરુ પણ વિચારમાં પડ્યા; કારણ કે આવો કોયડો ગુરુ પાસે પણ કોઈ આ પહેલાં આવ્યો ન હતો. પેલાં વીંશીવાળાં બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણી તો પહેલાંથી પોખારા ગણી ગયાં હતાં ! અંતે ગુરુએ દિર્ઘદ્રષ્ટિ વાપરી તોડ કાઢ્યો.

“લલા, ભગવાને પણ શખરી નામે લીલડીનો ઉઘાર કર્યો હતો; તો તું એ ભગવાનનું અનુકરણ કરી એક ચામડીયણનો ઉઘાર કાં ન કરે? ગાંધીજીના હરિજન ઉઘાર કરતાંએ તારો અધમોઘારનો આદર્શ ઉંચો લેખાશે! વત્સ તું તારે મેં દર્શાવેલા માર્ગે પ્રયાણ કરી કાયાના કલ્યાણ સાથે આત્માનો પણ ઉઘાર કર. ભાવિ જગતમાં તારું ખલીદાન અમર થશે. નિંદાખોર સમાજના લયને મનમાંથી ખખેરી નાખ. લોકો તો થોડાક દિવસ વાતો કરીને અંતે ઝખ મારીને ઠામ આવશે!”

ગુરુના બોધથી અંટોળદાસમાં હિંમત આવી. વહેપારધંધો રાજનગરમાંથી ઉઠાવીને ધારવાડ તરફ ધામો નાખ્યો, અને સંસાર સકટને સરળતાથી આગળ હાંકવા માંડ્યું! ભલે છાપાંવાળા ફડફડાટ કરે કે “ઈશ્ક ન જીવે જાત કજાત!” ભલે સનાતનીઓ વર્ણશંકરતાનો આરોપ મૂકે, પણ અંટોળદાસ જેવા અડગ વીરો જરૂર ધન્યવાદને પાત્ર ઠરે છે! દરેક યુગને અજવાળતા આવા સનમઘેલા આત્માઓ ધરતીને સાંપડ્યા છે! અસ્તુ.

તા. ૬ :—અંટોળદાસ મૂળથી જ શોધકવૃત્તિના તો હતા જ. છેવટના ભાગમાં એમણે ‘સનમની શોધ’ તો કરી; પણ બાર વરસના હતા; ત્યારે એમણે સોળ સળીયાની છત્રી હાથમાં પકડી બારીએથી પડતું મૂકીને ‘પેરેશ્યુટ’ની શોધ કરી હતી. જર્મન-રશિયાના હવાઈ છત્રીના શોધકો ભલે ખાંડ ખાતા હોય, પણ પેરેશ્યુના મૂળ શોધક તો આપણા અંટોળદાસ જ છે!

દિવાળી કે હોળી ?

મારી પોતાની દિવાળી !

“હા, હા, હું બાણું છું કે કાલે દિવાળી છે, પણ કંઈ ખાલી ખાલી દિવાળી ઉજવાતી હશે? દિવાળી તો આવી, પણ કંઈ છોકરાં માટે કપડાંલત્તાં કે ખાવાપીવાનું કે ફટાકડા બટાકડા પણ બેઈ શે ને! દિવાળીની રાત્રે તો લોકો પોતાને ઘેર કેવી સારી રોશની કરે છે ને આપણે ઘેર તો એક દીવાનું પણ પુરું ઠેકાણું નથી! દિવાળી જોવો વરસનો મોટામાં મોટો તહેવાર કહેવાય કે તે દિવસે તો છોકરાંછૈયાં સાથે આનંદમાં મિથાન ઉડાવવું બેઈએ, અને સાથે મિત્રો કે સગાંસંબંધીઓને પણ આમંત્રણ આપવું બેઈએ તેને બદલે તમે તો કશુંએ લાવ્યા નથી? આનંદના સમાચાર તો સંભળાવો છો કે કાલે દિવાળી છે, પણ તેને માટે તૈયારી તો કંઈ નથી!”

“દિવાળી શું ધૂળ ઉજવવાની? મારા શરીર પર તો પુરાં વસ્ત્રોનુંએ ઠેકાણું નથી. લ્યો નીકળી પડ્યા છે દિવાળી ઉજવવા! એવી લુખ્ખી દિવાળી તમને અને તમારા લાગતાવળગતાઓને મુખારક હો! આપણે તો આજે તેવું કાલે. આજે કેટલા દિવસો થયા તમને કહી કહીને જીલ થાકી ગઈ કે “કાલે ઉઠીને દિવાળી જોવો તહેવાર આવશે, માટે નાના કીકા સાડ એક ભરેલી ટોપી,

રેશમી ખમીશ, રેશમી કોટપાટલુન, ખૂટ અને છોકરી માટે વાયલની ઓઢણી તથા ચણીઓ-ચોળી તથા મારી સાડ પણુ એકાદ વાયલની સાડી વસાવી લાવો. પણુ તમે તો આ કાને સાંભળીને પેલા કાને કાઢી નાખો છો! તો હવે કાલે અમારે આવા અવતારે શું મોઢું લઈને ફરવું? જે સારે નસીબે આજ પિયરમાં હોત તો કેવી ધામધૂમથી દિવાળી ઉજવત? તમારે પનારે પડીને તો દિવાળી ને હોળી ખધું જ સરખું જેયું! આ બિચારાં બાળકો પણુ શું જાણશે કે બાપાને ઘેર આવી દિવાળી થાય છે?”

“તમે તો ખાદીનું કફનું પહેરીને સાધુ જેવા થયા છો; પણુ બીજાંનેય સાધુ બનાવવાં છે? આ નાનાં નાનાં બાળકોના કોડ પુરવાને વખતે સંન્યાસી બનો છો, ને પછી દિવાળી તે શી રીતે ઉજવવો છે!!! ને કાલે કંઈ મિથાન બનાવવાનું સાધન તો નથી! ઘી, ગોળ, બદામ, સાકર કશું જ નથી ને હવે કાલનો વિચાર કર્યો કે ખાલી ખાલી પાડોશીઓના રસોડાનો ધૂમાડો સુંઘીને જ સંતોષ માનવો છે? તમે તમારે કોઈ મિત્રને ઘેર જઈને ધામા નાખજો ને! તમારે તો “પેટ ભરાયું એટલે પાટણુ ભરાયું!” અમારી તમારે ચિંતા કરવાની શી જરૂર? ને કાલે ફળીઆનાં બધાં છોકરાં રૂપાળાં રૂપાળાં લુગડાં પહેરીને ફરશે; ત્યારે મારા એકના એક લાડકવાયાને શું આવો ને આવો જ ફેરવું? હ્યો બોલ્યા બશેર મિઠાઈ લાવીશું! ઓહોહો! એટલી બધી મિઠાઈ કોને કોને ખવરાવશો? ઘરમાં પાંચ માણસ છે ને બહારથી આઠદસ લડીંગા મિત્રોને પકડી લાવશો પછી બશેર મિઠાઈમાં તે શું થશે? તમારા કરતાં તો મારવાડીઓ પણુ ઉદાર હોય છે.!”

“વળી કોઈ સગાંસંબંધીઓને ત્યાંથી “ઢાંક્યું” ઉઘાડું આવશે તેમને શું મોકલીશું? હા...આ, હ્યો બોલ્યા! મગનભઈને ત્યાંથી જ કંઈ આવે તે ખારોખાર છગનભઈને ત્યાં મોકલવું. તમારે તે લોકોમાં વાત કરાવવી છે કે શું? વળી લુગડાંનું કે મિથાનનું જ

ઠેકાણું નથી તો પછી દિવાળી પર “સ્નેહલતા”ની ફીલ્મ જોવાડવા લઈ જવાના હતા તે વાત તો હડી જ ગઈ ને? આવા ને આવા જુદા વાયદા ક્યાં સુધી કર્યો કરશો? હ્યો, મોટી ધાડ મારી! પોતે તો ચંદ્રવદન લઈને ત્યાં ઉઝાણી જવાના છે, એટલે બીજાં ભલેને સળગતા ચૂલામાં પડે! આવું બેદરકારીભર્યું વર્તન તો વાંદરાઓ પણ વાંદરીઓ સાથે નહિ કરતા હોય! કશા કશાનું ઠેકાણું નથી! મને તો એમ જ થાય છે કે કાલે મહોદ્ધાનાં ઘેરાંઓને હું શું મોઢું બતાવીશ? મારો અને મારાં છોકરાંનો આવો અવતાર જોઈને તે વાતો નહિ કરે કે કેવાં કમનસીબ માણસો છે કે દિવાળી જેવા સપરમે દહાડે પણ સારાં લુગડાં પહેરતાં નથી! ને બીજાંના બાળકોને સારાં સારાં મેવા – મિકાઈઓ ઉડાવતાં જોઈને આ બાળકો એ હા કરશે તો? અને મારી પાસે તો પુટી બદામ પણ નથી તો ફટાકા શી રીતે અપાવીશ? જો આવું કરવું હતું તો પરણ્યા શું અખ મારવા? અને પરણ્યાની અખ મારી તો મારી પણ આ તમારાં...ને પેદા શા માટે કર્યો?”

“હ્યો, સાહેબે તો સંભળાવી દીધું કે કાલે દિવાળી છે! પણ દિવાળી માટે શી શી વસ્તુઓની જરૂર છે તેનો કંઈ વિચાર કર્યો? અત્યાર સુધી તો પત્થર ઉપર પાણી જ થયું કે શું? તમારા જેવા આજકાલના ભણીભણીને વહી ગયેલાઓને સારા અવસર કે તહેવારની શી કદર? અત્યારે ઘરમાં કોઈ ઘરડુંખોખરું હોત તો સમજ પડત?”

“નાગાને કુત્રે બાવળીઓ ઉગ્યો તો કે ભલે છાંય થશે!” એક તો ભણ્યા ને ઉપરથી ગાંધીજી જેવા જોતીના સંઘમાં ભણ્યા પછી પૂછવું જ શું? તમે તો અડીએલ ટર્ફની જેમ અક્કડ થઈને ઉભા છો ને બિચારી ફુલીકાકી તો દિવાળી માટે પાંચ રૂપિયા ઉછીના માગે છે. ફુલીકાકીનું તે બિચારીનું બીજું કોણ છે કે તેમને આપે? તેમને પાંચ રૂપિયા આપ્યા વગર છુટકો નથી હ્યો અહીં તો જુદા જ રંગદંગ છે! પૈસાનું નામ આવે છે કે હડખાણું કુતરું

કરડે એમ ખચકાં ભરાય છે ! સંસારમાં રહો છો; કંઈ સંસાર ત્યાગિને સંન્યાસી તો થયા નથી ને કે સર્ગાવહાલાને ટાળી દેવાય ! અને કાલે દિવાળી છે. એમ બોલવાથી કંઈ દિવાળી ઉજવાઈ જવાની નથી, સમજ્યાને ? આપણે તો કંઈ બોલતાં નથી, ત્યારે સાહેબ તો બાણે બેરીછોકરાં એટલે ઘરનાં વાસણકુસણ જ સમજી લીધાં છે ! કેમ ખડે ને ?

“ બાણું બાણું મોટા છોકરાંના બાપા બન્યા છો તે પહેલાં છોકરાંનું તો કરો પછી તમારે જ્યાં ફરવું હોય ત્યાં કરો ! લોક પંદર-વીસ દિવસથી દરજીઓને જંપવા દેતા નથી ને તમારું તો પેટનું પાણીએ હાલતું નથી. મેં તો આવી કેટલીએ દિવાળીઓ ઉજવી નાખી છે. પિયરમાં હતી, ત્યારે દિવાળીને દિવસે નવા કપડાંનો ઢગલો વળી જતો. મગનમામા તો પંદર દિવસ પહેલાં જ રેશમી ઓઢણી ને ચણીઓ ચોળી મોકલાવી દેતા ! છગનકાકા તો ઝીક ભરેલાં જ લુગડાં લાવે, ને શંકરદાદા તો પાટાણુની ચુંદડી દરેક દિવાળીએ મારા માટે લાવે ! ફટાકડાના તો ઢગલેઢગલા થઈ જતા ! હું તો ફોડતાં ફોડતાં થાકી જતી, તો શેરીનાં બધાં છોકરાંને ફોડવા આપતી ને તમારા ઘરમાં તો ફટાકડાને બદલે પુટેલાં હાંડલાંએ ફોડવાનાં નથી ! મેં પેલા ભવમાં શાં પાપ કર્યો હશે કે તમારે પનારે પડી ! આ દિવાળી આવતાં પહેલાં ઓલ્યો કવેટાનો ધરતીકંપ આપણા ગામમાં જ આવ્યો હોત તો સાડે કે બધાં જ દબાઈ જત. પછી દિવાળી દેખવીએ નહિ ને દાઝવુંએ નહિ ! ”

“ મુઠ્ઠા છોકરીઓને તો ગમે તેવાં ધોએલાં કપડાં પહેરાવીને સમજવી દઈશ. પણ આ એકનો એક લાડકો કીકો બીજાં છોકરાં-ઓનાં રંગભેરંગી કપડાં બેઈ ને એના બાપના નામની પોક મૂકશે તેને શી રીતે સમજવી શકીશ ? ” ઘરનાં છોકરાં ઘંટી ચાટે ને હિપાધ્યાને આટો ! ” ઘરની તો ચિંતા કરતા નથી ને મોટા દેશની સેવા કરવા હાલી નીકળ્યા છે ! બુવો, દેશની સેવા કરનારનાં મોઢાં ના બેયાં હોય તો ? તમારા કરતાં તો સામેવાળો છગનો મોઢો

સારો કે ખૂટપાલીસ કરીને પણ સાંજે રૂપિઓ દોઢ રૂપિઓ પેદા કરે છે, ને તમે તો આખો દહાડો લાયબેરીમાં જઇને છાપા વાંચી વાંચીને દહાડો પુરો કરો છો! છાપા વાંચે કોનો હી વળ્યો છે કે તમારો વળશે! બણીબણીને તમારું તે મગજ ભમી ગયું છે કે શું? ઓલ્યો અભણુ ભગલોએ માથાં મૂંડીને સાંજ પડે એ પૈસાનું મોઢું બુલે છે ને તમને તો ધંધો કરતાં ટાઢ વાય છે ટાઢ. રેંટીયા કાંતી કાંતીને ઘરમાં ભૂખમરો ઘાલ્યો, ને હવે ધોએલા મૂળા જેવા થઇને ફરતા ફરો છો! એ તમારા બધા વિચારોને પડતા મૂકી કંઈ નોકરીબોકરીનું કરો તો એકએ જાણુસો પહેરવાનો વખત આવે. નહિતર આજે તો છતા ઘણીએ વિધવા જેવી દેખાઈ છું! આજે દિવાળી જેવા તહેવારને દહાડે હું બુચી બાવળીઆ જેવી ફરું તેનીએ તમને નાનમ નહિ આવે! પણ તમારા જેવા નફકટને વળી નાનમ શી? “જેણે મૂકી લાજ તેને નાનું સરખું રાજ!”

“અરે! તમારાથી બીજું કંઈ ન બને તો કોઈ મિત્ર પાસેથી પાંચ-દસ લાવીને તો દિવાળી ઉજવવાનું કરો? ક્યાં ઘરખાર મૂકીને નહાસી જવાનાં છીએ કે કોઈના બાકી રહી જશે? પેલો તમારો લંબટંગો ચમનીયો મિત્રતાનો મોટો દાવો રાખીને ફરે છે, ને રોજ આવીને આપણે ઘેર ચા ટીંચી જાય છે, તો તેની પાસેથી જ ઉછીના લાવોને? હા.....આ! લ્યો, મારી બઈ! ભાઈ સાહેબને તો કોઈની પાસેથી ઉધાર ઉછીના માગતાં શરમ આવે છે? તમે લાયડા થઈને શરમાવો છો તો શું હું ઐરી માણુસ થઈને કોઈની પાસે હાથ લંબાવું? ઘરમાં ઐરી સાથે બોલતાં તો મોટાં મોટાં ભાવણુ કરો છો ને કોઈની પાસે ઉછીના માગતાં બલ ઉપડતી નથી? તો આઠ-દસ દિવસ પહેલાંથી કહી નાખવું હતું ને કે મારા બાપાને ત્યાંથી મંગાવી દેત! ભલે મારા બાપાએ દેવાણું કાઢ્યું છતાંયે ઘરનાં એકએ વાસણુ વેચીને પણ મારો બોલ પાછો ના ઠેલત! હ્યો, હવે ઠંઠ પગ નીચે રેલો આવ્યો ત્યારે ભાઈ સાહેબને સમજ

પડી કે કાલે તો દિવાળી છે ! તમારી એ દિવાળી જય દરિયામાં !
મારે તો ભઈ દિવાળી ને બિવાળી કરુંએ કરવું નથી ? ”

“ભાઈડા સરખા ભાઈડા થઈને કપાળે હાથ દઈને રાંડી રાંડની
જેમ શું બેઠા છો ? બીજું કંઈ ના સુઝતું હોય તો ચાર દોઢીયાનું
અફીણુ લઈ આવો કે કાલે દિવાળીને દહાડે છોકરાંને ઘોળીને પીવરાવી
દઈ કે પછી કંઈ આગળપાછળની ચિંતા જ ન રહે ! હા, હા, હા, હા !
એ તમારું ડહાપણ તો જાણ્યું. પણ તમે ઘરમાં ક્યાં વાલની વીંટી
સરખીએ રહેવા દીધી છે કે આવા અણીના ટાંકણે કામ આવે ? ”

“બીજાં ઘેરાંને હું કાલે ગમે તેમ જવાબ આપીશ કે મારા
સસરાની વરસી ગયાં વગર અમારાથી શી રીતે દિવાળી ઉજવાય ?
પણ પેલા હજમ ને ઘોબી દિવાળીની બોણી લેવા આવશે તેને
શું તમારા ને મારા બાપનું કપાળ આપશો ? ”

કાળીચૌદશની રાતે બે વાગ્યે ઝમકારા કરતાં અમારી વિજળી
લાંબો ચમકારો કરીને થાકી ગઈ હતી, અને ખુરસી પર સ્થિર
પથરના પૂતળાની જેમ બેઠેલો હું છુટકારાનો દમ ખેંચી બડબડતો
બડબડતો પથારી ભેગો થયો. “આ તે ઘરસંસાર કે નરકાગાર ? ”

અમારી દિવાળીએ તો તમને હોળીનો રંગ બતાવ્યો ! પણ
અમારા એડિટરરાજેની દિવાળી કેવી હોય છે તે પણ વાંચી જુવો ને ?

એડિટરની દિવાળી !

“લ્યો સાંભળો છોને મગનના બાપા ? ”

“ત્યારે શું હું બહેરો છું મગનની બા ! ”

“હજી ક્યાં સુધી રાહ બેવરાવશો ? ”

“શેની ? ”

“શેની તે હજી જાણતા નથી ? પાછા નાના કીકલા ખરાને ! ”

“આમ ગોળગોળ શું કહે છે ? ”

“ત્યારે શું ચોરસ કહું ? ”

“હા ! આવા કીંમતી વખતે જ્યારે એક એક મીનીટની કીંમત એક એક રૂપિયો આંકી શકાય એવા વખતે તો તડ ને ૧૬ કહેતેજ સાંઈ ! તું જાણે જ છે ને કે આજે વાઘખારસ છે ને એ દિવસ પછી દિવાળી આવશે.....”

“તો હું પણ દિવાળીને માટે જ કહું છું ને !”

“દિવાળીને માટે શું કહે છે ?”

“એમ કહું છું કે દિવાળી જેવો તહેવાર આવ્યો ને તમારી તો ઉંઘ પણ ઉડતી નથી !”

“રાતના એ વાગી ગયા છતાં આ એડીટોરીયલ પુરૂ થતું નથી તેથી ઉજાગરો કરીને તો મારી હુંસ નીકળી ગઈ ને તું તો કહે છે કે ઉંઘ ઉડતી નથી ?”

“એ તમારા એડીટોરીયલને હું શું ચૂલામાં નાખું ? હું તો કહું છું કે આ મોટા છોકરા માટે કંઈ ડગલો ને ટોપી, નાના કીકા માટે જલત્રું ને મોજાં, ને ચંચળ માટે કંઈ કપડાં લાવવાં જોઈએ ને ? વળી મને કોઈ સારી સાડી પણ અપાવવી જ પડશે; કારણ કે એસતા વરસને દિવસે મહિલા આશ્રમમાં ફોટોગ્રુપ લેવાનો છે. ખચુડો તો આજ ત્રણ ત્રણ દિવસ થયાં ફટાકડા માટે રડે છે તેનું કેમ કરવું ?”

“અરે ! મારા જ ફટાકડા અવળા નીકળી જાય છે ને ? સારા સારા લેખકો મરત લખતા નથી, અને નવા લેખકોના લેખોમાં દમ હોતો નથી, એટલે ખાસ દિવાળી અંકને શી રીતે સંગીન બનાવવો તે સમજાતું નથી ? ચિત્રકારો ઉધાર ચિત્રો દોરી આપતા નથી એટલે મને એજ ચિંતા થાય છે કે દિવાળી પર ગ્રાહકોને શું મોહું બતાવીશ ?”

“એવા બહાનાં નહિ ચાલે ! તમારો અંક બલે હોળી પર કાઢજે !”

“હું...એ ! શું કહ્યું ? પ્રારંભમાં જ આવા અપશુકનીયાળા અપહો બોલતાં શરમ ન આવી ?”

“ત્યારે દિવાળી જેવા શુભ અવસરે છોકરાને મેલાંઘેલાં કરવા દઈ પાડોશીઓને હું શું મોડું ખતાવીશ ? મોટા એડીટર થયા છો ને છોકરાને તહેવાર ઉપર પણ નવાં વસ્ત્રો ન મળે ! તમારા કરતાં તો સામે રહે છે તે હીરીયો વાણુંદ સારો કે તેણે પોતાની બેરી માટે નેકલેસ આણ્યો છે !”

“ભલે, હું એવાં લુગડાં ને ઘરેણાંના ઠંઠેરામાં માનતો નથી !”

“નાચવું નથી ત્યારે આંગણું વાંકું !”

“તેં મને શું કોઈ નાટક કે રામલીલાવાળો ધાર્યો કે નાચવાનું કહે છે ?”

“ત્યારે તે દિવસ ઓલ્યા ઉદયશંકરના નૃત્યનાં તો ખૂબ વખાણુ કરતા હતા ?”

“હશે ! પણ મારા જેવા મોહાદાર એડીટરથી નચાય ?” વાઘબારસની રાત્રે એ વાગે એડીટરરાજને એમનાં પત્નિ સાથે દિવાળી માટે નવાં વસ્ત્રો વસાવવા વિષે વાદવિવાદ જામ્યો; તે ઠેઠ ધનતેરસનું વહાણું વાતાં સુધી એ વિવાદ લાંબાયો છતાં લુગડાંનું બજેટ પાસ થયું નોતું ! એટલામાં કોઈએ બારણું ઠોક્યું.

બારણું ઉઘાડતાં કાગળના વહેપારીનો મહેતાજી બીજ વસુલ કરવા આવ્યો હતો.

“શેઠીયા તમે તો સમજી માણસ છો, હવે તમને તે કેટલું કહીએ ? અમારાથી દિવાળી ખાફી રખાય નહિ !” મહેતાજી ઓલ્યો.

“હા ભાઈ, તે હું એ જાણું છું કે તમારાથી દિવાળી ખાફી ન રખાય પણ શું કરું લાચાર છું ! આ વેળા દિવાળી અંક ફક્કડ કાઢવાનો છું એટલે એ ચાર હજાર કોપિ છુટક ઉડી જતાં વાર નહિ લાગે ! પછી પૈસા જ પૈસા ! જાઓ એક અઠવાડિયા પછી આવજો.” એડીટરરાજે ખુલાસો કર્યો.

“અરે ! શેઠે તો કહ્યું છે કે પૈસા લાંબને જ આવજો. એ ખાલી હાથે પાછો આવ્યો તો નોકરીમાંથી પાણીચું મળશે !”

“બદરૂદીન શેઠ તો ઉદાર દિલના માણસ છે, તેઓ એવું હે જ નહિ. જાઓ મારા સમ એક અઠવાડિયામાં તમારો આંકડો કવી આપીશું !”

“પણ સૂરજ પૂર્વને બદલે પશ્ચિમમાં ઉગે તોય દિવાળી બાકી રખાય !”

“ત્યારે પૈસા ન હોય તો શું ચોરી કરવા જઇએ ? મારા નેઈ તમે તે કેવા જક્કી માણસ છો ?”

“સાહેબ તમે મોટા છાપાના એડીટર છો તે જાણ્યા, પણ રોડું સંભાળીને બોલજો !”

“જા બાપા જા, હું અપોરે તારા શેઠને આવીને રૂબરૂ મળી જઈશ !”

“સાર !” કહીને ધબધબ પગ પછાડતા મહેતાજી ચાલ્યા. એટલામાં વળી પ્રેસ મેનેજરનો માણસ ચિઠ્ઠી લઈને આવ્યો. એડીટરનાં ધુજતા હૃદયે ચિઠ્ઠી વાંચવા માંડી.

“મે. એડીટર સાહેબને રોસન થાય કે સાહેબજી હવે તો દ થઈ ગઈ. તમે તરન દારાનો છેલ્લો વાયદો કરેલો તે પુરો થયાને ત્રીજા તરન દારા થઈ ગયા પન આંકડાનાં દોરીયાં નંઈ આવીયાં ! મમે તે સું અમારા બાપનું કપાલ છાપીએ ! ચારચાર અથવારીયાનું ત્રીજા તો સફર લતકેચ ને વલી દિવાલીનો ખાસ અંક છાપવા માટે ત્રીજા કરોચ તે આય મારા કંપોઝીતર બાપાઓને સું આપું ? રમ દારે તો દિવાલી આવેચ ને તમે તો એક કાની કોરી પન પરખાવતા નથી; તો પછી મારા માગવાવાલાઓને સું મારો જીવ કારી માપું ? લાઇસાબ, તમે આવરા મોતા એડીટર છો છતાં પન આવા રકા બાલુસ કાંય ? સાહેબજી આજે અગ્યાર વાગા સુધીમાં તમારા તરફથી થોરાક પન પૈસા નહિ મલે તો પછી દલગીરી સાથે દિવાલી અંક છાપવાનું અમારે બંધ રાખવું પરસે તેની નોંધ લેસોજી.

હીં આપનો અદના સેવક,
કાવસજી કરકરયાની સલામ વાંચજોજી.

એડીટરરાજ પોતાની પત્નિને ચિંટી બતાવતાં બોલ્યા, “સે હવે તુંજ કહે હું શી રીતે તમને દિવાળી કરાવું ?”

“પાસે ન હોય તો ઉધાર ઉછીના લાવીને !”

“ઈજ્જતનો પણ વિચાર કરવો ને ?”

“ઈજ્જત બળવવા માટે તો હું કહું જ છું ને !”

“ઉધાર ઉછીના કરીને ઈજ્જત બળવવા કરતાં તો તહેવાર ન ઉજવાય તેજ ઠીક છે !”

“શું ઠીક છે ? મણીભાભી તો મારો જીવ ખાઈ જશે, ને મંછાકાકીને તો હું જવાબ પણ નહિ આપી શકું એવું એવું બોલશે !”

“હશે આ ચર્ચાને આવતી દિવાળી સુધી મુક્તવી રાખી મને હવે જરા મુક મુધારવાનો ટાઇમ મળે એટલી મહેરબાની થવી જોઈએ !”

“બીજા લોકો ધનતેરસને દિવસે ધન ધોશે ત્યારે તમે ડિકટે-શન મુધારવામાં દિવસ કાઢશો ? બાળ્યો આ ધંધો !”

“શું કરીએ ? પણ જરા રસોઈ જલ્દી બનાવી કાઢજે. હું બહેર ખબરવાળાઓ પાસે એક આંટો મારી આવું. જે કંઈ મળી આવે તો દિવાળી કરી નાખીએ !”

જમી પરવારીને ઠીકઠાક કપડાં પહેરી એડીટરરાજ બહેર ખબરના પૈસા માટે કોઈ સીનેમાના મેનેજર પાસે ગયા.

“કેમ સેથીયા ! કોમ્પ્લીમેન્ટરી પાસ માટે આવા હસો ? પન અમે ડલગીર છીએ કે ડીવાલી પર પાસ પાસ મલસે નંઈ ! ખોટું ના લગારસો ટમે ટો અમારા ભાઈ જેવા છો ટેસી કહી એચ !” મેનેજર બોલ્યા.

“નહિ સાહેબ, મારે પાસખાસની કંઈ જરૂર નથી હું આપની જા. ખ. ના બીલના પૈસા લેવા માટે આવ્યો છું. તમે બાણેજ છોને કે કાગળવાળાઓ, પ્રેસવાળાઓ, ચિત્રકારો વગેરેને અમારે પણ ચૂકવવા જ પડેને !” એડીટરરાજે કહ્યું.

“હા...એટો હું એ જાનુંસ, પન સાહેબ જરા ટરનડારા ઢીરજ રાખો. બીજને ડારે ટમારા પૈસા અમે મોકલી આપીશું. ટમારે અંધ સુઢી આવવાની ટકલીક લેવાની જરૂર નંઈ પરે! જીવોને આજે ટો અમુને આય પોસ્ટરો ને બટ્ટીઓની ઢામદુમમાંસી કુરસડ મીલે એમ નસી!”

“પણ સાહેબ ચાલે એમ નથી!”

“એસું બોલા મારા સેથ! આવરં મોટું છાપું કારોસને ડેવાલીયા જેવી સું વાટો કરોસ?”

ઢીલા થઈ ને એડીટરરાજ કોઈ કેમીસ્ટની દુકાને પહોંચ્યા કે જેમની પાસે એક માસની જ. ખ. ના પૈસા લહેણા હતા.

“અહો...હો, આવો એડીટર સાહેબ! ઘણે દિવસે આપના મુખારક પગલાં અમારે આંગણે?” કેમીસ્ટ ઉવાચ.

“શું કરીએ સાહેબ? તમારે ત્યાં આવ્યા વગર અમારો છુટકો છે?”

“કેમ કંઈ તાવની સીઝનને લીધે ફીવર મીક્ચર લેવા પધાર્યો છો?”

“નાજી, તનને તો કંઈ રોગ થયો નથી પણ ધનના રોગને લીધે આવવું પડ્યું છે. જરા હાથ લીડમાં હોવાથી મેં જાણ્યું કે ચાલો મહેતા સાહેબ પાસે જઈને જાહેર ખખરનું બીજ વસુલ કરી આવું.”

“અરે! આવી નજીવી બાબત સાડે આપને અહીં સુધી તકલીક લેવી પડી! જાઓ કાલે નોકર સાથે મોકલી આપીશું.”

“પણ સાહેબ, મારે તો પૈસા વગર કામ અટક્યું છે! અંક અર્ધો છપાઈને લટક્યો છે! શું કરીએ? આવી સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી સ્થિતિ હોવાથી તો મારે અહીં સુધી જાતે આવવું પડ્યું!”

“હું તમારી હાલત સમજી છું પણ શું કરું? આઈ એમ વૅરી સૌરી. દિલગીર છું કે આજે એક કૅસ્ટર ઓઇલની ખાટલી વેચાઈ છે તેના ફક્ત છ આના જ રોકડા આવ્યા છે, બાકી બધા થરાક ઉધારનાં જ આવ્યાં છે!”

“અરે! અમારે ત્યાં શું? હવે તો ડૉક્ટરો ને વકીલો પણ અસીલોના ઉધાર કેસ હાથ ધરે છે” આડી અવળી વાતો કરીને જેવા.

આવ્યા હતા તેવા એડીટરના પાછા ઘરભેળા થયા. જેથી દિવાળી અગીયારસના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ! હ્યો હવે તમે જ કહોને કે બિચારો એડીટર પણ શું કરે? મંજુરા વગાડતો ભજનજ ગાયને કે :

“ સાર પત્રકારમાં ન જોયો મેં બહુ રીતે તપાસતાં-સાર. ”

વાંચક ખિરાદર ! એડીટરના ઘરની દિવાળી અતુલવી. હવે મહેતાજીના ઘરની દિવાળી જોવી છે ?

મુનીમના ઘરની દિવાળી ?

“ બહુ આ તે તમારા ઢંગ કહેવાય ? રાતના બાર બાર વાગે ચોરની જેમ આવો છો અને વળી બહુ લૂટાઈ ગયા હોય એવા રડમસ ચહેરે આવો છો તે સાઈ કહેવાય ? શહેરમાં ભલભલી ફીલ્મો ચાલી રહી છે ! ભલભલા નાટક તમાશાઓ લોકો ભપકાર્ખંધ કપડાં પહેરીને સજોડે જોઈ રહ્યા છે, અને તમે પેઢીના થાંભલા જેવા મુનીમ થઈને કશું જ નહિ કે ? ભાઈ સાહેબ અર્ધો ઉંઘમાં લથડીયાં ખાતા ઘેર આવે અને એ કોળીયા મોંમાં ઘાલ્યા ન ઘાલ્યા ને પડ્યા પથારીમાં ! ઘરવાળી સાથે સુખ દુઃખની એ વાત પણ ન કરે અને સવારમાં વહેલા ઊઠીને ઢોર ખીલેથી છુટીને ચરવા ભથ તેમ પાછા પેઢી પર હાલ્યા ભથ ! ” મુનીમની પત્નિ છલકો કરતી બોલી.

“ પણ મેળ મળ્યા વિના મારાથી શી રીતે પેઢીમાંથી ઊઠાય ? અને તે શેઠનો થતો હોય તો હું આવું ને ? યોડર ભલે કેદીઓ પર રોષ માટે પણ તેય કેદી તો ખરોજને ? હું લાખ મુનીમ કહેવાઈ ? શેઠ બહુ જ મને પૂછી પૂછીને કરે પણ જેમ પાઘડી વધારે ભારે તેમ તાળવાને જ ભાર લાગેને ? હું બાણું છું કે આ દિવાળીના દિવસો છે. લોકો રંગ રાગમાં વખત વિતાવે છે, અને આપણે આમ એક બીજની શહ જોઈ જોઈને કંટાળી કંટાળીને ઉંઘી જઈએ છીએ ! પણ બધા દાંડા સરખતા જતા નથી ભગવાન તને પણ આનંદનો દહાડો દેખાડશે ! ” મુનીમ બોલ્યા.

“પણ તે ક્યારે? આમ વાતોમાં ને વાતોમાં અડધાં ઘરડાં તો થઈ ગયાં! જીવાની વિતી ગયા પછીની દિવાળીમાં મઝાએ શું? લોકો રેડીયો, ગ્રામોફોન, નાટક, સીનેમા એ બધાની મોજ ઉડાવે ત્યારે તમારે તો જ્યારે હોય ત્યારે મેળના ટાંટીયા જ મેળવવાના હોય! આમ ક્યાં સુધી ટાંટીયા તોડ્યા કરશો? ઘાંચીના બળદની જેમ આપણે ખરી દિવાળી તો મર્યા પછી જ બેઠશું!”

“લે ગાંડી, તું આવી સમજદાર થઈને માહું શું લગાડે છે? જે આ સાલ દિવાળીની બહોણીમાં શેઠ જે સારી જેવી રકમ આપશે તો તારે માટે કોઈ મઝાની અંગુઠી લાવીશ પછી કંઈ?”

“બળી તમારી અંગુઠી ચૂલામાં પડે? હું અંગુઠીની ભૂખી નથી પ્રેમની ભૂખી છું! માયાની ભૂખી છું! બસ વચન આપો કે દિવાળીના દિવસે અને બેસતા વરસને દિવસે પણ પેલાં કૌલેજનાં જીવાનીયાંઓની જેમ સબેડે આપણે નાટક સીનેમા જેવા જઈશું! આ પાંજરાપોળમાં એકલી રહી રહીને છેકજ કંટાળી ગઈ છું!”

“પણ એમાં વચનની શી જરૂર છે? દિવાળી તો આવે? બેઈ લઈશું! શેઠ રજા આપે તો આપણે શું વાંધો છે? પણ મારા જવો એક વેપારી લાઈનનો માણસ લાંબો ડગલો અને પાઘડી પહેરનારો મુનીમ તે આજકાલનાં છોકરાંની જેમ ઐરીના હાથમાં હાથ ભેરવીને સીનેમા માં જાય એ સાંઝે લાગે?”

“ત્યારે ભભૂત લગાવીને ખાવા બનો તો એથી એ ઘણું સાંઝે લાગે! એ નાચવું નહિ તો આગણું વાંકું નહિ ચાલે.”

“ચાલો ભઈ, પડશે તેવા દેવાશે!”

વાંચક ધિરાદર મુનીમના ઘરની દિવાળી બેઈ હવે મીલ મજૂરના ઘરમાં પણ ડોકીયું કરી લે.

મીલ મજૂરની દિવાળી !

“એય, કાનીયાની મા તારા કાનની એક વાળી મને ન આપે? મારે મિત્રોને દિવાળી પર ઉબણી આપવાની છે ને ખિસ્સામાં તો

કાણી કોડી પણ નથી? આવતા પગારે તને પાછી છોડવી લાવીને આપીશ? શું કરીએ દરેક વખતે મિત્રોને પૈસે મોજ કરીએ છીએ, તો આ વખતે મારે પણ મોજ કરાવવી પડે ને!” મીલ મજુર પતિને ઉદ્દેશીને બોલ્યો.

“પણ મોજ કરવા કાનનું એકનું એક ઘરેણું રહ્યું છે તે પણ મીરો મૂકો એ સાંઝે કહેવાય? તમારી પીવાની આદત ક્યારે છુટશે? અમદાવાદમાં દારૂ ખંધ થયો; તો ભાઈસાબ, પંદર વીહ ગાઉ ચાલીને પણ પીવા જવાનું ચૂકતા નથી! તમને ખબર છે કે માથા પર દિવાળી છે, અને ઘરમાં તો કશા કશાનું ઠેકાણું નથી! બહુ પહેરવાનું તો આપણે મજુર લાઇને ગમે તેવું ચાલે પણ દિવાળી જેવા વરસના એકના એક તહેવારે જરા સાંઝે જમવાનું તો કરવુંજ પડે ને?”

“તે હું ક્યાં ના કહું છું? તું તારે અત્યારે તારા કાનની વાળી કાઢી આપને! દિવાળીને આગલે દિવસે પગાર થશે એટલે તારી વાળી પણ પાછી મળશે અને તારે જે પકવાન બનાવવું હોય તે પણ બનાવી લાખજે! સાથે સાથે બાળકોને માટે ફટાકડા પણ લાવી નાખીહું પછી છે કંઈ?”

“પણ ઘરની કંઈ ખબર છે? દિવાળી આવી છે એટલે માગવાવાળા જાત પર ગયા છે! ઘરનું લાડું ત્રણ માસનું અપાયું નથી તો લાડાવાળાને લેયો કહે છે કે દિવાળીને સપરમે દહાડજ તમારા ડાબરાં ઘરમાંથી બહાર ફેંકી દઈશ! અનાજવાળો, તેલવાળો, મસાલાવાળો બધાજ દિવાળી સુધી રહેવાનું ના કહે છે, અને તમારે તો મિત્રોમાં ઉજણી કરવા જવું છે! બહુરો આ અવતાર ધણી મળ્યો તે પણ સાવ દારૂડીઓ!”

“એ તારો ઉપદેશ કાલ પર મુલતવી રાખ, અને વાળી કાઢી આપ નહિતર પછી મારાથી બૂંડો લાયડો બીજે કોઈ નથી!”

“પણ ઘરમાં તો સાંજનો હોટ નથી ને આટાવાળો તો સામી દિવાળી હોઈ એક પૈસાનું પણ ધીરવાનું ના કહે છે તો આ તમારા બાપાઓને સાંજે શું ખવાડશો?”

“હાલે સાંજે જે થવાનું હશે તે થશે! એ ઉધારના દેનારાઓ અને માગણીયાત જેવા માગવાવાળાઓને પણ જેઈ લઈશ હાલમાં તો તું વાળી કાઢી આપ.” મજુરની ઘેરી વાળી કાઢી આપતી નથી જેથી મજુર કાઠા મચડીને જેર જીલમથી લઈ જાય છે!

x

x

x

વાંચક બિરાદર! મીલ મજુરની દિવાળી જેઈ હવે મીલ માલેકની દિવાળી પણ જેઈએ.

મીલ માલેકની દિવાળી!

“હ્યો તમે તો કહેતા હતા ને કે હીરાનો નેકલેસ દિવાળી પર તારા માટે લાવીશને હજુ તમે તો ઠંડા થઈને બેઠા છો?” શેઠાણી બોલ્યાં.

“શેઠાણી, તમારાથી કંઈ હીરાનો હાર વધારે છે? પણ જાણો છો? આ દિવાળીએ તો હોળીની ગરજ સારી છે! આ કાલથી રાતપાળી પણ ખંધ કરવી પડી છે. ગોડાઉનોમાં માલના ઢગના ઢગ પડ્યા છે ને કોઈ લેનાર તો એક ચકલુચે ફરતું નથી. યુરોપમાં લડાઈ સળગી છે તેથી ઘી કેળાં થશે એમ જાણાતું હતું પણ હવે તો રંગ મળતો નથી એટલે ચાદરો કાઢવા સિવાય બીજું કશું અને એમ નથી? અને વળી મજુરો તો પગાર વધારવા જીવ પર આવી બેઠા છે! આ દિવાળી બે ભગવાન હેમ ખેમ વિતાડે તો સદ્ભાગ્ય” મીલ માલેક પતિને પંપાળતા બોલ્યા.

“તિબેરીમાંથી આડ-દસ હજારનો થોકડો ઓછો થઈ જાય તેનો મને ખજાપો છે! પણ હું તમારાથી થોડી છેતરાઈ એવી હું દિવાળીની બેટમાં હીરાનો નેકલેસ આપવો જ પડશે!”

“પણ શેઠાણીજી અમારો જ ઠેઠ નાદારીની કોરટમાં જઈને એસવાનો વખત આવ્યો છે ત્યાં તમારી બેટ તે ક્યાંથી વસાવીએ?”

સનમની શોધમાં !!!

યુનિવરસિટિના ચાન્સેલરો કે વાઇસ ચાન્સેલરોથી લઈને એક સાધારણમાં સાધારણ વક્તા પણ આજે કૉલેજની કેળવણીથી વિરૂદ્ધના વિચાર જાહેરમાં બેઘડક દર્શાવી આપે છે. બધા ય ખામી તરફ અંગુલી નિર્દોષ કરે છે; પણ કોઈ માર્ગદર્શન કરાવતું નથી. જો કે એ ખામી દર્શાવનારાના સપુતોને પણ એજ નીંદાએલી કૉલેજમાં શિક્ષણ લેવું પડે છે એ ખૂબીની વાત છે. અને તેમ ન કરે તો એ વિચારઓ કરે પણ શું? એક શાઈરના શબ્દોને થોડાક ફેરફાર સાથે રજુ કરું તો.

“યુવાનોને જો કાલિજ ક્રી યુરી કયા રાહ પકડી હય;
યહી તે એક ઠિકાના હય યહી અંધોંકી લકડી હય !”

આંધળાની લાકડી જેવી એ કેળવણીને નીંદવા હું તૈયાર થયો નથી કે પેલાઓની જમ બીજો કોઈ બોધ કેવાનો પણ મારો ઉદ્દેશ નથી. પણ મારે તો એક બીજી વાત કહેવાની છે. લલે લીડરો કહેતા હોય કે ટંકશાળમાંથી શિક્ષા પડે તેમ દરસાલ યુનિવરસિટિ-ઓની ટંકશાળમાંથી ગ્રેજ્યુએટો બહાર પડે છે; તે સામે અમારે વાંધો નથી. વાંધો છે ફક્ત એ બાબતનો કે તે શિક્ષા ચલણી

રૂપિયાને બદલે બાબાશાહી રૂપિયા જેવા મોટા ભાગે સાક્ષિત થતા દેખાય છે ! મિલ્લોમંથી જેમ જ્યાર્બંધ તાકા બહાર પડે; તેમ યુનિવર્સિટી ભસે તાકાઓ બહાર પાડે, પણ તે તાકાનું કાપડ મજબૂત હોય અને સારી ડીઝાન તથા આકર્ષક રંગનું હોય; તો તેનો ઉપાડ બહેલો થાય છે. તેમ ગ્રેજ્યુએટ નામનો ગ્રેજ્યુએટ ન હોય; પણ કામનો હોય; તો સમાજને ઉપયોગી નિવડે છે. બલકે સમાજની વાત તો બાળુએ રહી પોતાની જાતને ઉપયોગી નિવડે છે. વળી પાછો હું પેલાઓની જેમ ઉપદેશ કરવા લાગી ગયો હોઉં એમ જણાય છે !

કૉલેજે એ જ્ઞાનદેવનાં મંદીરો હોવાને બદલે કંઈક કામદેવનાં મંદીરો બનતી બય છે ! વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાર્થીનીઓ પર મોહિત થાય એ તો બહુ ઠીક પણ ક્યાંક ક્યાંક તો પ્રોફેસરોય નિજ-વિદ્યાર્થીનીઓ સાથે પરણી બેઠા છે. એવો ઇશ્કનો એપી રોગ દિન પ્રતિદિન કૉલેજમાં પ્રસરતો બય છે ! આપણો આજની વાનાનો હીરો દીનેશ પણ કૉલેજમાં ભણુવા માટે નહિ, પણ ખાસ પ્રેમમાં પડવા માટેજ દાખલ થયો હતો; એમ દૂરબીન વગર નરી આંખે દેખી શકાતું ! દીનેશનો પ્રેમ એક ખાખોચીયામાં ભરાઈ રહેલા પાણી જેવો બંધિયાર નહિ પણ અમાવાસ્યાની ભરતીને દિવસે ઉછાળા મારતા છલકતા સાગર જેવો હોઈ, જ્યાં ત્યાં છલકી પડતો ! સંસ્કારિ ભાષામાં કહીએ તો એમનો પ્રેમ સર્વવ્યાપિ હતો, અને તે કોઈ પણ અપ-ટુ-ડેટ સાડી જેઈ તેના તરફ ઢળી પડવાની તૈયારી કરતો ! તળપટ્ટી ભાષામાં કહીએ તો એ પ્રેમનો અધુરો ઘડો જ્યાં હોય ત્યાં સમય ને સંજોગનું ભાન રાખ્યા વગર છલકાઈ જતો ! ટુંકાણમાં એજ કે દીનેશને પ્રેમનો સનેપાત થયો હતો. ગર્ભ શ્રીમંત હોઈ તેને બીજી કશી વાતની ચિંતા કરવાની ન હતી તેથીજ પ્રેમ પ્રકરણને લંબાવવા ખાતરજ એ દરેક કલાસમાં ત્રણ ત્રણ વરસ સુધી નાપાસ થઈને હરોજ થયા પછીજ ઉપલી કલાસમાં પદારંભ કરતો ! કંઈને કંઈ બહાનાં કરી એ કૉલેજની કન્યાઓને જુદી જુદી ભેટો આપવાનું મંથન કરતો. કોઈક ઠડક કન્યા એની ભેટોએ

ખાછી વાળતી, તો કેટલી ટીખળી છોકરીઓ મંદહાસ્ય કરી એનું
એટોનો સ્વિકાર પણ કરતી. સમસ્ત કૉલેજમાં એ “કૉલેજના કનૈયા”
તરિકે મશહૂર હતો. ધનવાનનો પુત્ર હોવાથી કોઈ મોઢે ચઢીને તો
એને કંઈ કહેતું નહિ; જેથી એનો પ્રેમનો ઉભરો દિવસે દિવસે
વધુ ને વધુ ચઢતો ગયો. “હુંને વાલોંકો દુનિયાંલી નહિ મિલતી
હય.” તો પછી દીનેશને સનમ કેમ ન મળે?

એક એ કૉલેજ કન્યાઓની છેડતી કરવામાં તો એને ખાટાની
સુંવાળી ચંપલ ભેટ મળી હતી! પણ એવા ઈનામથી તો એ ઉલ્ટો
ઉતારાણના કનકવાની જેમ વધુ ચગ્યો! ચાલતી કલાસે પણ એ ઘણું
વેળા કાગળનાં ઍરોપ્લેન ખનાવી કૉલેજની કન્યાઓ તરફ ઉરાડતો અને
તે ઍરોપ્લેન પર પેન્સીલથી લખતો કે ‘આઈ લવ યુ’. એ પોતાને
રૂડોલ્ફ વેલેન્ટીનોનો અવતાર માનતો અને રોજ રોજ નવાજ સૂટમાં
દેખાવ દેતો. ટીખલી વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રોફેસરો તો એને એક પ્રેમનો
ચારો ચરીને ઇવતું એ પશું પ્રાણીજ સમજતા હતા! કેટલાક તકસાધુ
મિત્રો એના પ્રેમના થર્મોમીટરનો પારો ઉંચો જ રાખવાની ભળતી વાતો
કરી રોજ એના પૈસે ઉજાણી ઉડાવતા! કોઈ કહેતું: “મી. દીનેશ,
હીસ્ટરીના અવરમાં પેલી અવની પરની અપ્સરા જેવી વીનુએ
તિરછી નજરે તારી તરફ જોઈને પોતાની વેણીમાંથી એક પુષ્પ
ઢાળીને તારી તરફ ફેંક્યું હતું; પણ કમનસીબે તેજ વેળા કૉલેજનો
પટાવાળો વચ્ચેથી પસાર થતાં તેની પાઘડીમાં અથડાઈ નીચે પડી
ગયું!” કે દીનેશ હર્ષવેશમાં બોલતો: “એમ ચીમન તું સાચું કહે છે?”

“સાચું ન હોય તો પૂછીએને આ ત્રિવેદીને?” ચીમન બોલતો.

“વાહ! મિ. દિનેશ! તમે નસીબદાર છો. એ વીજળી જેવી
વીનુને મેળવવા તો ભલભલા સ્કૉલરોં ફાંફાં મારી ચૂક્યા, પણ એણે
કોઈને મચક આપી નથી, અને તારી ઉપર તો પુષ્પ નિરુચાવર કરવા
દ્વાર થઈ છે! એવો! એવો કેન્ડ તારી અમને અદેખાઈ આવે

છે!” ત્રિવેદી બોલ્યો. એટલે તેના ટેકામાં વળી ઝડીરમિયાં પોતાની મગફળીના દાણા જેવી ચેપ્લીનશાઈ મૂછ પર હાથ ફેરવતા બોલ્યા :

“એ તારી વીનુ આગળ તો સીનેમાવાળી નસીમ, કાનન, લીલાદેસાઈ, રમોલા કે દેવિકારાણી પણ અખ મારે છે!”

“પણ એ વિનુ મારી ક્યાં થઈ છે કે તારી વિનું કહે છે?” દીનેશ ઉવાચ.

“નહિ થઈ હોય તો થશે.” ઝડીરમિયાં પુનઃ બોલ્યો.

“લેને ભઈ ત્યારે તારા મોમાં સાકરને બદલે ચૉકલેટ!” દીનેશે ખિસ્સામાંથી ચૉકલેટ કાઢીને ઝડીરના મોમાં મૂક્યું. આમ મિત્રોના ટોળટપ્પામાંથી દીનેશની પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા વધુ મજબુત બની. એવામાં કૉલેજનું વાર્ષિક ગેધરીંગ આવ્યું. અનેક ખટપટ કરીને ‘જ્યા જયંત’ માં વિનું જ્યા, ને દીનેશ જયંત તરિકે રજુ થયાં. પછી તો બાણે ખરેખાત તે જ્યા અને પોતે જયંત હોય એમ જ માનવા લાગ્યો. એક વેળા ખપોરની રિસેસમાં લાગ સાધીને એક સોનાની ચેઈન સહિતનું લૉકીટ કે જેમાં પોતાનો નાનકડો ફોટો હતો તે વિનુને હાથોહાથ ભેટ અર્પતાં કહ્યું; “ઠાલી, આ મારી અદના ભેટ સ્વીકારશો?” “ઠાલી તમારી જે હોય તે! કૉલેજમાં ભણતી એક સહાધ્યાયિનિને ઠાલી કહી સંબોધતાં તમને શરમ નથી આવતી? હું કેટલાય દિવસથી તમારા ચેનચાળા જેતી આવી છું. મારી ચુપકદીનો તમે હંધો અર્થ કયો લાગે છે. સરસ્વતિ મંદિરને લાંછન લગાડનાર તમારા જેવા પ્રેમી પાગલોએ જ કૉલેજની કેળવણીને હર્ષજ કરી છે! આજે તો તમને જતા કરું છું; પણ જે હવે પછી આવું કરશો તો પ્રિન્સીપાલને કહી ડીસમીસ કરાવીશ. મહેરબાની કરી હવે તમારું મોહું મને ખતાવશો નહિ!”

“શું કહું? ગુસ્સામાં ડીયર વિનુ, આપની સુંદરતા ઘણી વધી જાય છે! આપ મારા પ્રેમની કસોટી કરવા જ આમ ગુસ્સે થાઓ છો; પણ ઠાલી જ્યાની ખાતર આ જયંત, ફરહાદની જેમ આખો

પહાડ તોડવા પણ તૈયાર છે ! અને ડીસમીસ થવાની વાત ! તો આ કૉલેજની કેળવણીમાં વળ્યું પણ શું છે ? મને ડીગ્રી કે ડીપ્લોમાની પરવા નથી આપના જેવી કોઈ સનમની શોધમાં જ હું તો કૉલેજ જીવન જીવી રહ્યો છું; બાકી શું ગ્રખ્ખ મારવા યુવાનીના ગુલાબી દિવસોને આવી નજર કેદમાં વિતાવું ? અને ખરું પુછાવો તો પેટ્રોમેક્ષની ખત્તી જેવી તમારા જેવી થોડીક વિદ્યાર્થીનીઓને લીધે જ આ કૉલેજમાં બધે અજવાળું દેખાય છે ! મારા જેવા કેટલાય યુવાનો ફક્ત રોમાન્સની આશાએ જ જીવી રહ્યા છે. માટે માનુની ગુસ્સાનો અભિનય પડતો મૂકી જે હૈયે હોય તે હોટે લાવો અને આ જલ્તા નિમરને છુટાવો ! હું એ માનસશાસ્ત્ર લાગુ થો છું અને તેના આધારે કહી શકું છું કે :

“ હૃદયના ભાવ જીદા મુખ તણા પણ ભાવ જીદા છે;
સનમ સરકારના એ ચેનચાળા સાવ જીદા છે ! ”

“ મોઢાથી હા કહેતાં શરમાતાં હોવ, તો હ્યો આ કાગળના જવાબમાં ‘ હ ’ કારની આશા રાખું છું. ” આમ કહી દીનેશ તો પાટલૂનના ખિસ્સામાંથી એક અપ-ટુ-ડટ અનપાકીટ કાઢીને વિનુના હાથમાં આપ્યું.

વિનુના ચહેરાનો રંગ ગુસ્સાથી રાતો ટમાટા જેવો થઈ ગયો હતો. તેણે વગર વાંચ્યે જ કાગળ ફાડીને ફેંકી દીધો અને ચેઇન સહિતનું લૉકીટ દીનેશના મોઢા પર મારી કૉલેજમાં ચાલી ગઈ ! દીનેશ તો બાધાની જેમ ઉભો જ રહી ગયો. થોડેક દૂર ઉભી રહી વાતો સાંભળતી, બોબડહરવાળી વીનુની બેન્ચ પર જ તેની સાથે બેસતી, બીજી એક વિદ્યાર્થીની દીનેશની પાસે આવી અને તેના પગો આગળ પડેલી પેલી સોનાની ચેઇન તથા લૉકીટ ઉઠાવીને પોતાને ગળે પહેરી લેતાં બોલી : “ કુપાત્રે દાન કરતાં પહેલાં કંઈ વિચાર પાંચુ ન આવ્યો ? જાઓ તમારા પ્રેમી દિલને વિનુએ જે ધા કર્યો છે; તે પર મલમપટો લગાડવા હું દયાલાવે પ્રેરાઈ છું ! મીઠ દીનેશ

તમને પુરા પ્રેમી બનતાંય આવડતું નથી ! આ કંઈ નાટકનો તખ્ત કે સીનેમા સ્ક્રીન નથી કે ઘડશુંને આશક પડી જવાય અને હીરો ગળે હીરોઈન વળગી પડે ! ” આટલું કહી જરાક હસીને ફે પણ કૉલેજમાં ચાલી ગઇ અને વિનુ પાસે જઈને તેના કાનમાં કહેવા લાગી કે “ આવા ઉલ્લુઓને લઈ બનાવી ફેરવતાં તું આવડતું નથી, એવા તો વાર્યા ન વરે પણ હાથો વરે ! પણ જે જે કંઈ પ્રિન્સિપાલની પાસે દીનેશના પાપનો ઘડો ફોડી દેતી ? ફેનીની સમજવટથી વિનુએ પ્રિન્સિપાલને કહ્યું નહિ, ને દીનેશ દિવસે તો મિત્રોમાં માથું દુઃખવાનું ખેંચાનું કરીને ઘેર ચાલ્યો ગયો

આજકાલના પ્રેમીઓ પણ રખર જેવા સ્થિતિસ્થાપક હૃદયન હોય છે ! પ્રેમના આઘાતોથી તેમનાં દિલો ઘવાતાં નથી; કારણ તેમનો પ્રેમ સાર્વજનિક હોય છે. દીનેશ પણ દિલ વાળ્યું “ ધોંક નહિ તો પાપડી ” એ કહેવત પ્રમાણે વિનુ પરનો પ્રેમ પ્રવાહ ફેની તરફ વહેવરાવવા માંડ્યો. કૉલેજના નૉલેજમાં આવે પ્રેમપ્રવાહોને એક દિશાથી બીજી દિશામાં વહેતાં જરાય વાર લાગતું નથી ! ફેની પણ રૂપરંગમાં સાવ નાખી દેવા જેવી ન હતી. તેને બોખડ હુંચરની ઘટા, અને ચાલવાની છટાએ પણ કંઈક કૉલેજીયનો પોતાના તરફ જોતા કરી દીધા હતા. દીનેશ પણ જુદી જુદી વસ્તુએ ભેટ આપી આપીને ફેનીને વધુ ને વધુ પોતાની નિકટ આકર્ષ રહ્યો હતો. બીજા વર્ષના ગેધરીંગમાં તો ઉદયશંકર અને સીમકીન નૃત્યનું આખાદ અનુકરણ દીનેશ અને ફેનીએ કરી બતાવ્યું હતું પછી તો ‘બબ્બનચીની ફિલ્મ આવી. આ બંને પ્રેમીઓએ ૧૧-૧૨ વાર એ ફિલ્મ જોઈ નાખી. ઘણીવાર કૉલેજમાં એ સાંકડા પાંખેસીને સાથે આવતાં અને રસ્તામાં ‘સાવનકે નઝારે હૈં !’ ગાયન લલકારતાં, બીજા ઘણાંય કૉલેજીયનો એમના પ્રેમને આનંદ ત્રિતીથી નિરખતા. હવે દીનેશ બીજા કોઈ મિત્રની પરવા કરતો નહિ પરીક્ષા આવી ફેની પાસે થઈ બી. એ.ની કલાસમાં ગઈ અને

દીનેશ તો ત્રીજીવાર પણ ઈંટરમાં અટવાઈ ગયો ! કલાસો બુદ્ધિ થતાં પ્રેમમાં જરાક અંતરાય થયો; પણ કઠણ કાળજી કરીને તેને સહન કર્યા વિના છુટકો જ કર્યા હતો ? બી. એ.ની કલાસમાં વળી ફેનીનો એક બીજો કિશ્કીયન ફેન્ડ ફુટી નીકળ્યો. મનમાં દીનેશ તેનાથી બળતો હતો; પણ ફેની હસીને કહેતી કે “ફલાણી ફિલ્મની ત્રણ ટીકીટો લઈ રાખજો.” એટલે દીનેશનો છુટકો જ ન થતો. બોક્સમાં પેલા નવા ફેન્ડ અને દીનેશની વચ્ચે ફેની બેસતી, અને ઘડીકમાં દીનેશ સાથે તો ઘડીકમાં પેલા નવા સાથે હાથતાળી લેતી. પેલા નવા ફેન્ડનું નામ મી. આલ્ફ્રેડ હતું. વર્ણુ રહેજ શામળો છતાં, તેય કમળગારો તો હતો જ ! અને વળી ફેનીને નોટ્સ તૈયાર કરવામાં ઘણી મદદ કરતો. દિવસે દિવસે દિનેશને વહેમ પડવા લાગ્યો કે ફેની કંઈક આલ્ફ્રેડ તરફ વધુ ઢળતી જાય છે અને પોતાના પૈસે પોતાના હરિક્ષને મોજ કરાવે છે. એને કંઈક પ્રેમનો સોદો મોંઘો પડવા લાગ્યો.

‘લગન’ ની ફિલ્મ ચાલતી હતી. કૌંસેજીયનો જથ્થાખંધ તે ફિલ્મ બેવા જતા હતા. ફેની પણ દીનેશ તથા આલ્ફ્રેડ સાથે ગઈ. ફિલ્મ બેઈ રહેતાં જ દીનેશ મુઝવણમાં પડ્યો. ફેનીને સીને-માના કપાઉન્ડમાંથી બહાર નીકળતાં જ તેણે કાનમાં કહ્યું. “મારે આજે એક વાતનો ખુલાસો કરવો છે માટે આલ્ફ્રેડને એની હોસ્ટેલમાં મારી કારમાં જ રવાના કરી આવીએ, અને પછી આપણે તે વાતનો ખુલાસો કરીએ.”

“લલે ઘણી જ ખુશીથી.” એટલું ફેનીએ કહ્યું. ને ત્રણે કારમાં ગોઠવાયાં. આલ્ફ્રેડને હોસ્ટેલમાં પધરાવી પાછાં વળતાં દીનેશ ફેનીને કહ્યું; “અત્યાર સુધી હું જાણતો હતો કે તું મહારા પ્રત્યે શુદ્ધ સ્વદેશી પ્રેમ રાખે છે; પણ હવે જણાય છે કે તારા પ્રેમમાં કંઈક વિલાયતી પ્રેમની ગંધ આવે છે ! ‘લગન’ ની ફિલ્મમાં જેમ હીરોઈનના પતિ દીનદયાલ તથા તેના પ્રેમી કવિની જેમ હું કયા પાત્ર તરિકે

શું તે જ મને સમજતું નથી? આજે તું ચોકખા દિલે ખુલાસો કર કે આમ એક મ્યાનમાં બે તલ્વાર ક્યાં સુધી નભશે?”

“જુવો મી. દીનેશ મેં પણ ખુલ્લા દિલે મારા પપ્પાને આપણા પ્યારની વાત કરી છે. તેમણે કહ્યું કે પ્યાર બ્યાર એ બરફકા ગોદા જેવી વસ્તુ છે! બરફકા ગોદાની જેમ પ્યારને ઓગળતાં વાર લાગતી નથી; માટે લગ્નની વાત કરો! બે તમે ક્રિશ્ચિયન બની મારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થાવ તો ઘણી જ ખુશીથી હું તે કબુલ કરીશ પણ બે ધર્માન્તર કરવા તૈયાર ન હોવ તો આઈ એમ વૅરી સૌરી?”

“પણ ફેની તારા જેવી કેળવાયલી અને આઝાદ વિચારની છોકરી પ્રેમના બગીચામાં ધર્મના આખલાને ક્યાં ઘુસાડવા ચાહે છે?”

“બનવરોની જેમ હું રસ્તા પરનો પ્રેમ કરવા ચાહતી નથી. મારે મન પ્રેમના અભ્યાસની કસોટી એ લગ્ન છે, અને લગ્ન સાથે તો ધર્મને ગાઢો સંબંધ હોય જ!”

“ફેની હું આવો ઉપદેશ સાંભળવા તારી સાથે પ્રેમથી બેડાયો નથી. પતંગીયાં ફુલ પર બેસી મધુરસ ચૂસે તેમ બે યુવાન હૃદયો યુવાનીની વસંતની બહાર લૂટે એનું નામ પ્રેમ! અને તે પ્રેમની કબાજમાં આલ્ફ્રેડ જેવું હાડકું વચ્ચે ન આવવું બેઈએ!”

“પણ હું બગીચાનું પુષ્પ બનવા ચાહતી નથી. હું તો તેનાથીએ આગળ વધીને તમારા ગળાનો હાર બનવા ચાહું છું મી. દીનેશ! પણ તે ક્યારે બને? કે તમે મારા ધર્મમાં દાખલ થાઓ ત્યારે જ!”

“તે નહિ બને. દીનેશ પ્રેમ ખાતર ધર્મને વેચવા માગતો નથી!”

“તો ભલે, હું પણ તમારા ટેમ્પરરી પ્રેમને ત્યાગી આલ્ફ્રેડ સાથે અદરાઈ જઈશ!”

“ઠીક છે, હું બેઈ લઈશ કે મારા પ્રેમમાં પંચર પાડનારના કેવા હાલ થાય છે?” અને આમ લડતાં ઝઘડતાં એ બંને પ્રેમીઓ કબુતરની જેમ ફડફડાટ કરી પોતપોતાના માળામાં ઘુસી ગયાં.

માણસ માના પેટથી જ કવિ તરિકે તો જન્મે છે; પણ જ્યારે તે ભણેલો હોય અને પ્રેમમાં આઘાત કે નિરાશા સાંપડે છે; તો ‘કલાપી’ ની જેમ પ્રેમની ગઝલો ગાવા લાગી જાય છે. ગઝલનો અર્થ જ પ્રેમની પરિભાષા છે. હીનેશે પણ ગઝલની એક પંક્તિ શિઘ્રતાથી રચી કાઢી. પાકીટમાં બીડી પોતાના રસોઈયા સાથે ફેનીને હાથોહાથ પહોંચાડી.

“મળ્યો છે ભેટ ધુતારો કંઈ ગુલાબ નથી;

અમરતો આપ્યો મેં આપને બુલાબ નથી !”

જવાબમાં એને બીજું કંઈ ન મળ્યું. પ્રક્ટ ફેનીના આલેફેડ સાથેના લગ્નની કંકેઝી મળી ! હીનેશ ગુસ્સાને ગળી જઈને પૂર્વવત ચોપડાં બગલમાં મારી કોલેજમાં ગયો. માહીમના ઓરસમાંથી પાછા ફરતા મિયાંભાઈ જેવું એનું ડાચું નિહાળીને પુરાણા મિત્રોએ એને શાંતવન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“અરે ! ભલા માણસ, શોધખોળ કરનારને નવી દુનિયાં પણ મળી જાય છે તો તને નવી સનમ નહિ મળે ?” ચીમન પીઠ થાબડતાં બોલ્યો.

“બગીચામાંથી એક ફુલ ખરી પડતાં કંઈ ભ્રમર આપઘાત કરતો નથી !” ચીમનના શબ્દોને ટેકો આપતાં ત્રિવેદી બોલ્યો.

“બુઠ્ઠા હથિયારોને જેમ સરાણુ પર ચઢાવવાથી તેજ થાય છે; તેમ ખડતલ પ્રેમીઓ પ્રેમમાં નિરાશ થતાં વધુ ચંચળ થાય છે. પ્રેમીઓની હાલત કુટબોલ જેવી હોય છે માણુકોની લાતો ખાઈને જ તેને સફળતા સાંપડે છે ! તને ખબર નહિ હોય કે આપણા ફારસી પ્રોફેસર મી. કાઝી પણ પ્રેમની પહેલી પથારીમાં નાપસ થતાં ખુદ બહારે કરતા હતા કે :

“હુમસે શબ્દે વિલાસ વો બે મેલ હો ગયે;

અફસોસ ! ઇન્દ્રસમે હુમ ફેલ હો ગયે !”

અને તે છતાં ય પ્રયત્ન કરી ફાવી ગયાને ! તો પછી તારા જેવો રેમિન્ટક થોહો નિરાશ થાય એ કેમ સંભવે ? ” અહીંરે વધુ ટેકો આપ્યો.

“ અરે દોસ્ત ! વિશ્વામિત્રની જેમ પ્રેમનું તપ કર ! કોઈ પણ મેનકા મળી જશે ! કૉલેજમાં મેનકાઓનો ક્યાં દુકાળ છે ? ” પાછો ચીમન બોલ્યો. એટલે દીનેશે સીગારેટનો મોટો દમ લગાવીને ઉદ્દગારો કાઢ્યા :

“ અરે ! એ શિઆળ જેવા લાંબા ડાચાવાળી ફેનીમાં બળ્યું પણુ શું હતું ? વિશ્વાસી માશુકોનો વિશ્વાસ શો ? એના કરતાં પેલી સ્પોર્ટ્સમેન સ્પીરીટવાળી મીસ ગુલાં શું ખોટી છે ? ” અને પછી ધીમે ધીમે દીનેશનું સુકાન ગુલાં તરફ વળ્યું. દીનેશ ગુલાંને ફૂટ બેટ મોકલાવે, તો બીબા દિવસે ગુલાં તે ફૂટનાં છોતરાં તેજ ફૂટની ટોપલીમાં ભરીને મોકલાવે ! દીનેશ ચૉક્લેટનાં ફેન્સી પૉકેટ મોકલાવે, તો ગુલાં પીસ્તાનાં ખાલી કોટલાંનું પડીકું મોકલાવે. આમ સામે સામે બેટ આપવાની ક્રિયા પ્રતિક્રિયા થતી ચાલી. એવામાં દીનેશે કોઈ કમનસીબ ચોઘડીએ પેરિસથી ખુલ્લા કાર્ડો યાને નગ્ન ફોટાઓ મંગાવ્યા હતા, તેમાંનો એક કાર્ડ જે નગ્નતાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી યુરોપીય સંસ્કૃતિની ધબ્બ બાધે એવો હતો, તે ગુલાં પર નાતાલની બેટ તરિકે મોકલાવ્યો. કર્મસંભેગે તે કાર્ડ ગુલાંના ‘ખાઉકરકું’ સ્વભાવના પિતાજી ધનજીશા ધાંધલીયાના હાથમાં જઈ પડ્યો. પાકીટ ફાડી કાગળ બેતાં જ ગુસ્સાથી તેમના ચરમા પણુ નીચે પડી ગયા ! ઘરનાં બીબાં માણુસોની સાથે પણુ તેરીમેરી પર આવી ગયા હતા, તેવામાં ગુલાંની સવારી સવારની વૉક લઇને ઘરમાં આવી. ડોસો તેના પર તપ્યો.

“ દુકતી આય સું છેય ? સું આવા નાગો ફોતાઓ બેવા, ને લવ મેતર કરવા તું કૉલેજમાં બયથ કે લનવા ? આય કોન અક્કલના ખારદાને તારી ઉપર નાગો ફોતો મોકલાવીયોય ? નીચે

દીનેશ નામ લખીયું; તો સું એ તારો સ્કૂલ ફેંદ છેય ? સું પારસી પોરીયા મરી પરીયાય કે આય ધોતીયાદાસ સાથે ફેન્દસીપ બેરીય ? હું બેઉંય કે આવા નાગા માનસને કૉલેજમાં જવાનો સું હક્ક છેય ? પારકી પોરીયોને ફોસલાવવા એ બેતીબાપ કૉલેજમાં જાય કે લનવા જાય ? ખબરદાર ! દુકતી બે કાલે કૉલેજમાં ગઈ તો ! એ હરામખોર દીનેશને કૉલેજમાં જઈને પાંસરો ના કરી નાખું તો માફ નામ નંઈ !”

અને બીજે દિવસે કૉલેજ ઉઘડતાં જ ધનજીશા ધાંધલીયાએ પ્રિન્સિપાલની ઑફિસમાં જઈને ધાંધલ મચાવી દીધું.

“ સું મારા સાહેબ, તમારી કૉલેજ તે કૉલેજ છે કે લવ મેતરની મારકીટ છેય ? મારી ભોલી ગુલ પર કોઈ દીનેશ નામના નાલાયક પોરીયાએ આવો નાગો ફોટો કાર્ડ મોકલીયોય ! સું કોઈ પન બાપ પોતાની પોયરીનું આવું અપમાન ખમી સકે ? એ બેતીબાપ દીનેશના થતાને મારી સામે તો લાવો ! હું એનો ટોટો પીસી નાખસ ! એ મારો દીકરો એના મનમાં સમજેય સું ? ”

“ દીનેશની બેડ કુરેકટર વિષે મારે કાને પણ વાત આવી છે. આપ આ કાર્ડ મૂકી જાઓ, હું ઘટતી તપાસ કરીને એને કૉલેજમાંથી ડીસમીસ કરીશ.” પ્રિન્સિપાલ બોલ્યા.

“ હવે તપાસ સું બાપના કપાલની કરવાનીય ? ને દીસમીસ કરસો એમાં તમુએ સી મોતી ધાર પાછી વાલી ? તે અક્કલના અદુખરાનું મોનું તો મને ખતાવો ! એકાદ બે મપારા આય જરથોસ્તી બચના હાથના તેના બોચાં પર પરસે ત્યારેજ એ સજાતના ફરજંદને ખબર પરસેને ? ” ધનજીશા બોલ્યા.

અંતે ઘણી ઘણી રીતે સમજાવીને ધનજીશાને ઘરબેળા કર્યો, ને દીનેશનો ગુનો પુરવાર થતાં તેને કૉલેજમાંથી ડીસમીસ કર્યો. દીનેશ ડીસમીસ થયો; છતાં કૉલેજ ઉઘડતાં કે ખંધ થતાં કૉલેજની છોકરીઓને ફક્ત બેવા ખાતર પણ રોજ દિવસમાં બે વાર આંટા મારતો. હડખાયાં કુતરાં તો સારાં કે તેમને લાકડી વતી

હાંકવાથી જ બચ છે, પણ આવા અડખાયા આશકો તો લાકડીથી
હાંકો તોય ન નાસે !

દીનેશની છેડતી દિવસે દિવસે વધતી ચાલી; જેથી કૉલેજની
છોકરીઓએ એક અરજી કરી પ્રિન્સિપાલને ચેતવણી આપી.
પ્રિન્સિપાલે દીનેશના બાપને સુદ્ધાં લખી જણાવ્યું. જેથી જિંદગીમાં
પહેલી જ વાર એ મા-બાપના લાડકવાયાને ઘરની ચાર ભીંતોમાં
નજર કેદ રહેવું પડ્યું. કોઈ જ્ઞાતિ કન્યા સાથે લગ્ન ગોઠવવાની
દીનેશના માવતરે કોશિષ કરવા માંડી. પણ પુરાણી રીતે વાલીઓ
જ્યાં પરણાવે ત્યાં ન પરણવાની દીનેશે ભિષ્મપ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. અંતે
પ્રેમની બીમારીએ ખરી બીમારીનું રૂપ ધારણ કર્યું. ને દીનેશ
માટે ડૉક્ટર બોલાવવો પડ્યો. ડૉક્ટરે સેવા માટે એક અપ-ટુ-ડેટ
નર્સની નીમણુંક કરી. નર્સ ફુટડી હતી. સેવા સુશ્રુષાથી દીનેશને
સારો કર્યો. પણ સારો થતાં જ નર્સ સાથે દીનેશને હોસ્તી ખંધાઈ
ગઈ. અંતે એક દિવસે અર્ધી રાત્રે દીનેશ નર્સને લઈને લાગી
ગયો. સાથે બાપની તિબેરીમાંથી પાંચ હજારનું ખંડણ પણ લઈ ગયો !

બાપે જાહેર પેપરમાં દીનેશને પોતાને ઘેર પાછો આવવાની
અપીલ કરી. પણ દીનેશ તો પુનાની એક અપ-ટુ-ડેટ હૉટેલમાં
સનમની સેવામાં જ દિવસો વિતાવવા લાગ્યો ! પણ કોઈ કમનસીબ
ઓઘડીએ ખંદગાર્ડન પર ટહેલતાં દીનેશની, એ સનમ, સીનેમાવાળાઓની
નજરે પડી. સ્ક્રીન મોડલ સાડાં હોઈ તેને ફોસલાવીને સીનેમાવાળા
લઈ ગયા, જેથી દીનેશભાઈ તો પાછા ધોએલા મૂળા જેવાજ રહ્યા !
હવે સાથે લીધેલી મૂડી પણ ખપી જવાની તૈયારીમાં હતી. સીનેમા
લાઈનમાંજ જોડાવા તૈયાર થયા. કારણ કે સનમની શોધ કરનારોઓને
માટે કૉલેજ કરતાંય ફિલ્મ સ્ટુડીઓ વધુ અનુકૂળ જગ્યા થઈ પડે
છે! દીનેશનો સુડોળ ચહેરો અને ટાપટીપ, તેને સીને લાઈનમાં ઠીક
કામ લાગ્યાં. વાતચીતમાં તો એ એકોજ હતો, અને વળી જરાતરા,

સીનેમાના ગાયનોની નકલો કરી કરીને ગાતો પણ થયો હતો; જેથી ફિલ્મ લાઈનમાં સફળ થવા લાગ્યો. એને પગારનો ચેક મળતો તે બારોબાર સીને સુંદરીઓના ગજવામાં જ જમા થતો; ટેમ્પરરી સનમો તો ઘણીય મળતી, પણ હીરોઈનને એ ફસાવવા માંગતો હતો. અંતે એનેય હીરોની ભૂમિકા મળી. ધારેલી હીરોઈન સાથે પહેલું જ કામ કરવાનું હતું. આનંદમાં પૂર અડપે પોતાની મોટર હંકારી જતો હતો. મોટરની સ્પીડ ૬૦ ઉપર પહોંચી હતી. હીરોઈનને હાથ ઠરવાની ઈંતેજરીમાં એક વળાંક પર મોટર પૂર અડપે આડ સાથે અથડાઈ પડી. અને દીનેશ જેવો સનમનો શોધક કાયમને માટે આ સંસારને ત્યાગિ ગયો. પણ પોતાના વારસદારો કોલેજમાં અને સ્ટુડીઓમાં છોડી ગયો! દીનેશ આજે નથી પણ એવા દીનેશો અને પ્રેમઅદીબોનો કોલેજમાં કે સીને સ્ટુડીઓમાં તોટો ક્યાં છે?

बहुरत्ना वसुंधरा ॥

